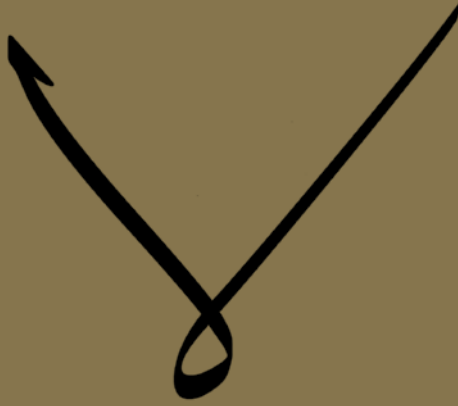

**ULUSLARARASI MELÂMÎLİK VE
SEYYİD MUHAMMED NÛRU'L-ARABÎ
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

TİKA KÜLTÜR YAYINLARI

Eser Adı

Uluslararası Melâmilik ve
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî
Sempozyumu Bildirileri

Editör

Rıdvan YILDIRIM

Grafik Tasarım

Burak ANILIR

ISBN : 978-975-19-6501-1

1. Basım Ocak 2016

Basım Yeri

Özyurt Matbaacılık İnş. Taah. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zübeyde Hanım Mah. Büyük Sanayi 1. Cadde
Süzgün Sk. No: 7 İskitler / Altındağ / ANKARA
Tel. : +90 312 384 15 36
Fax : +90 312 384 15 37

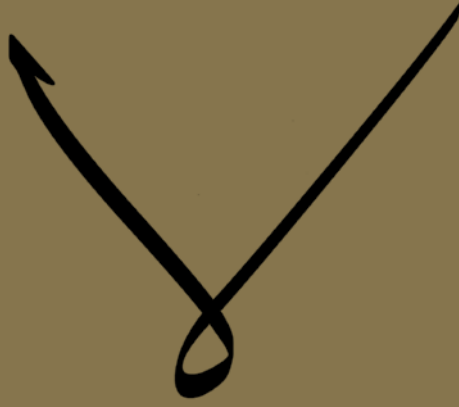
Eserden doğabilecek her türlü ilmi ve hukuki
sorumluluk yazar/yazarlarına aittir.

T.C. Başbakanlık

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

GMK Bulvarı No:164 / Tandoğan
Çankaya/ANKARA

Tel: +90 312 939 70 00
Fax: +90 312 939 75 15-16

**ULUSLARARASI MELÂMÎLİK VE
SEYYİD MUHAMMED NÛRU'L-ARABÎ
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

9 - 10 Mayıs 2015 / ANTALYA

Editör
Rıdvan YILDIRIM

ANTALYA 2015

TİKA

**ANTALYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ**

TAKRİZ

Yeryüzünde güzelliği, iyiliği ve diğergamlığı çoğaltmak, nerede bir boynu bükük, nerede bir çaresiz, gadre uğramış, madun varsa ona el uzatmak bu topraklarda doğmuş her kişinin şiarıdır. TİKA, milletimizin ali cennaplığının; varını paylaşan,

onaran, inşa, ihya ve mamur eden gönül genişliğinin ve inceliğinin müesses ifadesidir. 21. yüzyılın ilk 15 yılını geride bıraktığımız bu zaman diliminde kaosun, düzensizliğin, adaletsizliğin küreselleştiği bir dünyada, bir yandan dinamik, aksiyoner, sorumluluk alan, çağının güncel sorunlarına çözümler üreten TİKA, öte yandan Anadolu'nun bin yıllık mayasından beslenmek, geleneğinden aldığı irfani soluğu dünyanın dört bir yanında temsil etmek gayreti içindedir.

TİKA, insanı sadece ekonomik bir varlık olarak gören ve onun maddi ihtiyaçlarını karşılamayı yegâne amaç olarak belirleyen, bunu dahi adilane ve layıkı vechile yapamayan hegemonik söylemler karşısında insanı tarihiyle, çevresiyle, toplumla hâsılı büyük varlık âlemiyle birlikte bir bütün olarak kavrayan ve onun hakiki ihtiyaçlarını samimi bir şekilde karşılamayı, medeniyetimizin incelmış, aşkla ve irfanla yoğrulmuş vakıf ve yardımlaşma kültüründen ilham alarak insana hizmet etmeyi yegâne gaye bilmektedir.

TİKA tarihsel ve kültürel bağlarımızın bulunduğu geniş coğrafyada ortak maddi mirasımızı, camilerimizi, köprülerimizi, türbelerimizi onarırken yine bütüncül bir paradigmanın içinden gayr-ı maddi kültür varlıklarımızın; musikinin mimariyle içiçe geçtiği, sesin sözle ve şekille buluştuğu o büyük zevk ve estetik dünyamıza ruhunu veren irfani köklerimizin de izini sürüyor. 21. Yüzyılda Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bayram-ı Veli ve onların izinden giden bütün Hak âriflerinin mirasını ihya etmek ve bütün insanlıkla buluşturmak; kalkınmanın, refahın, hâsılı insanca yaşamının da mutlak bir gereğidir.

19. yüzyılda Balkan coğrafyasında yaşamış Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, Kahire'den başladığı yolculuğunu Antalya'dan geçerek Rumeli'nde sonlandırmış, bu gün Makedonya sınırları dâhilinde bulunan Usturumca'da medfun bir mutasavvıftır. Onun barış ve esenlik içeren sözleri layıkıyla anlaşılmış olsaydı belki de Balkanlar 20. Asrın en kanlı savaşlarına ve trajedilerine sahne olmayacaktı. TİKA, "hepsinden iyice bir gönle girmektir" ve

“gönüller yapmaya geldim” diyen, “yetmiş iki millete bir gözle, bir karıncaya dahi ulu nazarla” bakan mana erlerinden ve onların soylu düşüncelerinden ilham aldığı gibi bu düşünceleri yaptığı somut işlerle birlikte gittiği her yere ulaştırmayı da önemsiyor.

Gösteriştten uzak, samimi eylemi ve sürekli insanın kendine, iç dünyasına dönük bir muhasebe halini önemseyen Melami bilgelik geleneğinin bu gün de bize söyleyeceği çok şey vardır. Rakamlar, nicelikler, söylemler, kelimeler, büyük konferanslar, raporlar ve istatistikler üzerine kurulu mevcut eşitsizlikleri yeniden üreten, yeni kolonyal bir kalkınma yardımı dili yerine samimi-yeti, bütün kimliklerden arınmış en saf haliyle insanı ve onun ihtiyaçlarını merkezine alan bir dilin inşasına dair irfani geleneğimiz bizlere bir hazine sunmaktadır.

Bu bağlamda geçtiğimiz aylarda TİKA’nın organizasyonu ve Antalya Büyükşehir Belediyesi’nin ev sahipliğinde düzenlenen Uluslararası Melamilik ve Seyit Muhammed Nûru’l-Arabî Sempozyumu’nun bildirilerini bir araya getiren bu çalışmanın memleketimizin kültür hayatına katkı sağlamasını temenni ediyor emeği geçen bütün değerli hocalarımıza, TİKA çalışanlarına ve Antalya Büyükşehir Belediyesi’ne teşekkür ediyorum.

Dr. Serdar Çam

TİKA Başkanı
Ankara 2015

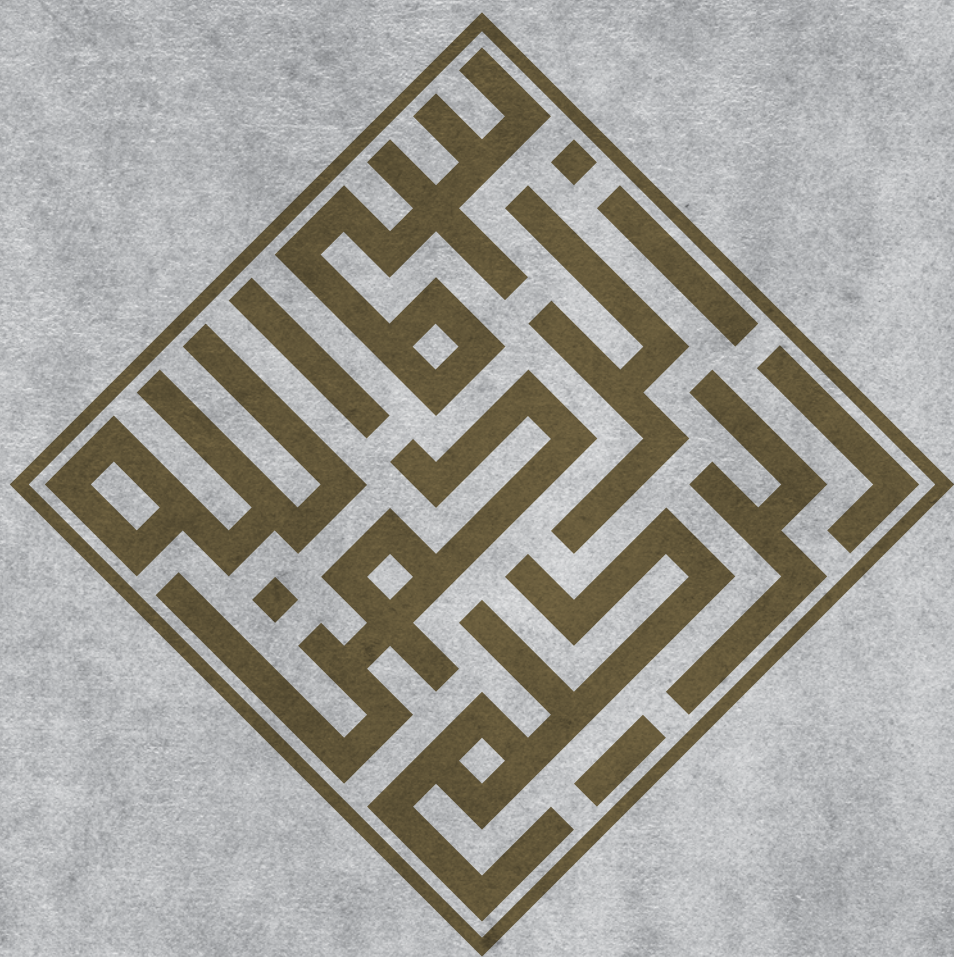

İÇİNDEKİLER

Takrîz / Serdar ÇAM	V
Melâmet ve Melâmetîliğe Takrîz / Mustafa TATCI	1
Melâmîlik Sempozyumu Açılış Konuşması / Ali ERBAŞ	13
1. BÖLÜM - TEBLİĞLER	19
<i>Mehmet Necmettin BARDAKÇI</i>	
Tasavvufun Teşekkül Devrinde Melâmetîlik	21
<i>Abdûlmecit İSLAMOĞLU</i>	
Melâmiyye'nin Temel İlkeleri İçin Referans Gösterilen Ayet ve Hadîsler	43
<i>Haşim ŞAHİN</i>	
İkinci Devre (Bayrâmî) Melâmîliğine Genel Bir Bakış	55
<i>Ali BOLAT</i>	
Muhammed Nûru'l-Arabî'de Sülûk ve Mertebeleri	79
<i>Burak ANILIR</i>	
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Yaşadığı Dönem ve Eserlerinin Özellikleri	95
<i>Metin İZETİ</i>	
19. ve 20. Asırlarda Makedonya'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmîliğin Rolü ve Önemi	107
<i>Mahmut DIAFCHE</i>	
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ortaya Çıkışı ve Öğretisinin Kosova-Makedonya Topraklarındaki Etkisi	119
<i>Raif VİRMİÇA</i>	
Kosova'da Üçüncü Devre Melâmîliğin yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Faaliyetleri ve Halifeleri	135
<i>Amina Silijak JESENKOVIÇ</i>	
Bosna, Melâmîlik ve Devreleri: Kutuplar Kitaplarda mı Kaldı?	155
<i>Mehmed Akif KÖSEOĞLU</i>	
Melâmî Şeyhlerinin İstanbul'da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları	165

<i>İsmail GÜLEÇ</i>	
Abdurrahim Fedâî'nin Hâfız Divânı'nın İlk Beytine Yaptığı Şerhin Kendilerinden Öncekilerden Farkı	189
<i>Fehmi ÖZDEN</i>	
Kosova ve Makedonya'da Yaşayan Melâmî Tekkeleri	203
<i>Mahmut DİPŞAR</i>	
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Öğretisinde Tevhîd ve Rubûbiyyet Anlayışı	215
<i>Mustafa TEKÇE</i>	
Şerhlerinin Işığında Hazret-i Pîr'in Yüce Ufkuna İnsanın Yolculuğu ...	221
<i>Leyla İPEKÇİ</i>	
Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin Niyâzî Mısırî Dîvânı Şerhine Bir Şerh: Bir Nokta Olan İnsan Hakikati Hakkında	235
<i>Mustafa AYDOĞAN</i>	
Noktanın Sırrı	243
<i>Hayrettin KARA</i>	
Modern Psikoloji ve Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Noktanın Sırrı Kitabı	247
<i>Ahmet ZILDZİC</i>	
Şeyh Abdullah el-Bosnavî'den Bir Mektup	253
<i>Metin ŞENTÜRK</i>	
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri	259
Sonuç Bildirgesi	265
Melâmetnâme-i Derviş Ferdi / Burak ANILIR	266
2. BÖLÜM - BELGELER	267
3. BÖLÜM - RESİMLER	281

إِلهَ الْإِلَهِينَ

Belirmez ârifin hâli vü şânı
Değil irfân fülân ibni fülânı
Yerin terk edenin yoktur mekânı
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

İzi yokdur ki izinden biline
Dahi tozmaz ki tozundan biline
Sen anı sanma sözünden biline
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Ne denlû vâre ise âlemde evsâf
Sıfatlanır ânı bil ehl-i a'râf
Înâd ehli değilsen eyle insâf
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Sen anın sabr u şükrünü sorarsın
Bulamazsın o vasf ile yürürsün
Bilindi kim nişânını ararsın
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Kıbâb-ı Hakk'da mestûr olan erler
Sıfât-ı halk içinde görünürler
Do doğarlar ne dolanurlar anlar
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Gazab şehvet iki ayaktadır anlar
Binip üstünde seyyâh oldu cânlar
Bularla çıkdılar arşa çıkanlar
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Ne kim âfâkda hor görmezse ârif
Vücûdunda da olmaz ânı sârif
Anınçün der bunu ehl-i me'ârif
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Görünse taşradan bir vasf-ı fâil
İçinden de biri olsa mukâbil
Yakına yardım eyle olma hâil
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Anı uran urur ağlatmak için
Yâ gayret gösterir darıltmak için
O da ağlar darılır çatmak için
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

Nefessiz dünyâdabir harf dirilmez
Nefes de harfe boyanır arılmaz
Şu kim Hak'dan gelir cânâ yerilmez
Hakikat ehlinin olmaz nişânı

*Cihânda bir gürûh olmaz ki ey cân
Bulunmaya içinde ehl-i irfân
Olur mevsuf sıfatlarıyla her ân
Hakikat ehlinin olmaz nişânı*

*Kimi şâdân kimi nâ-şâd olurlar
Kimi üstâd kimi nerrâd olurlar
Niceler sûretâ cellâd olurlar
Hakikat ehlinin olmaz nişânı*

*Şerîatle olursa ger o ef'âl
Deme ona ki bu gayet bed-a'mâl
Şer'i reddetmese sen de kıl ikbâl
Hakikat ehlinin olmaz nişânı*

*Ne ki mevcûd oluptur bu cihânda
Ger işlense kamu yerli yerinde
Bahâne bulamazlar hiç birinde
Hakikat ehlinin olmaz nişânı*

*Niyâzî'ye gelir her gayb u hâzır
Görünür cümle a'râz u cevâhir
Nişânıyle olur her biri zâhir
Hakikat ehlinin olmaz nişânı*

Niyâzî-i Mısırî Hazretleri

دستور یا نور المسلمامی

*Yârenlerüm eydürler 'âşık melâmet gerek
Seldi benüm başuma ol söz yirinceyimiş*

Yûnus Emre Hazretleri

Melâmet ve Melâmetiliğe Takrîz

Mustafa TATCI¹

Cenâb-ı Hakk bir âyetinde şöyle buyurur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ
يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Yâ eyyühe'llezîne âmenû men yertedde minküm 'an dînihi fesevfe ye'ti'l-lâ-hü bikavmin yühibbühüm ve yühibbûnehü ezilletin ale'l-mü'minîne e'izzetin 'ale'l-kâfirîn. Yücâhidûne fî sebîli'l-lâhi velâ yehâfûne levmete lâ'im. Zâlike fazlu'l-lâhi yü'tihi men yeşâ'. Va'l-lâhü vâsi'ün 'âlim.

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı haysiyetli ve güçlü bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihâd ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler. Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir.”
Mâide/54.

Bu âyette, imân edenlere ve onların içinden dininden dönenlere hitaben belirtilen şu üç özelliğe sahip bir grup hakiki insanın olduğu ve olacağı söylenir:

Allah'ın kendilerini sevdiği ve Allah'ı seven;
Müminlere karşı alçak gönüllü, küfre karşı haysiyetli ve güçlü;
Kınayanın kınamasından korkmayan insanlar.

1 Yrd. Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi

Bunlar kimdir?

Özlü bir ifadeyle İslam'ın, imânın, ihsânın, Kur'ân'ın içinde billurlaşan, olması ve olunması gereken kanâat hırkası içindeki âşık ve ârif melâmet erleri, hakiki insanlardır...

Hz. Peygamber'in manevî mirasçıları bu insanlardır, başkaları değil.

Melâmet, Hak erenlerce risâletten sonra en yüksek makâm kabûl edilmiştir. Varlık dairesine düşen insanın nihâî hedefi bu makama ulaşmaktır. Zira bu makâm manâ yolcusunun her türlü taassup zincirinden kurtulup Cenâb-ı Hakk'ın hakîkatine yükseldiği bir noktadır.

Melâmet geniş manâsıyla cezbe, terk ve irfân yoluyla yaşanan bir tavır ve meşreptir. Tarih içinde bu hâl ve tavrı erkân (tarîkat) haline getirip uygulayan pîrler de olmuştur.

Şerîatin hakîkatıyla idrâk olunan ve marifet sahiplerince zevk edilen bu tavır ve meşrep, kâideleri belirlenmiş bir erkân olmanın ötesinde “Meslek-i Muhammediye” kavramıyla anlatabileceğimiz bir sülûk tarzıdır. Tevhîdi gönül âleminde kemâliyle idrâk eden melâmet ehli Hak dostları, vücûd-i vâhidi nefislerinin yokluklarını idrâk ederek bihakkın yaşamışlar, ahadiyyet sırlarını hâl-i hayâtlarında vicdânlarında tatmışlar ve nâmlarını melâmette nişân eyleyerek “rûh-ı vâsîlîn” olmuşlardır.

Melâmet, gerçek Hak âşık ve âriflerinin makâmıdır. Manâ dilimizin kurucusu Yunus Emre (v.1340/1) riyâ ile melâmet elbisesini giymenin mümkün olmadığını, Cenâb-ı Hakk'ın nefis-i emmâre ehli tarafından kandırılmayacağını mealen “Dikkat et, biz bu manâ yoluna riyâ ile gelmedik. Ey âşık olduğunu sanan kişi, bu melâmetlik (kınama, benliği yok etme, Hak'ta fânî olma) elbisesini bizimle (yani biz gibi riyâsız ve hilesiz) giyen gelsin.” diyerek şöyle anlatır:

*Hele biz iş bu yola gelmedik riyâ ile
Bu melâmetlik donun bizimle giyen gelsin*

Melâmet; kanâat hırkası içine selâmet başını çeken âriflerin, aşka ve rüs-vâlîğa düşen âşıkların makamıdır:

*Kanâat hırkası içre selâmet başını çekdim
Melâmet gömleğin biçdim ârif olup giyen gelsin*

*Aşk çengine düşenin melâmet olur işi
Anın için bed-nâmdır miskîn Yûnus'un adı*

Elmalıda Ümmî Sinan Hazretleri'nin murakabesinde yetişen Kütahyalı Çavdarzâde Müftü Dervîş önceleri şeriatın kabuğunu kırıp lübbünden habersiz iken aşka düşüp müftülüğü yani dünya saltanatını ve benliği terk ederek er yoluna yönelmiş Halvetî usulüyle sülûk çıkarmıştır. Müftü Dervîş kendi tecrübesinden hareketle âşık ve âriflerin gittiği melâmet yolunu şöyle anlatır:

*Âşık isen bırak âr u nâmûsu
Âr yolu değildir er yoludur bu
Rüsvâ etsin seni dostun sevisi
Âr yolu değildir er yoludur bu*

*Mecnûn kendin nice rüsvay eyledi
Ferhâd nice cân u ciğer dağladı
Şâh Edhem beline ipler bağladı
Âr yolu değildir er yoludur bu*

*Âşık gönlünü maşûktan ayırmaz
Cümle âlem taş atarsa kayırmaz
Kıyl u kâli bırak gönlün doyurmaz
Âr yolu değildir er yoludur bu*

*Ahmaklar câhiller âşıka güler
Gerçek âşık ana kulak mı salar
Âşık olan saçın sakalın yolar
Âr yolu değildir er yoludur bu*

*Âr u nâmûs edeb putdur âşıka
Rüsvay melâmetlik Lût'tur âşıka
Kalkıdıp bunaldan uttur âşıka
Âr yolu değildir er yoludur bu*

*Aşk âşıkı türlü türlü döndürür
Niçe şâhları tahtından indirir
Nice beğleri külhâna gönderir
Âr yolu değildir er yoludur bu*

Müftî'ye geldikçe aşkın dolusu
Olur halkın delilerden delisi
Rüsvaylıktır âşıkların ulusu
Âr yolu değildir er yoludur bu

Günümüz Melâmî büyüklerinden Hüseyin Şemsi Ergüneş (1872-1968), vefatından az önce ihvânına hitâben yazmış olduğu mektubunda melâmet yolunu sarahatle ve veciz bir şekilde izâh eder. Onun irfân ve izâhıyla melâmet ehli “nefsinde yok, Allah'ta var” olan yani nefsini Allah'a vakfeden kişidir. Ergüneş Hazretleri şöyle der:

*“Ey insanoğlu, sözlerimi cân kulağıyla dinle.
Dinlediğin sözleri kulağına küpe, kalbine nücûm et.*

Ev lâdım, ihvânlık tarîk-i enbiyâ ve evliyâdır. Bu yolun sâlikleri, tamamen vakfullâhtır. Şu hâlde, Hak için, vücûdunu vakfedeceksin. Yapacağın hizmet için kimseye minnet etmeyeceksin. Her işini hoş, kendini boş göreceksin. Kat'iyen yalan söylemeyeceksin. Elin ile koymadığın, me'zûn olmadığın bir şeye el vurmuyacaksın. Vücûdun sıhhatte iken kimseye el açmayacaksın. Kudretin yettiği bir işle meşgûl olacaksın. Helâlinden kazanıp yiyeceksin. Gıybet etmeyeceksin. İlim ve kemâl da'vâsında bulunmayacaksın. Bütün hayrı, şerri, kahrı, lutfu, Cenâb-ı Hak'dan bileceksin. Hiç kimseyi hakîr kendini azîz görmeyeceksin. Kendine vücûd verip müşrik olmayacaksın. Din yolunda, Müslümanlık uğrunda her zahmeti cânâ minnet ve ni'met bileceksin. Şeriat dairesinde insanlara muaveneti, mahlûkâta merhameti elden bırakmayacaksın. Ahdinde ve va'dinde sâbit olacaksın. Kîni, kibiri, gazâbı, hasedi, riyâyı, fesatlığı ihtiyâr etmeyeceksin. Kötü düşünceleri içinden atıp tefekkürât-ı âliyye sâhibi olmaya çalışacaksın. Her gece yatağına girdiğin zaman o gün yaptığın işlerden nefsini hesâba çekeceksin.

Ey Hak yolcusu,

Kulaktan kulağa, erden ere olacağı nakledelim. Bu nasihatlerimle âmil olursan, bilâ-şüphe Şems-i Cenâb-ı Fahr-i külden kalbine doğacak olan envâr-ı ahadiyyet, vücûdunun her zerresini tenvîr edecek. Basîretin açılacak. Ledün ilmîne vâkıf, bâtın lezzetine nâil olacaksın. Zulmet-i gaflet hicâpları senden ref' olur. Âlem-i aşka dâhil, saâdet-i sermediyete nâil olursun. Bütün belâlar sana bal ve bu âlemler dikensiz gül, felekler âşiyânın olur. Âdemoiyyetin hakikatine erersin. Fakat sırrımı hiç kimseye açmayacaksın. Kerâmet satmayacaksın. Hareketlerinde mahviyyet göstereceksin. Medh ile zemmi bir telakkî edeceksin. Cümle sıfatları fiilleri Hakk'ın sıfatı, Hakk'ın fiili bileceksin.

Ey oğlum,

Tuttuğun el Hakk'ın eli, Bu söyleyen Hakk'ın dilidir, bu yazan el, Hakk'ın elidir.

Oğlum,

Allah ile ol, Allah ile işit, Allah ile gör, Allah ile söyle. Allah'tan bir an gâfil olma. İçin Hak ile dışın halk ile olsun. Zâhirini fetvâyâ, bâtınını takvâyâ bağla. Böyle olursan Hak erenler yaverin olsun. Maddî ma'nevî rızkın gör. Uğurun açık, pertevin efzûn, feyzin Hak, hem-demin sırr-ı Muhammed-Ali, destgîrin Seyyid Muhammed Nûr yardımcın olsun.

Hû. Hû. Hû.

Ey insân oğlu,

Meslek-i melâmet, Hakk yolu; ihvânlık, er işidir ve her ân kendi nefsin ile mücâdelede bulunmalıdır.

Her hangi bir âdem, ömründe bir def'a "Lâ ilâhe illallah Muhammed Rasûlullah" dese kat'iyyen cennete girecektir. Fakat ihvânlık ağır bir iştir ve çilesi pek çoktur. Yoluyla gelersen, ihvân olmak için vücûd varlığından geçmek, benliği terk etmek, niyet-i hâlise ile bir Pîre bende olmak, dünya ve ahirette Pîrine bendeliği ile iftihâr etmek; mâldan, cândan geçmek lâzımdır.

Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna Rasûl-i A'zam Efendimizin keremine, pîrimizin himmetine, şeriâtın şerefine, O'na emânet eyledik. Bu ikrârların kabûlü için el-Fâtiha. Âmin."

Esmâdan müsemmâyâ sefer eden "kepenek altındaki er"lerin tavrı budur. Geredeli Halvetî-Şa'bânî erenlerinden Mustafa Rûmî Hazretlerine (d. 1814/ v. 1877) kulak verelim:

*Aşk câminı nûş eyledim mestân desinler bana
Ben katremi mahv eyledim ummân desinler bana*

*Nice derdlere duş oldum nice demler serhoş oldum
Ben bir hâl ile hoş oldum ayân desinler bana*

*Her san'atları işledim çok meyveleri taşladım
Acıya tatlı aşladım bâğbân desinler bana*

*Girdim hakikat yoluna düşdüm melâmet iline
Şimdi bu halkın diline destân desinler bana*

*Mustafâ Rûmî'dir ismim mahv oldu kalmadı cismim
Ne varım kaldı ne resmim pinhân desinler bana*

Yakın tarihlerde manâya göçen Osmân Kemâlî Hazretleri (ö.1954) melâmet hırkasını giyen gönül sultânlarını şahsında ne güzel anlatır:

*Aşkın beni rüsvâ-yı cihân eyledi gitdi
Yakdı ciğerim bağrımı kan eyledi gitdi*

(Aşkın beni bütün âleme rezil etti. Ciğerimi yakıp bağrımı kan etti gitti.)

*Efgân ne büyük hâil imiş râh-ı talebde
Hep ehl-i taleb geldi figân eyledi gitdi*

(Talep yolunda inleyip bağırmak ne büyük engelmış. Bütün talep ehli geldi, figân etti gitti.)

*Erbâb-ı dili gör ne taleb var, ne emel var
Hak ile gelip Hakk'ı beyân eyledi gitdi*

(Gönül adamlarını gör, ne talep ne de bir emelleri var. Onlar Hak ile gelip Hakk'ı söyleyip gittiler.)

*Cânân yüzünün sırrını fâş etmedi kimse
Erbâb-ı sefâ dilde nihân eyledi gitdi*

(Sevgilinin yüzünün sırrını hiç kimse dile getirmedi. Hakikat ehli bu sırrı gönüllerinde sakladı gitti.)

*İrfânsız eğer şâh-ı cihân olsa da insân
İnsânlığa âlemde ziyân eyledi gitdi*

(Cenâb-ı Hakk'ı bilmeyen insân cihânın şâhı olsa da âlemde insanlığa zarar verir.)

*İnsân ikiden hâli değil iş bu cihânda
Yâ cânını ten, yâ tenini cân eyledi gitdi*

(İnsan bu cihanda ikilikten kurtulmuş değil. Ya canını ten, ya da tenini cân eyledi gitti.)

*Onlar ki bu âlemde gelip daldı sivâyâ
Hayvân gibi her işi yamân eyledi gitdi*

(Onlar bu âleme gelip Allah'tan başka şeylere daldılar. Hayvân gibi her işi zorlaştırıp gittiler.)

*Esmâda müsemmâyı görüp fakra erenler
Eşyâda nihân sırrı ayân eyledi gitdi*

(İsimlerde isimlenen gerçek varlığı görüp anlayanlar kendileri Hakk'ın varlığında yok ettiler. Bu yokluk ehli çokluktaki gizli sırrı açığa çıkardılar.)

*Cânân ile cân birliği buldu rızâda
Rûhunu rızâsıyla revân eyledi gitdi*

(Cânân ile cân birliği Rızâda buldu. Rûhunu gönül rızasıyla sevgiliye verdi gitti.)

*A'mâ ise de nûr-ı basîretle Kemâlî
Nâmını melâmetde nişân eyledi gitdi*

(Kemâlî zâhîren görmese de kalp gözünün nûruyla nâmını melâmette nişân eyledi gitti.)

İmdi melâmetî tavrı, erkân haline getirmiş pîrler de vardır demiştik. Bundan hareketle bazı musannifler Melâmîliği üç döneme tasnif etmişlerdir.

Esâsen Melâmîlik, Cenâb-ı Hakk'ın “Allah katında din İslâm'dır.” (Âl-i İmran/19) âyeti gereği âdem-i manâ olan insân-ı kâmil ile başlar, makâm-ı Muhammed'de zirveye ulaşır. Zira melâmet İslâm'ın özü, ilm-i ledünnün kaynağıdır. Bu bakımdan Melâmîliği Hamdûn Kassâr Hazretleri'yle başlatmak doğru değildir. Gerek Hamdûn Kassâr ve gerek ikinci ve üçüncü devre melâmî pîri diye anılan Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi Bıçakçı Emîr Dede ve Seyyid Muhammed Nûr Hazretleri bu mesleğin güzide birer temsilcisidir. Esâsen tarih boyunca yaşayan her kâmil bu tavrı bir şekilde yaşayan ve temsil eden melâmet erleridir.

Hakikat şu ki melâmet sırları dile gelmez, gönülden gönüle nakşolunur.

Nitekim Hz. Peygamber'den melâmetin hakikatini tahsil eden Hz. Ali (k.v.) Efendimiz ve yine Ebu Hureyre (r.a.), bu sırların gizlenmesi gerektiğini işâret buyurmuşlardır.

Bu meyânda Ebu Hureyre “Hz. Rasûlullah (s.a.v.)’den iki ilim hıfzettim. Onlardan birini yaydım. Diğerine gelince, eğer onu da yaymış olsaydım, benim şu boğazım kesilirdi.” buyurmuştur. Kezâ tarih boyunca bu hakikat sırlarının taşmasından bazı melâmet erlerinden şath kabilinden sözler çıkmış ve neticede bazı Hak dostları şehâdet şerbetini içmek zorunda kalmıştır. Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî, İsmail Maşûkî ve Hamza Bâlî gibi azîzlerin her biri bu yolda cân veren mücessem birer aşktır. Kaldı ki şeriat binâsından bir taş çıkarmanın yerine başını koyması melâmet yolunun kâidelerindendir. İşin zâhiri böyle olmakla birlikte mânâsı böyle değildir. Her ne kadar şeriat binâsından bir tuğla çıkardıkları sanılsa da vücûd-ı vâhîde vâsıl olmuş hiçbir Hallâc, melâmet sırlarını açığa vurmamıştır. Ehline mâlûmdur ki melâmet şehidlerinin sözleri gerçek makamlarının sızıntısıdır, kendisi değil. Bu sızıntıları bile akılla ve nakille bilmenin imkânı yoktur.

XIX. Asrın Hak âriflerinden Çerkeşî Mustafa Efendi (v. 1814)’nin II. Mahmud’un (1785-1839), isteği üzerine kaleme aldığı “Risâle Fî-Tahkîkî’t-Tasavvuf” adlı risaleyle ulemâ ile sûfiler arasındaki tartışmaların kaynağına inilmiştir. Çerkeşî Mustafa Efendi risâlesinde uzun zamanlardan beri tenkit edilen ve anlaşılmayan melâmet erleri hakkındaki menfî düşüncelerin cehaletten başka bir şey olmadığını ayan beyan söyler. Hakikati sinelerinde gizleyen bu melâmet erlerinin şeriatî çiğnemeleri söz konusu değildir. Şöyle der Çerkeşî Hazretleri:

“Sûfilerden melâmî olanlar, yani melâmet yoluyla Hakka vâsıl olanlar halkın ve manevî hallerden nasibi olmayanların yanında açıkça şerîata aykırı sözler, fiiller ve tavırlar ile görünürlerse de tahkik edildiğinde kesinlikle İslâm şeriatına kıl kadar muhalefetleri yoktur. Ancak onların tabiatlarında sırdan ve gizlilikten hoşlandıklarından insanlara göre onların halleri şeriatın görünüşüne ters, hakikatına uygundur. Sözleri, fiilleri ve tavırları şeriate uygun olup kendilerini örtüp gizlerler. Bu kendini gizleyen grup kâmindirler, fakat kemâle erdirici değildirler, nefislerinde râşiddirler fakat mürşid değildirler.

Onlardan dua isteme, Hak yolunu göstermeyi talep etme doğru değildir. Zira nefislerini temizlemek isteyenleri tereddüt ve şüphede bırakırlar. İrşâd, tereddüt ve şüpheye düşürmek değildir. Bilakis bütün insanların kalplerinden şüpheyi, zannı çıkartmak ve ortadan kaldırmaktır.”

Tarikatlar tarihiyle ilgili araştırma yapanların, Melâmîliğin tarihî seyri ni üç devrede incelenmesinin hakikat yolcuları için hiçbir mânâsı yoktur. Bu bakımdan ilk dönem ve Nişabur melâmîliğinin temsilcisi kabûl edilen Hamdûn Kassâr (ö.884); ikinci dönem temsilcisi kabûl edilen Hacı Bayram-ı Velî Hazretleri’nin halîfesi Bıçakçı Emir Dede (ö.1475) ve kezâ üçüncü dönem melâmîliğinin pîri kabûl edilen Seyyid Muhammed Nûr Hazretleri’nin

(d.1813/ö.1887) bu tarihî seyr içinde kol başları addedilmesi doğru değildir. Zira makâm-ı ahadiyyette seyreden her kâmil açığa vursa da vurmasa da melâmetî neşveye sahiptir. Bu neşeyi nefsinde zevk edinen her kâmilin mizâç ve tavırlarında pek tabîi olarak farklar olacaktır. Nihâyet her kâmilin silsilesi değişik tarikatlerden gelse de hepsinin kaynağı Hz. Ali vasıtasıyla Nûr-i Muhammedî'nin kaynağı Resûlullah'a çıkar. Aşk yoluyla melâmetî olup selâmete erenler Elmalî'nın yetiştirdiği Büyük âşık Abdülvehhâb Ümmî gibi (ö.1596) şöyle diyecektir:

*Biz melâmetden selâmet bulmuşuz bu aşk ile
Doğru bakmazsın gelip eğri nazarın var senin*

*Melâmet hırkası şâlin giyelden
Dilerse cânımı sultân eder aşk*

Burada mevzûmuz olan melâmî pîri Seyyid Muhammed Nûr Hazretleri (d.1813/ö.1887) Mısır'da dünyaya gelmiş, El-Ezher'deki eğitiminden sonra Anadolu ve Rumeli'ye gelerek bizden biri gibi yani bir Türk gibi yaşamıştır. Hakikati nefsinde zevk edinen vahdet-i vücûd makamının bu büyük ârifi “Kerâmet-i kevnîye kapıları kapanmış, kerâmet-i ilmiye kapıları açılmıştır.” sözüyle gelecekte en büyük gücün ilim olduğunu vurgulayarak modern zamanların düğmesine basmış ve böylece en önemli kerâmetini göstermiştir. Bugün geldiğimiz noktada Seyyid Hazretleri'nin nutkunun Hak ve hakikat olduğu alenîleşmiştir.

Seyyid Hazretleri'nin Rûmeli ve İstanbul'da irşâd faaliyetlerinde sergilediği tavır incelendiğinde görülecektir ki onun yegâne gâyesi, İslâm tasavvufunun hedefi olan ve Kur'ân'da billurlaştırılan insân-ı kâmilî yetiştirmektir.

Halk arasında “Arap Hoca” veya Hazret-i Ali'nin “Noktatü'l Beyân” isimli eserini şerh ettiğinden dolayı “Noktacı Hoca” lakabıyla da tanınan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri önce Nakşbendi Şeyhi Yusuf Efendi'den, bilâhire İbrahim eş-Şemarikî'den Üveysiyye, Şabâniyye (Halvetiyye) ve Ekberiyye tarikatlarından daha sonra da yine Nakşî meşayihinden Abdulhâlik Kazanî'nin halifesi Şeyh Mustafa el-Trabzonî'den hilâfet almıştır. Böylece Şabânîlik, Nakşbendîlik, Üveysîlik ve Ekberîlikten aldığı irfânı kendi neşvesiyle kaynaştırarak neşr-i tarikat eylemiştir.

Seyyid Hazretleri meslek ve meşrebi gereği tevhîd makamlarını zevk edinmiş ve ihvânını da her türlü gösterişten uzak bu meşrep üzere yetiştirmiştir. Sohbet ve eserlerinde İslâm'ın aşk, ilim ve irfana verdiği önemi vurgulayan Hz. Pir, ilâhî emirler ve şeriat-ı Muhammediyyeye bağlılık konusunda son derece titiz olduğu gibi mensuplarının da bu yolda azamî titiz davranması gerektiğini belirtir.

Her nefesini Hak ile alıp Hak ile veren bu gönüller sultanı 12 Mart 1887 günü arkasında pek çok kâmil insan ve eser bırakarak Makedonya'nın sınır şehri olan Ustrumca'da manâya göçmüştür.

Hiz. Seyyid, hayatıyla ilgili bazı bilgileri başta “Menbain Nûr fî-Rü'yetü'r-Resûl” olmak üzere bizâtihi kendi eserlerinde vermektedir. Diğer taraftan halîfelerinden Harîrîzâde'nin Tibyân'ında, Sâdık Vîcdânî'nin Tomar'ındaki “Melâmîyye” bölümünde, Hüseyin Vassâf Bey'in Sefîne'sinde onun hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bu birinci el kaynakların başında ise kendisi de bir melâmî olan Bursalı Mehmet Tahir Bey'in “Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî” isimli eseri gelmektedir.

Cenâb-ı Hak bizleri vesîleler halkedip İslâm'ın, Kur'ân'ın hakikati olan melâmet sırrıyla hemhâl etsin. Hayvaniyetten kurtulmuş, hakikati perdeleyen duvarları yıkılmış, Hakk'ın nûruna garkolmuş, aşk ve irfân ile dolmuş Hazret-i insan makamına yükselmek nasip etsin.

Hiç şüphesiz önümüzdeki yıllar Muhammed Nûr'un da Nûr-ı Muhammedî Hazretleri'nin de idrâk edildiği, melâmet ve vahdet neşvesinin gönüllere nakşedildiği yıllar olacaktır vesselâm.

القدس سره
محمّد بن نور
شیر ملا می

*Melâmet ehlinin sonu selâmettir hakikatte
Elin tut bir erin bugün, ne derlerse desinler el*

İsmail Hakkî Bursevî Hazretleri

Melâmîlik Sempozyumu Açılış Konuşması

Ali ERBAŞ²

Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Bizleri yoktan var edip, varlığından haberdar eden yüce Rabbimize hamd, en büyük mucize Kur'ân'ı bize ulaştıran sevgili Peygamberimize salât ve selâm olsun.

Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, değerli ilim adamları, muhterem hanım efendiler, beyefendiler. Bu önemli Sempozyum'a hoş geldiniz diyerek, hepinize saygı ve muhabbetlerimi sunarım.

Melâmîlik ve Seyyid Muhammed el-Arabî ile ilgili alanın uzmanları tarafından tebliğler sunulacak, müzakereler yapılacak. Ben bu konuyu erbabına bırakarak Melâmîliğin de içinde yer aldığı Tasavvuf kavramından biraz bahsetmek istiyorum. Tasavvuf öteden beri ilahiyat fakültelerimizde yer alan anabilim dallarından biridir ve tüm öğrencilerimiz tasavvuf tarihi ve tarikatler hakkında belli ölçüde bilgi sahibi olarak mezun olurlar.

Tasavvuf kelimesi, “insanı ruhi ve manevi açıdan tertemiz hale getirerek saflaştırmak, tabiri caizse kaba saba yanlarını yontarak düzgün hale getirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Tîn suresinde “*lekad halekne'l-insâne fî ah-seni takvîm*” (Biz insanı ahsen-i takvîm üzere yarattık.) âyetinde ifade edilen en güzel sureti muhafaza etmek için başvurulmuş vasıtalarından biridir. Eğer ahsen-i takvîm özelliği muhafaza edilmezse o takdirde hemen arkadan gelen “*sümme radednâhü esfele sâfilîn*” (Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük.) âyeti devreye girer. Yani iman, ibadet, ahlak ve maneviyat yokluğu, onun, ahsen-i takvîm özelliğini kaybederek aşağı bir varlık olmasına sebep olur.

Bu yüzden kaynağı Kur'an, sünnet ve Sahabe hayatına dayanan tasavvufu, İslam âlimleri ve mutasavvıflar açıklamaya çalışmışlardır. Cüneyd-i Bağdâdî “Tasavvuf, Allah'ın, seni sende öldürüp, Kendinde ebediyen diri kılmasıdır” der. Onun bu açıklaması bana “*Mûtû gable en temûtû*” (ölmeden önce ölmünüz), “*hâsibû kable en tühâsebû*” (hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba

çekiniz) hadislerini hatırlatmaktadır. Abdülkadir Geylânî'ye göre tasavvuf hâl ilmidir, kâl (söz) ilmi değildir. Kimi mutasavvıflara göre tasavvuf ehlinin üç vasfı vardır. Toprak gibidir, iyi kimseye de, kötü kimseye de verir. Bulut gibidir, her şeyi gölgeler. Yağmur gibidir, sevilen kimseyi de, sevilmeyen kimseyi de sular. Resûlullah Efendimiz'in sünnet-i seniyyesine uymak, fazla konuşmayı, fazla yemeyi ve fazla uykuyu terk etmektir. Tasavvuf, insanı Allah'tan uzaklaştıran şeylerin hepsini terk etmektir. Yani Allah'ın mîrsad, basîr, semî' sıfatlarını dikkate alarak yaşamaktır. Allah'ın her an görüp gözettiğinin, işittiğinin, diri olduğunun farkında olmaktır.

İnsana lâzım olan önce ehl-i sünnete uygun inanmak, sonra şeriata uymak, daha sonra tasavvuf yolunda yükselmektir. Yunus Emre bu hakikati şiirinde ne güzel ifade etmiş:

*“Şerîât tarîkat yoldur varana
Hakikat ma'rîfet andan içeru”.*

Şeriat bilinmeden din yaşanamaz, yani tarikat olmaz. Bir Müslümanın asgari ilmihal derecesinde şeraiti bilmesi gerekir. Aksi takdirde tarikat ona ağır gelir, yani merdivenin basamaklarını teker teker atlamalı. Şimdi müritten geçtik, şeriati bilmediği halde şeyhliğe, mürşitliğe talip olan insanlarla karşılaşıyoruz. Bir âyet okuduğu zaman yanlış okuyan, ağzına dahi yakışmayan ve arkasından bir sürü insanı sürükleyen cahil kimseler. Bu alan istismara o kadar açıktır ki, insanların oldukça uyanık olmaları gerekir.

Bazı kimselere göre tasavvuf, vakti, en değerli olan şeye harcamaktır. Kur'an'ın ve sünnetin istediği ahlak ile ahlaklanmaktır. Her aynanın karşısına geçtiğimizde *Allahümme hassin huluki kemâ ahsente halkî* diyebilmektir. Bu bakımdan ahlâkı benden yüksek olan, benden daha fazla arınmış demektir. Kulun her zaman, o an için kendisine en uygun olan şeyle meşgul olmasıdır. Peygamberlerin tebliğ ettiği mesajın özüdür bu. Kaynağı ilk insana kadar gider, çünkü tohumu her insanın kalbinde mevcuttur. Ruhu kötü huylardan temizleyip (safa) marifete ulaşma yoludur. Hakiki bilgi ise Allah'ı bilmektir. Tasavvuf, insanın kendisini keşfetme yoludur. Tasavvuf, “Ben kimim? Nereden geliyorum? Ve nereye gideceğim?” sorularına cevap arayanların inandıkları yoldur.

Tasavvufun, amacına ulaşması için nefsin eğitime tabi tutulması gerekir. Halk arasında “nefis terbiyesi” de denilen bu eğitimin nefsin mertebelerinin dikkate alınarak yapılması gerekir. Yani nefis eğitildikçe merhale merhale olunlaşır ve tekemmül eder. Tasavvuf ilminde nefsin mertebeleri şu şekilde sıralanır:

Nefs-i Emmâre: Kötülüğü emreden ve bundan zevk alan nefis.

Nefs-i Levvâme: Kötülük yaptığında bundan pişman olup af dileyen nefis.

Nefs-i Mülhime: Allah'tan ilham almaya başlayan nefis. "Siz bildiklerinizle amel ederseniz Allah size bilmediklerinizi öğretir" hadisi buna işaret eder.

Nefs-i Mutmainne: Tatmin olmuş, şüphelerden arınıp rahatlamış nefis. Bunun da kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Fecr suresi 27-30. Âyetlerde "Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön. Razı olduğum kullarımın arasına gir ve bu şekilde cennetime dâhil ol".

Nefs-i Râdiyye: Allah'ın yaptığı her şeyden razı olan nefis. Yani "Allah'ım! Sen inan dedin inandım, ibadet et dedin ibadet ediyorum, emrettiğin her şeyden ve nehyettiğin her şeyden razıyım" diyen nefis.

Nefs-i Marziyye: Yukarıdaki gibi Rabbinden razı olan ve O'nun tüm emir ve nehiyleri karşısında boynunun kıldan ince olduğunu ifade eden kuldan Rabbi razı olmaz mı? Bu da nefis-i merziyye demektir.

Nefs-i Kâmile: Nefsin seçkin, saf, temiz halidir. Olgunluğa ermiş nefistir. Mürşitlerin nefsinin karşılığıdır. Bu mertebeye yedi kademede erişilir. Rab-bim hepimizin nefisini bu mertebeye ulaştırın!

Melâmilikle ilgili de şunları ifade ederek sözümü tamamlamaya çalışayım. Melâmet, kınamak, ayıplamak ve kötülemek anlamına gelen bir kavramdır. Tasavvufta ise kınayanların kınamasına aldırmadan doğru yolda yürümektir. İhlâsa önem vererek riyadan kaçınmak, hayrı izhâr, şerri izmâr etmemektir. Yani iyiliklerin açığa çıkıp duyulmasından hoşlanmamak, kötülüklerin açığa çıkmasından ise rahatsız olmamaktır. Hak nezdinde "Sıddık" olmak için halkın gözünde "zındık" olmaktan korkmamaktır. Şekil, suret, taç ve hırkaya değer vermemek, adet ve ananelere karşı çıkmak, bu konuda halktan gelecek tepkiye aldırmmamaktır. Dindarlık ve takvayı gizlemek, hatta zikri bile gizli yapmaktır.

Hicrî III. Asrın ortalarında ortaya çıkan "melâmet" fikrinin şekil, sûret ve merasime çok önem veren bazı sûfilere karşı bir tepki hareketi olarak doğduğunu söylemek mümkündür. Bu hareketin, adını Kur'ân'daki şu âyetten aldığı belirtilir.

"Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve katıdırlar. Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından (levm) korkmazlar (Maide, 54)."

Tasavvuf erbabı “icâbî” bir anlayışla ihlâsa ermeyi temel esas olarak alırken “melâmet” fikrine sahip bulunanlar “selbî” bir yaklaşımla riyadan kurtulmayı amaçlarlar. Bu yüzden güzel davranışlarını gizleyip, halk arasında kınanmaya fırsat verecek kötü işlerini göstermek isterler. Böylece nefsin gurura düşmesini önlemeye çalışırlar.

Sûfilik ve tasavvuf, Kûfe, Basra ve Bağdat'ta gelişirken melâmet fikri, Hırcan ve Nişabur bölgesinde yayılma ve gelişme zemini bulmuştur. İlk Melâmetî olarak bilinenler arasında Hamdun Kassâr (ö 271/884) ve Ebu Hafs Haddâd (ö 270/883) gibi sûfiler vardır. Ebu Hafs'ın şöyle bir sözü vardır: “Melâmet ehli, hallerini korumak, sırlarını saklamak bakımından Hak ile beraberdirler. Onun için Allah'a yaklaşmak üzere yaptıkları her ibadet yüzünden kendilerini levmederler. Halktan bütün güzelliklerini gizleyip kötülüklerini göstermek isterler. Halk da dış görünüşlerine bakarak onları levmeder. Onlar ise kendi içlerini bildikleri için kendilerini levmederler.

Melâmet ehline göre insan, bütün fiillerini riya, hallerini de kuru dava görmedikçe gerçek sûfi olamaz.

Melâmetîler iki kısımdır. Bunlardan bir grubu hiç kimsenin kınamasına aldırmadan Allah'ın emirlerini yerine getiren, Hakk'a davette kusur göstermeyen sâlih Melâmetîlerdir. Diğer grub ise hallerini gizlemek için şer'an haram ve mekruh olan şeyleri yapar görünerek kınanmak ve böylece nefislerini ezmek isteyen cahilane bir tavırla dine karşı kusur işleyen kimselerdir. Böylelerine “Melâmetî” değil, “Kalenderî” demek belki daha uygun olur.

Melâmet, bir neşe ve meşrep işi olmakla birlikte bir bilgi ve irfan işidir. Melâmet bir de insanlara yük olma, onların sırtından geçinme konusunda ortaya çıkar. Nitekim bu meşrebin ilk temsilcisi Hamdun Kassâr'a sorarlar: “Bu yolda çalışıp kazanmayı terk etmek gerekir mi?” Hamdun şu karşılığı verir: “Bu yolda çalışıp kazanmak (iktisab) ve başkalarına yük olmamak, ‘ârif unvanıyla anılıp başkalarına yük olmaktan daha iyidir.” Bu yolun mensupları hem kendilerini gizlemek, hem de çalışıp kazanarak başkalarına yük olmamak için bir meslek sahibi olmayı ve o meslek unvanıyla anılmayı zâhid ve sûfi unvanlarıyla anılmaya tercih etmişlerdir. Haddâd (demirci), Harrâz (eskici), Hayyât (terzi), Haccâm (kan alıcı, hacamatçı), Zeccâc (camcı) Nessâc (dokumacı) gibi unvanlar bunu göstermektedir.

Eserlerinde melâmet konusunu anlatanların ilki Ebu Abdurrahman Sülemî (ö.412/1021), Hücvîrî (ö.465/1072), Sühreverdî (ö.632/1234) ve ibni Arabî (ö.638/1240)'dir. Sühreverdî'nin özellikle Melâmetîlerin ikinci grubunu teşkil eden ve “kalenderîlik” unvanına daha yakın gruba ilgili söyledikleri

oldukça ilgi çekicidir. “Kendilerine ‘Melâmetî’ adını veren, Sûfilikle uzaktan ve yakından alakaları olmadığı halde onlardanmış gibi gözükmek için sûfi kisvesine bürünen bir grup daha vardır. Bunlar büyük bir gaflet ve aldanişla ibâhîlik yoluna sapmışlardır. Bunlar derler ki “Maksat kalp temizliği ve kalbi Allah’a tahsistir. Şeriat kaidelerine bağlanmak avamın ve aklı kıt mukallitlerin işidir.” Bu tür fikirler, zındıklığın ta kendisidir. Çünkü şeriatın kabul etmediği her hareket zındıklıktır.

İlk devirlerde bir meşrep olarak ortaya çıkan Melâmet, sonraları özellikle Hacı Bayram-ı Velî’nin halifelerinden Dede Ömer Sikkînî (Bıçakçı Ömer Dede) tarafından bir tarikat haline getirilmiştir. Son devir Melamîliği XIX. yüzyılda yaşamış Muhammed Nûru’l-Arabî ile Bayrâmî, Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarını birleştiren bir yol olarak bilhassa Balkanlar’da çok etkili olmuştur. Meşrep ve neşe olarak “melâmet” anlayışı pirlerde ve tarîk mensuplarında genellikle yıllar boyu yaşamaktadır.

Melâmîlik’te ‘ene’den, ‘nahnu’ya, ‘nahnu’dan ise ‘Hû’ya geçiş gayreti vardır. Yani kısaca ‘ben’den ‘biz’e, ‘biz’den ise ‘O’na giden yoldur Melâmîlik.

Hepinize saygı ve muhabbetlerimi sunuyorum.

İSTİMDÂT

Sensin ashâb-ı dilin müntehâbı
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî
Sensin ol vâris-i esrâr-ı Nebî
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Sende ol Nûr-i Muhammed parlar
Müncelî sende cemâl-i dildâr
Sende miftâh-ı künûz-i envâr
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Kuluna lütuf kıl ey şâh-ı cihân
Olsun esrâr-ı ilâhiyye 'ayân
Kalmasın nûr-i Hüda çeşme nihân
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Defterinde yok o hüsn-i 'amelim
Bâr-ı isyân ile бүkülsün mü belim
Himmetindir benim ancak emelim
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Kîmyâdır nazarın çeşm-i dile
Tûtiyâ hâk-i râhın girse ele
Yetişir çektiğimiz cevri u çile
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Bekliyor LÜTFî kulun dergâhını
Kul göremez mi o âli şâhını
Göreyim pertev-i mihr ü mâhını
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Rehber-i nehc-i şerîat sensin
Mürşid-i râh-ı hakikat sensin
Maşrık-ı nûr-i hidâyet sensin
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Açılır senle bana râh-ı reşâd
Câm-ı tevhîdinle kıl benî şâd
Olayım çerh-i fenâdan âzâd
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Kenz-i tevhîd oluyor esrârın
Cânlara kevser imiş güftârın
Gözlere fer saçıyor envârın
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Emelim, Hazretine ben varayım
Derd-i hicrânıma çâre arayım
Vâr iken sen, ben kime yalvarayım
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Bana ey gavs-ı cihân eyle meded
Gelmişim dergâhına eyleme red
Olmasın nefsim amân feyzine sed
Meded ey Hazret-i Nûru'l-Arabî

Prizrenli Hacı Ömer Lütfi Efendi

1. Bölüm
Tebliğler

*Kaçmazuz ger müdde'î atsa melâmet taşını
Kim bizüm vîrânemüz ol seng ile âbâdobur*

Sehâbî Hazretleri

Tasavvufun Teşekkül Devrinde Melâmetîlik³

Mehmet Necmettin BARDAKÇI⁴

“Kendini kınayan nefse yemin ederim.” (Kıyâme 75/2)

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilin ki Allah, öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve güçlüdürler. Bunlar, Allah yolunda çalışıp gayret ederler, hiç kimsenin kınamasından da çekinmezler. İşte bu, Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Mâide 5/54)

Giriş

Tasavvuf tarihinde birçok tarıkatta varlığını sürdüren Melâmetîlik anlayışı üç dönem geçirmiştir. Birinci dönem tasavvufun teşekkül devrinde Nişabur’da yaşayan Hamdun Kassâr ve muhitinin oluşturduğu ilk devir Melâmetîliğidir. İkinci dönem Hacı Bayram-ı Velî’nin halifelerinden Dede Ömer Sikkînî (ö.880/1475) liderliğinde oluşan ve Osmanlı dönemi Melâmîliği olarak da bilinen orta devir Melâmetîliğidir. Üçüncü dönem ise, XIX. yüzyılda yaşayan ve Melâmetîlik ile Nakşîlik arasında bir tasavvuf anlayışı oluşturan Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî (ö.1305/1887) ile başlayıp zamanımıza kadar gelen son devir Melâmetîliğidir. Bunlar; Kassâriyye Melâmîliği, Bayramiyye Melâmîliği ve Nûriyye Melâmîliği olarak da anılmaktadır. Biz bu tebliğimizde, tasavvufun teşekkül sürecinde görülen Melâmetî tavırları, yani ilk devir Melâmetîliğinin oluşumunu ve bazı temsilcilerini konu edineceğiz.

Tasavvuf tarihinde melâmîler, sûfî zümrelerden kabul edilse de sûfilerden ayrı bir zümredirler ve kendine has bir hayat tarzına sahiptirler. Melâmet, fütüvvet ve tasavvuf terimlerinin anlamları arasındaki yakınlık bu terimlerin

3 Bu tebliğ TÜBİTAK 113K570 nolu proje kapsamında hazırlanmıştır.

4 Prof. Dr. - SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi., menbardakci@gmail.com

birbirleri yerine kullanılmalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte melâmet ve fütüvvet terimleri daha dar, tasavvuf terimi ise onlara göre daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Tasavvuf yolunun önde gelenlerinden bir kısmı melâmet yolunu tercih etmişlerdir. Melâmet ve fütüvvet; bâtinî halleri gizli tutmak, nefsin arzusuna aykırı hareket etmek, kendini beğenmemek ve gösterişten kaçınmak, şeklinde özetlenen ana fikir etrafında oluşmuştur. Tasavvuf ise nefsi tezkiye edip Allah ve Resûlünün ahlakını yaşamaya çalışmak olarak anlaşılmıştır.

Melâmet, ihlâsı elde etmek düşüncesiyle iyiliği açıklamamak, kötülüğü de gizlememek şeklinde tanımlanır. Melâmeti ise, iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen, damarlarında ihlâs zevkini tadıp sıdkı tam anlamıyla gerçekleştiren kişidir.⁵ Hucvirî (ö.465/1072), Allah'ı seven ve O'nun yolunda sıdk ve ihlâsla yürüyen herkesi Allah'ın halka kötöleteceğini fakat bu kişilerin gönüllerinin bunlarla meşgul olmayacağını ifade eder ve Allah'ın bunu, o kulunu kendini beğenme ve riyâ hastalığından korumak gayesiyle yaptığını belirtir.⁶

Temelinde sûfî-fütüvvet anlayışı bulunan Melâmetiliğin özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Riyadan kaçınmak amacıyla gizlilik ve şöhretten sakınmak, hayırları gizlemek, kötülükleri örtmekten kaçınmak, halkın değil Hakk'ın rızasına uygun davranmak, belirgin bir kıyafet giymemektir. Melâmetilik, tefekkürden daha çok amele dayanır.⁷ İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), melâmet ehlini bu özelliklerinden dolayı "ümenâ" olarak nitelendirmiş ve sûfilerin en üst tabakasına yerleştirmiştir. Ona göre bu makam, sadece ehlul-laha hastır ve nübüvvetin dışındaki bütün mertebelerin üstündedir.⁸

Nazarî temelleri kötümserlik ve fütüvvet olan Melâmetîler, amellerde gizlilik ilkesine bağlılıkları sebebiyle, sahip oldukları ilim hakkında konuşmayı, hallerin ortaya çıkmasını, kerâmet gösterilmesini tasvip etmezler. Zâhirin ibadetlerle süslenmesini şirk, bâtının haller ile süslenmesini dinden çıkmak saydıkları için hakları sahiplerine verip hak peşinde koşmazlar. Nefsin arzu-

5 Ebu Hafs Ömer Sühreverdi, *Avârifü'l-Ma'ârif*, (Tasavvufun Esasları), çevirenler: H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990, s. 91.

6 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, *Hakikat Bilgisi*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 1996, s. 143.

7 Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, (Ömer Rıza Doğrul, *Melâmet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1950 içerisinde, s. 95-142), s. 101.

8 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru Sadr, Beyrut tarihsiz, c. I, s. 181-182; Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, Beyrut 1981, s. 1004.

ladığı bir şeyi çalışarak elde eden Melâmetîler, kendilerine eziyet edenlere tevazu gösterip yumuşak davranırlar. Dil, kalp, sır ve ruhun zikrine devam ederler fakat taatlerden lezzet almaya engel olurlar. Bir mürşidin gözetiminde yoluna devam ederler. Her zaman nefislerini kusurlu, halkı ise yapmadıklarından dolayı mazur görürler. Amele güvenmeyi akılsızlık ve küstahlık sayarlar. Sahip oldukları bilgileri ehil olmayana vermezler. Semâ esnasında temkinli olup ağlayıp sızlamazlar, nara atmazlar. Kendilerine hürmet gösterilip hizmet edilmesini istemedikleri için halktan ayrı bir kıyafet giymezler. İnsanların ayıplarını görmezlikten gelip onların kusurları ile uğraşmak yerine kendi nefislerinin eksikliklerini gidermeye çalışırlar. Feraset ehli olduklarından ilim ve işaretlerin incelikleri konusunda konuşmazlar. Allah'a tam tevekkül ederler ve kerâmetlerini gizlerler. Dostlar arasında iyi bir arkadaş olmaya özen gösterirler.⁹

Melâmetî, iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimsedir. Amellerde gizlilik ilkesine bağlılıkları sebebiyle Melâmetîler, sahip oldukları ilim hakkında konuşmayı, hâllerin ortaya çıkmasını, kerâmet gösterilmesini tasvip etmemişlerdir. Bu durum “Bunlar kişinin iç hâlini dışa vurur.” düşüncesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰ Gençlerin yaptığı aşırılıkları müsamaha ile karşılayarak onlara anlayışlı olmaya çalışmışlardır. Halka kendi bakış açısından değil, Hakk'ın nazarından bakarak onların kusurlarından dolayı mazur olduklarını belirtmişlerdir.¹¹

Melâmet terimi ile yakın bir ilişkisi olan fütüvvet, Arapça “fetâ” kelimesinden türetilmiş olup yiğitlik, mertlik, civanmertlik, diğerkâmlık, fedakârlık ve cömertlik anlamlarına gelir ve “mürüvvet” terimi ile benzer bir anlam örgüsüne sahiptir.¹² Fütüvvet, Allah'ın emirlerine uyup ibadetleri aksatmamak, her türlü kötülükten kaçınmak, gizli ve açık en güzel ahlâka sarılmaktır. Sosyal ve toplumsal hayatta bir ideal olan fütüvvet, zamanla ruhanî hayatta bir ülkü olup tasavvufî bir mahiyet kazanmıştır. Allah'ın emirlerine uyup güzel bir şekilde ibadet etmek, her türlü kötülüğü bırakıp iyiliklere koşmak, gizli ve açık en güzel ahlâka sarılmak şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır. Fütüvvet,

9 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 113-141.

10 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Tıpkıbasım Gri Yayın, İstanbul 1992, s. 22-24; Ali Bolat, *Melâmetilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 238-245.

11 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 129.

12 Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 27, 127; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *DİA*, c. XIII, s.259; Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *DİA*, c. XIII, s. 261, İstanbul 1996.

açıktan yapmakta utanılacak şeyi gizli olarak da yapmamaktır. Halkın yaptığını hoş görmek, kendi yaptığına hayıflanmaktır.¹³

Yiğitlik bakımından ilk örneği Hz. Ali, cömertlik bakımından ilk modeli ise Hatem-i Tâî olan fütüvvetin ilk nüveleri II/VIII. yüzyılda görülür. Melâmet teriminden daha kapsamlı olan fütüvvet ile melâmet arasındaki ilişki, terimlerin anlamlarından dolayıdır. Fetâ anlayışı Hz. Ali'nin şahsında toplanan ahlâkî erdemler çerçevesinde oluşmuş ve Abbâsiler döneminde fütüvvet teşkilatı kurulmuştur. Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali ideal bir fetâ kimliğiyle sembolleşmiştir. Fütüvvet ehli ile Horasan Melâmetîleri arasındaki yakın ilişki melâmet fikrinin teşekkülünde etkili olmuştur. Fütüvvet ve Melâmet ehlinin dünyaya bakış açıları aynı olmakla birlikte Melâmetîler, kendilerini halktan farklı gösterecek uygulamalardan kaçınmışlar, Fütüvvet ehlinin bu tür davranışlarını da yadırgamışlardır.¹⁴

Fütüvvet ve melâmet ehlinin hayat tarzları ile büyük benzerlik içinde olan sûfilere ifade eden tasavvuf terimi ise, kulun içinde bulunduğu vaktin gereğine göre, o vakit içinde yapılması en uygun amelle meşgul olmasıdır.¹⁵ Tasavvuf, fakirliği tercih ederek gayret etmek, îsârı gerçekleştirmek, iradeyi terk edip başkalarının işlerine karışmamaktır.¹⁶ Hakkın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedi saadete ermek için nefsi çirkin huylardan temizleyip ruhu bulanıklıktan arıtarak güzel ahlâk sahibi olmaktır.¹⁷

13 Süleimî'ye göre, fütüvvetin olmazsa olmaz şartları; doğruluk, vefâ, cömertlik, güzel huy, dostlarla iyi geçinip kusurlarını görmezlikten gelmek, göz tokluğu, ana babaya iyilik etmek, akrabayı ziyaret etmek, güzel komşuluk, ev halkına iyi davranmak, çocukları terbiye etmek, büyüklere karşı saygılı olmaktır. Kin ve nefretten, aldatmaktan kaçınmak, misafirlere hizmet etmek, kötülüğü iyilikle karşılamak, gelmeye gitmek, alçakgönüllü olmak, halkın yaptıkları işlerde müsamaha göstermek, insanlara şefkatli davranmak, fakirlere acıyıp merhamet etmektir. Âlimlere saygı göstermek, dili yalan, gıybet ve kötü sözlerden, gözü harama bakmaktan korumak, amellerde ihlâslı olmak, hâllerde doğruluk, dışı ve içi gözetmek, iyilerle arkadaş olup kötülerden kaçmak, dünyanın geçici nimetlerinden dolayı böbürlenmemek, zenginlere zenginliklerinden ötürü saygı göstermemek, hiç kimseden çekinmeden doğruyu söylemek ve nimetlere şükredip belâlara sabretmektir. Ebu Abdurrahman es-Süleimî, *Tasavvufta Fütüvvet (Kitâbu'l-Fütüvve)*, çeviren ve neşreden: Süleyman Ateş, Ankara 1977, s. 22-94.

14 Bolat, *Melâmetîlik*, s. 257-297.

15 Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî 'İlmî't-Tasavvuf*, Beyrut-Dimaşk 1995, *Kuşeyrî Risâlesi*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 3. baskı İstanbul 1991, s. 452.

16 Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, s.64.

17 Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo Kültürel Hayatta Tasavvuf*, 2. Baskı Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 19.

Melâmetî ile sûfî arasındaki en önemli fark, sûfînin zâhiri bâtını anlatır. Sırlarındaki nur sözlerinde ve davranışlarında görünür. Bu yüzden sûfî kerâmetlerini açmada sakınca görmez. Melâmetî ise, Allah'ın sırlarını korumada son derece karardır. Allah ile kendisi arasındaki hali gizlemeye önem verdiği için keramet göstermez. Manevi mertebeler ve haller konusunda hiçbir iddiada bulunmaz.¹⁸ Sûfiler, fenâ ve cem hâinden söz ederken tevhid, hulûl, ittihad gibi vahdet-i vücûdu çağrıştıran terimleri kullanmaktan çekinmişlerdir. Riyâ ve kötülüğü emreden nefsin kusurlarını sürekli vurgulayan Melâmetîler ise, vecd ve istiğraka mesafeli durdukları için bu terimlere sıcak bakmamışlardır.¹⁹ Melâmetîler, sûfilerin kabul ettiği birçok şeye, nefse pay ayırdığı, toplumda şöhrete sebep olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.

Sühreverdî (ö.632/1234)'ye göre Melâmetî, sahv ve temkin sahibidir. İhlâs dairesi içerisinde yaşadığı halde ihlâsının hakikatini kavrayamamaktadır. İhlâsa sarılıp sadâkatle bunu gerçekleştirmeye çalışmakla birlikte yaptığı amellerde insanların değerlendirmesinden etkilenmektedir. Bu yüzden Melâmetîler halkın kendileri hakkındaki sözlerine değer veren kişileri tenkit etmişlerdir. Sûfî ise, amellerinde ve halinde mahlûkatın değerlendirmesine itibar etmeyerek bunları fenâ ve zeval gözüyle görmektedir.²⁰ Bu yaklaşıma göre ihlâsı amellerden fânî olmak olarak gören sûfî, ihlâsı amelde kusur görmemek şeklinde anlayan Melâmetîden daha üstün bir konumda bulunmaktadır.²¹

Sülemî (ö.412/1021)'nin de belirttiği gibi, ibadet, takvâ, zühd, ilim ve hâlini açığa çıkarmamaya özen gösteren Melâmetîlerin Allah ile ilişkilerinde Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi en ulvî dereceye yükseldiklerinde bile bâtınları zâhirlerine tesir etmemektedir. Halkın arasına karıştıklarında onlardan biri gibi davranarak ubudiyetteki en üstün hali yakalamışlardır. Sûfiler ise Hz. Musa (a.s.) gibi Allah ile irtibatları sırasında bâtınlarının tesiri zâhirlerinde görünmektedir.²² Melâmîlerin sûfilerden üstünlüğü vurgulanan Sülemî'nin bu yaklaşımı su metaforuyla ilişkilendirilebilir. Âlemin ve içindekilerin ken-

18 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 87.

19 Ebu'l-Alâ Afîfî, "Melâmîlik, Sufîlik ve Ehl-i Fütüvvet", *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çeviren: Ekrem Demirli, İz yayıncılık, İstanbul 2000, s. 147-148.

20 Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 95-96.

21 Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 96; Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadârâtü'l-Kudüs*, çeviren: Lâmiî Çelebi, hazırlayanlar: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, 2.baskı İstanbul 1998. s. 74; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 18.

22 Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 143-144.

disinden yaratıldığı su,²³ bu kadar değerli olmasına rağmen diğer varlıkların arasında sıradan bir varlıktır. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler kendisinden faydalanırlar fakat su kendisinin o yüce mertebesini onlara hissettirmez. Manevi yüceliğini gizleyen Melâmî de görünüşte halktan biridir. Onun davranışı, Allah katında en üstün mertebeye çıkmasına rağmen dönüşte Allah ile olan özel görüşmesinin izleri üzerinde görünmeyen Hz. Muhammed (sav)'ın davranışından mülhemdir. Bu hal, Allah ile görüştüktan sonra içinde bulunduğu halin etkisiyle hiç kimsenin yüzüne bakamayan Hz. Musa (as)'nın halinden daha yüksek bir mertebedir.²⁴

Tasavvuf düşüncesi içerisinde mütalaa edilen fakat birbirinden ayrı olan melâmî, fetâ ve sûfî terimleri etrafında birçok farklı fikir oluşmuştur. Bu düşünceler bir yönüyle fikri zenginlik, bir yönüyle de ayrımlaşmanın belirtiridir. Bu bakımdan tasavvuf terminolojisinin teşekkül aşamasında bazı zâhid ve sûfilerin hayat tarzlarında görünen Melâmetî tavırlar anlamlıdır.

İlk Zâhidler ve Melâmetîlik

Fütüvvet ve melâmet düşüncesinin ilk temsilcileri II/VIII. yüzyılın zâhitleridir.²⁵ Ancak o dönemde kavram henüz sistematik bir şekilde kullanılmamaktadır. Bu yüzden onları Melâmetîliği hazırlayan kişiler olarak görmek gerekir. Hasan-ı Basrî (110/728) ile başlayan bu süreç, İbrahim Edhem (ö.161/777), Abdullah ibn Mübârek (ö.181/797) ve Fudayl b. İyaz (ö187/803) gibi zâhidlerle devam etmiştir.

İslâm düşüncesinde önemli bir konumu bulunan Hasan-ı Basrî, müminin Kur'an'la bağlantısını şekilciliğin ötesine götürüp derûnî, manevî ve ahlâkî bir ilişkiye dönüştüren ilk İslâm âlimlerinden biridir. Ona göre fiiller ve onlara kaynaklık eden manevî oluşum Kur'an'a dayanmalı ve onunla irtibatını koparmamalıdır. Çünkü Kur'an sadece okunan, kendisiyle bazı ibadetlerin yerine getirildiği bir kitap değil, aynı zamanda müminin düşüncesinin ve hayat tarzının oluşum sürecinin mihenk taşıdır. Onun; “*Kim ne olduğunu bilmek isterse, kendini Kur'an'a arz etsin*” sözü²⁶ bunun bir ifadesidir.

23 Enbiyâ 21/30.

24 Rene Gueneon, *Manevî İlimlere Giriş*, çeviren: Lütü Fevzi Topaçoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 161-162.

25 Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, s. 51.

26 Abdullah ibnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühhd ve'r-Rekâik*, tahkik: Habiburrahman 'Azamî, Beyrut tarihsiz, hadis no: 37; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Ta-*

Ömrünü samimi dindar bir Müslüman, müttaki zâhid bir mümin olarak geçirmeye özen gösteren Hasan-ı Basrî'ye göre Kur'an okumak, ezberlemek, nafil namaz kılmak gibi ibadetler riyadan ve gösterişten uzak ve gizli yapılmalıdır. Çünkü kendisinin örnek aldığı sahabe nesli içerisinde bir adam Kur'an'ı ezberlediğinde komşuları onu fark etmez, fıkhıta büyük bir dereceye ulaştığı zaman halk onun durumunu bilmez, birisi evinde misafir varken uzun süre namaz kılsa bile, evdekiler onun namaz kıldığını hissetmezdi. Hasan-ı Basrî, onların yeryüzünde gizli yapabildikleri bir işi asla açığa çıkarmamaya özen gösterdiklerini belirterek dua ettiklerinde seslerinin hiç duyulmadığını, sadece Allah ile kendileri arasında bir fısıltı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun, Allah'ın: “*Rabbimize alçak gönüllü yalvararak ve gizlice dua ediniz*”²⁷ âyeti ile sâlih ve sözünden razı olduğu bir kul olan Zekeriyâ'yı (a.s.) hatırlatıp “*Rabbine gizli bir nidâ ile yalvarmıştı*”²⁸ âyetini iyi anlamaları sebebiyle olduğunu vurgulamıştır.²⁹

Hasan-ı Basrî, riya ve gösterişten kaçınmış, insanları da bu konuda şöyle uyarmıştır: Öyle topluluklarla arkadaşlık ettim ki; onlardan birine sadece bir hikmet ulaşırsa, o hikmeti söylemesi kendisine ve arkadaşına fayda verecek olsa bile, meşhur olmak endişesiyle onu söylemezdi. Yine içlerinden biri yolda yürürken insanlara eziyet verecek bir şey görse, meşhur olmak korkusuyla onu yoldan bertaraf edemezdi.³⁰

Hasan-ı Basrî, İslâmiyet'in insanlara barış ve güven getirmesine rağmen Müslümanların bunu içselleştiremedikleri için aralarında güven bunalımı olduğunu ifade etmiştir.³¹ Kindar olanın dindar olamayacağı düşüncesinden hareketle Müslümanların ahlâkının en faziletlisinin affetmek olduğunu belirtmiştir.³² Bir Müslümanın ihtiyacını gidermeyi nafil ibadet etmekten üstün gören Hasan-ı Basrî, kendisine ihtiyacını gidermesi için gelen bir adamı alarak arkadaşlarından zâhid ve âbid Sabit el-Bünânî (ö.127/744)'nin yanına götürüp ihtiyacını gidermesini istediğinde Sâbit: “Ben itikâftayım” deyip o şahsın işini görmemiştir. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî: “Müslüman bir kar-

bakâtü'l-Asfiyâ, Beyrut 1988, c. II, s. 145-146.

27 'Arâf, 7/55.

28 Meryem, 19/3.

29 İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, hadis no: 140.

30 İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, hadis no: 138.

31 İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, hadis no: 658; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. II, s. 152.

32 İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, hadis no: 700.

deşimin ihtiyacını karşılamam, bana bir sene itikâftan daha sevimlidir.”³³ diyerek diğerkâmlığın güzel bir örneğini sunmuş, dindarlığın şekil ve ibadet çokluğunda değil, insanlara faydalı olmakta olduğunu belirtmiştir.

Zühd devrinin en çarpıcı siması olan İbrahim Edhem’in zühd ve verâ konusundaki şöhreti daha hayatta iken geniş bir alana yayılmıştır. Onun nefse ve isteklerine karşı koyma, mücâhede ve murâkabe, fakr, insanlara bir ihtiyaç için gitmeme düşünceleri Melâmetiliğin habercisidir. Verâ konusunda çok titiz davranmış, verâyı nafile ibadetlerden üstün tutmuştur. Bu bağlamda: “Yiyeceğin helal ve temiz olsun da gece namaz kılmasan, gündüz nafile oruç tutmasan da olur.” demiştir.³⁴ Bir gün yolda yürürken fazla içkinin tesiriyle sızmış, pis pis alkol kokan bir sarhoşun yanından geçen İbrahim Edhem, onun ağzını ve yüzünü salyaların kapladığını görünce bir miktar su getirip üstünü başını temizlemiş ve temizlerken de şöyle demiştir: “*Şayet Yüce Allah'ın adını diline alan bir ağız böyle kirli bir vaziyette bırakacak olursak, hüremetsizlik olur.*”

Ayyaş ayıldıktan sonra olayı gören bazı kimseler: Horasan zâhidi ağzını yıkadı, dediklerinde adam: Ben de tevbe ettim gitti, diyerek bir daha içki içmemeye söz vermiştir.³⁵

İbrahim Edhem bu davranışıyla Melâmetiliğin gördüğü kötülüğü örtmek ve kusur işleyene müsamaha ile yaklaşmak prensiplerini uygulamıştır.

Zühd devrinde Melâmetiliğin birçok özelliğini şahsında barındıranlardan biri de Abdullah ibn Mübârek (ö.181/797)'tir. Abdullah ibn Mübârek, bir âlim, zâhid ve gâzi olarak toplumda ahlâklı ve terbiyeli insan yetiştirme idealini hep canlı tutmuştur. Şöhret hastalığının bilincinde olduğu için yaptığı iyilikleri gizleyip savaşlarda gösterdiği kahramanlık gösteriş olmasın diye yüzünü peçe ile örterek Melâmetilerin ilk öncüleri arasında sayılmayı hak etmiştir.

Nitekim Abde bin Süleyman el-Mervezî onunla beraber katıldığı Anadolu'ya yapılan bir gazâda gördüklerini şöyle anlatır: Biz Abdullah ibn Mübârek ile aynı birlikteydik. Savaş meydanına gelip düşmanla karşılaştığımız zaman düşmanın içinden bir adam çıkıp kendisiyle savaşacak birini istedi. Bizim

33 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, hadis no: 747. Bir başka örnek için bkz. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s. 169.

34 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. VIII, s. 31; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 113.

35 Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. baskı İstanbul 199, s. 162.

aramızdan bir kişi çıktı. Düşman eri onu öldürdü. Arka arkaya üç kişiyi daha öldürdükten sonra yine meydan okuyarak bir adam daha istedi. Bunun üzerine içimizden bir şahıs o düşman askerinin karşısına çıktı. Bir saatten fazla savaştılar. Bizim adam kâfiri yaraladı ve ardından öldürdü. İnsanlar sevinç gösterileri içinde onun etrafını sardı ve büyük bir kalabalık oldu. Bir de baktım ki o şahıs Abdullah ibn Mübârek! O, yüzünü bir peçe ile örtmüş, sanki tanınmak istemiyordu. Yanına varıp peçenin bir kenarından tuttum ve çektim. O, benim bu yaptığımdan hoşlanmamıştı. Bana şöyle dedi: Ey Ebu Amr! Sen bize çok büyük kötülük yaptın!³⁶

Zira onun düşüncesinde, Melâmetîler öyle kimselerdir ki zâhirde halka gösterecekleri bir işaret, bâtınlarında Hakk'a karşı iddia edecekleri bir dava bulunmaz. Allah ile gönülleri arasındaki sırrı kalpleri bile bilmez.³⁷

Allah korkusunu zühd anlayışının merkezi yapan Fudayl b. İyaz, söz ve davranışlarıyla Melâmetîliğin ilk devrini etkilemiştir. Halkın kendisi hakkındaki düşüncelerine itibar etmeyen Fudayl, Allah katındaki değerini daha fazla önemseydiği için yaptığı işleri halka beğendirmeye kaygısı taşımamıştır. Ona göre, insanlar için bir amelî terk etmek riya'dır. İnsanlar için bir amel işlemek ise şirktir.³⁸ Yalnız kalmayı sevmeyip insanlarla birlikte olmaktan hoşlanan kişi riya'dan kurtulamaz.³⁹ Az konuşmanın insanı günaha düşmekten koruyacağını belirterek, hac ibadetinin ve düşmanlarla cihadın dili tutmaktan daha kolay olduğunu ifade etmiştir. Bir kimse için en büyük üzüntü dilini tutmasıdır.⁴⁰ Kendisini halkın en günahkârı olarak görüp hiç kimseye üstünlük taslamayan Fudayl, halktan uzak durmaya çalışmıştır.⁴¹

“Ben bir riya'kâr mürâi'im diye yemin etmem, ben riya'kâr değilim demekten daha çok hoşuma gider”⁴² diyen Fudayl, yaptığı ibadetleri ve davranışları eksik olarak değerlendiren Allah'ın rızasına uygun bulmamıştır. Ona

36 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Haydarabad-Dekkan 1356 h, c. IV, s. 119; Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tarihsiz, c. X, s. 167; Zehebî, *Siyeru 'Âlâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1994, c. VIII, s. 394-395. Bir başka örnek için bkz. Zehebî, *Siyer*, c. VIII, s. 408-409.

37 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 102.

38 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. VIII, s. 95; İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimaşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. XLVIII, s. 382, 402.

39 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. VIII, s. 109; Zehebî, *Siyer*, c. VIII, s. 436.

40 Zehebî, *Siyer*, c. VIII, s. 436.

41 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. VIII, s. 88.

42 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 115; Zehebî, *Siyer*, c. VIII, s. 434.

göre, dünyayı eğlence içinde yemek, dini kullanarak yemekten daha doğru bir davranıştır. Her insan Allah'ın katındaki derecesine göre Allah'a itaat eder. Allah'a itaat edene başka birinin günahı zarar vermez. Allah'a isyan edene de başka birinin itaati fayda vermez.⁴³ Fudayl, din ile dünyanın imar edilmemesini, dini dünyevi makam ve mevkiler için kullanmaktan kaçınmak gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Allah için yapılan ibadet ve iyiliklere başkalarının karıştırılmamasını istemiştir.

Sözlerinde fütüvvet ve melâmet düşüncelerinin ilk nüveleri görülen Fudayl, zühdü kanaat ve gönül zenginliği olarak görmüştür. Allah'a çok namaz kılıp çok oruç tutarak değil, gönül zenginliği, temiz vicdan ve insanlar hakkında iyilik düşünmekle ulaşılabileceğini ifade etmiştir.⁴⁴ Fudayl'a göre, dünya ve âhiretin ahlâkı; sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen, zulmedenin affetmendir.⁴⁵ Fütüvvet ise, dost ve kardeşlerin hatalarını bağışlamaktır.⁴⁶

Görüldüğü gibi melâmet ve fütüvvet düşüncesini içselleştiren ilk zâhidler, bilgi ve davranışlarıyla sonraki nesillere ilham kaynağı olmuşlardır. Melâmet ve fütüvvet düşüncesinin temsilcisi olan ve sonraki dönemlerde Horasan Erenleri diye anılan tasavvuf zümreleri, insanların gönlünü İslâm'a açmada ve yeni yurtlar kurulmasında onların sözlerini ve hayat tarzlarını örnek almışlardır. Bu zâhitlerin düşüncelerini aynı bölgede yetişen Melâmetîlerin ve fütüvvet ehlinin fikirleri ile karşılaştırdığımızda aralarında birçok yönden benzerlikler olduğu görülmektedir. Fütüvvet ehlinin ve Melâmetîlerin ortak özellikleri olan doğruluk, dürüstlük, cömertlik, zühd, hem nefisle hem de düşmanla cihad, ana babaya iyilik, dostlarla iyi geçinmek ve fakirlere yardım etmek, kusurları görmezlikten gelmek, müsamaha ve hoşgörü gibi esaslar, onların da uyguladığı prensiplerdir.

Tasavvufun Teşekkül Devrinde Melâmetîlik

II/VIII. Yüzyılda Horasanlı zâhitlerin temellerini attığı fütüvvet ve melâmet anlayışı, sonraki dönemlerde nazariye haline gelip tasavvuf zümrelerinin büyük bir çoğunluğunu etkilemiştir. III/IX. Yüzyılda teşekkül sürecine giren İslâm tasavvufu, özellikle Bağdat ve Nişabur'daki tasavvuf zümreleri ile döneme damga vurmuştur. Nişabur'da Melâmetîlik, Bağdat'ta sûfilik şeklinde geli-

43 İbn Asâkir, *Tarih*, c. XLVIII, s. 405-406.

44 Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 10, 13.

45 İbn Asâkir, *Tarih*, c. XLVIII, s. 409.

46 İbn Asâkir, *Tarih*, c. XLVIII, s. 430.

şen tasavvuf hareketine kavramsal bir çerçeve çizilmeye başlanmıştır. Sûfilerin giyim tarzları ve mekânlarıyla toplumdan farklı görüntüleri, zâhidâne bir hayat tarzını benimseyen ve toplumdan farklı bir kıyafet giymeyi riyâ olarak değerlendiren Melâmetîleri rahatsız etmiştir. Nitekim III/IX. Yüzyıldaki birçok meşhur sûfî bu melâmet tavrını devam ettirmişlerdir.

Tasavvufun teşekkül sürecinde Melâmetîliği benimseyen birçok isim sayılabilir. Bu bağlamda; Heratlı Ebu Ubeyd Kâsım bin Sellâm (ö.223/838), Nişaburlu Yahya bin Yahya en-Nişaburî (ö.226/841), Ahmed bin Harb (ö.234/849), Muhammed bin Râfî (ö.245/859), Ebu Hafs el-Haddâd (ö.260/874) dikkat çeker. Melâmetîliğin sistematik kurucusu Nişaburlu Hamdûn el-Kassâr (ö.271/884)'dır. Ebu Hamza el-Horasanî (ö.290/903) ve Ebu Osman el-Hirî (ö.298/910) de Nişaburlu Melâmetîlerdendir. Merv'de doğup Bağdat'ta yaşayan Bîşr-i Hâfî (ö.227/841), İshak bin Râheveyh el-Mervezî (ö.238/852), Belhli Hâtem el-Asam (ö.237/851) ve Ahmed bin Hadraveyh (ö.240/854), Tuslu Muhammed bin Eslem et-Tûsî (ö.242/856), Semerkandlı Ebu Tûrâb en-Nahşebî (ö.245/859), Horasan'ın Bistam kasabasından ârifler sultanı Bayezid el-Bistamî (ö.261/875) ile Tüster'den verâ sembolü Sehl bin Abdullah et-Tüsterî (ö.283/896) ve Bağdat sûfilerinin imamı Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/909) gibi sûfilerde Melâmetî anlayış görülmektedir. IV/X. Yüzyılda bu anlayış Ebu Hasan Bûşencî (348/959) ve İbn Nüceyd (ö.377/987) ile devam etmiştir.

Melâmetîlik, Hamdun Kassâr tarafından sistemleştirilen zühd ağırlıklı bir tasavvuf anlayışıdır. Melâmatîliğin beşiği Horasan-Nişâbur olmakla birlikte⁴⁷ Bağdat sûfileri arasında da bu anlayışı benimseyenler vardır. Nitekim tasavvuf tarihinde zühd devri ile tasavvuf devri arasındaki geçiş döneminin önde gelen sûfisi olan Marûf-i Kerhî (ö.200/815), melâmet ve fütüvvetle tanınmış, zühd, verâ ve inâbe ile anılmıştır.⁴⁸ Ona göre, amelsiz cenneti istemek günah, sebeplere yapışmadan şefaât beklemek gurur, Allah'a itaat etmeden O'nun rahmetini ummak ise cahillik ve ahmaklıktır.⁴⁹ Mârûf-i Kerhî, oruçlu olduğu bir gün ikinci vaktinde dostlarıyla pazardan geçerken bir sakanın:

“Bu sudan içene Allah rahmet etsin” diyen sesini duyar. Marûf, sakadan bir bardak su alıp içer. Yanındakiler: “Sen oruçlu değil miydin?” deyince şöyle cevap vermiştir:

47 Richard Hartman, “es-Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyye'si”, çeviren: Köprülüzâde Ahmed Cemal, hazırlayan: Ahmet Çatak, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, sayı: 3, s. 350.

48 Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, tahkik: Nureddin Şerîbe, Mısır 1986, s. 83-85; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 116; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 212.

49 Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 89.

“Evet oruçluydum. Fakat sakanın duasına rağbet ettim. Umulur ki Allah onun duasını kabul eder.”⁵⁰

Marûf-ı Kerhî, bu davranışıyla Melâmetîlerin îsâr ve alçakgönüllülük ilkesini hayata geçirmiştir.

Mısır'da mârifetullah anlayışı ile temâyüz etmekle birlikte Melâmetî düşüncüyü de özümseyen Zünnûn-i Mısırî (ö.245/859), bir gün müridleriyle birlikte Nil nehrinde kayıkla gezinti yaparken sazlı ve içkili eğlence yapan bir topluluk görürler. Âlem yapan topluluğun bu durumunu şeyhlerine karşı edepsizlik yapmak olarak yorumlayan müridler:

Ya şeyh! Dua buyur da Hak Teâlâ bunların tümünü suya batırsın. Bu suretle uğursuzluklar ortadan kalsın, dediklerinde o; ellerinizi kaldırın, der ve sonra da;

Ya Rabbi, şu topluluğa bu dünyada hoş bir hayat ihsan ettiğin gibi öbür dünyada da kendilerine hoş ve neşeli bir hayat ihsan eyle, diye dua eder.

Yanında bulunan müridler onun bu şekildeki davranışına şaşırırlar. Ancak duanın bereketi çok geçmeden ortaya çıkar. Kayıkta âlem yapanlar kıyıya yaklaşp sahilde Zünnûn-i Mısırî'yi görünce utanırlar ve kendisinden özür dilerler, pişmanlıklarını ifade ederek yaptıkları davranışlardan tövbe ederler. Bu olay üzerine Zünnûn dostlarına şöyle der:

Gördünüz mü, kimseyi batırmadan ve kimsenin canını yakmadan herkesin muradı nasıl gerçekleşti?⁵¹

Zünnûn-i Mısırî, bu hareketiyle Melâmetiyyenin esaslarından, gördüğü bir kötülüğü örtme, esasını hayata geçirmiştir.

Melâmetîliğin önde gelen imamlarından Ebu Tûrâb Nahşebî, Horasanlı ilk sûfilerdendir. Melâmetîliğin kurucusu sayılan Hamdûn Kassâr ve fütüvvet ehlinden Ahmed b. Hadraveyh gibi sûfilere düşünceleri ile tesir etmiştir. Onun bir gün müridlerine verdiği şu öğüt düşüncelerini özetlemektedir: “Sizden hanginiz yamalı hırka giyer, tekkede veya mescidde işsiz güçsüz otursursa dilencilik yapmış olur. İcinizden Kur'anı yüzünden okuyup başkaları

50 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, c. II, s. 181; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-'Ayân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1968, c. V, s. 232-233; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 354.

51 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 277; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 199. Tasavvuf tarihinde benzeri menkıbeler bazı âriflerle ilgili olarak anlatılmaktadır. Nitekim benzer bir olay Maruf Kerhî için de anlatılır. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, c. II, s. 181; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 350.

işitsin diye gayret edenler de dilencilik yapmış olur.”⁵² Ebu Tûrâb Nahşebî, bu sözleriyle melâmet ve fütüvvet ehlinin kılık kıyafete önem vermeme özelliklerini vurgulamıştır.

Horasan Melâmetîyyesinin ilk temsilcilerinden Ahmed b. Hadraveyh, fütüvvette Horasan’ın şeyhlerindendir.⁵³ Fütüvvet anlayışı gereği sûfilerin giydiği elbiseyi giymemiş, asker giysisi ile dolaşmıştır.⁵⁴ İnsanın ibadetlerde ve sosyal hayattaki diğer davranışlarında Allah rızasının dışında bir şeyi amaçlamaması gerektiğini belirterek böyle yapmanın insanı riyadan kurtaracağını ifade etmiştir.⁵⁵

Tasavvuf tarihinde vâiz olarak şöhet bulan ve zamanının hakîmi olarak nitelendirilen Yahya b. Muaz er-Râzî,⁵⁶ Şiraz’a gittiğinde halka vaaz etmek üzere kürsüye çıkmış ve konuşmasına Melâmetiliğin temel unsurları arasında yer alan şu beyitlerle başlamıştır:

“Vâizin vaazı, ilkönce kendi kalbine olmalıdır.

Kalbi onunla dolmadıkça vaazı başkaları tarafından asla kabul görmez.

Ey cemaat! Söylediği kalbine uymayan vâizden daha zâlim biri var mıdır?

Halkın arasında iyiliklerini ortaya serer, yalnız kaldığında Rahmân ile savaşıır.”⁵⁷

Allah’a gizli olarak ihanet eden kimsenin sırrını Allah açıkça ortaya serer.”⁵⁸

Kalbi iyiliklerle dolu olan kişiye başkalarının kötülükleri zarar vermez. Kötülüklerden ayrılmayan kişiye de başkalarının iyilikleri fayda vermez.”⁵⁹

52 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 135.

53 Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 103.

54 Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 63, 147; Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 373.

55 Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, c. X, s. 42; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 211; İbn Mülakkın, *Tabakâtü’l-Evliyâ*, 3. baskı Kahire 1994, s. 39.

56 Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 107; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, c. IV, s. 71; Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, c. XVI, s. 306, 310; İbn Hallikân, *Vefayâtü’l-Ayân*, c. VI, s. 165, 167.

57 Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, tahkik: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut 1990, c. XIX, s. 374-375.

58 İbn Hallikân, *Vefayâtü’l-Ayân*, c. VI, s. 165.

59 Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, c. X, s. 53.

Yahya b. Muaz er-Râzî, bu sözleriyle Melâmetiyyenin ucb, kendini beğenme ve kendini tenkit etme anlayışını davranış olarak sergilemiştir.

Melâmet ve fütüvvete dair fikirleriyle tanınan Nişaburlu sûfilardan biri de Ebu Hafs Haddâd'dır. Ebu Hafs'a göre fütüvvet, başkasına adalet ve insafla muamele etmek fakat onlardan adalet ve insafla muamele etmelerini istememektir. Başkalarına iyilik yapmak fakat başkalarından iyilik yapmalarını beklememektir.⁶⁰

Ebu Hafs, bir kişinin tâat olarak yaptığı işte nefsinin muhtaçlığını ve acizliğini görmemesi durumunda yaptığı iyiliği riya ile bulandıracağını belirtmiştir. Mertebeler elde etme yolunda ilerlemenin ve nefsinin her an kötülüğü emredici özelliğini hatırlından çıkarmadan onu kınamanın önemini vurgulamıştır.⁶¹

Mesleği demircilik olan Ebû Hafs, bir gün çarşıdaki dükkânında çalışırken oradan geçen bir âmânın okuduğu âyetin tesiriyle kendinden geçer. Âmâ şahıs, âhîret azabının ağırlığını ve insanların bu azap karşısında duyacakları dehşeti tasvir eden şu âyeti okumuştur: “Eğer yeryüzünde bulunan her şey tümüyle ve onlarla beraber bir o kadarı da zulmedenlerin olsa, kıyamet günü kötü azaptan kurtulmak için elbette onları verirlerdi. Artık hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılırlarına çıkarılmıştır.”⁶² Onu dinlerken kendinden geçen Ebû Hafs, maşa yerine elini körükle alevlendirilen kızgın ateşe sokmuş ve kızgın demiri eliyle tutarak çıkartmıştır. Çekiç sallayıp demir döven çıraklar şaşkın bakışlarla ustalarına dönüp:

Usta! Bu ne hal? Deyince, Ebu Hafs çıraklarına:

Demiri dövün, diye bağırmıştır. Çıraklar:

Usta! Demir cüruflardan temizlenmiş, neresini dövelim, deyince Ebu Hafs kendine gelerek elindeki kızgın demiri görmüş ve hâlinin ortaya çıkmasına üzümlü mesleği terk etmiştir.⁶³

Ebu Hafs Haddâd, bu davranışıyla Melâmetiyyenin sırları örtme, kerametleri gizleme esasını uygulamıştır. Daha sonra nefsini terbiye etmek için uzun yıllar çetin riyazetler uygulayan Ebû Hafs, insanların acılarına ortak olmayı fütüvvetin gereği saymıştır. Ebû Hafs, kuvvetli bir Melâmetî eğilime sa-

60 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 134.

61 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 103.

62 Zümer, 39/47.

63 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 414.

hiptir. Mümkün olduğu kadar tanınmamak gerektiği düşüncesinde olmakla birlikte şöhreti Nişabur sınırlarını aşan Ebû Hafs, bir hac yolculuğu sırasında sekiz arkadaşıyla birlikte Bağdat'a uğramış, Cüneyd-i Bağdadî ve birçok sûfî tarafından karşılanmıştır. Onlarla sohbet eden Ebu Hafs, özellikle fütüvvet ve melâmet konusundaki fikirleriyle Bağdat sûfîlerini kendisine hayran bırakmıştır.⁶⁴

Horasan Melâmetiyyesinin imamı olan Hamdun Kassâr,⁶⁵ melâmet anlayışı gereği devamlı olarak nefsi kınamış ve aşağılamış, nefsin hiçbir hareketine onay vermemiştir. Erdemli bir kimsenin nefsinin kusurlarını görmesi gerektiğini, nefsini Firavun'un nefsinden daha hayırlı gören kişinin gurur sahibi olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Âlimlerin sohbetine katılmayı, cahillerden de bir o kadar uzaklaşmayı ve onların hareketlerine tahammül etmeyi öğütlemiştir.⁶⁷

Hamdun Kassâr'a göre melâmet, selâmeti terk etmektir.⁶⁸ Hak Teâlâ'nın hizmetinde iken halkın dedikodusuna, doğru bildiği yolda kınayanın kınamasına aldırış etmemektir. Yoksa bir insanın şeriata karşı hürmet göstermediği için halkın kendisini ayıplaması melâmet değildir.⁶⁹ O, bu düşüncesiyle dini emir ve yasakları çiğneyip bunu melâmet gereği yaptığını söyleyen cahil ve ahmakların davranışlarını tenkit etmektedir.

Hamdun Kassâr'a göre Melâmetî, bir Mürcie mensubu kadar Allah'tan ümitlidir, bir Mutezile mensubu kadar da Allah'tan korkar.⁷⁰ Zira Melâmetîler, Allah'ın keremine o kadar çok güvenirler ki bu yüzden Mürcie mensupları bile onların bu ümitvar oluşlarını kınarlar. Allah'ın gazabı hakkında da o kadar ileri giderler ki Mutezile mensupları bile onların bu umutsuzluk içeren tavrını eleştirirler. Bu suretle onlar her durumda kınanmaya hazırdırlar. Hiç kimseye yaranamazlar.⁷¹

64 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 417.

65 Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 123; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 231.

66 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 231; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 138.

67 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 425.

68 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 148; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 426.

69 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 102; Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 188.

70 Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 231; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 149; Zehebî, *Siyer*, c. XX, s. 341.

71 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 426.

Hamdun Kassâr, fütüvvet anlayışı gereği kendinde bir varlık görmeme-yi, insanlardan bir şey istememeyi hayat tarzı olarak seçmiştir. Ona göre bir insan kendisinin gizli kalmasını istediği, açıklandığında mahcup olacağı bir hali başkalarında gördüğü zaman açıklamamalıdır.⁷² Kusurları örterek hataları görmezlikten gelmelidir. İnsanın bir meslek sahibi olarak çalışıp kazanması, zâhid ya da ârif olarak tanınmasından daha üstündür.⁷³ Hamdûn Kassâr'ın anlattığı şu olay, onun bu vasıflara sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

Bir gün Nişabur Hire'sinde nehir kıyısında yürüyordum. Burada fütüvvetle tanınmış Nuh adında bir ayyâr⁷⁴ vardı. Nişabur'daki tüm ayyârlar onun emrinde idi. Onu yolda gördüm ve:

“Ey Nuh, fütüvvet ve civanmertlik nedir?” diye sordum. O da:

“Benim civanmertliğim mi, senin civanmertliğin mi?” diye karşılık verince, ben de:

“Her ikisini de söyle” dedim. Bunun üzerine şunları söyledi:

“Benim civanmertliğim şudur: Bu kabayı ve kaftanı çıkarıp onun yerine hırkayı ve yamalı elbiseyi giyerim. Sûfî olayım ve bu giysi içinde halktan utanarak gûnahtan sakınayım diye o hırkanın muamelesine ve hakkına sıkı bir şekilde riayet ederim. Senin civanmertliğin ise şudur: Halk vasıtasıyla fitneye düşmemen ve halkın da senin vasıtanla fitneye düşmelerine vesile olmaman için hırkayı ve yamalı elbiseyi çıkarmandır. Şu halde benim civanmertliğim, şeriatı sırta giyilen hırka ile korumak, senin civanmertliğin ise, hakikati hırkasız olarak ruhlarda muhafaza etmektir.”⁷⁵

Kerâmetleri ile meşhur olmakla birlikte bunları gizlemeye özen gösteren

72 Bolat, *Melâmetîlik*, s. 132.

73 Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 107.

74 Ayyâr, Arapça bir kelime olup çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılgan kimse demektir. Horasan Melâmetiyyesine bağlı zümrelerle olan ilişkileri sebebiyle mürüvvet ve fütüvvet ehli için kullanılan fityân terimi ile anılmışlardır. Ayyârlar, Ortaçağ İslâm dünyasında daha çok kendi çıkarları için toplum düzenini bozan zümrelerdir. Abbâsîlerin ikinci döneminde ortaya çıkan, çoğunluğunu şehirlerdeki işsiz güçsüzlerin, ayak takımının, topraksız köylüler ile ordudan ayrılmış bazı askerlerin oluşturduğu bir serseri gençlik grubudur. Bunlar iktidarın güçlü olduğu zamanlarda geri plana çekilirler, yönetimin zayıfladığı sıralarda ortaya çıkarlar ve sorumsuz hareketleriyle ülkeyi zor duruma sokarlar. Bağımsız olarak hareket eden bu gruplar bazen yöneticiler tarafından siyasi menfaatler için kullanılmıştır. Abdülkadir Özcan, “Ayyâr”, *DİA*, c. IV, s. 296, İstanbul 1991; Sarıkaya, *Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, s. 30.

75 Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 293.

Sehl bin Abdullah Tüsterî'ye göre, fütüvvet sünnete tabi olmaktadır.⁷⁶ Onun hakkında anlatılan şu olay dikkat çekicidir. Bir gün bazı kişiler kendisine: “Senin su üzerinde ayakların ıslanmadan yürüdüğün söyleniyor, bize anlatır mısın?” Dediklerinde şöyle demiştir: “Siz bunu şu caminin müezzini sorun. Çünkü o doğru sözlü bir kişidir.” Onlardan biri gidip olayı müezzin-den sorunca şu cevabı almıştır: “Ben sizin dediğinizi bilmiyorum ama Sehl geçenlerde yıkanmak için havuza girdi. Ayağı kayıp düştü. Eğer ben olmasaydım boğulacaktı.”⁷⁷

Sehl bin Abdullah Tüsterî, bu davranışıyla Melâmetiyyenin kerâmetleri gizleme anlayışını uygulamıştır.

Ebu Hafs Haddâd'ın damadı olan Ebu Osman Hîrî, Melâmetîliğin ondan sonraki imamıdır. Civanmerdi, kendilerini görmeyenler olarak tanımlayan⁷⁸ Ebu Osman Hîrî'nin şu sözleri, onun tasavvufi düşüncesini özetler mahiyettedir: “Allah ile sohbet ve dostluk, güzel edeb ile Allah korkusunu ve murâkabeyi devam ettirmekle olur. Allah Resûlü ile sohbet, sünnetine tabi olmak ve zahiri ilimlere dört elle sarılmakla olur. Evliyâullah ile sohbet, onlara hürmet ve hizmet esasına dayanır. Ev halkı ile sohbet, iyi ahlâkla olur. Dostlarla sohbet, günah olmamak şartıyla onlara daima müjdelere vermek ve güler yüz göstermekle olur. Cahillerle sohbet ise, onlar için dua etmek ve kendilerine karşı merhametli olmakla olur.”⁷⁹

Bu düşüncelerini hayatında uygulayan Ebu Osman Hîrî, bir gün dostlarıyla bir sokakta yürürken evin birinden yola doğru bir mangal kül boşaltılmıştır. Bu küller Ebu Osman Hîrî'nin başına dökülmüştür. Yanındakiler öfkeye kapılarak şeyhlerine bunu yapanı cezalandırmak üzere harekete geçince Ebu Osman onları şöyle sakinleştirmiştir: “Ateşe layık olan bir kimseyle kül ile sulh yaparlarsa, buna binlerce defa şükretmek gerekir.”⁸⁰ Ebu Osman bu davranışıyla, sahip olduğu ilim, yaptığı ibadet ve taatlerin gölgesine sığınmamayı, müminin kendisini Firavun'dan üstün görmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.

Bir başka gün yolda giderken karşılarından saçları birbirine karışmış, elinde bir çalgı aleti ile bir sarhoş berduş gelir. Berduş, Ebu Osman Hîrî'yi

76 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 344.

77 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 335.

78 Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, s. 218.

79 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 141-142.

80 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 498.

görünce Şeyh'in kendisini azarlayacağını zannederek çalgıyı elbisesi ile saklayıp kendisine çeki düzen vermeye çalışır. Ebu Osman Hîrî, şefkatle kendisine yaklaşıp şöyle der: “Benden çekinmene gerek yok. Bizler kardeşiz. Kardeşler birbirine karşı değişmezler.” Genç, kendisine yapılan bu alçakgönüllü davranış sebebiyle yaptığı işten pişmanlık duyup tevbe etmiştir.⁸¹

Nişabur Melâmetiyyesinin şeyhlerinden Ebu Hafs Haddâd ve Ebu Osman Hîrî'nin sohbetlerine katılan Ebu Ali es-Sakafî (ö.328/940), Nişaburlu olup daha sonra Mekke'ye giden ve orada vefat eden el-Mürtaîş (ö.328/940), Ebu Muhammed Abdullah bin Münâzil (ö.329/941) ile Ebu Kasım Nasrabâzî (ö.377/987) ve İbn Nüceyd (ö.366/976) Nişabur'da Melâmetî düşünceyi devam ettirmişlerdir.⁸²

Melâmetîliğin önde gelen temsilcilerinden olan Ebu Amr İbn Nüceyd, tasavvufu emir ve nehiy çerçevesinde sabırlı bir şekilde yaşamak, şeklinde tanımlamıştır.⁸³ Gösteriş ve riyadan sakınmayı temel prensip edinen İbn Nüceyd, bir kimsenin davranışlarının tümünü riyâ, hallerini de iddia saymadıkça ubudiyetteki hazzının ihlâslı olmayacağını vurgulamıştır.⁸⁴ Ona göre Melâmetînin bir iddiası olmaz. Çünkü Melâmetî, nefsi için bir şey görmez ki onu dava konusu yapsın.”⁸⁵

İbn Nüceyd, bir semâ meclisinde iken dostlarından Ebu Kasım Nasrabâzî'ye: “Bu semâ neye göre dinliyorsun?” diye sorunca Ebu Kasım: “Oturup gıybet etmektense semâ dinlemek daha iyidir,” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Nüceyd şöyle demiştir: “Şayet semâ esnasında yapmama gücüne sahip olduğun bir hareketi yapacak olursan, yüzyıl gıybet etmen ondan daha iyidir.”⁸⁶

Horasan'daki Türk şeyhlerden biri olan Ebu Hasan Bûşencî, Horasan fütüvvet ehlinin önderlerindendir.⁸⁷ Ona göre tasavvuf, önceleri ismi olmayan bir hakikat iken kendi döneminde hakikati olmayan bir isim olmuştur. Tasavvuf,

81 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 498.

82 Hartman, *es-Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyye'si*, s. 353-354.

83 Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 454; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 169.

84 Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 455; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 732.

85 Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 456.

86 Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 731.

87 Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 458; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 169.

hürriyet ve fütüvvet, cömertlikte zorlanmayı bırakmak, ahlâkta zarafettir.⁸⁸ Fütüvvet, Allah'ın ve insanların haklarını en güzel şekilde yerine getirmek, sürekli murâkabe halinde olmak ve gönle aykırı düşen bir davranış yapmaktır.⁸⁹

Ebu Hasan Bûşencî, bir gün sûfilerin yürüyüşünü taklit ederek yürürken bir göçebe Türk gelip ensesine okkalı bir tokat atar ve oradan hızla uzaklaşır. Olayı görenler arkadan yetişip: “Sen ne yaptın? O, zamanın ulu şeyhlerinden Ebu Hasan Bûşencî’dir”, deyince adam yaptığına pişman olur. Şeyhin yanına gelip özür diler. Şeyh, onu şöyle teselli eder: “Ey dost! Sen müsterih ol. Çünkü biz bu davranışı senden görmedik. Bu şamar öyle bir yerden gelmiştir ki, hiç hata yapmaz.”⁹⁰ Ebu Hasan Bûşencî’nin bu davranışı, Melâmetiyyenin kendisine yapılan kötülüğü affetmek, kötülüğe iyilikle mukabele etmek anlayışının bir göstergesidir.

Fütüvvet ve Melâmet anlayışlarının doğup geliştiği II-IV/VIII-X. yüzyıllar, İslâmiyet’in bütün kurumlarıyla geniş coğrafyalarda hâkimiyet kurduğu dönemdir. İslâmiyet’i dar kalıplar içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve manâ ile anlayarak telkin eden bu zâhidler ve dervişler, özellikle Horasan ve Türkistan’ın İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Bunların içinde Fütüvvet ehlinin mümtaz şahsiyetlerinden Ahmed bin Hadraveyh örnek şahsiyetiyle, Yahya bin Muaz er-Râzî etkili vaazlarıyla insanların gönüllerine girmişlerdir. Ebu Hafs el-Haddâd, Hamdûn el-Kassâr, Ebu Osman el-Hîrî ve İbn Nuceyd tasavvufî düşüncede Melâmetî anlayışı bir metot olarak ortaya koyarak Horasan Melâmetiyyesinin imamı olmuşlardır.

Sonuç

Hız. Peygamber (s.a.v.) sonrası devirlerde yaşayan âlimlerin, zâhitlerin ve âriflerin bir kısmında görülen melâmet ve fütüvvet unsurları zamanla birçok tarikatın nazariyesinde kendine yer bulmuştur. II/VIII. Yüzyıldan itibaren Horasan’da zühd hareketi ile kendisini tanıtan, özellikle Nişabur’da gelişen Melâmetî düşünce III/IX. Yüzyılla birlikte sistematik bir hüviyete bürünmüştür. Hasan-ı Basrî’den sonraki devirde gelişen zühd hareketinin ilk temsilcilerinden, İbrahim Edhem, Abdullah b. Mübârek ve Fudayl b. İyaz gibi Horasanlı zâhitlerin ahlâk anlayışları ve hayat tarzları Melâmetî unsurlar içermektedir.

88 Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, s. 459-460.

89 Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, s. 461; Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 538.

90 Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, s. 537.

Horasanlı ilk zâhitlerle tarih sahnesine çıkan Melâmetiyye, III-IV/IX-X. Yüzyıllarda büyük temsilcilerini yetiştirmiştir. Sonraki devirlerde tasavvuf tarihinin birçok siması tarafından bir hayat tarzı olarak benimsenen Melâmetiyye, bazı tarikatların esasını oluşturmuştur. Nîşabur meşâyihinin önde gelenlerinden Ebu Hafs Haddâd, Hamdûn Kassâr, Ebu Osman Hîrî Melâmetiliğin kurucuları olarak dikkat çekerken, İbn Nüceyd bu anlayışı sonraki yüzyıla taşıyan halkanın köşe taşlarından biri olmuştur. Melâmetiliğin temel özelliklerinin tefekkürden ziyade amele, pratik ahlâka yönelik olduğu görülür. Melâmetiler, Allah rızası ve ihlâsı elde edebilmek düşüncesiyle riyâ, gösteriş, ucb (kendini beğenme), kibir ve böbürlenme gibi kalp hastalıklarından korunmaya çalışmışlardır. Bu konuda başkalarının kusurlarını görmezlikten gelip daha çok kendi eksik taraflarını tenkit etmeleri anlamlıdır.

Melâmet, fütüvvet ve tasavvuf terimleri anlam bakımından birbirine yakındır. Bu yüzden Melâmetiler sûfiler zümresi içerisinde kabul edilmiştir. Ancak Melâmetiler, yaptıkları sâlih amelleri ve iyilikleri gizlemeyi önemsemişlerdir. Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olan kerametlere ehil olmakla birlikte bunlara fazla itibar etmemişlerdir. Sırları ortaya çıkınca kendileri sır olmayı seçmişlerdir. Kur'an ve Sünnetin çerçevesini çizdiği sırât-ı müstakim üzere olmayı her şeyin üstünde görmüşlerdir. Sadece kalp güzelliğini yeterli görmeyip iç ile birlikte dışın da güzel olmasına özen göstererek beden ve elbise temizliğine önem vermişlerdir. Tanınıp meşhur olma arzuları olmadığı için sûfiler gibi toplumdan farklı giysi giymemişlerdir. Sûfilerin cübbe, sarık, hırka gibi giysilerine, tekke, dergâh ve zâviye gibi mekânlarına iltifat etmemişler, toplum içinde farklı bir zümre görünümü vermemişlerdir.⁹¹ Bu yaklaşımları ile Melâmetiler, her ne kadar iddia sahibi olmadıklarını söyleseler de kendilerinin sûfilerden farklı olduklarını, sûfilerden ve fütüvvet ehlinden üstün olduklarını vurgulamışlardır. Aynı şekilde fütüvvet ehli ve sûfiler de kendilerini diğer zümrelerden üstün görmüşlerdir.

Müslüman ülkelerde idarecilerin, âlimlerin ve sûfilerin halk nazarında önemli bir konumu vardır. Bu yüzden hükümdarların adaletli, âlimlerin kanaatkâr ve alçakgönüllü, dervişlerin de riyâdan uzak ihlâslı olmaları gerekir. Ebu Bekir el-Verrâk (ö.280/893); "İdarecilerin zâlim olması halkı, bilginlerin hırs ve tamaha sarılması dini, sûfilerin ihlâstan ayrılıp gösteriş peşinde koşmaları ahlâkı bozar,"⁹² sözüyle temel prensiplerinden ayrılan idarecilerin, bilginlerin ve sûfilerin bozulacaklarını belirterek toplumsal bir gerçe-

91 Bolat, *Melâmetilik*, s. 166-167.

92 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 245.

ği dile getirmiştir. Fütüvvet ehlinin imamlarından Ahmed bin Hadraveyh'in müridi olan Muhammed bin Fadl el-Belhî (ö.319/931) de şu sözleriyle bugünün Müslüman toplumlarının bir resmini çekmiştir: “Şu dört çeşit insan yüzünden İslâm mahvolmuştur. İlmi ile amel etmeyen âlimler, bilmedikleri şeyle amel edenler, bilmediklerini öğrenmeyenler ve halkı ilim öğrenmekten engelleyenler.”⁹³

Melâmîlerin anlaşılma gibi bir kaygılarının olmaması sebebiyle bazen yanlış anlaşıldıkları da olmuştur. Melâmîlerin riyaya düşmemek için hayırlarını gizlemek, kötülüklerini örtmekten kaçınmak, halkın değil Hakk'ın rızasına uygun davranmak, belirgin bir kıyafet giymemek gibi ince anlamlar içeren tasavvuf felsefesinden uzak ve pratik ahlaka yönelik temel prensipleri, çok kültürlü ve farklı mezheplerin yaşadığı bir coğrafyada kısa zamanda bir takım anlam ve muhteva değişikliklerine maruz kalmıştır. Nitekim kendilerine Melâmî adını veren ve onlardanmış gibi görünen bazı gruplar, şariatın hükümlerinin avam için olup kendileri gibi kalben Allah'a ulaşanların bu amelleri yapmasına gerek olmadığını söyleyerek her şeyi kendilerine mubah saymaya başlamışlardır. Özellikle tasavvufun teşekkül sürecinde, IV/X. Yüzyılda görülmeye başlayan bu değişim Melâmîliğe yönelik bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

93 Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 284 vd.

*Âr u nâmûsun bırak şöhret kabâsından soyun
Siy Melâmet hırkasın kim ol nihân etsin seni*

Niyâzî-i Mısırî Hazretleri

Melâmiyye'nin Temel İlkeleri İçin Referans Gösterilen Ayat ve Hadîsler

Abdûlmecit İSLAMOĞLU⁹⁴

Arapça “l-v-m” kökünden türetilen ve mimli mastar olan “melâm/melâmet” sözlükte; “zemmetmek, takbih etmek, kınamak, azarlamak, itib ve serzenişte bulunmak”⁹⁵ gibi manalara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisi içerisinde Melâmiyye/Melâmetiyye; “yaptığı iyilikleri (gösteriş korkusu/riya endişesiyle) gizlemek, kötülükleri ve işlediği günahları ise (nefsiyle mücâhede etmek için) açığa vurmak”⁹⁶ şeklinde tanımlanmıştır. “Melâmî/Melâmetî” ise kınanmaya konu/amaç olan anlamındadır.⁹⁷ Melâmiyye ile doğrudan ilgili olan kaynakların başında gelen Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmetiyye*'sinde Melâmîlerin özellikleri Ebû Haf'sın ifadeleriyle şu şekilde aktarılır: “Melâmet mensupları, hallerini kontrol ve sırlarını gözeterek Hak ile olmuşlardır. Kendilerinden sâdır olan bütün kurbîyet ve ibâdet çeşitlerine karşı nefislerini kınamışlardır. İnsanlara, içinde bulundukları kötülükleri izhâr etmişler, iyiliklerini gizlemişlerdir. İnsanlar zâhirî hallerine bakarak onları kınamışlardır, bâtınlarına dair bilgilerinden dolayı da onlar kendilerini kınamışlardır.”⁹⁸

94 Doç. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı, islamoglu@gmail.com

95 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (I-X), Dâru Sâdır-Dâru Beyrût, Beyrut, 1956, XII/557; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, Dimeşk-Beyrût, 1992, s. 751; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî* (I-IV), Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul, 1313, IV/377; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1399.

96 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi; Haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 74; Mustafa Kara, “Melâmetiye”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan), İstanbul, 1987, c. 43, s. 561.

97 Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp, İstanbul, 2004, s. 213.

98 Ebu'l-Alâ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, (Türkçesi: Ekrem Demirli),

Melâmiyye tasavvuf literatüründe kimilerince tarikatlara karşı ortaya çıkmış bir aksülamel/reaksiyon olarak görülürken, kimilerine göre ise bir tarikat olarak nitelendirilmiştir. Fakat genel anlamda herkesin kabul ettiği husus, Melâmîliğin her tarikat ya da sâlikte az ya da çok varlığını hissettiren bir sülûk hâli, bir irfân neşesi, bir meşreb, bir zevk, tasavvufî bir anlayış ya da düşünce olduğudur. Bu meşreb her tarikata belli ölçülerde tesir etmiştir. Bu itibarla her derviş belli ölçüde melâmî-meşreptir denilebilir.⁹⁹

“Melâmet”in sözlük ve ıstılâhî manaları hakkında verdiğimiz bu özet bilgilerden sonra tebliğimizin asıl konusu olan, “melâmet” kavramı ve Melâmiyye’nin temel ilkeleri için kaynak gösterilen âyet ve hadisler bahsine geçebiliriz. Melâmet kelimesinin kökü olan “levm”den türeyen kelimeler, Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli âyetlerde geçmektedir. (Yûsuf 12/32, İbrâhim 14/22, Kalem 68/30, Zâriyât 51/40; 54, İsrâ 17/29; 39, Mü’minûn 23/6, Me’âric 70/30, Sâffât 37/142). Fakat mutasavvıflar, kelimenin tasavvufî ıstılahtaki anlamını 5. Mâide Sûresi 54. âyet ile 75. Kıyâme Sûresi 2. âyete dayandırmaktadırlar. Cenâb-ı Hak Mâide Sûresi 54. âyette:

*“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*¹⁰⁰

Kıyâme Sûresi 2. âyette ise:

“(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki dirilti-lip hesaba çekileceksiniz.)” buyurmaktadır.

Bu iki âyetin Melâmîlik düşüncesine temel teşkil edişi hususuna geçmeden önce;

- Nefsi kötölemek/Nefisle mücâdele etmek,

İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 141. Ayrıca bkz.: Ebu’l-Alâ Afîfî, *el-Melâmiyye ve’s-Sûfiyye ve Ehlü’l-Fütüvve*, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye, 1945, s. 89. Ömer Rıza Doğrul, bu eseri -öncesinde Melâmetîlik ve Süleimî hakkında bölümler ekleyerek- tercüme etmiştir: Bkz.: Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet (Melâmete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1950.

99 Kara, “Melâmetiye”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 43, s. 579.

100 Tebliğimizde yer alan âyet meâlleri için bkz.: *Kur’ân-ı Kerim Meâli* (Haz.: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

- Hayrı gizlemek-şerri açığa vurmak,
- Kınayanın kınamasından korkmamak,

- Sırf Allah rızası için birbirini sevmek (Muhabbet etmek),¹⁰¹ başta olmak üzere, Melâmîliğin omurgasını teşkil eden belli başlı ilkeleri hatırlamamız yerinde olacaktır. İşte bu çerçevede, yukarıdaki ilk âyetten geçen “*Hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar.*” ifadesinin, melâmet düşüncesini vurguladığına ve “*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*” ifadesinin, melâmet-muhabbet arasındaki ilişkiye işaret ettiğine inanan sûfiler, yine aynı âyetten geçen “*cihâd*” kelimesini de Allah'ın kendisini kınayan nefsi yemin ederek övdüğü ikinci âyetle (Kıyâme 75/2) birlikte düşünüp nefisle cihâd anlamında yorumlamışlardır.¹⁰²

Melâmet kavramını Mâide Sûresi 54. âyet ile temellendiren sûfilerden birisi olan Hücvirî, Peygamberimiz için, “Kendisine vahiy gelmeden önce, herkese göre iyi bir isim sahibi, büyük bir şahsiyet idi. Başına dostluk tacı giydirilince, halk ona dil uzatmaya ve kendisini kınamaya başladı. Bazıları kâhin, bazıları şair, bazıları deli, bazıları yalancı, bazıları sihirbaz vs. diyerek O'nu kötülediler.”, demektedir ve âyet-i kerimeyi açıklamaya şu şekilde devam etmektedir: “Şâni yüce olan âlemin ilâhının sünneti ve âdeti şu esas üzerinde cereyan etmektedir. Kendisinden bahseden ve kendisi ile alaka kuran herkesi, bütün dünya halkına levmettirir. Fakat kınanan kimselerin kalbini bu gibi levmlerle meşgul olmaktan muhafaza eder. Bu, Hakk'ın bir gayreti ve kıskanmasıdır... Allah onları, kendi kendilerini görmekten himaye eder, kendi güzelliklerini görüp kendilerini beğenmesinler, netice itibarıyla kibirlenme ve kendini beğenme (ucb, şımarma) âfetine düşmesinler diye.

İşte onun için Hakk, haklarında ileri geri laf etsinler ve kınasınlar diye halkı onlara musallat kıldı. Allah, halka nefis-i levvâme (kınayan nefis) verdi. Ta ki (iyi-kötü) onlar ne yaparsa yapsınlar halk kendilerini kınasın. Eğer kötülük yaparlarsa, kötülük yaptılar, diye, eğer iyilik yaparlarsa eksik ve kusurlu yaptılar, diye, (levm eden nefis) onları yani melâmetileri kınar.”¹⁰³

101 Hamdûn Kassâr, “Mümin, ihvânı için gece kandil, gündüz asâ olmalıdır.” demiştir. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, (Tıpkıbasım), Gri Yayın, İstanbul, 1992, s. 23. Sun'ullâh-ı Gaybî ise muhabbet, sohbet ve marifetin önemini şu şekilde belirtir: “İmdi benim azizim, ağâh ol ki tarikımızın mebnâsı mahabbet ve resmü ayinimizin muktezâsı sohbet, netice ve gayreti ma'rifettir. İptidâî hâlde mahabbette fenâ ve esnâî hâlde sohbe mülâzemette vefâ ve intihâî hâlde ma'rifette bekâ...” Bkz.: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 194.

102 Nihat Azamat, “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 29, s. 24.

103 Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010, s. 121.

Hücvirî'nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere manevî anlamda yükselebilmek adına halkın kınamasına uğramayı esas ittihaz eden Melâmîler, bu hususta Hz. Peygamberi örnek almışlardır.

Melâmiyye'nin temel prensiplerinden bir başkası olan “ucb ve kibirden uzak durmak” da yine sûfiler tarafından âyetlerle desteklenen ilkelerden olmuştur. Bu anlamda *Onlara bir iyilik gelirse, “Bu, Allah’tandır.” derler. Onlara bir kötülük gelirse, “Bu, senin yüzündendir.” derler. (Ey Muhammed!) De ki: “Hepsi Allah’tandır.”*¹⁰⁴ âyetine cân u gönülden ittibâ eden “Melâmet ehli, mücâhedeleri ne kadar çok olursa olsun, bunu kendi kuvvet ve kudretlerinin neticesi olarak görmezler. (Hakk’a ait olarak görürler.) Onun için de kendilerini beğenme hâline düşmez, böylece de ucb hâlinde korunmuş olurlar.”¹⁰⁵

Mümin nefse mâlik olmayan kişidir.¹⁰⁶ “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.”¹⁰⁷ âyetine iman ederek ittibâ eden biri her türlü iddiadan uzak duracaktır.

Kendini beğenmeme ve nefsinin kınama ile ilgili olarak serdedilen en çarpıcı örneklerden birisi de Hz. Âdem ve şeytan hakkında verilmekte; içlerinde bulundukları durum, buna karşı takındıkları tavır ve neticede Yaratıcı'nın onlar hakkındaki hükmü Kur'ânî ifadelerle delillendirilmektedir. Her şeyden önce herkesin şunu bilmesi gerekir ki kendini beğenen ve nefesine değer veren bir şahsı Allah beğenmez, ona değer de vermez. Nitekim “*Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın.*”¹⁰⁸ diyerek kendini beğenen ve kibirlenen şeytan, halk tarafından da beğenilmiş; fakat bu tavrından melekler hoşlanmamıştı. Daha da önemlisi Cenâb-ı Hak tarafından da beğenilmeyince, halkın onu beğenmesi başına lanet yağdırmıştı. Hz. Âdem ile ilgili misâle gelince; sûfilere göre melekler Hz. Âdem'i beğenmişler ve Kur'ân'ın ifadesiyle Yüce Allah'a “*Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?*”¹⁰⁹ diye sormuşlardır. Nitekim Hz. Âdem de kendini beğenmemiş, “*Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik.*”¹¹⁰ demiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'in bu hatayı, unuttuğu için işlediğini;

104 Nisâ 4/78.

105 Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 122.

106 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 107.

107 Tevbe 9/111.

108 A'râf 7/12, Sâd 38/76.

109 Bakara 2/30.

110 A'râf 7/23.

yoksa onun bu işte bir kastının bulunmadığını belirtmek üzere “...O ise bunu unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık.”¹¹¹ buyurmuştur. Görülmektedir ki, halkın (yani meleklerin ve İblis'in) Hz. Âdem'i beğenmemeleri, bizzat Hz. Âdem'in kendini beğenmemiş olması, hakkında rahmet vesilesi olmuştur. Hücvirî, bu hâdise vesilesiyle Allah bütün mahlûkatına şunu öğretmiş ve anlatmıştır demektedir: “Bizim nezdimizde makbul olan, halk nezdinde merdûd ve metruktür, halkın makbulü olan da bizim nezdimizde mehcûr ve metruktür. Halk nezdinde zındık olan Hakk nezdinde sıddîk olabilir. Halkın menfuru ve merdûdu olan, Hakk'ın makbulü ve mahbûbu olabilir.”¹¹²

Melâmetîler, başkalarının ayıplarından ziyade kendi kusurlarıyla meşgul olmuşlardır. Böylece “...O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız...”¹¹³ âyetinde ifade edilen “kişinin kendi kendini kınaması” usûlünü gerçekleştirmeye, “Nefs-i Levvame”ye ermeye ve Cenâb-ı Hakk'ın “Settârü'l-uyûb” isminin tecellisine mazhar olmaya çalışmışlardır.¹¹⁴

Melâmet neşesine sahip Hak âşıklarından olan Üsküdarlı Hâşim Baba “Esrârü'l-İlâhiyyûn ve Etvârü'l-Melâmiyyûn” adlı risâlesinde¹¹⁵, Melâmîliğin ortaya çıkışı ve Melâmî isminin verilmesinin, ezeli şekâvet üzere bulunan insanların ayıplamalarından doğduğunu belirtmekte ve bu hususu âyetler muvâcehesinde şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu levmin muhatabı her zaman hakikati anlatmaya çalışan nebîler, veliler ve hak yolun yolcuları olmuştur. Nitekim ezelden beri bahtsız olan Kureyş'in kâfirleri, Hz. Peygamber'e de levmin ve melâmet ederlerdi. ‘Sen de bizim gibi yiyip içiyor, sokaklarda geziyor, alış veriş yapıyor, çoluk çocuk sahibi oluyorsun; ondan sonra da bana Cibrail geldi, vahiy, Kur'an ve âyet getirdi; ben nebîlerin sonuncusuyum diyorsun. Sen henüz ayaklarını bir karış yerden kaldırıp havada bile duramazken, senin gibi Ebû Tâlib yetimi peygamber mi olur?’ diyerek, fasit düşüncelerine göre, “büyücü, kâhin, mecnûn” gibi suçla-

111 Tâhâ 20/115.

112 Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 122.

113 İbrahim 14/22.

114 İrfan Gündüz, “Fütüvvet, Melamet ve Ahilik ya da Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı”, *Eğitim ve Verimlilik-Sempozyum Tebliğleri*, Sivas, 1994, s. 45.

115 Hâşim Baba'nın bu ve diğer bazı risâleleri, müellifin melâmet ile ilgili görüşlerinin ele alındığı bir inceleme kısmı ile birlikte Yaşar Aydemir tarafından hazırlanmıştır. Bkz.: Yaşar Aydemir, “Üsküdarlı Hâşim Baba'nın Melâmîlik Görüşü”, *Üsküdar Sempozyumu II-Bildiriler*, İstanbul, 2005, c. II, s. 114-130.

malarla ona hakaret ederlerdi. Bugün de ehlullah aynı hakaretlerle karşılaşmaktadır. Fakat Rahmânî kudret zâhir olup, “*Onlar, ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nûrunu tamamlayacaktır*” (Saff, 61/8) hükmünce her biri ehadiyet eseri ve mucizelerle mahcup oldular ve onu tasdik edenler de selamet buldular. Baştan beri Hz. Peygamberin nuruyla nurlanan, onun ilm ü irfanına zâhiren ve bâtinen vâris olanlar da “*Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar*”. (Bakara, 2/15) sözü üzere, fitne ve tuğyan sahiplerinin ayıplaması, kınaması ve hakaretlerine maruz kalıyorlar.”

Hâşim Baba, melâmet ve velâyetin geçmiş nebî ve resullerin zamanlarında da var olduğunu söyler ve bir Melâmînin sahip olması gereken;

- Yaptığı iyilik ve hayırlarla asla övünmeme,
- Her an Cenâb-ı Hakk’ın murâkabesi altında olduğunun bilincinde olma,
- Güzel-çirkin gibi kavramların izâfî olup her şeyin yegâne sahibinin O olduğunu bilme,

-Vahdet sırrına erme, gibi vasıfları âyetler ışığında şu şekilde açıklamaya devam eder: “Geçmiş büyük nebîlerin ve resullerin zamanlarında durum ve zamanın gereklerine göre velâyet özünün sırrı ve melâmet tavrı var idi. Fakat bâtında idi. Nübüvvet tamamlanınca, velâyet ortaya çıkıp, nübüvvetin sırrı bâtın oldu. Bunun içindir ki, insan-ı kâmilin sağ elinin yaptığından sol elinin haberi olmaz. Ve o, ‘Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.’ (En’âm, 6/103) sırrına mazhardır. Güzel ve çirkin işler kaydından uzaktır. ‘Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır.’ (Bakara, 2/115) hükmünce hareket eder.”¹¹⁶

Melâmîler, kendilerine ezâ edenlere karşı; hilim, sabır, tevâzu, özür dileme ve karşılık görmeseler bile iyilik ile karşılık verirler.¹¹⁷ Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “*Kötülüğü en güzel olan şeyle uzaklaştır...*”¹¹⁸ buyurulmaktadır.

Melâmîler’den bahsederken görüşlerini âyetlerle temellendiren sûfilerden birisi de İbnü’l-Arabî’dir. Yalnız İbnü’l-Arabî’nin, Melâmîlerle ilgili bahiste, Kur’ânda kâfirlerden ve onlara ait bazı sıfatlardan bahseden âyeti kullanması ve buna yaptığı işârî tefsir gerçekten dikkat çekicidir. “K-f-r” kökünün aslî ma-

116 Aydemir, “Üsküdarlı Hâşim Baba’nın Melâmîlik Görüşü”, c. II, s. 116.

117 Afîfî, *el-Melâmiyye ve’s-Sûfiyye ve Ehlü’l-Fütüvve*, s. 100.

118 Fussilet 41/34, Mü’minûn 23/96.

nasından (gizlemek, örtmek) hareket eden İbnü'l-Arabî¹¹⁹, "...Onları uyarsan da uyarman da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri önünde de bir perde vardır..."¹²⁰ âyetlerini şu şekilde açıklar: "Allah onların kalplerini mühürlemiştir ki, kalplerinde O'ndan başkası için yer olmasın. Onları sağır kılmıştır ki, bütün kelâmlardan ancak O'nun sözünü işitsinler. Gözlerini perdelemiştir ki, onlarla kendisine işaret eden şeylerden başkasını müşahade etmesinler." Ali Bolat'ın "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru" adlı makalesinde belirttiği üzere, bu şaşırtıcı izah, kaynağını İbnü'l-Arabî'nin defaatle ifade ettiği irfânî bir esastan almaktadır. İlk olarak Allah'ın Kur'an ve hadislerde kendisini biz kusurlu mahlûklara ait sıfatlarla vasıflandırdığını hatırlatan İbnü'l-Arabî'ye göre zahiren menfî mana taşıyan vasıfların müsbet bir manaya da sahip oldukları açıktır ve Allah, "Velilerini düşmanlarının sıfatıyla gizlemektedir."¹²¹

Melâmiyye'nin temel ilkeleri için referans gösterilen hadisler bahsine geçmeden önce belirtmemiz gereken önemli bir husus vardır. Melâmîlerin temel prensiplerinin başında zikredilebilecek olan ve Sülemî'nin *Risâlesi*'nde 18. madde olarak belirttiği ilke bu anlamda önem arz etmektedir. Buna göre kulluk asıl itibariyle iki şeyden oluşur. Bunlardan birincisi *hüsnü'l-if-tikâr ila'llâh* yani Yüce Allah'a en güzel bir şekilde muhtaç olma hâli, ikincisi ise *hüsnü'l-kudve bi-rasûlillâh* yani Hz. Peygamber'i yine en güzel bir şekilde örnek almaktır.¹²² Resûlullâh'ı örnek almayı düşünce sistemlerinin temeline oturtan Melâmîlerin temel esaslarını delillendirirken -aşağıda zikredilenler başta olmak üzere- hadis-i şeriflere sıklıkla müracaat ettikleri görülür.

Bu cümleden olmak üzere, *Avârifü'l-Maârif* adlı eser, "Melâmetîlik ve Melâmetîler" bahsine aşağıdaki hadisi aktararak başlar:

Şeyh Ebû Zür'a Tâhir bin Ebî'l-Fadl el-Makdisî'nin Huzeyfe (r.a.)'tan rivayet ettiğine göre şöyle buyurmuştur: *Resûlullâh (s.a.v.)'e: İhlâs nedir yâ Resûlallâh diye sordum. O da: Ben de "İhlâs nedir yâ Cibrîl?" diye sordum. Hz. Ceb-rail ise: Ben de aynı soruyu Cenâb-ı Hak'tan sordum, şu cevabı verdi: "İhlâs benim sırlarımdan bir sırdır. Onu benim kullarımdan sevdiklerimin kalbine emanet olarak bıraktım." Sühreverdî'nin bu rivayeti aktardıktan sonraki açıklamaları ise şu şekildedir: "Melâmetîlerin ihlâsa sımsıkı sarılma konusunda kendilerine has, derin bir ihtisasları vardır. Bu yüzden hâl ve amellerini giz-*

119 Ali Bolat, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", *Tasavvuf*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2) [2009], sayı: 23, s. 466.

120 Bakara 2/6-7.

121 Bolat, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", s. 467.

122 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 111.

lemeye büyük bir önem veriyor ve bunları gizlemekten zevk alıyorlar. Öyle ki Melâmetîler, amel ve hâllerinden birinin ortaya çıkmasından, suçunun zuhurdan korkan günahkâr gibi korkar ve çekinirler.”¹²³

Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rifât* isimli eserinde Melâmîler hakkında bazı bilgiler verdikten sonra “Bunlar, haklarında ‘Benim velîlerim kubbelerimin altındadır, onları benden başka kimse bilmez.’ kudsî hadisi vârid olan kimselerdir.”¹²⁴ açıklamasında bulunur.

Melâmîlerden “Onlar, gizliler, iyiler, âlemde güvenilirler ve insanlar içinde bilinmeyenlerdir.” şeklinde bahseden İbnü'l-Arabî ise, Hz. Peygamberin kudsî bir hadiste Rabbinden şöyle aktardığını söyler: “Benim katımda en gıpta edilen velim, namazdan payı olan, gizlide ve açıkta Rabbine güzelce ibadet ve itaat eden ve insanlar içinde gizli kalan bir mümindir.”¹²⁵ İbnü'l-Arabî'ye göre bundan murat ise şudur: Söz konusu kimseler, insanlar arasında ibadetlerinin büyüklüğüyle tanınmadığı gibi açıkta ve gizlide Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemeyen kimselerdir.¹²⁶

Melâmiyye'nin en önemli prensiplerinden birisi şüphesiz kişinin başkalarının ayıp ve kusurlarıyla ilgilenmeyi terk edip, bizzat kendi kusurlarıyla uğraşması, nefsinin ayıp ve hatalarıyla mücadele ederek onu ıslaha çalışmasıdır.¹²⁷ Nitekim Peygamberimiz bu hususta: “Ne mutlu o kişiye ki kendi ayıbıyla meşgul olmak onu başkalarının ayıplarını görmekten alıkoyar.”¹²⁸ buyurmaktadır. Kişinin kardeşinin ayıplarını görmemesi gerektiği¹²⁹ ile ilgili olarak ise Efendimiz, bir ayıbı görüp anlatan Hezzâl'a hitaben: “Onu elbisenle örtseydin bu senin için daha hayırlı olmaz mıydı?”¹³⁰ buyurmuşlardır.

123 Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif-Tasavvufun Esasları*, (Haz.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 91-92.

124 Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Es'ad Efendi Matbaası, Kostantiniyye, 1300, s. 156.

125 Tirmîzî (I-V), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 37. Kitâbu'z-Züh'd, 35 (Hadis no: 2347), IV/575.

126 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. 2, s. 69.

127 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 113.

128 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs Amma'stehere Mine'l-Ahâdisi Alâ-Elsine-ti'n-Nâs* (I-II), Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Halep, ty, II/59.

129 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 114.

130 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 41. Kitâbu'l-Hudûd, 3, II/821.

Melâmîliğin önemli ilkelerinden bir diğeri ise kişinin bulunduğu manevî makamı dışı aksettirmemesi, ibadetlerinden haz duymaması ya da onlarla yüce makamlara eriştiğini vehmetmemesidir.¹³¹ Hâsılı mümin, insanlar arasında, onlardan biriymiş gibi davranmalı, bununla birlikte kalbi her an Allah için çarpmalıdır. Sûfilerin “el işte, gönül oynasta gerek” şeklindeki sözleri aslında tam da bu durumu anlatır. Yani kişi görünüşte dünya işleriyle uğraşırken bile gönlü, Allah'tan, O'nun kudret ve hikmet tecellilerinden ayrılmaz. “Dâimiyyü'l-huzûr: Boyuna Tanrı huzurunda olmak” işte budur.¹³² Hendek gününde toprak taşıyan, kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmayan, yerde oturan, “*Ben kral değilim. Ben ancak Kureyş'ten kuru et yiyen bir kadının oğluyum.*”¹³³ diyen ya da “*Ben sadece bir kulum ve bir kul gibi yemek yerim.*”¹³⁴ buyuran Hz. Peygamber bu anlamda da Melâmîler için “üsve-i hasene: güzel bir örnek”¹³⁵ olmaktadır.

Melâmîlere göre kişi, sahip olduğu maddî-manevî hiçbir şeyi kendi kazanımları neticesinde elde etmemiştir. Var olan her şey ezeli ve ebedî, Fa'âl-ı Mutlak olan Cenâb-ı Hakk'ın izin ve inayeti, lütuf ve keremi ile gerçekleşir.¹³⁶ Peygamberimizin hiç kimsenin kendi ameli ile cennete giremeyeceğini söylemesi üzerine ashâb “*Sen de mi yâ Resûlullâh?*” diye sorduklarında “*Evet, ben de.*” şeklinde karşılık vermiştir.¹³⁷ İşte bu anlayışa sahip olan ve Peygamberimizi örnek alan kişinin, yaptığı iyiliklere değer atfetmesi, bunlarla yüce makamlar elde edeceğini düşünmesi zaten mümkün olmayacaktır.

Melâmîlere göre şöhret âfettir; iyi ya da kötü şöhretin her türlüşünden kaçınmalıdır.¹³⁸ Zira Peygamberimiz: “*Bir insana gerek dünya, gerek âhiret işlerinde parmakla gösterilmesi kötülük olarak ona yeter.*”¹³⁹ buyurmaktadır.

131 Yahya b. Muaz'a bazıları ‘Biz öyle bir makâma ulaştık ki artık namaz kılmaya ihtiyacımız yok’ diyorlar. (Bu konuda siz ne dersiniz) diye sorduklarında Yahya: Evet, eriştiler ama cehenneme eriştiler, şeklinde cevap vermiştir. Bkz.: Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 181-182.

132 Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 110.

133 İbn Mâce, *es-Sünen* (I-II), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 29. Kitâbu'l-Et'ime, 30, Hadis no: 3312, II/1101.

134 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühed*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 11.

135 Ahzâb 33/21.

136 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 114.

137 Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih* (I-VIII), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 81. Kitâbü'r-Rikâk, 18, VII/182.

138 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 109.

139 Tirmîzî, *es-Sünen*, 38. Kitâbu Sıfatı'l-Kıyâme, 21 (Hadis no: 2453), IV/635.

Melâmîler kendilerini halktan ayıracak kıyafetler giymekten kaçınmışlardır.¹⁴⁰ Bu nedenledir ki sûflerin giydikleri tâc, hırka vb. semboller onlar için halktan itibar görmeye neden olacak; bu ise riya ve ucba kapı aralayacaktır. Bir Melâmî, bânîsini dışa yansıtmaktan ve gösteriştense şiddetle kaçınır. Peygamberimizin bu konudaki “*Yüce Allah sizin görünüşlerinize değil, kalplerinize bakar.*”¹⁴¹ hadisi her müminin tavır ve davranışları için sarsılmaz bir ölçü konumundadır.

Melâmiyye'nin esas aldığı ilkelerden bir başkası da “Kulağın işitmesinin, gözün müşahedesine üstün gelmemesi”dir. Bu sözden kastedilen; kişinin nefsinden işittiği övgü ve senâların, nefesine dair ayan beyân gördüğü ve hakıyla bildiği âfetleri/kusurları örtmemesi gerektiğidir.¹⁴² Nitekim Peygamberimiz de “*Haber almak, bizzat görmek gibi değildir.*”¹⁴³ diyerek bu hususa işaret etmişlerdir.

Kişi, başkalarına bir şey verdiği zaman, verdiği bu malın, mülkün gerçek sahibinin kendisi olduğunu düşünerek büyüklenmemeli, nefesine bir pay çıkarmamalıdır.¹⁴⁴ Zira kendi varlığımız dâhil olmak üzere, her şeyin mutlak sahibi Cenâb-ı Hak'tan başkası değildir. Bilinmelidir ki elimizde olanlar Yüce Allah'ın bize lütfettikleridir. Bizim yaptığımız onları sahiplerine ulaştırmak, hak sahiplerine haklarını vermekten başka bir şey değildir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Ben sadece pay ediciyim, veren ise Allah'tır.*”¹⁴⁵ buyurmuştur.

Melâmî düşünce ile ilgili literatürün taranması neticesinde, temel prensipler için referans gösterilen âyet ve hadislerin, burada zikrettiklerimizden sayıca çok fazla olacağı görülecektir. Bununla beraber bu tebliğde, Melâmiyye'yi konu alan bazı eserlerden âyet ve hadisler çerçevesinde yapılan alıntılar, Kur'an-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeyi temel alan “Melâmî anlayış”ın özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu itibarla denilebilir ki âyet ve hadislerin ortaya koyduğu mümin tipi; nefsini kınayan, onun hile ve aldatmalarına kanmayan, riyadan, gösteriştense şiddetle kaçınan, hak bildiği yoldan dönmeyen ve bu uğurda hakkı söylemekten bir an olsun geri durmayan kişidir. Hakikatin sırrına ermiş olan kişi, hiçbir kınayanın kınamasından

140 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 113.

141 Müslim, *Sâhihu Müslim* (I-III), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 45. Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb, 10 (Hadis no: 33), III/1987.

142 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 116.

143 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (I-VI), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, I/215, 271.

144 Afîfî, *el-Melâmiyye ve's-Sûfiyye ve Ehlü'l-Fütüvve*, s. 114.

145 Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 3. Kitâbü'l-İlm, 13, I/26.

çekinmeyen, şekle ve görünüşe aldanmayan, görünenin ardındaki gerçek ve kusursuz olana değer verendir. Yüce Allah'ın kelâmı ve Hz. Peygamber'in sözleri ışığında hayatını anlamlandıran kişi; muhabbet, sohbet ve hizmeti esas alan ve bu anlamda nefsi başta olmak üzere içinde bulunduğu muhiti bir gönül ocağı, bir irfan yurdu hâline dönüştüren kişidir.

İbnü'l-Arabî Melâmîler'den bahsederken: “Bu taife Allah katındaki bu mertebeye kalplerini Allah'tan başkasından koruduğu ya da Allah'tan başka herhangi bir varlığa ilişmesini engelledikleri için ulaşabilmiştir. Dolayısıyla onlar, sadece Allah ile oturur, sadece Allah ile konuşur. Onlar, Allah ile ayakta durur, Allah'ı düşünür, Allah'a gider ve yönelir, Allah'tan konuşur, Allah'tan alır, Allah'a tevekkül eder ve Allah katında durur. Onların Allah'tan başka bildikleri ya da O'ndan başka gördükleri yoktur.”¹⁴⁶ demektedir. Biz de bu sözlerden sonra diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, bizleri Allah için birbirlerini seven, Allah için yaşayan ve O'nun rızası dâhilinde bir ömür süren Hak âşıklarından eylesin!

146 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, c. 2, s. 72.

*Ey ki ehl-i ıřka söylersen melâmet terkin et
Söyle kim mümkün müdür tağyîr-i takolîr-i Hüdâ*

Fuzûlî Hazretleri

İkinci Devre (Bayrâmî) Melâmîliğine Genel Bir Bakış¹⁴⁷

Haşim ŞAHİN¹⁴⁸

Devre-i Vusta Melâmîliği yahut İkinci Devre Melâmîliği isimleriyle de bilinen Bayrâmî Melâmîliği, Akşemseddin'in temsil ettiği klasik Bayrâmîlikten farklı bir seyir takip etmiştir. Vahdet-i vücudçu tasavvuf anlayışı ve Ehl-i Beyt taraftarlığı bu geleneğin en bariz hususiyetleri olarak kabul edilebilir.¹⁴⁹ Vahdet-i vücud anlayışlarının yanı sıra Hz. Peygamber ve Hz. Ali ittihadından bahsetmeleri,¹⁵⁰ on iki imamı tebcil etmeleri, hakikat-ı Muhammediye ve kutub hakkındaki inançları, kendilerini itikadî ve fikhî hiç bir mezhebe bağlı görmemeleri, hatta Ebu Hanîfeyi dinin önünü art eyleyen bir kişi olarak tanımlamaları, tevellâ ve teberrâ sahibi olmaları, şer'i cezaları kendi içlerinde uygulamaları dolayısıyla bu geleneğin mensupları Sünnî temeller üzerine kurulan Osmanlı ulemâsı tarafından sık sık tenkide tâbi tutulmuşlardır.¹⁵¹

İkinci Devre Melâmîliğinin Kurucusu Emir Sikkînî

Bayrâmî Melâmîliğinin kurucusu Emir Sikkînî'nin hayatı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Onunla ilgili ilk tartışma asıl adının ne olduğu konusunda başlamaktadır. Kendisinden bahseden en eski kaynak hüviyetine sahip, Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk* adlı eserinde

147 Bu bildiri, yazarın "Bayrâmîyye", (*Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 781-847) başlıklı yazısının Melâmîyye-i Bayrâmîyye bölümü esas alınarak, yeni bazı düzenlemeler yapılmak suretiyle hazırlanmıştır.

148 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hasimsahin@gmail.com

149 Ekrem Işın, "Bayrâmîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, s. 104.

150 Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Müfîd u Muhtasar*, haz.: Bilal Kemikli, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 122-123.

151 DİA, "Melâmîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, s. 33.

adının Sultan Âmir Dede olduğu ve halk arasında Bıçakçı Emir Dede ismiyle tanındığı belirtilir.¹⁵² *Mir'atü'l-Işk*'tan kısa bir süre sonra Mahmud Kefevî'nin kaleme aldığı *Ketâib*'de ise Emir Sikkînî ismiyle bahis konusu edilmiştir.¹⁵³ Sonraki dönemde sıklıkla kullanılan Ömer ismi ise ilk defa Taşköprüzâde tarafından kullanılmıştır.¹⁵⁴ En eski kaynaklarda Ömer isminin yer almayışı, asıl adının Ömer olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu ismin gerçek adının yaygın olarak bilinmemesinden dolayı halk arasında yaygın olan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenleri nitelendirmek amacıyla Seyyid manasında kullanılan Emir unvanının yanlış okunması yahut telaffuz edilmesinden kaynaklanabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Tartışmalı bir diğer husus ise bu önemli zâtın aslen nereli olduğudur. *Mir'atü'l-Işk* yazarı, Emir Sikkînî'nin Göynük'te doğduğunu yazarken,¹⁵⁵ *Ketâib*'den başlamak üzere daha sonraki kaynaklarda Bursalı olduğu ifade edilmiştir.

Emir Sikkînî hayatını bıçakçılık yaparak idame ettirdiği için, bıçakçı anlamına gelen "Sikkînî" unvanıyla da tanınmıştır. Bununla birlikte Melâmî-Hamzâvî geleneğinde onun bu unvanı alışıyla ilgili farklı bir rivayet de mevcuttur. Buna göre, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, kaç müridi olduğunu bildirmesine dair II. Murad'ın emrini aldığı zaman, has müridlerini belirlemek amacıyla tüm dervişleri güyâ kurban edeceği meydanda toplar. Bu sırada, sadece bir erkek ve bir kadın şeyhe tam teslimiyet ile bıçağın altına boynunu uzatmayı kabul eder. Bu meşhur menkıbede sözü edilen şahıs Ömer Dede'den başkası değildir. Bu samimi teslimiyetinden dolayı Emir Sikkînî'ye o tarihten itibaren "Sikkînî/Bıçakçı" denilmeye başlanmıştır.¹⁵⁶

Emir Sikkînî, ilk tasavvufi terbiyesini Bursa'da bulunduğu yıllarda Somuncu Baba'dan almış,¹⁵⁷ şeyhin vefatından sonra halifesi Hacı Bayrâm-ı Velî'ye

152 Abdurrahman Askerî, *Mir'atü'l-Işk*, haz.: İsmail E. Erünsal, XV-XVI. Asır Bayrâmî Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'atü'l-Işk*'i, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 201-202.

153 Mahmud b. Süleyman Kefevî, *Ketâibü A'lâmî'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebî'n-Nu'man el-Muhtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, nr. 690, vr. 361a-b.

154 Taşköprüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, terc.: Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, s. 77.

155 *Mir'atü'l-Işk*, s. 201.

156 Fazlullah Rahimî Efendi, "Ah Teslimiyet", *Fazlullah Rahimî Efendi'nin Perâkende Evrâkı*, Nihat Azamat Özel Kitaplığı, s. 47-48.

157 Taşköprüzâde, s. 77; Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, s. 834; Hüseyin Enişî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz.: Ali İhsan Yurt-Mustafa S. Kaçalın, *Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri* içinde, İstanbul: İFAV Yayınları, 1994, s. 142.

intisab ederek sülûkunu onun yanında tamamlamıştır. Emir Sikkînî'nin Hacı Bayrâm-ı Velî'den daha ziyade melâmet neşvesini aldığı ifade edilir. Şeyhinin vefatından sonra Göynüğe yerleşen Emir Sikkînî'nin adı bilhassa şeyhin gerçek halifesinin kim olduğu konusunda o dönemde yaşandığı rivayet edilen tartışmalarda ön plana çıkar. Hüseyin Enisî'nin Akşemseddin'in hayatına dair kaleme aldığı *Menâkıb-ı Akşemseddin*'inde ve daha sonraki dönemde yazılan bazı eserlerde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin birinci halifesinin Akşemseddin olduğu yönünde bilgiler yer alırken,¹⁵⁸ Sarı Abdullah Efendi, Lâ'lizâde Abdülbâki Efendi gibi Emir Sikkînî'nin geleneğine mensup müellifler, asıl halifenin kendi pîrleri olduğunu ileri sürerler. Hatta bunu ispatlamak için eserlerinde bazı menkıbelere de yer verirler. Bu kaynaklardaki asıl yaklaşım, vefatına yakın Hacı Bayrâm-ı Velî'nin kendisinden sonra geleneğini Emir Sikkînî'nin sürdüreceğini işaret eden bazı hal ve tavırlar sergilediği yönündedir. Bu konuyla bağlantılı olarak, cezbeci ve vahdet-i vücudçu bir anlayışı benimseyen Ömer Dede ile şeriata sıkı sıkıya bağlı klasik zühdi tasavvuf anlayışına mensup Akşemseddin arasında geçtiği rivayet edilen iki menkıbe bilhassa vurgulanır.

Bunlardan ilki, *Ketâib*'de yer alan, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölmeden kısa bir süre önce müridlerini yanı başına toplayarak, kendisinden sonra irşad makamına kimi tayin edeceği ve halife olarak kimi göstereceği konusunda ortaya koyduğu tavrı vurguladığına inanılan menkıbedir. Menkıbede anlatıldığına göre, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölümü yaklaşıncı, kimi halife tayin edeceğini öğrenmek isteyen müridleri şeyhin etrafında toplanırlar. Bu sırada Emir Sikkînî de odanın kapısının yanında ayakta durmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî bir ara gözlerini açıp, “emir, su getir” diye seslenir. Müridlerin hemen hepsi seyyidlerden oldukları için herhangi birisi giderek suyu getirir. Ancak Hacı Bayrâm-ı Velî getirilen bu suyu içmeyerek önündeki meyve tabağına döker ve su getirilmesi emrini yineler. Bu kez diğer bir mürid su getirir. Ancak Hacı Bayrâm-ı Velî yine aynı hareketi tekrarlayarak üçüncü defa su ister. Akşemseddin, kapının yanında duran Emir Sikkînî'ye su getirmesini söyler. Emir Sikkînî suyu getirince, şeyh bu defa getirilen suyun birazını içtikten sonra “iç ki, emniyet-i kübrâya nail olasın!” diyerek kalanını kendisine uzatınca, Emir Sikkînî de bardaktaki artık suyu içer.¹⁵⁹ Aynı menkıbe biraz değiştirilmek ve başlangıçta iki defa suyu getiren kişinin Akşemseddin olduğu ifade edilmek suretiyle Lâ'lizâde tarafından da tekrarlanmaktadır.¹⁶⁰

158 Enisî, 140.

159 *Ketâib*, vr. 361a.

160 Lâ'lizâde Abdülbâki Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye (Sergüzeşt)*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2456, vr. 132a-b.

İkinci menkıbe ise, küçük bazı farklılıklar olmakla birlikte Emir Sikkînî'den bahseden bütün kaynaklarda yer alır. Abdurrahman el-Askerî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin öldüğü gece, bazı müridlerin Emir Dede'yi kızdırdıklarını, onun da “dervişlik hırka ve tacda değildir.” diyerek, aşçıların dört koyunu pişirdikleri bir ateşin yanına gidip, ani bir hareketle ateşe girip oturduğunu, ancak “Ey ateş, serin ve esenlik ol” (Enbiya, 69) âyeti gereğince tac ve hırkanın yanıp Emir Dede'ye ve kendisine Hacı Bayrâm tarafından hediye edilen şala bir şey olmadığını ifade etmiştir.¹⁶¹ El-Askerî, olayın geçtiği yer hakkında herhangi bir bilgi vermediği gibi Akşemseddin ile herhangi bir alâkasını da kurmamıştır. Buna karşın *Ketâib*'den itibaren, ondan alıntı yapılan diğer kaynaklarda ise, olayın Hacı Bayrâm'ın ölümünden biraz zaman geçtikten sonra Göynük'te meydana geldiği ve Akşemseddin ile Ömer Dede (Emir Sikkînî) arasında geçtiği ifade edilmiştir. Buna göre, Hacı Bayrâm Velî'nin ölümünden sonra halifeleri olarak, Akşemseddin Beypazarı'nda, Ömer Dede ise Göynük'te faaliyet göstermeye başlamışlardır. Fakat Beypazarı'nda halk ile arası açılan Akşemseddin de bir süre sonra Göynük'e yerleşmiş, kurduğu tekke de faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu süreç *Ketâib*'de şu şekilde anlatılmaktadır: Hacı Bayrâm'ın vefatından sonra bütün müridler, Şeyh Akşemseddin'e tâbi olup onun sohbet meclisine katılırlar. Akşemseddin ve müridleri her kuşluk ve akşam vakitleri zikir ve sohbet meclisi düzenlemektedirler. Emir Sikkînî dışındaki bütün herkes bu toplantılara katılmakta ve şeyhin elini öpmektedir. Emir Sikkînî ise meclisin bir kenarında oturur ve zikir halkasına girmez. Bu duruma canı sıkılan Akşemseddin, Ömer Dede'nin yanına giderek, “Bu toplantılara senin de katılman gerekir, yoksa senden şeyhin tâcını alırız” der. Emir, “Mademki böyledir, yarınki Cuma namazından sonra bizim eve gelin. Size hırka ve tacı teslim ederiz” der. Ertesi günü Emir, evinin avlusuna büyük bir ateş yaktırır. Namazdan sonra Akşemseddin müridleriyle birlikte Emir Sikkînî'nin evine gelir. Emir, sırtında hırka başında tac olduğu halde ateşe girer. Bir müddet sonra ateşten çıkınca hırka ve tacın yandığı, fakat kendisine bir şey olmadığı görülür. Bu dönemden itibaren kendisi ve müridleri tac ve hırkayı terk ederler.¹⁶² Sarı Abdullah, Lâ'lizâde ve Müstakimzâde gibi Melâmî kaynakları tarafından ufak bazı değişikliklerle nakledilen bu menkıbe bir anlamda Bayrâmîyye'nin Şemsiyye ve Melâmîyye adıyla iki kola ayrılmasının hikâyesidir.

Söz konusu iki menkıbe Bayrâmîyye'nin iki kolu arasındaki fikri, itikadi ve ideolojik ayrışmanın asıl sebebinin anlaşılması bakımından önemlidir.

161 Mir'âtü'l-Işk, s. 201.

162 Kefevî, vr. 361b. Ayrıca bk.: Sarı Abdullah, Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, s. 241.

Hırka ve tâc menkıbesi bir anlamda Melâmîliğin âdâb ve erkânını da şekillendirmiş, bu dönemden itibaren gerek Emir Sikkî'nin gerekse geleneğini benimseyen Melâmî kutuplarının hırka ve tâc gibi özel giysi ve sembollerle ifadesini bulan tarikat anlayışını redderek, “zıkr”ın şekilciliğini ikinci plana atıp “sohbet”in olgunlaştırıcı özelliğini ön plana çıkardıkları görülür.¹⁶³ Bu olayı aynı zamanda vahdet-i vücudçu anlayışın klasik zühdî tasavvuf anlayışına bir tepkisi olarak değerlendirmek de mümkündür.

Kaynaklarda Emir Sikkî'nin hayatına dair verilen bölük pörçük bilgiler bunlardan ibarettir. Onun hayatının tamamına yakını Göynük'te nefleri ile sohbet ederek geçirdiğini, geleneğine mensup diğer kutupların da yapacağı gibi zanaatla geçindiğini tahmin etmek mümkündür. Emir Sikkî, 880/1475 tarihinde vefat etmiş ve Göynük'e defnedilmiştir.¹⁶⁴

Bünyamin Ayâşî

Emir Sikkî'nin temellerini attığı Bayrâmî Melâmîliği vefatından sonra halifelerinden Bünyamin-i Ayâşî tarafından temsil edilmiştir. Hayatına dair pek bilgi bulunmayan Ayâşî'nin Acem seyyahları gibi başına keçe sarıp halk arasında kendini belli etmemeye çalıştığı rivayet edilir. Hüseyin Vassâf, faaliyetlerini Ankara ve civarında sürdürdüğü bilinen Bünyamin Ayâşî'nin yirmi altı yıl kutbiyet makamında bulunduğunu yazar.¹⁶⁵ Ayâşî'nin kutbiyyet dönemi Osmanlı yönetimi ile Bayrâmî Melâmîleri arasında ilerleyen zamanda daha da tırmanacak gerilimin başladığı bir süreç olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, Bayrâmîliğin tam anlamıyla coşkun bir melâmet neşvesine dönüşmesinin, taşkın bir vahdet-i vücud telakkisiyle paralel bir kutup anlayışının etrafında odaklanarak siyasi iktidarı eleştiren ve ona soğuk bakan bir yapı kazanmasının Bünyamin Ayâşî'nin kuvvetli nüfuz ve etkisiyle meydana geldiği, dolayısıyla Ayâşî'nin Bayrâmî Melâmîliği içinde çok önemli bir dönüşümü gerçekleştirdiği kanaatindedir.¹⁶⁶ Bu açıdan bakıldığında Hacı Bayrâm-ı Velî,

163 Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 251.

164 Hayatı hakkında bk.: Haşim Şahin, “Ömer Dede Sikkî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXIV, İstanbul 2007, s. 55-56; Aynı yazar, “Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Halifesi Emir Sikkî ve Bayrâmî Melâmîliğinin Oluşum Süreci”, *Ötekilerin Peşinde/In Pursuit of the Others: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, haz.: Mehmet Öz-Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 595-603..

165 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, II, 470.

166 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 55.

diğer Bayrâmî dervişleri ve Bayrâmiyye'nin Şemsiyye kolunun Osmanlı yönetimi ile geliştirdiği ilişkileri Bayrâmî Melâmîlerinin geliştiremedikleri yahut geliştirmedikleri anlaşılmaktadır. Bu gerilimin temelinde ise Melâmîlerin kutuplarını her türlü siyasi yapılanmanın üzerinde görmeleri yatmaktadır.¹⁶⁷

Pîr Ali Aksarayî

Bünyamin Ayâşî'nin vefatından sonra kutbiyyet makamına Melâmî geleneğinin daha geniş bir alana yayılmasını sağlayan Pir Ali Aksarayî geçmiştir. Faaliyetlerini Aksaray merkezli olarak sürdüren Pir Ali Aksarayî'nin mehdilik iddiasında bulunduğu gerekçesiyle Aksaray'da kurulan bir mahkemede yargılanıp beraat ettiği, hatta Irakeyn Seferi'ne çıkan Kanuni Sultan Süleyman tarafından da bizzat teftiş edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸ Bu bilgiler Ayâşî gibi halifesinin de vahdet-i vücud anlayışına sahip oluşu ve kubbiyyet telakkisi dolayısıyla Osmanlı iktidarı tarafından tehdit olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Buna karşın Abdurrahman el-Askerî, Pir Ali Aksarayî'nin tasavvuf anlayışında şer'i sınırların aşılmasına asla izin vermediğini, bu konuya riayet etmeyenleri de kendilerinden saymadığını, “şeriat çizgisinin dışına çıkan iki gözünden biri olsa, onu oymaktan çekinmem” dediğini rivayet etmektedir.¹⁶⁹ Askerî'nin verdiği bu bilgiler daha sonraki yıllarda şer'i çizginin dışına çıktıkları gerekçesiyle Osmanlı yönetiminin sert yaptırımlarına maruz kalan bir geleneğin mensubu olarak, en azından kendisi tarafından temsil edilen kolu temize çıkarma gayreti şeklinde yorumlanabilir. Muhabbet ve sohbe çok önem veren, serçeşmesi Hz. Ali olan aşk yolunu benimseyen Pir Ali Aksarayî, 26 Şâban 945 / 17 Ocak 1539 tarihinde Kayseri'de halifelerinden Dedemzâde Hacı Hayreddin'in evinde vefat etmiş, vasiyeti üzerine Aksaray'a

167 Bayrâmî Melâmîlerinin kubbiyyet telakkileri hakkında bk.: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, terc.: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 258-268.

168 Sarı Abdullah, *Semerât*, 246; La'lîzâde, 25; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357, vr. 64.

169 *Mirâtü'l-Işk*, 200; Reşat Öngören, Abdurrahman el-Askerî'nin ifadelerinden hareketle Aksarayî'nin çizgisini Pir Ahmed Edirnevî'nin devam ettirdiği, bu sebeple kutubluğa Aksarayî'den sonra onun geçtiği kanaatindedir (bk.: *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 172-173).

defnedilmiştir.¹⁷⁰ Vassâf, İbnü'l-Arabî'nin *Ankâ-yı Muğrib* isimli eserine şerh yazdığını belirtmektedir.¹⁷¹

İsmail Mâşûkî: Bayrâmî Melâmîliğinin İstanbul'da Yayılması

Oğlu İsmail Mâşukî, damadı Yakub Helvâî ve Ahmed Sarban olmak üzere üç halifesinin¹⁷² mevcudiyeti bilinen Pir Ali Aksarayî'nin vefatından sonra yerine bu halifelerden hangisinin geçtiğine dair kaynaklarda iki farklı rivayete yer verilir. Abdurrahman el-Askerî dışındaki kaynakların hemen hepsi kutbiyyete oğlu İsmail Maşukî'nin geçtiğini kabul ederken *Mir'atü'l-Işk* yazarı kendisinin de şeyhi olan Pir Ahmed Edirnevî'nin bu vazifeyi üstlendiğini ileri sürer.¹⁷³ Verilen bilgilerin farklılığı farklı şehir ve çevrelerde her iki şahsın birden Melâmî geleneğini temsil ettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Pir Ahmed Edirnevî (ö.1000/1592), nisbetinden de anlaşılacağı üzere Edirne'de faaliyet göstermiştir. Abdurrahman el-Askerî'nin ifadelerinden Pir Ahmed'in daha ziyade takva ve azimet yolunu benimsediği, müridlerine şer'i şerife riayet etmelerini tavsiye ettiği ve bu konuya büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Buna karşın Bayrâmî Melâmîlerinin önemli bir kısmının Pir Ali Aksarayî'den sonra kutbiyyete geçtiğini kabul ettikleri, halk arasında daha ziyade Oğlan Şeyh adıyla tanınan İsmail Maşukî ise Pir Ahmed Edirnevî'den çok daha farklı, cezbeci bir anlayış benimsemiştir. Babası Pir Ali Aksarayî'nin yanında yetişen İsmail Maşukî, oldukça genç sayılacak bir yaşta babasından icazet alarak İstanbul'a gelmiş, böylelikle Bayrâmî Melâmîliğini Osmanlı pâyitahtına getiren ilk kutup olmuştur. Engin bir dinî bilgiye sahip olduğu ifade edilen İsmail Maşukî, kısa sürede çok sayıda taraftar toplamış, Ayasofya Camii başta olmak üzere verdiği vaazlar neticesinde bu sayıyı daha da artırmıştır. Cezbeci bir vahdet-i vücud anlayışını benimseyen İsmail Maşukî'nin etrafında çok sayıda mürid toplaması, temsil ettiği geleneğe karşı daha başından beri müteyakkız olan Osmanlı yönetiminin gözünden kaçmamış, mehdilik

170 *Mir'atü'l-Işk*, 200. Pir Ali Aksarayî hakkında ayrıca bk.: Haşim Şahin, "Pir Ali Aksarayî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul 2007, s. 273-274.

171 *Sefîne*, II, 471.

172 Nev'izâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâ'ik fî Tekmiletiş-Şekâik*, haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 65; Müstakimzâde, 65-66.

173 *Mir'atü'l-Işk*, 201.

174 *Mir'atü'l-Işk*, 200; Ayrıca bk.: şeyhin bu konudaki hassasiyetini ortaya koyan bir mektup için bk.: Müstakimzâde, *Risâle*, vr. 13b-14b.

iddiasında bulunduğu yönündeki şikayetler yüzünden takibat altına alınmış ve neticede 1538 yılında Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi'nin fetvasıyla on iki müridi ile birlikte katledilmiştir.¹⁷⁵

Bayrâmî Melâmîleri kutupları Oğlan Şeyh'in bu şekilde katledilmesinden sonra daha temkinli davranmak zorunda kalmışlardır. Bu arada Kanuni Sultan Süleyman Vezneciler'de, Bozdoğan Kemerî'nin hemen bitişiğine bir Bayrâmî tekkesi yaptırtmış,¹⁷⁶ şeyhliğine de Oğlan Şeyh'in katledilmesinden sonra Akka'ya sürülen ve kısa süre önce affederek İstanbul'a geri çağırdığı, Pir Ali Aksarayî'nin damadı Helvâî Yakub Efendi (ö.997/1588-89)'yi tayin etmiştir.¹⁷⁷ Bayrâmîlerin İstanbul'daki ilk tekkesi olma özelliği taşıyan bu yapının inşası, halkın tepkisini çekmemek için Osmanlı yönetiminin Bayrâmîlere karşı bir denge politikası takip ettiği izlenimi vermektedir. Ekrem Işın, Yakub Helvâî'nin kendisini Bayrâmî olarak göstermekle birlikte aslında Anadolu kökenli Melâmîliği şehir hayatında örgütleyen ilk kişi olduğu kanaatinde-
dir.¹⁷⁸ Bu dönemde Bayrâmîlik Yakub Helvâî'den sonra İstanbul'da damadı Şeyh Hasan Efendi ve oğlu Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1644) tarafından temsil edilmiştir.

Ahmed Sarbân: Bayrâmî Melâmîliği'nin Rumeli'ye Geçişi

Bayrâmî/Melâmî geleneğine göre, İsmail Maşukî'den sonra kutbiyyet makâmına Ahmed Sarbân (ö.1539) geçmiştir. Memleketinde devencilik yaptığı için Sarban lakabıyla tanınan bu zât 940/1533-34'te devecibaşı olarak Irakeyn seferine katılmış, sefer güzergâhı üzerinde bulunan Aksaray'a uğrayarak Pir Ali Aksarayî'ye intisab etmiştir.¹⁷⁹ Bayrâmî Melâmîleri için oldukça sıkıntılı bir dönemde kutbiyyete geçen Ahmed Sarbân'ın en önemli faaliyeti, Melâmî geleneğini İstanbul dışına çıkararak Hayrabolu'ya taşıması,

175 İsmail Maşukî hakkında bk.: *Mir'atü'l-Işk*, 214-221; Atâî, 88-89; Sarı Abdullah, s. 249-251; Lalizade Abdülbâki, *Sergüzeşt*, s. 27-30; Müstakimzâde, vr. 11b-12b; Vassaf, *Sefîne*, II, 472-473.

176 Yakub Helvâî hakkında bk.: Cemâleddin Mahmud Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye*, haz.: Mehmed Serhan Tayşî, İstanbul: İFAV Yayınları, 1993, s. 600-601; Atâî, s. 65; Mütakimzâde, vr. 12a; Vassâf, *Sefîne*, II, 482-483; M. Sâdık Vîcdânî, *Tomhar-ı Turûk-ı Aliyyeden Melâmîlik*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-40, s. 52; Öngören, s. 173.

177 Vassâf, *Sefîne*, II, 482.

178 Işın, "Bayrâmîlik", s. 105.

179 Atâî, s. 65; Sarı Abdullah Efendi, s. 252.

böylelikle Rumeli Melâmîliğinin temellerini atmasıdır.¹⁸⁰ Ahmed Sarbân'ın Hayrabolu'da pek çok nefer yetiştirdiği, bu sayede Melâmîliğin Rumeli coğrafyasında hızla yayılmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Onun yetiştirdiği halifeler arasında en popüler olanı Melâmî geleneğinin Vize'de yayılmasını sağlayan Vizeli Alâeddin (ö.1562)'dir. Vizeli Alâeddin'in damâdı ve halifesi Gazanfer Dede'nin (ö.1566) yanında yetişmiş olan Haşimî Osman Efendi'nin (ö.1003/1594) Melâmîlik içerisinde önemli bir yeri vardır.¹⁸¹ Onun, Kasımpaşa Kulaksız'da kurduğu ve Saçlı Emir adıyla bilinen tekkesi yaklaşık iki yüz yıl boyunca Melâmîliğin İstanbul'daki önemli merkezlerinden birisi olmuştur. E. Işın, Haşimî Osman Efendi'nin, Gazanfer Dede'den hilafet aldıktan sonra XVI. asrın son çeyreğinde bilhassa Rumeli'deki Bektaşî kültürüyle yoğrulmuş rint-meşrep bir Melâmîlik anlayışını Bayrâmîlik görüntüsü altında İstanbul'a taşıdığı kanaatindedir.¹⁸²

Hüsâmeddin Ankaravî

Lalizâde Abdülbâki Efendi'nin ifadesiyle, “*Nâsdan uzlet ve kendü fukarâ ve ahabbıyla kûşe-gîr-i selâmet ü râhat olub on yedi sene mürşid-i revende-gân-ı tarikat ve sâkî-i bezm-i ışk-ı hakikat*” olan¹⁸³ Ahmed Sarbân'ın vefatından sonra makâma Hüsâmeddin Ankaravî (ö.964/1557) geçmiştir. İrşad faaliyetlerini Ankara yakınlarındaki Kutluhan Köyü'nde sürdüren Hüsameddin Ankaravî'nin kutbiyyet makamına geçişiyle birlikte Bayrâmî Melâmîliği yeniden doğduğu topraklara dönmüştür. Bu arada, Osmanlı merkezi idaresi ile nispeten yumuşayan ilişkiler aşırı cezbe sahibi bir kişilik olarak tavsif edilen Hüsameddin Ankaravî'nin devlete karşı bir faaliyete girişeceği endişesiyle hapse atılıp ertesi sabah ölü bulunmasıyla bir kez daha tırmanmıştır.¹⁸⁴ A. Yaşar Ocak, 18 Muharrem 976 / 13 Temmuz 1568 tarihli bir belgede yer alan

180 Ekrem Işın, “Melâmîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, s. 382; Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 306-307; Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008, s. 242.

181 Gazanfer Dede ve Emir Osman Haşimî hakkında bk.: Hulvî, *Lemezât*, s. 592; Mehmed Nazmi, *Hediyyetü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, haz.: Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 455; Vassâf, *Sefîne*, II, 533-547.

182 Işın, “Bayrâmîlik”, s. 105.

183 Lalizade Abdülbâki, *Sergüzeşt*, s. 30.

184 Hüsameddin Ankaravî hakkında bk.: Nev'izâde Atâî, 70; Sarı Abdullah, s. 250; Lalizade Abdülbâki, *Sergüzeşt*, s. 30; Müstakimzâde, vr. 15b-16a; Vassâf, *Sefîne*, II, 478-481.

Maslub Şeyh Hüsam ifadesinden, Ankaravî'nin yargılandıktan sonra idam edildiği görüşündedir.¹⁸⁵

Hamzâ Bâlî ve Hamzaviyye

Hüsameddin Ankaravî'den sonra kutbiyyet makamına geçen Hamza Bâlî döneminde bu gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Melâmîliğin merkezini İstanbul ve Anadolu'dan Bosna'ya taşıyan Hamzâ Bâlî belki de bütün bir Osmanlı sûfilîği tarihinin mistik ideolojiye dayanan, en ilginç hareketlerinden birinin başlatıcısı olmuştur.¹⁸⁶ Hamza Bâlî, Bosna havalisinde kısa sürede içlerinde bazı devlet ricali ve yeniçerilerin de yer aldığı bir kaç bin mürid toplamayı başarmıştır. Lalizâde, onun mürid toplamak amacıyla meyhanelere bile gittiğini yazmaktadır.¹⁸⁷ Bu süreçte Hamzâ Bâlî'nin riyazeti oldukça ön plana çıkararak, sokaklarda dolaşp köpekler ve tavukların yemesi için yalaklara dökülen artık yemekleri yediği, dostlarına da "riyazattan vaz geçtim her gün tavuk çorbası yiyorum" dediği rivayet edilir.¹⁸⁸ Bu şekilde Bosna ve havalisinde çok sayıda mürid edinen Hamza Bâlî, yukarıda zikredilen görüşlerinden dolayı Bosna ulemasının tenkidine uğramış, ümmî olup irşada yetkisi olmadığı gerekçesiyle kadıya şikâyet edilmiştir. Kadı durumu başkente nakledince Hamza Bâlî, cahil olup tıpkı Oğlan Şeyh gibi zendeka ve ilhad teşebbüsünde bulunduğu gerekçesiyle 969/1561-62 yılında Şeyhü'l-İslâm Ebussud Efendi'nin fetvasıyla Süleymaniye Camii'nin arka tarafındaki Deveoğlu Yokuşu'nda idam edilmiştir.¹⁸⁹ Hamza Bâlî'nin saraydan ve devlet ricalinden çok sayıda müridinin bulunması, yeniçeriler arasında hayli popüler olması, tarikat silsilesinin Erdebil sûfilerine ulaşması ve savunduğu görüşlerin devletin temsil ettiği Sünnî ideoloji ile tezat teşkil etmesi, çile ve riyazeti, esmâ ve ezkârı kabul etmemesi dolayısıyla dönemin meşayihinin tenkidine uğraması idamında etkili olmuştur.¹⁹⁰ Hamzâ Bâlî, Bayrâmî Melâmîliği üzerinde derin tesirler bırakmış, onun bu nüfuzundan dolayı vefatından sonra gelenek Hamzavîlik olarak anılmaya başlanmıştır.

185 *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 273.

186 Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 290.

187 *Sergüzeşt*, s. 37; krş.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 72.

188 Lalizâde, *Sergüzeşt*, 35; Müstakimzâde, 95.

189 Atayî, 71; Lalizade, *Sergüzeşt*, 39-40; Vassâf, *Sefîne*, II, 504.

190 Nihat Azamat, "Hamza Bâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul, s. 504; Bolat, s. 332.

Osmanlı yönetiminin buraya kadar anlatılan süreç içerisinde Bayrâmî Melâmîlerine karşı bu denli sert bir tavır takınıp, son derece temkinli davranmasının sebebini, II. Bayezid devrinden itibaren oldukça gergin bir seyir takib eden Osmanlı-Safevi ilişkileri, Şah İsmail taraftarlarının Anadolu'nun kırsal kesimindeki faaliyetleri ve nihayet devleti büyük sıkıntıya düşüren Şah Kalender İsyanı ile Molla Kabız hadisesi gibi toplumsal huzuru altüst eden olaylar ile ilişkilendirmek mümkündür.¹⁹¹

Hasan Kabâduz

Osmanlı iktidarının kendilerine dönük olumsuz algısının bir sonucu olarak kutuplarından üçünü kurban veren Bayrâmî Melâmîleri, ilerleyen zaman içerisinde karşılaşılabilecekleri iktidar kaynaklı yeni tehditleri göz önünde bulundurarak daha titiz ve nispeten daha gizli hareket etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Hamzâ Bâlî'den sonra kutbiyyete geçen, lakâbından da anlaşılacağı üzere terzilik ile uğraşan Bursalı Hasan Kabâduz Melâmîliğini gizleyip kontrollü davranışlar sergilemeyi tercih etmiştir.¹⁹² Kabâduz yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Osmanlı entelektüel hayatına büyük katkılar sağlamış, devlet ricâlinin güvenini kazanmaya çalışmıştır. Halifeleri arasında Bosnalı Abdullah Efendi ve Lâmekânî Hüseyin Efendi bilhassa öne çıkmışlardır. Çok seyahat etmesiyle meşhur olan Bosnalı Abdullah Efendi aralarında, ileride Şârih-i Fusûs lâkabıyla anılmasını sağlayacak *Fûsûs* şerhinin de bulunduğu yetmiş civarında eser kaleme almıştır.¹⁹³ Lâmekânî Hüseyin Efendi ise, şer'i ilimleri tahsil ettikten sonra Hasan Kabâduz'a intisab etmiş, ardından Şehremîni'ndeki Şah Sultan Tekkesi'nde posta oturup irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Hüseyin Efendi'nin sohbetlerine devam edenler arasında başta Sadrazam Ferhad Paşa olmak üzere dönemin devlet ricâli ve meşhur seyyah Evliyâ Çelebi'nin isimleri sayılabilir.¹⁹⁴ Lâmekânî Hüseyin Efendi vasıtasıyla Bayrâmî Melâmîliğine intisab eden bir diğer tanınmış şahsiyet Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'dir. Oğlanlar şeyhi, bilhassa İsmail Maşukî'nin düşün-

191 Işın, "Melâmîlik", s. 380-381; Bolat, s. 325.

192 Vassâf, *Sefîne*, II, 481.

193 Hayatı hakkında bk.: Abdullah Kartal, "Bursâda Bosnalı Bir Melâmî: Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi", *UÜİFD*, VI/6 (1994), s. 297-311; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001, s. 321-324.

194 Hayatı hakkında bk.: Atayî, 760; Vassâf, *Sefîne*, II, 489-492; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 80-81; Yılmaz, s. 324-326.

celerini benimseyerek farklı çevrelerde yayılmasını sağlamıştır. Son derece aktif bir şahsiyet olduğu anlaşılan İbrahim Efendi Bayrâmî Melâmîliğinin yanı sıra Halvetî, Celvetî ve Sivasî çevreleri ile de yakın ilişki kurmuş; Aziz Mahmud Hüdâî'nin ülfetini kazanmıştır. Başta *Müfid ü Muhtasar* olmak üzere *Vahdetnâme*, *Usûl-i Muhakkikîn* ve *Divân* gibi eseriyle de tanınan bu zât 1605/1655 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵ Eserlerinden *Müfid ü Muhtasar*'ı I. Ahmed'e sunması iktidar çevrelerine yakın olma gayreti içerisinde olduğunu gösterirken, IV. Murad'ın kendisi hakkında bir tahkikat başlatması ve bu tahkikattan Aziz Mahmud Hüdâî'nin delâletiyle kurtulması¹⁹⁶ ise Osmanlı yönetiminin Melâmîlere karşı hâlâ ihtiyatlı davrandıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. İbrahim Efendi'nin müridlerinden Sun'ullah Gaybî de gerek sohbetleri gerekse yazdığı eserler vasıtasıyla Halvetîlik ile meczettiği Melâmîliğin memleketi Kütahya'da temsil edilmesini sağlamıştır.¹⁹⁷

Sırlanan Melâmîlik: İdrîs-i Muhtefî

Bayrâmî Melâmîliğinin ana gövdesinde ise, Hasan Kabâduz'un 1010/1601-1602'de vefatından sonra kutbiyyet makamına İdrîs-i Muhtefî'nin geçtiği görülmür. Aslen Tırhalalı ve asıl adı Ali olup, terzilik mesleğiyle uğraştığı için İdris Peygamber'e atfen İdris ismini, kutbiyyeti döneminde Melâmîyye'yi devletin takibatından korumak amacıyla son derece gizli bir şekilde örgütlediği için de Muhtefî lakabını alan¹⁹⁸ İdris-i Muhtefî'den itibaren Bayrâmî Melâmîleri devlet bürokrasisi içerisinde önemli mevkilere yükselip, hatırı sayılır bir nüfuz edinmişlerdir. Bu süreç ayrıca Bayrâmî Melâmîlerinin kendilerini gizlemek maksadıyla tasavvufî bakımdan tamamen geri plana çekildikleri yahut başka tarikatlar içerisine dâhil oldukları bir dönemdir. Bayrâmî Melâmîliğinin devlet ricali arasında yayılmasında İdris-i Muhtefî'nin büyük katkısı olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Rüstem Paşa'nın terzisi olan amcası tarafından İstanbul'a getirilip, onun yanında terzilik mesleğini öğrenen, 955/1548 yılında katıldığı İran seferi dönüşünde Ankara'da tanıştığı Hüsa-

195 Hayatı hakkında bk.: Vassâf, Sefine, II, 483-489; Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, s. 100-104; Yılmaz, s. 326-334; Bilal Kemikli, "Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, sayı: 7 (İstanbul 2002), s. 240-266.

196 Bu konuda bk.: Yılmaz, s. 329.

197 Hakkında bk.: Vassâf, Sefine, II, 493-502; Bilal Kemikli, Sun'ullah-ı Gaybî, Hayatı, Eserleri, Şiirleri, Ankara 2000; Yılmaz, s. 334-338.

198 Atayî, 602; Müstakimzâde, 96; Vassâf, Sefine, II, 507.

meddin Ankaravî'ye intisab eden Muhtefî, uzun yıllar kutbunun hizmetinde bulunduktan sonra İstanbul'a gelerek Fatih Çarşamba'da geniş bir konak satın almış, burada gerçek kimliğini gizleyerek irşad faaliyetine başlamıştır.¹⁹⁹ Yunus Emre tarzında bazı ilahiler yazdığı bilinen Muhtefî, kutbiyyeti döneminde Halvetiyye'nin Sivasîyye koluna mensup bazı şeyhler tarafından zındıklık, ilhad, şer'-i şerife muhalif olmak ve Hacı Bayrâm-ı Velî itikadınca hareket etmemekle suçlanmıştır.²⁰⁰ İdris-i Muhtefî terziliğin yanı sıra tüccarlık da yaptığı için kendisini ve temsil ettiği geleneği gizlemekte pek zorlanmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, döneminde bazı zevâtın bir taraftan tanımadıkları halde Melâmî kutbu olarak İdris-i Muhtefî'yi tenkid ederlerken, diğer yandan aslında aynı şahıs olan Hacı Ali Efendi'ye büyük bir hürmet besledikleri ifade edilir.²⁰¹ İdris-i Muhtefî, İsmail Maşukî'nin idamından sonra tekrar taşrada temsil edilmeye başlanan Bayrâmî Melâmîliğini yeniden İstanbul'a getirmesi hasebiyle tarikatın tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Onun kutbiyyeti döneminde Melâmilik bilhassa İstanbul'daki şairler, devlet adamları, ulemâ ve fütüvvet ehli arasında büyük rağbet görmüş, Fatih Kırkçeşme'deki Peştemalciler Hanı'nın dokumacı esnafı Hamzavî geleneğini benimsemiştir.²⁰² Bu durum Muhtefî'nin kutbiyyeti döneminde Bayrâmî Melâmîliğinin yayıldığı zümreleri, etkisini ve özellikle esnaf zümresinin desteğini almak suretiyle iktisadi açıdan gitgide artan nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. İdris-i Muhtefî'nin toplumun hemen her kesiminde sahip olduğu nüfuzun etkisiyle olsa gerek, Sâdık Vîcdânî, Bayrâmî Melâmîliği içerisinde onun kurduğu İdrisiyye adında bir şubenin varlığından söz edenlerin mevcudiyetine eserinde yer vermiştir.²⁰³ 1024/1615 yılında İstanbul'da vefat eden İdris-i Muhtefî'nin çok sayıda nefer yetiştirdiği bilinmektedir. Bunlar arasında I. Ahmed'e kılıç kuşatan Fazıl Ali Efendi (ö.1018/1609), Sarı Abdullah Efendi'yi Melâmîliğe sokan Hacı Hüseyin Ağa (ö.1040/1630), Sadrazam Halil Paşa (ö.1040/1630), Şeyhü'l-İslâm Ebu'l-Meyâmin Mustafa Efendi (ö.1015/1604), Tıflî Ahmed Çelebi (ö.1017/1606), Bezciâde Muhyiddin Efendi (ö.1019/1611) gibi isimleri saymak mümkündür.²⁰⁴

199 Öngören, s. 178; Yılmaz, s. 338-339.

200 Mehmed Nazmi Efendi, Hediyetü'l-İhvân, s. 452-454.

201 Vassâf, Sefîne, II, 507.

202 La'lizâde, 46; Vîcdânî, *Tomar*, s. 58; Azamat, "İdris-i Muhtefî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI, s. 491; Yılmaz, s. 341; Bolat, s. 335.

203 Vîcdânî, *Tomar*, s. 57-58.

204 Müstakimzâde, 98-99; Vassâf, *Sefîne*, II, 517-529; Yılmaz, s. 342-343; Işın, "Melâmilik", s. 384; Yılmaz, s. 342-345; Bolat, s. 336.

XVII. yüzyılda Bayrâmî Melâmîliğinin hangi zümreler tarafından benimsendiğini somut bir şekilde ortaya koyan bu önemli şahsiyetler içerisinde belki de en fazla öne çıkan tarikatın tarihine dair oldukça önemli bir kitabın da yazarı olan Sarı Abdullah Efendi'dir. Mağrib kökenli olan Sarı Abdullah Efendi, küçük yaşlardan itibaren sûfî çevreler içerisinde yer almış, Aziz Mahmud Hüdayî, İdris-i Muhtefî, Mevlevî şeyhi İsmail Ankaravî, Yakub Helvâî, Emir Osman Haşimî, Ramazan Efendi ve Necmeddin Hasan Efendi gibi devrinin önemli mutasavvıflarıyla irtibat kurmuş, nihayet babalığı Hüseyin Ağa vasıtasıyla İdris-i Muhtefî'ye bağlanmıştır.²⁰⁵ İdris-i Muhtefî'nin vefatından sonra bu defa onun yerine kutbiyyete geçen Hacı Bayrâm Kabâyî'ye, onun vefatından sonra da Sütçü Beşir Ağa'ya bağlanan Sarı Abdullah Efendi 23 Safer 1071/28 Ekim 1660 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Onun farklı konularda çok sayıda eser kaleme aldığı bilinmektedir. Şerh-i Mesnevî, IV. Murad'a ithaf ettiği *Cevherü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye*, *Düstûru'l-İnşâ*, İbnü'l-Arabî'ye dair *Mirâtü'l-Asfiyâ* ve Bayrâmî Melâmîliğinin tarihine dair meşhur eseri *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde-i ve'l-Meâd* bunlardan bazılarıdır.²⁰⁶

Hacı Bayrâm Kabâyî

Bayrâmî Melâmîliğine önemli bir ivme kazandıran İdris-i Muhtefî'nin vefatından sonra kutbiyyete Hacı Bayrâm Kabâyî (ö.1037/1627) geçmiştir. Sandal bedesteninde elbiseçilik yaptığı için Kabâyî lâkabıyla anılan bu zâtın asıl adı Keyvan olup halk arasında Hacı Bayrâm adıyla tanınmıştır. Kaynaklarda onun da kendisinden önceki diğer iki kutup gibi Hamzavilere yönelik tepkiler yüzünden halktan uzak durmaya gayret ettiği, gizlilik esasına son derece bağlı kaldığı, hatta halktan uzak kalmak amacıyla Bezcizâde Efendi'yi kalbe bakıcı tayin ettiği nakledilir.²⁰⁷

İktidara Verilen Son Kurban: Sütçü Beşir Ağa

Hacı Kabâyî'nin vefatından sonra kutbiyyet makamı saray çevreleri ile çok iyi ilişkiler geliştirdiği bilinen Beşir Ağa tarafından temsil edilmiştir. Arnavutluk'taki Koniçe'de doğan Beşir Ağa, İstanbul'a gelerek Bostancı Ocağı'n-

205 Lalizâde, 43-46; Müstakimzâde, 49b-51b; Vassâf, *Sefîne*, II, 522-524.

206 Detaylı bilgi için bkz.: Vassâf, *Sefîne*, II, 522-527; N. Yılmaz, s. 345-352. Hayatı hakkında ayrıca bkz.: Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 145-147.

207 Lalizâde, 49; Müstakimzâde, 129; Vassâf, *Sefîne*, II, 529-530.

da görev yapmış, bu arada İdris-i Muhtefî ve Hacı Kabâyî'den feyz almıştır. Silivri'deki çiftliğinden getirdiği ineklerin sütünü sattığı için Sütçü lakabıyla anılan bu zât, Bostancı Ocağı'nda görev yaptığı için Osmanlı bürokrasisinin önemli noktalarında görev yapan pek çok şahsiyeti etrafında toplamayı başarmıştır.²⁰⁸ Ancak, saray çevrelerine bu derece yakın olduğu halde, İskodra'dan gelip kendisine misafir olan hemşehrilerinin Hurufilikle itham edilmeleri Beşir Ağa'nın da tahkikata uğramasına neden olmuş, bu tahkikatın neticesinde suçlu bulunarak 1073/1662'de Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın emri ve Şeyhü'l-İslâm Sun'izâde Efendi'nin fetvasıyla halkın içine korku saldığı gerekçesiyle 90 yaşını geçmiş olduğu halde Fenerbahçe Koyu'ndan denize atılmak suretiyle şehid edilmiştir.²⁰⁹ Sütçü Beşir Ağa'nın böylesi bir suçla itham edilerek öldürülmesine rağmen sağlığında yolunu benimseyenlere şer'-i şerife muhalefet etmemeleri yönündeki telkinlerini içeren mektubu oldukça ilgi çekicidir. Hüseyin Vassâf'ın, "Osmanlı yönetiminin Hamzavîler hakkındaki yanlış nazariyesine yanıyorum, erbâb-ı kemâl-i irfâna karşı yapılan nâ-revâ tecavûze dil-hûn oluyorum, bunların mugâyir-i şer'at hiç bir halleri yoktur" diyerek Beşir Ağa'nın bu mektubuna atıf yapması oldukça manidardır.²¹⁰

Osmanlı Bürokrasisinde Melâmî İktidarı

Sütçü Beşir Ağa'nın ölümünden sonra iyice gizlenen Melâmî gelenekte, kutbiyyet makamına sırasıyla Bursalı Seyyid Mehmed Haşim Efendi (ö. 1088/1677), Şeyhü'l-İslâm Paşmakçızâde Ali Efendi (ö.1124/1712) ve Sadrazam Şehid Ali Paşa (ö.1716) geçmişlerdir. Bu kutuplardan birisinin şeyhü'l-İslâm diğerinin ise sadrazam olması Melâmîlerin devlet bürokrasisinde edindikleri yeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu şahıslardan ilki olan Bursalı Seyyid Mehmed Haşim Efendi XVII. asırdaki ilk Melâmî kutbudur. Haşim Efendi, Sütçü Beşir Ağa'nın öldürülmesinden sonra iyice gizlenmek zorunda kalmıştır. Hatta onun bu gizlilik nedeniyle Şeyhü'l-İslâm Paşmakçızâde Ali Efendi haricinde kimsenin kalbine bakmadığı, muhiblerini toplu halde sohbet etmemeleri konusunda uyardığı rivayet edilir.²¹¹ İkincisi, yani tasavvufi terbiyesini Haşim Efendi'nin yanında tamamlayan Paşmakçızâde Ali Efendi, bu gizliliği sürdürmekle birlikte kutbiyyeti döneminde Melâmîliğin devlet bürokrasisi içerisinde yeniden rağbet görmesini

208 La'lizâde, s. 50-56; Müstakimzâde, 133; Vassâf, *Sefîne*, II, 530.

209 Lalizâde, 53-55; Müstakimzâde, 76b-79b.

210 Vassâf, *Sefîne*, II, 532.

211 Lalizâde, 56-57.

sağlamıştır. Ondan sonra kutbiyyet makamına geçen Sadrazam Şehid Ali Paşa ise, Melâmîliği, devlet bürokrasisinin padişah'tan sonraki en üst kademesinde temsil eden şahsiyet olmuştur.²¹² Vaktiyle Osmanlı idaresinin sıkı takibatına maruz kalan bir sûfî geleneğin başına böylesine önemli mevkiye sahip birisinin, yani sadrazamın geçmesi Melâmîlik tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. Bu dönemden itibaren Melâmî gelenek en üst düzeyde ancak yine de büyük bir gizlilik içerisinde temsil edilecektir.

XVII. asırda Bayrâmî Melâmîliği içerisinde adından söz edilmesi gereken bir diğer şahsiyet Sütçü Beşir Ağa'nın yanında yetişen ve Habeşizâde adıyla anılan Abdürrahim Efendi (ö.1140/1727)'dir. Şiirlerinde kullandığı mahlâsından dolayı Şair Rahimî adıyla da tanınan Habeşizâde, Şehid Ali Paşa'nın kutbiyyeti döneminde maliye tezkireciliği ve cizye muhasipliği yaptıktan sonra, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde baş tezkireciliğe tayin edilmiştir. Onu asıl öne çıkaran yönü Melâmîliği Mevlevîlik ile irtibatlandırmasıdır. Habeşizâde'nin yetiştirdiği şahsiyetlerden Seyyid Halil Ağa ile Zaim Ağa, Yenikapı Mevlevihânesi'nin postnişinleri Peçevi Ahmed Dede ve Ebûbekir Dede'nin Melâmîliğe meyletmelerinde büyük pay sahibi olmuşlardır.²¹³

Adı geçen bu şahsiyetlerle aynı dönemde yaşayan bir diğer önemli mutasavvıf Lâlizâde Abdülbâki Efendi (ö.1159/1746) olup, bu zâtın Bayrâmî Melâmîliği içerisinde ayrı bir yeri vardır. Meşhur mutasavvıf Sarı Abdullah Efendi'nin kızıdan torunu olan Abdülbaki Efendi, Şehid Ali Paşa ile birlikte Mora ve Avusturya seferlerine katılmış, Peter Varadin Savaşında Osmanlı ordusunun bozguna uğrayıp Sadrazam Ali Paşa'nın şehid olması üzerine Limni'ye sürülmüş, fakat dönemin önde gelen Nakşibendî şeyhlerinden Murad Buhârî'nin tavassutuyla affedilerek önce Bursa'ya ardından İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin barış ve huzur yılları olarak kabul edilen Lale Devri'nin Patrona Halil isyanı neticesinde sona ermesi üzerine, III. Ahmed'e yakınlığı dolayısıyla Abdülbâki Efendi de bir süre gizlenmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan kısa süre sonra yeni padişah I. Mahmud tarafından İstanbul kadısı tayin edilmiş, fakat dört ay sonra bu görevinden de azledilince bürokrasiden uzaklaşarak Eyüp'teki Kalenderhâne Tekkesi'nde şeyhlik yapmaya başlamıştır. Birisi Bayrâmî Melâmîliğine dair olup, daha ziyade *Sergüzeşt* adıyla bilinen *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye* olmak üzere çok

212 Hayatı hakkında bkz.: Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 165-166.

213 Vassâf, II, 324; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 520-521.

sayıda eser kaleme aldığı bilinen Abdülbâki Efendi, Melâmî geleneğini Nakşibendiyye ile mezcetmiştir.²¹⁴ Gelenek içinden gelmesine rağmen yaşadığı dönemde kutbiyyetin kimde olduğunu bilmediğine dair beyanı, Melâmîlerin Abdülbâki Efendi'nin hayatta olduğu sırada kendilerini nasıl gizlediklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Gerçekten de, Bayrâmî Melâmîlerinin bu dönemden itibaren daha ziyade farklı tarikatlar içerisinde faaliyet sahası oluşturdıkları gözlemlenmektedir.

Melâmîliğin ana gövdesinde ise, Sadrazam Ali Paşa'nın şehid edilmesinden sonra kutbiyyet makamına sırasıyla Şeyh Abbas Efendi (1220/1805), Hafız Ali Efendi (1247/1831) ve İbrahim Baba-yı Velî (ö.1264/1847)'nin geçtikleri görülmektedir. Bu şahsiyetlerden İbrahim Baba-yı Velî, peştemalci esnafının kâhyâsı ve fütüvvet geleneğinin Osmanlı topraklarındaki son temsilcilerinden birisi olarak kabul edilir.²¹⁵ Vefatından sonra kutbiyyet makamına aslen Moralı olan Seyyid Bekir Reşad Efendi (1292/1875) geçmiştir. Üsküp, Manastır, İşkodra ve Selânik gibi şehirlerde değişik devlet görevlerinde bulunan Bekir Reşad Efendi, daha sonra İstanbul'a gelerek İhtisab Ağası Hüseyin Bey'in kâhyâsı olmuş, vefatına kadar Fatih'teki konağında inziva hayatı yaşamış, faaliyetlerini burada sürdürmüştür.²¹⁶

Bayrâmî Melâmîliğinin Son Yüzyılı

Bayrâmî Melâmîliğinin Bekir Reşad Efendi'den sonraki temsilcisi Seyyid Abdülkâdir Belhî (ö.1933)'dir. Afganistan'ın Belh şehri yakınlarındaki Kunduz'da doğan ve Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Seyyid Süleyman Belhî'nin oğlu olan Abdülkâdir Belhî, 1855'te babasıyla birlikte İran ve Irak üzerinden Anadolu'ya gelmiş, Konya'da dini ilimleri tahsil ettikten sonra, önce Bursa'ya, akabinde babasının Sultan Abdülaziz tarafından daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir.²¹⁷ İstanbul'da Eyüp Nişanca'daki Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin

214 Hayatı hakkında bk.: Muslu, s. 521-525; Haşim Şahin, "Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokratu: Lâ'lizâde Abdülbâki Efendi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18 (İstanbul 2005), s. 99-122. Lalizade'nin halifelerinden Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi de çok sayıda eser kaleme almış olup bunlardan birisi Bayrâmî Melâmîliğine dairdir.

215 Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 581.

216 Yücer, s. 582.

217 Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1988, s. 231-232.

şeyhliğine atanan babasının vefatından sonra bu vazifeyi üstlenen Seyyid Abdülkadir Belhî'nin babası vasıtasıyla Nakşibendî Müceddidî tarikatına, Bekir Reşâd Efendi vasıtasıyla da Bayrâmî Melâmîliğine bağlı olduğu bilinmektedir. O, vefatı olan 1923 yılına kadar İstanbul'da Hamzavî Melâmî kutbu olarak tanınmıştır.²¹⁸

Bayrâmî Melâmîliğinin Seyyid Abdülkâdir Belhî'den sonra bilinen son kutbu Erzurumlu Osman Kemâlî Efendi'dir. Bir buçuk yaşında geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybeden Kemâlî Efendi eğitimini Erzurum'da tamamlamıştır. On sekiz yaşlarında Taşkesenli Şeyh Ahmed Efendi'den dinî ilimleri tahsil etmiş, bu arada Kur'an'ın yanı sıra Hafız ve Fuzulî divanları ile Mesnevî'yi ezberlemiştir. Bu dönemde Kolağası Ali Rıza Bey'in etkisiyle tasavvufa muhabbeti artınca Erzurum'dan ayrılıp Diyarbakır, Musul, Bağdad, Kerbelâ, Trablusşam, İskenderun, Antakya, Halep gibi şehirleri dolaştıktan sonra Konya'ya gelerek mesnevihanlık icazeti almıştır. 1901 yılında İstanbul'a gelen Kemâlî Efendi, bostan bekçiliği ve arzuhalcilik yaparak geçimini sağlamaya çalışmış, aynı zamanda, kendisini Erzurum'dan tanıyan Hacı Nazmi Efendi'nin ısrarıyla Fatih Camii'nde Mesnevî okutmuştur. Aradan bir kaç yıl geçince, dostlarından Fazlullah Rahimî Efendi'nin aracılığıyla Seyyid Abdülkadir Belhî ile tanışıp kendisine intisab etmiş, on sekiz yıl boyunca müşşidinin hizmetinde bulunmuştur.²¹⁹ O, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin başhalifesi Abdülkerim Fedaî'den hilafet almak suretiyle, bu geleneğin temsil ettiği Nakşibendî Melâmîliği ile Bayrâmî Melâmîliğini şahsında birleştiren kişi olma hususiyetine de sahiptir.²²⁰ Yaşadığı dönemde melâmet ehli tarafından zamanın kâmilî kabul edilen Kemâlî Efendi 8 Ocak 1954 tarihindeki vefatına kadar Bayrâmî Melâmîlerinin kutbu olarak kabul edilmiştir. Onun vefatından sonra ise Hamzâvî Melâmîlerinin önemli bir bölümü Bahâeddin Doğramacı'nın sohbetine devam etmişlerdir.

Melâmîyye-i Nûriyye

Bıçakçı Ömer Dede'nin temsil ettiği, buraya kadar sözü edilen Melâmîyye-i Bayrâmîyye yahut 'İkinci Devre Melâmîliği'nin haricinde, XIX. yüzyılda Nakşi Müceddidî şeyhi Muhammed Nûru'l-Arabî (ö.1305/1887) tarafından geliştirilen Melâmîyye-i Nûriyye yahut 'Üçüncü Devre Melâmîleri' adında

218 Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî", s. 251-252.

219 Nihat Azamat, "Kemâlî Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s. 234-235.

220 Azamat, "Kemâlî Efendi", s. 235.

üçüncü Melâmî kolu daha mevcuttur.²²¹ Ağırlıklı olarak Rumeli coğrafyası ile İstanbul, Ege ve bazı Anadolu şehirlerinde yayılan bu tarikatın Bayrâmî Melâmîliği ile doğrudan bağlantısını ortaya koyabilecek somut veriler mevcut olmadığı için, Üçüncü Devre Melâmîliğini Nakşbendiyye'nin Müceddiyye şubesi içinde gelişen, melâmet neşvesi galip bir tarikat kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Melâmiyye-i Nûriyye'nin kurucusu Muhammed Nûru'l-Arabî 1813'te Mısır'da doğmuş, ilk eğitimini dayısının himayesinde tamamladıktan sonra 1820'de Ezher hocalarından Şeyh Hasan el-Kuveysnî'den ders almaya başlamıştır. Dokuz yıl süren bu eğitimden sonra Yanya'lı Şeyh Ahmed Efendi ile birlikte Yanya'ya gelerek Nakşibendî şeyhi Yusuf Efendi'ye intisab etti. Kısa bir süre sonra, şeyhinin emriyle hac için gittiği Mekkede, Halvetî-Şâbânî şeyhi İbrahim eş-Şemârikî'ye intisab ederek ondan Halvetiyye-i Şâbâniyye, Üveysiyye ve Ekberiyye icazetleri aldı.²²² Ardından seyahatine devam ederek Kahire'ye ve bazı Anadolu şehirlerine uğradıktan sonra 1833'te Selanik'e gitti. Bu dönemde onun Serez, Demirhisar, Doyran, Ustrumca, Koçana gibi şehir ve kasabalara kısa veya uzun süreli seyahatler, bazılarında ise müderrislik yaptığı görülmektedir. Koçana'da bulunduğu sırada Üsküp Valisi Hıfzı Paşa'nın iltifatına mazhar olmuştur. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin yine bu şehirde iken, "fenâ makamları" olarak tanımladığı tevhid-i ef'al, tevhid-i sıfat, tevhid-i zât makamlarını rüyasında bizzat Hz. Peygamber'in, kendisine öğrettiğini, 1837'de onun elinden hırka giydiğini, 1843 yılına kadar bu üç makâmı zevk etmeye çalıştığını söylediği rivayet edilir.²²³ Bu arada, 1839 yılında Koçana'dan ayrılarak Üsküpe yerleşti ve Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Abdülhalık Efendi'nin hizmetine girdi. 1843'te bir kez daha gittiği hac sırasında Mekkede görüştüğü Trabzonlu Şeyh Mustafa Efendi'den de Nakşi-Müceddidî icazeti alarak, dönüşünde bu usûl üzere irşada başladı.²²⁴ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin bu dönemden sonra bazı devlet adamlarının davetiyle bir

221 Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifelerinden Haririzâde Kemaleddin Efendi, meşhur *Tibyân*'ının Melâmiyye bölümünde Melâmîleri üç kısma ayırmıştır. Bu tasnife göre, Hamdun el-Kassâr, Hacı Bayram Velî ve Muhammed Nûru'l-Arabî Meamiyye'nin üç şubesini temsil etmektedirler. Bu sonuncusu ise Nakşibendiyye-i Müceddiyye'nin bir kolu olarak kabul edilmektedir (Bk.: Haririzâde Kemaleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, III, Süleymaniye Ktp. Fâtih (İbrâhim Efendi), nr. 430-432, vr. 144b)

222 Vassâf, *Sefîne*, III, s. 119; Nihat Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul 2005, s. 560-561.

223 Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî", s. 561.

224 Haririzâde, *Tibyân*, III, vr. 216a; Vicdânî, s. 68-70; Yücer, s. 588.

kaç kez İstanbul'a geldiği, dönemin önde gelen zevâtıyla tanıştığı, bu arada Manastır'da Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ını şerh ettiği görülmektedir. Onun, müridlerini benimsediği vahdet-i vücud esaslı sülûk üzere irşad etmesinden dolayı zındıklıkla suçlanması ve Sultan Abdülaziz'e şikâyet edilip tahkikata uğraması XVI. asırdaki Bayrâmî Melâmî kutuplarının geçirdiği sıkıntılı süreçleri akla getirmektedir.

Geçirdiği tahkikat neticesinde, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın da kefâletle suçsuzluğu anlaşılınca hakkındaki tahkikattan vazgeçilmiş bir kez daha İstanbul'a davet edilmiştir. Sonraki yıllarda bir kaç defa daha İstanbul'a geldiği bilinen Muhammed Nûru'l-Arabî, kendi ifadesiyle 1870 yılında Manastır yolu üzerindeki Tikveş'te kutbiyyet makamına erişmiştir.²²⁵ İstanbul'da bulunduğu dönemlerde başta Harîrizâde Kemaleddin Efendi olmak üzere pek çok önde gelen şahsiyetin kendisine intisab ettiği bilinen bu önemli mutasavvıf 13 Mart 1888'de Ustrumca'da vefat etmiş ve öldüğü odaya defnedilmiştir. Çok sayıda eseri olduğu rivayet edilmektedir.²²⁶ Bilhassa yaptığı seyahatler ve devlet bürokrasisinin önemli mevkilerini deruhde eden şahsiyetlerle kurduğu yakın ilişkiler neticesinde temsil ettiği Nakşî Melâmî neşvesini başta Balkanlar olmak üzere geniş bir coğrafyada yaymayı başaran bu zâtın çok sayıda müridinin mevcudiyeti malûmdur. Vefatından sonra yerine geçerek şeyhinin erkânını devam ettiren damadı ve başhalifesi Şeyh Abdürrahim Fedâî'nin yanı sıra, Fâtih türbedârı Ahmed Âmiş Efendi, *Tibyân* müellifi Harîrizâde Kemâleddin Efendi, Kalantazâde Hoca Mahmud Efendi, Manastırlı Hacı Ahmed Baba, Ali Örfî Efendi, müderris Mürefteî Hoca Abdullah Hulusî Efendi, Şeyh Muhammed Faik Bey, Şeyh Hacı Süleyman Bey bu müridler arasındadır. *Osmanlı Müellifleri* isimli meşhur eserin yazarı Bursalı Mehmed Tahir Bey de yine bu geleneği temsil etmekte olup, Harîrizâde Kemaleddin Efendi'nin halifelerindendi.

225 Azamat, "Muhammed Nûrû'l-Arabî", s. 561; Yücer, s. 588.

226 Bu eserler hakkında bk.: Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmîyye*, (Küliyat içinde), İSAM Ktp., nr. 82588, s. 482; Vassâf, *Sefîne*, III, 120-121. Şeyhin ve mensuplarının eserlerini içeren 958 sayfalık bir küliyat İSAM Kütüphanesi nr. 82588'de yer almaktadır. Ayrıca Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları içinde Muhammed Nuru'l-Arabî'nin eserlerini içeren zengin bir koleksiyon bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman el-Askerî, *Mir'atü'l-İşk*, haz.: İsmail E. Erünsal, XV-XVI. Asır Bayrâmî Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'atü'l-İşk'i*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Azamat, Nihat, "Abdülkâdir-i Belhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 231-232.
- , "Hamza Bâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, s. 504.
- , "İdris-i Muhtefî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI, s. 491.
- , "Kemâlî Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXV, s. 234-235.
- , "Muhammed Nûrû'l-Arabî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, s. 560-561.
- , "Sarı Abdullah Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, s. 145-147.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmîyye*, (Küliyat içinde), İSAM Ktp., nr. 82588.
- Fazlullah Rahimî Efendi, "Ah Teslimiyet", *Fazlullah Rahimî Efendi'nin Perâ-kende Evrâkı*, Nihat Azamat Özel Kitaplığı, s. 47-48.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Harirîzâde Kemâleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyânî Selâsili't-Tarâik*, III, Süleymaniye Ktp, Fâtih (İbrâhim Efendi), nr. 430-432.
- Hulvî, (Cemâleddin Mahmud Hulvî), *Lemezât-ı Hulvîyye*, haz.: Mehmed Serhan Tayşî, İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Hüseyin Enisî, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz.: Ali İhsan Yurt-Mustafa S. Kaçalin, *Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri* içinde, İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Işın, Ekrem, "Bayrâmîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, s. 104.
- , "Melâmîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, s. 382.

- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, terc.: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Kartal, Abdullah, "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî: Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi", *UÜİFD*, VI/6 (1994), s. 297-311.
- Kemikli, Bilal, *Sun'ullah-ı Gaybî, Hayatı, Eserleri, Şiirleri*, Ankara 2000.
- , "Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 7 (İstanbul 2002), s. 240-266.
- Lâmî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, haz.: Süleyman Ulu-dağ-Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.
- Lâ'lizâde Abdülbâki Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye (Sergüzeşt)*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., nr. 2456.
- Mahmud b. Süleyman Kefevî, *Ketâibü A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Nu'man el-Muhtâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb, nr. 690.
- Mehmed Nazmi, *Hediye'tü'l-İhvân: Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, haz.: Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- "Melâmîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, s. 33.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*, İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3357.
- Nev'izâde Ataî, *Hadâikü'l-Hakâ'ik fî Tekmiletiş-Şekâik*, haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- , *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Müfid u Muhtasar*, haz.: Bilal Kemikli, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- M. Sâdık Vicedânî, *Tomhar-ı Turûk-ı Aliyye'den Melâmîlik*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-40.
- Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.

Şahin, Haşim, “Mutasavvıf Bir Osmanlı Bürokrati: Lâ’lîzâde Abdülbâki Efendi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18 (İstanbul 2005), s. 99-122.

-----, “Ömer Dede Sikkînî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, s. 55-56.

-----, “Pîr Ali Aksarayî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, s. 273-274.

-----, “Bayrâmiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed.: Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 781-847.

-----, “Hacı Bayrâm-ı Velî’nin Halifesi Emir Sikkînî ve Bayrâmî Melâmîliğinin Oluşum Süreci”, *Ötekilerin Peşinde/In Pursuit of the Others: Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, haz.: Mehmet Öz-Fatih Yeşil, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 595-603.

Şimşek, Selami, *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.

Taşköprizâde, *Osmanlı Bilginleri*, terc.: Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sufiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 2. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

*Benzemez 'âlem-i keoneyne melâmet şehri
Sığmaz evsâfı dile ol ne büyük 'âlem imiş
Tutmayan 'âşık olup dest-i Melâmîlerden
Zâhid olsa yine hardır dimeyin âdem imiş*

Seyyid Hamzâ Nigârî Hazretleri

Muhammed Nûru'l-Arabî'de Sülûk ve Mertebeleri

Ali BOLAT²²⁷

Tasavvuf kültüründe ahlakî eğitimi ifade eden bir terim olarak sülûk veya seyr ü sülûk kavramı dinî hayata dair müsbet manada yaşanan terakkîyi ifade eden bir anlam örgüsüne sahip iken, tarikatların teşekkülü ile birlikte sûfîlerin adeta manevî miracı olarak anlaşılmış; bu çerçevede sâlikin kendi varlığından Hakk'ın vücûduna yaptığı manevî seyr, kişinin Hakk'a vuslat yolunda geçirmiş olduğu terbiye süreci, bir şeyhe bağlanan kişinin belli bir usul ve âdâb çerçevesinde Allah'a doğru manevî olarak yaptığı yolculuk şeklinde değerlendirilmiştir.²²⁸ Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) sülûkü, bir ibadet menziline bir başka ibadet menziline mana ile intikal olarak tanımlarken, sûrette ve bilgide sülûk şeklinde bir tasnife gitmektedir. Buna göre sûrette sülûk, Allah'a yaklaştıran bir amelden yine Allah'a yaklaştıran başka bir amele; bilgide sülûk ise bir makamdan başka bir makama, bir esmâdan başka bir esmâya, bir tecelliden başka bir tecellîye intikaldir.²²⁹ Abdurrahman Câmî'ye (ö.898/1492) göre de sülûk ehli olanlar, biri Allah'ın zatının ve rızasının müridleri ile diğeri cennetin tâlibleri ve ahiretin müridleri olmak üzere iki kısımdır. Buna göre birinci gruba sûfîler ve melâmetîler; ikinci gruba da zâhidler, fakîrler, hâdimler ve âbidler girmektedir.²³⁰

Tasavvuf tarihinde daha ziyade her tarikatta belli ölçülerde iz bırakmış bir meşreb olarak değerlendirilen Melâmîliğin, tarih boyunca geçirmiş olduğu

227 Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, alibolat@omu.edu.tr

228 Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010, 127-128; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 637-638.

229 Ebu Bekr Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs., II, 380-381.

230 Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, çev. ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 73-83.

dönüşüm göz önünde bulundurularak yapılagelen Melâmiyye-i Kassâriyye, Melâmiyye-i Bayrâmiyye ve Melâmiyye-i Nûriyye şeklindeki tasnife göre²³¹ 3. Devir veya Son Devir Melâmîliği olarak da adlandırılan Melâmiyye-i Nûriyye'nin kendisine nisbet edildiği Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî de (ö.1305/1887) manevî eğitime başlama arefesinde olan kişinin, bulunduğu merhale itibarıyla üç mertebesi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre:

“Muhibb, yalnız ehl-i tevhid ile muhabbet eder. Mürîd hem muhabbet eder hem de bîat etmek ister. Sâlik ise hem bîat eder hem de sülûk eder. Sülûk edenin, mürşidine hizmeti vükelânın padişaha olan hizmeti gibidir. Vükelâ, padişahı nice kıymetli tutarsa, hürmet ve itaat eyleyse, sâlik de mürşidine öyle itaat ve hürmet etmesi gerekir. Padişahın ziyade bile olması lazım gelir. Çünkü padişaha itaat ve hürmet, maîşet-i dünyeviyye cihetinden dolaydır. Mürşide hizmet ise hak cihetindendir ve mürşidin emri Hakk'ın emridir. Mürşide hizmet de Hakk yolunda Hakk'ın emirlerinden ibarettir.”²³²

Muhammed Nûru'l-Arabî manevî eğitime başlamadan önce ehl-i sünnet ve'l-cemaatin itikad ve ibadet esaslarını bilmek gerektiğini söyler; bundan sonra da kâmil bir şeyhten cehrî zikir telkini almayı tavsiye eder. Çünkü ona göre Hz. Muhammed de Cibrîl (a.s.)'ın karşısına oturmuş ve onun sorularına bu şekilde cevap vermiştir. Sûfilerin telkin-i zikre bu şekilde başlamalarının kökeni buraya dayanır:

“Evvela lazımdır ki mürid olan, telkin-i zikir almadan evvel itikadı ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere ibadet edecek kadar bir şey bilmelidir. Sonra latife-i kalb sol meme altında ism-i zatı nefes-i hârici ile dudakları muntazam olduğu halde zikir ale'd-devamda ve sair cemi ahvalde bile kalbi, zarurî ve gayr-ı ihtiyarî zâkir oluncaya kadar söylemelidir.

Hz. Peygamber telkin-i zikir buyurduğu vakit diz dize ve elleri baldırları üzerine koyardı, bu şekilde zikir telkin ederdi. Talim-i iman hakkında vârid olan hadis-i şerife göre Cibrîl (a.s.) iki dizi arasına oturup “İslam nedir? İman nedir? İhsan nedir? Kıyametin vakti ne zaman?” diye sordular. Hz. Peygamber de cevap verdi. Bu suretle telkin-i zikir eylediler. Meşayih-i izâmın telkini de böyledir.”²³³

231 Muhammed Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 432, III, vr. 140-145; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye: Melâmîlik*, İstanbul, 1338-1340, s. 24.

232 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 240, vr. 35b.

233 Muhammed Nuru-l-Arabî, *Risâletü'l-İsmâiliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2997/3, vr. 22.

Cehrî zikir, bidayet ehli için lüzumlu ise de buna takılıp kalınmamalı, daimî zikir haline ulaşmak için gayret gösterilmelidir. Burada mürşid-i kâmilin yönlendirmesi önem arz etmektedir.

“Vird ve zikir, gaflet içinde olan kalbin Hakk’a yönelmesini, hicab ehlinin tevhide ulaşmasını sağlar. Yani zâkiri mezkûra bağlar ki zikir, zâkir ve mezkûr bir olsun. İşte o zaman Mecnun’un Leyla’ya karşı hali gibi olur. Bu durum bir makam değil, kalbin Hakk’a yönelmesi sonucu ortaya çıkan aşkın galebe halidir.”²³⁴

Bu eğitim sürecinde şeyh kalbe gelen havâtırın defi için nasıl davranması gerektiği konusunda bir yol gösterici konumdadır. Bu konuda şeytanın sap-tırmalarına karşı temkinli olunca mürid artık Hakk’ın huzurunda olduğu bilincine yani daimî huzur haline ulaşır.

Muhammed Nûru'l-Arabî, müridin bu uzun soluklu manevî yolculuğunu beş kategoride ele almış ve bu mertebelerin her birinde mürşid-i kâmilin önemine ve gereğine işaret etmiştir. Bu mertebeleri Muhammed Nûru'l-Arabî, “makamât-ı fenâ” ve “makamât-ı bekâ” şeklinde tesmiye ile “Ey mahcûb! Taklide düşme, tahkike çık. Sana senden sefer eyle. Bu sefer beştir” diyerek şu şekilde izah etmiştir:

1. Seyr İlallah: Tevhid-i Ef’âl, Tevhid-i Sıfât ve Tevhid-i Zât.
2. Seyr Billah: Cem’ makamı
3. Seyr Fillah: Hazretü'l-Cem’ makamı
4. Seyr Lillah: Cem’ü'l-Cem’ makamı
5. Seyr Ma’allah: Ehadiyyet makamı.²³⁵

Muhammed Nûru'l-Arabî’ye göre tevhid-i ef’âl, tabiatten ilme’l-yakîne, tevhid-i sıfât, ilme’l-yakînden aynel-yakîne, tevhid-i zât ise aynel-yakînden hakka’l-yakîne seferdir.²³⁶ Ona göre tevhid-i ef’âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zât, yani seyr ilallah mertebesi mutlaka bir mürşid-i kâmil rehberliğinde kat edilmelidir. Çünkü kişinin kendi başına yapabileceği tek şey, tabiatten ilme’l-yakîne sefer olabilir. Yani insan kendi acziyetini görüp sanattan Sanat-kâr’a ulaşabilir.²³⁷

Muhammed Nûru'l-Arabî, sülûk mertebelerini üçü terakkî, üçü tedellî ve en nihayeti Hz. Peygamber’e mahsus olan ehadiyyet makamı olarak taksim

234 Muhammed Nuru-l-Arabî, *el-Letâifü't-Tahkîkât fî Şerhi'l-Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef., nr. 2747, vr. 24b.

235 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 9b.

236 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 9b.

237 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 9b-10a.

etmiş; tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zâtı terakkî makamları; cem', hazretü'l-cem' ve cem'ü'l-cem'i tedellî makamları olarak adlandırmıştır.²³⁸ Bunlardan La ilahe illallah tevhid-i ef'âl'e, Allah tevhid-i sıfâta, Hu tevhid-i zata, Hakk cem' makamına, Hayy hazretü'l-cem'e, Kayyûm cem'ü'l-cem'e, Kakhâr ehadiyyetü'l-cem'e tekabül etmektedir.²³⁹ Sâlike tevhid-i ef'âlde mürid, tevhid-i sıfâtta muhibb, tevhid-i zâtta âşık, makamü'l-cem'de murâd, hazretü'l-cem'de mahbûb, cem'ü'l-cem'de vâsıl adı veren Muhammed Nûru'l-Arabî bu makamları bir daire şeklinde tasavvur etmiştir (Bkz. Ek-1):

“Bu dairenin bir yarısı ayn-e'l-yakîndir ki mâlik-i hakikat ef'âl, sıfât ve Vücûd-i Hakk'a âyine edip müşahede eder. Diğer yarısı da hakka'l-yakîn ki hakikatin nihayeti ayn-ı Hakk müşahede eder. Bir de Ehadiyyetü'l-Cem' vardır ki her bir makamın hatt-ı müstakim ile ittisali vardır. O, dairenin kutbudur. Bu Dairetü'l-Vücûddur.”²⁴⁰

Muhammed Nûru'l-Arabî bu makamları farklı bir açıdan daha tasvir etmiştir. Bu tasvire göre tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zât İsevî; cem', hazretü'l-cem' ve cem'ü'l-cem' Mûsevî ve ehadiyyetü'l-cem' Muhammedî makamlardır. İsevî makam fenâfillahtır. İhtiyârî ölümü ifade eder. Yani sâlik ef'âl, sıfât ve zâtta fenâ mertebesindedir. Başka bir ifadeyle Allah'ın ef'âl, sıfât ve zâtında fanî olmuştur. Allah bu makama dair: “Ey İsa, senin canını alacak ve kendime yükselteceğim”²⁴¹ buyurmuştur. Mûsevî makam bekâbillah'tır. Kulun ef'âlinin Hakk'ın ef'âli ile, sıfâtının Hakk'ın sıfâtı ile, zâtının da Hakk'ın zâtı ile bâkî olmasıdır. Bununla ilgili olarak Cenab-ı Hakk, “Oraya gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa, âlemlerin Rabbi Allah benim, ben.”²⁴² Muhammedî makam ise, Mûsevî makamlardan sonra ulaşılan sırf tevhid makamıdır. Bu ehadiyyetü'l-cem' makamıdır. Bu makama dair Allah Teâlâ, “Attığın zaman sen atmadın, Allah attı”²⁴³ buyurmuştur.²⁴⁴

238 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 9b, 23b, 63b.

239 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 808, vr. 50a; Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 42b.

240 Muhammed Nuru-l-Arabî, *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makami'l-Mahmûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 702, vr. 23b.

241 Âl-i İmrân, 3/55.

242 Kasas, 28/30.

243 Enfâl, 8/17.

244 Muhammed Nuru-l-Arabî, *Meşâhidü't-Tevhîd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2526, vr. 13a-b.

Muhammed Nûru'l-Arabî'ye göre sâlikin bu makamları katetmesi onun miracı, manevi yükselişi anlamına gelir. Ona göre zâtın masivadan zâta yükselmesi demek olan miracı enbiyâ, mürselûn ve evliyânın seçkinleri olan “kümmelîn” tecrübe etmiştir. Ef'âlden sıfâta, sıfâtan zâta doğru Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle, “Sonra yaklaştı, sonra sarktı. İki yay uzunluğu kadar yahut daha az kaldı. Kuluna, vahyedeceğini vahyetti.”²⁴⁵ sırrına mazhar olmaktır.²⁴⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sâlikin yaşaması gerektiğini ifade ettiği miracın merhaleleri ise şunlardır:

1. Tevhid-i Ef'âl: Bu makamın tarifi şöyledir: Suver-i berzâhiyyede sadır olan ef'âlin Hakk'ın olduğunu zevken, yani ilm-i kuvâ ile şuhud olunacaktır. Suver-i berzâhiyye demek suver-i ekvândır ki ol suver-i berzâhiyyeden mesela bulut bir sûret, gök bir sûret, dağlar bir sûret, hayvanlar bir sûret, insanlar bir sûrettir. İşte bu sûretlere suver-i berzâhiyye denir. Bu suretlerden zahir olan işlerin cümlesi Hakk'ındır. Tevhid-i ef'âlin edebi ef'âlin cümlesini yani, bize nisbetle iyisini ve fenâsını Hakk'a nisbet etmeyi icab eder. Çünkü ef'âlin iyiliği ve fenâlığı bize nisbetledir. Yoksa nisbetlerin hepsi özünde hayırdır ve isimlerden münezzehtir.²⁴⁷ O nedenle ehlullah ef'âli Hakk'a nisbet eder. Eğer fiilin kula nisbeti olmamış olsa, o fiilin iyiliği ve fenâlığı tayin olunamaz. Bu mertebede ef'âl-i sâlikinin zikir esnasında rabitası “Lâ fâile illallah”tır. Kur'an'dan delili de “Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır”²⁴⁸ ayetidir.²⁴⁹ Bu makamın sonunda kul, mutlak manada fenâyâ ulaşmıştır. Sâlik hissen, aklen ve hayalen idrak eylediği bütün ef'âli Hz. Maşuk'a nisbet eder.²⁵⁰

2. Tevhid-i Sıfât: Meratib-i Tevhidin ikincisi tevhid-i sıfâttır. Hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar ve kelam Hakk'ındır. Yani diri olan Hakk'tır, bilen

245 Necm, 53/8-10.

246 Muhammed Nûru'l-Arabî, *ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi Risâleti'l-Gavsıyye*, Külîyat-ı Melâmiyye, İSAM Ktp., nr. 82588/15, s. 242.

247 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2997, s. 226.

248 Saffât, 37/96.

249 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihiyye*, s. 226-227; *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makamî'l-Mahmûd*, vr. 23b; *Risâle-i Sülûk-i Hakikat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2526, vr. 22b-23a; *Risâle-i Tevhidü'l-Behiyye*, İSAM Ktp., nr. 82588/30, s. 395-396.

250 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Delîlü'l-Uşşâk*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 702, vr. 87b.

Hakk'tır, irade eden Hakk'tır, kâdir olan Hakk'tır, işiten, gören ve konuşan da Hakk'tır. Bu suretle sâlik bu sıfatlar ile mevsuf olanın Hakk olduğunu bilecektir. Bu sıfatlar ona âyine olup ol âyinede Hz. Mevsuf'u müşahade edecektir. Hayatın Hakk'a mahsus,²⁵¹ ilmin Hakk'a ait,²⁵² işiten ve görenin Hakk olduğu²⁵³ Kur'an'da zikredilir. Bu makamın rabitası "Lâ mevsûfe illallah"tır.²⁵⁴

3. Tevhid-i Zât: Meratib-i tevhidin üçüncüsü tevhid-i zâttır. Yani vücûd Hakk'ındır, gayrının vücûdu yoktur. Zira "O'nun zatından başka her şey he-lak olacaktır"²⁵⁵ buyrulur. Bu makamda sâlik, hissen, aklen ve hayalen gerek sıfat ve gerek zât âyinelerinden vücûdullah'a rabita olup, cümle eşyayı bir, vücûd-i Hakk mülâhaza edip istiğrak hâsıl olur. Bu makamın rabitası da "Lâ mevcûde illallah"tır.²⁵⁶

Muhammed Nûru'l-Arabî'ye göre bu üç makam sahiplerine ehl-i fenâ da denir. Bunlar bütün niteliklerinden fânî olduklarından zaman zaman şer'e muhalif görünen sözler sarfedebilirler. Bundan dolayı bazı eleştirilere muhatap olurlar.²⁵⁷ Bu makamların sonunda sâlik Hakk'tan başka bir zat görmez, zikir-zâkir ve mezkûrun bir olduğunu anlar. Böylece sâlik üç sekr mertebesi-ni tamamlamış olur. Bundan sonra sülûk yoktur, tedellî makamları vardır.²⁵⁸

4. Makam-ı Cem': Bu makamda Hakk zâhir, sâlik bâtın olur. Eşya Hakk'da bâtındır. Eşya, başka bir ifadeyle suver-i ekvân ise sâlikin gözlerini kapadığı vakit bu eşyanın suretleri insanın zihninde bâtın olduğu gibi, makam-ı cem'de eşya ilm-i ilahîde bâtın, Zâtullah ise zâhir olur. Bu makam sâliki, eş-

251 Bakara, 2/255.

252 "De ki: Bilgi Allah'ın yanındadır." Mülk, 67/26.

253 Şûrâ, 42/11.

254 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 227-228; *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makamî'l-Mahmûd*, vr. 23b; *Delilü'l-Uşşâk*, vr. 87b; *Risâle-i Tevhîdü'l-Behîyye*, s. 395-396.

255 Kasas, 28/88.

256 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 228; *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makamî'l-Mahmûd*, vr. 23b; *Risâle-i Sülûk-i Hakikat*, vr. 22b-23a; *Risâle-i Tevhîdü'l-Behîyye*, s. 395-396.

257 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 228-229; *Delilü'l-Uşşâk*, vr. 87b.

258 Muhammed Nuru-l-Arabî, *es-Sırrü'l-Mecîd fî Seyri't-Tevhîd*, (Prof.Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde) s. 274-275.

yaya nazar ettiğinde suver-i ilahiyyeye nazar eder ve her ne ahkâm zâhir olur ise cümlesini Hakk'a isnad eder. “Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar”²⁵⁹ ayeti bunu ifade eder. Yani Allah ve melekleri yani sıfat-ı ilahiyye Zât-ı Hakk'da bâtın olduğu cihetle ahkâmın cümlesini icra eden Hakk'tır.²⁶⁰ Bu makamda sâlik kesret-i eşyada mahcubdur. Sâlik bu makamda çok durmaz. Zira hakikatte bu durum makam olmayıp belki Mecnun'un, “Leyla benim, benden gayrı Leyla yoktur” dediği gibi, bir hal-i istiğraktan ibarettir. Makam-ı Cem'de eşyanın bâtına rücû'unun diğer bir misali şudur: Düz bir ovada bir direk olsa, sabah güneşi o direğe vurunca bir gölge çıkar. İşte o gölge mahlûktur. O gölgeyi güneşin doğuşu izhar etmiştir. Güneş bir müddet sonra yukarı çıkar ve zevâl vaktinde o gölgenin eseri kalmayıp direkte bâtın olur. Sâlik de şuhud ve zevk sebebiyle, gölgenin direkte batın olması gibi Hakk kemaliyle zâhir olur, ardından Zât-ı Hakk'da bâtın olur. Gölgenin vücûd-i hâricîsi olmayıp ancak göze bir karaltı görünür. Belki vücûd-i zillîsi olduğu gibi halkın da vücûd-i hakikîsi olmayıp ve yalnız âlemde bir şey olup hariçte asla vücûdu yoktur. Yalnız gölgenin inkârı kâbil olmadığından halkın dahi inkârı kâbil olamaz. Mahlukât mutlak olarak tecelliyât-ı esmâdan ibaret olup vücûd-i hâricîyesi yoktur. Onun için ehlullah “Âyân-ı Sâbite vücûd kokusu duymadılar” buyurdular. Bu makama “Kurb-i Ferâiz” de derler. Makam-ı cem'de olan taife fayda ve zarar, hayır ve şer arasında temyiz bilmezler; bu yüzden onlara “ukalâ” ve “mecânîn” denir.²⁶¹

5. Hazretü'l-Cem': Bu makamda Hakk bâtın halk zâhir demektir. İlmi ilahide mahfuz olan mahlukâtı esma-yı Hakk kendi vücudu ile izhar edip ve kendi hükmünü esmaya nisbet eylediğinden esma zâhir, Zât bâtın olur. Bu halde gören, işiten ve bilen halktır; lakin bu eylemlerin fail-i hakikîsi Hakk'tır. Nitekim cem' makamında gören, işiten ve söyleyen Hakk'tır; ancak zâhirde görünen, kulun üzerinden gerçekleşen eylemlerdir. Bu makamda Hakk kulun kuvâsı olup kulun hayatı, kudreti, işitmesi, görmesi Hakk iledir. Nitekim hadis-i kudsîde “Onu sevdiğim zaman kulağı, gözü, eli, ayağı olurum...” vârid olmuştur. Yani ben kuluma muhabbet ettiğim vakitte o kulunun kulağı, gözü, eli, ayağı olurum. Benimle görür, benimle işitir, benimle

259 Ahzâb, 33/56.

260 Muhammed Nûru'l-Arabî, Risâle-i Sâlihîyye, s. 229.

261 Muhammed Nûru'l-Arabî, Risâle-i Sâlihîyye, s. 230-231; Dâiretü'l-Vücûd fî Beyânî Makamî'l-Mahmûd, vr. 23b; ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi Risâletî'l-Gavsiyye, s. 229; Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 3a.

söyler, benimle tutar, benimle yürür.²⁶² Bu makamı ehlullah “Kurb-i Nevâfil” tesmiye ederler. Bu makamın kemaline nail olan kimseler herkesin bildiğini bilir, iştir ve görür. Zira bir kimse ki Hakk ile görür, iştirse elbet onun görmesi ve iştmesi kuvvetli olur. Bu makam sahipleri her nereye nazar ederse nazarı zâhirden halka ise de bâtında Hakk’a olduğu şüphesizdir. Bu makam sahiplerine “Mukarrabûn” denir.²⁶³

6. Cem’ü'l-Cem’: Sâlik bu makamda “O Evveldir, Âhirdir, Zâhirdir, Bâttır”²⁶⁴ ayetini bir nazarda müşahade edecektir. Hakk, bu suretleri kendi vücûduyla izhar eder. Velhasıl, bu meratibi bir kimse hakkıyla zevk edemezse Kur’an’ın, evliyâ ve enbiyânın esrarına muttali olamaz. O kimse “Hayvanlardan daha aşağıdır”²⁶⁵ ayetinin sırrına mazhar olur.²⁶⁶ Kısaca, cem’-i zâhir makam-ı şeriat, cem’-i bâttın ise makam-ı hakikat yani makam-ı cem’dur. Her ikisi cem’ olunduğunda Cem’ü'l-Cem’ olur. “Kâbe kavseyn” olarak da adlandırılan bu makam sahv-ı tâmdır.²⁶⁷

7. Ehadiyyetü'l-Cem’: Bu makama dair “Hz. Peygamber’in ‘Benim Allah ile bir vaktim vardır’ dediği”²⁶⁸ bu makamı²⁶⁹ izah etmeye ne bende kudret

262 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 231. İlgili hadis-i kudsî için bkz., Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, nşr. Mustafa Deyyib el-Buğâ, Beyrut, 1990, 84/Kitâbu'r-Rikâk, 38 (V, 2385).

263 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 231-232; *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyânî Makamî'l-Mahmûd*, vr. 23b; Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, vr. 10a; Şerh-i Divân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 3a.

264 Hadîd, 57/3.

265 A'râf, 7/179.

266 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihîyye*, s. 233; *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyânî Makamî'l-Mahmûd*, vr. 23b; Şerh-i Divân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 3a.

267 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Sırr-ı Ezân-ı Muhammedî*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2989, vr. 120b; Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, vr. 7a, 10a; *el-Letâifü't-Tahkîkât fî Şerhi'l-Vâridât*, vr. 33a-b; *Risâle-i Sülûk-i Hakikat*, vr. 23a-b; Şerh-i Divân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 6a.

268 İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs am-mâş-Tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, 4.baskı, Beyrut, 1985, II, 226-227.

269 Muhammed Nuru'l-Arabî, *Mecâlû'z-Zehrâ fî Şerhi Salâti'l-Kübrâ*, (Prof.Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde), s. 24. Muhammed Nûru'l-Arabî bu makamı “ev ednâ” makamı olarak da adlandırmıştır. Bkz. Mu-

vardır ve ne de takrir etsem bile sende anlayacak fehm vardır.” diyen Muhammed Nûru'l-Arabî devamla şöyle demektedir: Bu makam Ehadiyyetü'l-'Ayn ve Makam-ı Muhammed olduğundan ancak Gavs-ı A'zam olan zâtın mülkü olup teberrüken bize talim ederler. Lakin biz o makamdan zevk alamayız. Zira Kur'an'da, “Yetim malına yaklaşmayın”²⁷⁰ buyurulmuştur. Yetim-i hakiki Hz. Rasul-i Ekrem'dir. Onun malı mâl-ı yetimdir, yani Makam-ı Ehadîyyet'tir. Biz ise ondan nehyolunmuşuzdur.²⁷¹ Bu makamda esmâ, sıfât ve âsârdeki kesret zâtın tecellisinde kaybolur. Esasen bu makam Nebî (a.s.)'in makamı olup, buraya ancak Muhammedî veraset ile ulaşılır.²⁷² Bu mertebeye ulaşanlar onun ayağının dibine kadar yükselebilirler.²⁷³ Bayezid-i Bistâmî'nin “Ben bir deryaya geçtim; enbiyâ kenarında kaldı” buyurduğu makam ehadiyyet deryasıdır.²⁷⁴

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ortaya koymuş olduğu bu sülûk yöntemi onun neredeyse tamamıyla vahdet-i vücûd esasına dayandığını göstermektedir. Zira seyr ü sülûkün amacı sâlikin kendi ef'âl, sıfât ve zâtından fânî olarak kesrette vahdeti müşahede etmesidir. Mutlak Zat'ın birliğine ulaşmak suretiyle seyrini tamamlayan “vâsıl”; neticede Hakk'ın tecellîlerinin sırrına mazhar olarak onu zâtı itibarıyla tenzih, tecellîleri itibarıyla da teşbih ederek insan-ı kâmil sıfatıyla nüsha-i câmi'a olmuştur.

Seyrî sülûk eğitimini, insanın başlangıçtaki safiyetine tekrar kavuşma süreci olarak değerlendiren Muhammed Nûru'l-Arabî'ye göre “Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.”²⁷⁵ fehvâ-sınca ahsen-i takvîm üzere halkolunup, esfel-i sâfilîn olan şehadet âlemine yani bu âleme gönderilen insan bu âlemde bir gurbet hayatı yaşamaktadır. Eğer seyr-i ruhanî ile aslına yükselmezse yani fenâ-yı ef'âl, fena-yı sıfât ve fena-yı zât etmezse hayvan ve madenden bile aşağı olur.²⁷⁶ Bu nedenle mü-

ammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sülûk-i Hakikat*, vr. 23a-b.

270 İsrâ, 17/34.

271 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Risâle-i Sâlihiyye*, s. 233-234; Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, vr. 10a; *ed-Dürerü'n-Nefs fî Şerhi Salâti İbn İdris*, (Prof.Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde), ss. 250-257.

272 Muhammed Nuru'l-Arabî, *es-Sırrü'l-Mecîd fî Seyri't-Tevhid*, s. 275.

273 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, vr. 6a, 7a, 48b; *Burhânu's-Sâlikîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2989/14, vr. 93b.

274 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 6a.

275 Tîn, 95/4-5.

276 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 4a.

ridin fenâ makamlarını da aşarak bir an önce bekâ makamlarına yükselmesi gerekir ki cem', hazretü'l-cem' ve cem'ü'l-cem' olarak da ifade ettiği bu mertebeleri Muhammed Nûru'l-Arabî "tedellî makâmâtı" olarak adlandırmıştır.²⁷⁷ Burada her bir makamın feyzi, ilhamı farklı olup,²⁷⁸ tedellî makamâtını da kateden sâlik, artık eşyayı değil Hakk'ı müşahade eder. Onun için, mazi, hal veya istikbal mefhumu söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle o, ebü'l-vakt olmuştur. İbnü'l-vakt, zaman-ı mazi ve zaman-ı istikbale değil, şimdiki halin zuhurâtına bakar ve vakt-i hale göre hareket ederken ebü'l-vakt her zamana bakar. Yani mazide ne olmuş, halde ne var ve müstakbelde ne olacak ona bakar ve onu bilir. Şüphesiz bu makam hepsinden daha yücedir.²⁷⁹

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin, sülûk eğitiminde esmâ zikrini benimsemediği, sohbete dayalı bir yönteme bağlı kaldığı, bunun yanı sıra daimî huzur haline ulaşma olarak ifade ettiği râbitaya olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Onun bu usulünün klasik manada bir tarikat bünyesinde belirlenen bir teslik tarzı mı yoksa kendine özgü yeni bir tarîk mi olduğu hususunda bir netlik olduğunu söylememiz güçtür. Bu nedenle Muhammed Nûru'l-Arabî'yi Nakşibendî kabul edenler²⁸⁰ ve bunu reddedenlerin yanında,²⁸¹ melâmî ve vahdet-i vücûd taraftarı bir sûfî olarak değerlendirenler de mevcuttur.

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tarz-ı teslikî konusunda akla gelen ilk ihtimal, Harîrîzade'nin, şeyhi Muhammed Nûru'l-Arabî'ye isnad ettiği Nûriyye kolunun bağlı bulunduğu ve şeyhin Mustafa bin Mahmud et-Trabzonî'den icazetli olduğu Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'dir. Ancak, hayat hikâyesini kaleme aldığı Menba'u'n-Nûr fî Ru'yeti'r-Rasûl adlı otobiyografik mahiyet-teki eserinde konuya dair bunun dışında herhangi bir malumata yer vermemen Muhammed Nûru'l-Arabî, başka bir vesile ile de Mustafa bin Mahmud et-Trabzonî'den veya onun da şeyhi bulunan ve Muhammed Nûru'l-Arabî'nin daha önce İstanbul'da görüştüğü Abdülhâlık Kâzânî'den bahsetmektedir. Öte yandan, Muhammed Nûru'l-Arabî'ye atfen Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'den neşet eden Nûriyye adlı bir koldan bahis açan Harîrîzade'nin²⁸² bu yaklaşımının başkası tarafından desteklenmediğine işaret eden

277 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 26b-27a.

278 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 7b.

279 Muhammed Nûru'l-Arabî, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, vr. 46a.

280 Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul, 2006, III, 119-120.

281 Sadık Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 74.

282 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 145a.

Sadık Vîcdânî, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tarîkının kendine özgü bir mahiyeti bulunduğu kanaatini serdettiği gibi,²⁸³ “Görüşüp tanışmak şerefine nail olduğum Nakşibendiyye meşayihinin hangisinden sordumsa, böyle bir şubenin varlığından haberdar olmadıklarını ifade ettiler... Bu şube müessisliği kitabın sayfaları arasında kalıp yaygınlaşmamıştır” diyerek²⁸⁴ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Nakşibendî geleneği içerisinde mütalaa edilmesi konusundaki tereddütlerini dile getirmiştir. Ayrıca Harîrîzâde, her ne kadar Nakşibendiyye'nin bir kolu olarak görse de, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin yolunun, görünürde Halvetî ve Nakşibendî, esasta ise Melâmî olduğunu belirtmektedir.²⁸⁵ Hüseyin Vassaf da, “Meslek-i ulvîlerini herkes kavrayamamıştır... Tarikaten Nakşibendî, meşreben Melâmî idi.”²⁸⁶ ifadesiyle bu konudaki tartışmaya dâhil olmuştur. Bu konuda, “Esasen, bilahare melâmeti benimseyen Seyyid'in Nakşî tarikatı gibi zevâhire tamamıyla riayetkâr olan ve vahdette Müceddid-i Elf-i Sâni İmam-ı Rabbânî'nin vahdet-i şühûd mesleğine sülûk ederek çok ihtiyatkâr bulunan bir tarikatta sadakatının imkânı yoktur”²⁸⁷ diyen Gölpinarlı da Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Nakşibendî tarikatına göre sülûk eğitimi vermediği kanaatindedir. Netice itibarıyla Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'ye göre sülûk eğitimi verdiğini söylemek güçtür.

Her şeyden önce Muhammed Nûru'l-Arabî'nin, eserlerinde mensûbiyeti ile alakalı olarak irtibat kurulabilecek en dikkat çekici ifade “Muhammediyye”dir. Şöyle ki, Muhammed Nûru'l-Arabî, Menba'u'n-Nûr adlı otobiyografisinde, ikinci defa hacca gidişinde Muhammed el-Mekkî isminde melâmî bir derviş ile tanıştığını ve ondan oldukça etkilendiğini ifade etmektedir. Bu hadiseyi kendisi şu şekilde aktarmaktadır: “1259 tarihinde Hicaz'a azimet eyledim. Mekke-i Mukerreme'ye şehir-i şaban-ı şerifin 14. gününde dâhil oldum. Tavaf-ı kudüm eyledim, Harem-i Şerif'te otururken meczub suretinde bir zat yanıma gelip oturdu... Ben, ‘İsminiz nedir?’ dedim. ‘İsmim Derviş Muhammed'dir, Ehl-i Mekke'den ve Beytül-Kâdî evlatlarındayım’ dedi. ‘1245 tarihinde hacc-ı şerife geldiğin vakit seninle beraber oturdum. Hatta o vakit mâi kürk giymiştin. Daha hadâset-i sinnin vardı’ buyurdular. ‘Tarikınız

283 Bkz. Sadık Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 74.

284 Sadık Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 74.

285 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 216b.

286 Vassâf, *Sefîne*, III, 121.

287 Abdülhakî Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri yayıncılık (Tıpkıbasım), İst. 1992, s. 233.

nedir?’ dedim. ‘Muhammediyye’dir’ buyurdular. ‘Ben de isterim’ dedim. ‘Gir’ dedi. ‘Dersin nedir?’ dedim. ‘Cem’ü'l-Cem’dir’ dedi. ‘Makâmât-ı Tevhid bana telkin olunduğundan (bu yolu) bana telkin eyle’ dedim. ‘Kırk gün halvete gir’ dedi. Fakîr de kırk gün halvete girdim. Zeytinyağı katık ederdim... (Gördüğü manaların sonunda) Derviş Muhammed ‘Tevhid-i Zât mürşidi oldun’ dedi...”²⁸⁸ Muhammed Nûru'l-Arabî, Zilhicce’nin 13. günü Harem-i Şerif’te Muhammed el-Mekkî ile birlikte iken manada Hz. Peygamber ile görüştüğünü, kendisine Cem’ ve Hazretü'l-Cem’ makamını, aynı şekilde Medine’de ise Cem’ü'l-Cem’ makamını ta’lim ettiğini; Mısır üzerinden Üsküpe dönüşünde de yine Hz. Peygamber tarafından kendisine Makâmü'l-Hitâm yani Ehadiyyetü'l-Cem’ makamının telkin edildiğini ifade etmektedir ki,²⁸⁹ aktarmış olduğu bu manevî tecrübelerden sonra onun irşada başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Harîrîzâde’nin, Muhammed Nûru'l-Arabî’nin Muhammed el-Mekkî ile görüşmelerinin ardından, “...Muhammed Nur, tevhidin esrarı ile dopdolu olarak Üsküpe dönmüş, şeriat ve hakikat ilimlerini telkine başlamış, birçok kişi kendisinden tarikat almıştır”²⁹⁰ ve Bursalı Mehmed Tahir’in de, “1259’da hacca niyet eden Seyyid, merâtib-i fenâ ve ittihâd olan merâtib-i hakîkati telakkî etmiş ve Üsküpe dönerek neşr-i envâr-ı hakîkate başlamıştır.”²⁹¹ şeklindeki beyanlarından hareketle Muhammed Nûru'l-Arabî’nin bu tarihten itibaren sülûk eğitimi vermeye başladığı hükmüne ulaşabiliriz.

Öte yandan, Sadık Vîcdânî, “Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî’nin melâmî lakabını benimsediğine dair tettebbuat ve tedkikâtımız arasında herhangi bir kayıt ve işarete tesadüf edemedikse de bu zatın ikinci haccı sırasında meczub melâmî derviş Muhammed el-Mekkî ile karşılaşarak bazı esrara dair konuşmaları, kendisinden tarikat almayı istediğinde onun emri üzerine kırk gün halvete girmesi, Kemâl Efendi gibi en faziletli bir mürid ve halifesinin eserinde onun için Melâmiyye-i Nûriyye adıyla özel bir kısım açması dikkate alınırsa bu zatın, kendisine “Melâmî şeyhi” denildiğinden haberdar olduğunu

288 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menba’u’n-Nûr fî Ru’yeti’r-Rasûl*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4343, vr. 28a-b.

289 Muhammed Nûru'l-Arabî, *Menba’u’n-Nûr*, vr. 28b; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 216a-b.

290 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 216b; Sadık Vîcdânî, *a.g.e.*, s. 70.

291 Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, Külliyyât-ı Melâmiyye içinde, İSAM Ktp., nr. 82588, s. 474.

kabul etmek gerekir”²⁹² demektedir. Onun, kendisinden altı ay önce vefat eden Harîrîzâde'nin bu beyanından haberdar olduğu kabul edilebilir olmakla birlikte, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tasavvuf düşüncesinde melâmetin bir meslek değil, meşreb olarak yer aldığı daha doğru olacaktır kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tasavvuf düşüncesinin, sadece kendisinin icazetli olduğu tarikatlardan herhangi biri çerçevesinde izah edilemeyeceğini belirtmeliyiz. Nitekim Harîrîzâde'nin, Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'ye bağladığı Muhammed Nuru'l-Arabî'nin yolunu “Tarikat-ı Muhammediyye” olarak nitelemesi²⁹³ Seyyid'in farklı bir çizgisinin olduğuna da işaret ettiği gibi, Harîrîzâde'nin bu konuda telifi kâbil olmayacak derecede kararsızlığını da göstermektedir.

Denilebilir ki Muhammed Nuru'l-Arabî'nin Mekke-i Mükerrreme'de iken görüştüğü ve hakkında melâmî meşreb olmasından başka malumatımızın bulunmadığı Muhammed el-Mekki'nin fenâ makamlarını; akabinde Hz. Peygamber'in de mana âleminde bekâ makamlarını telkin ettiğini belirtmesi; bunun neticesinde Üsküpe dönerek teslik başlaması, onun tasavvuf düşüncesinin zeminini tesbit açısından bizi aydınlatmaktadır. Nitekim Muhammed Nuru'l-Arabî'nin, İbn Arabî, Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420), Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694), Hacı Bayram Velî (ö. 833/1430), Şeyh Rıslân Dimeşkî (ö. 699/1299), Şeyh İbn Meşîş (ö. 625/1228) ve Şeyh Ahmed b. İdrîs (ö. 1253/1837) gibi tasavvuf erbabının eserlerine şerhler yazmış olması da bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu nedenle Muhammed Nûru'l-Arabî'nin, “Hurûfî ve aşırı Şii unsurların ağırlıklı olarak kendisini hissettirdiği”²⁹⁴ bir tasavvuf anlayışını benimsediği iddialarının tartışmaya açık olduğunu; onun teslik tarzını ne tam bir Nakşibendîlik ve ne de sadece Melâmilik çerçevesinde izah edemeyeceğimizi belirtmek isteriz. Eğer Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tarîkını “Melâmiyye-i Nûriyye” şeklinde tesmiye edeceksek bile bu yolu, ileri derecede bir vahdet-i vücût ve melâmî neşve temelinde, kendine özgü bir teslik usûlünü haiz irfânî bir yol olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

292 Sadık Vicdânî, *a.g.e.*, s. 75.

293 Harîrîzâde, *Tibyan*, III, vr. 145b.

294 Bkz. Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*, s. 275-285.

KAYNAKÇA

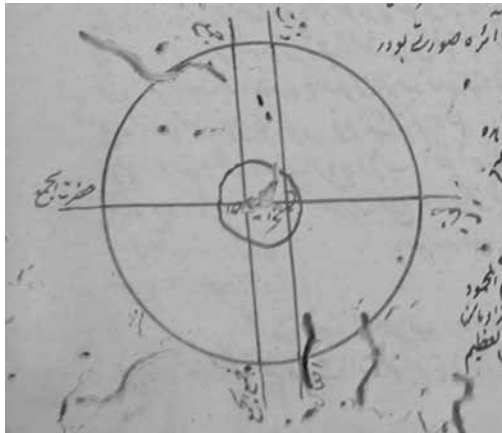
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs am mâş-Tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, 4.baskı, Beyrut, 1985.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmi'us-Sahîh*, I-VI, nşr: Mustafa Deyyib el-Buğâ, Dâru İbni Kesîr, 3.baskı, Beyrut, 1987.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*, Külliyyât-ı Melâmiyye içinde, İSAM Ktp., nr. 82588.
- el-Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed, *Nefehâtü'l-Üns min Hadârâtü'l-Kuds*, çev. ve şerh: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbakî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri yayıncılık (Tıpkıbasım), İst. 1992.
- Harîrîzâde, Muhammed Kemâleddin, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432.
- Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhyiddin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I-IV, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.
- Muhammed Nûru'l-Arabî, *Burhânü's-Sâlikîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2989/14.
- _____, *Delîlü'l-Uşşâk*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 702.
- _____, *ed-Dürerü'n-Nefîs fî Şerhi Salâti İbn İdrîs*, (Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde).
- _____, *ed-Dürretü's-Seniyye fî Şerhi Risâleti'l-Gavsiyye*, Külliyyat-ı Melâmiyye, İSAM Ktp., nr. 82588/15.
- _____, *Menba'u'n-Nûr fî Ru'yeti'r-Rasûl*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4343.
- _____, *Risâle-i Sâlihiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2997.
- _____, *Sırr-ı Ezân-ı Muhammedî*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2989.

- _____, Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 240.
- _____, Şerh-i Evrâd-ı Üsbûiyye, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 808.
- _____, *Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makâmî'l-Mahmûd*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 702.
- _____, *el-Letâifü't-Tahkîkât fî Şerhi'l-Vâridât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Ef., nr. 2747.
- _____, *es-Sırrü'l-Mecîd fî Seyri't-Tevhîd*, (Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde).
- _____, *Mecâlû'z-Zehrâ fî Şerhi Salâti'l-Kübrâ*, (Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'tan temin ettiğimiz mecmua içinde).
- _____, *Meşâhidü't-Tevhîd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2526.
- _____, *Risâletü'l-İsmâiliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2997/3.
- _____, *Risâle-i Sülûk-i Hakikat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2526.
- _____, *Risâle-i Tevhîdü'l-Behiyye*, İSAM Ktp., nr. 82588/30.

Sadık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye: Melâmîlik*, İstanbul, 1338-1340.

Uludağ, Süleyman, "Sülûk", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010, ss. 127-128.

Ek-1:

Sülûk Mertebeleri

Dâiretü'l-Vücûd fî Beyâni Makâmî'l-Mahmûd'dan

*Terk ettim nâm u nişânım, vermişim cânâne cânım
Hak diye kaynar bu kanım, melâmîyim melâmîyim*

Üsküplü İsmâil Hakkı Efendi Hazretleri

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Yaşadığı Dönem ve Eserlerinin Özellikleri

Burak ANILIR²⁹⁵

1-Yaşadığı Döneme Bakış

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri bilindiği üzere 19. yüzyılın hemen başında 1813 senesinde Mısır'ın Kahire şehrinin 125 km. kuzeyinde Kahire ile İskenderiye şehirleri ortasında kalan Mahalletü'l-Kübrâ kasabasında dünyaya gelmiştir. Doğduğu ve yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nde hatta bütün dünyada uzun yıllar kendini hissettirecek gelişmeler baş göstermiş; sanayi devrimi ve iletişim çağına girilmiş, telgraf ve telefonun icadıyla insanlar birbirleriyle olan iletişimini hızlandırmış, buharlı makinelerin kullanılmasıyla buharlı gemi, tren ve ilerleyen zamanda otomobil gibi ulaşımı kolaylaştıran araçlar icat edilmiş, bunlarla beraber hayatı kolaylaştıran birçok makine ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılın sonunda Fransız ihtilali gerçekleşmiş, milliyetçilik akımı gelişerek çok uluslu devletlerin parçalanmasına sebep olmuş, birçok ülkede monarşizmin yerini demokrasi olarak egemenliğin halka ait olduğu kabul edilmiştir. Kısacası Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (k.s.)'nin deyimiyle “*Kerâmet-i kevnîye kapıları kapanmış, kerâmet-i ilmiye kapıları açılmıştır.*” Velhasıl böyle bir dönemde Osmanlı Devleti de bu gelişmelerden etkilenmiş; çağa ayak uydurmak için; demiryolları ve telgraf hatları döşenerek teknolojik gelişmeler takip edilmiş; mahalle mektepleri, idâdiler(lise) ve üniversiteler açılarak ilmi yönden de ilerlemeye geçilmiştir. Seyyid hazretlerinin yaşadığı dönem içerisinde II.Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V.Murad ve II.Abdülhamit Han'ın padişahlığını görerek, Osmanlı Devleti'nin böyle bir zamandaki gelişimini devletin birçok yerine; Balkanlar, İstanbul, Hicaz ve Anadolu'ya yaptıkları seyahatler ile ve başka vilayetlere göndermiş olduğu halifeleri vasıtasıyla yakından takip etmiştir.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin 1813 yılında bu âlemi teşrif etmiş olduğunu belirtmiştik. Ailesinden de bahsedecek olursak babası Kudüs'lü Seyyid İbrahim, dedesi de Kudüs civarında Vadi'n-Nûr'da bir zaviyesi olup orada medfun bulunan Seyyid Bedrû'l-Velîdir. Dört yaşına geldiğinde babası Seyyid İbrahim el-Kudsî'nin vefatı üzere yetim kalmış ve annesi ile beraber dayısının yanına yerleşmiştir. Seyyid hazretlerinin bütün ailesi tasavvufi terbiyeden geçmiş mutasavvıf kimselerdir ki "*Kenze'l-mahfî 'an ehli'l-hicâb*" isimli eserinde vahdet-i vücûd hakkındaki konuları çocukken ailesinden öğrendiğini ve ailesinin görüştükleri kimselerin dahi bu meşreb üzere kimseler olduğunu anlatmaktadır. Bu düşünceye olan bağlılığı o derece kuvvetlidir ki; bütün âlem bu itikattan vazgeçse kendisinin de yakalanıp öldürüleceğini bilse bu düşünceden vazgeçmeyeceğini belirtmektedir.

2-Eserleri ve Özellikleri

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri yetişmiş olduğu çevre, almış olduğu gerek zâhirî gerekse tasavvufî eğitiminden dolayı eserlerinin çoğunluğunda vahdet-i vücûd'u işlemiştir. Birçok eserinin genel konusu merâtib-i tevhid ve açılımına yöneliktir. Gölpınarlı Melâmîlik ve Melâmîler isimli eserinde Seyyid Hazretlerinin eser sayısını elli beş olarak vermektedir. Fakat son yapılan araştırmalar neticesinde elimizdeki belgelere göre eserlerinin sayısı yetmiş beş olup bunlara ilaveten muhib ve müridanı tarafından zapt edilmiş olan çok sayıda takrirat da bulunmaktadır. Eğer eserlerini tasnif edecek olursak bu eserlerin elli tanesi Türkçe, yirmi beş tanesi Arapçadır. Bunların bir kısmı kendi yazdığı telif eserleri olup diğerleri de başka eserlerin şerhlerinden oluşmaktadır. Nûru'l-Arabî Hazretleri, eserlerinde her iki dili de ustalıkla kullanmıştır.

Seyyid Hazretlerini etkileyen şahsiyetlerin başında İmam Ali (k.v.), Muhyiddin-i Arabî (k.s.), Niyâzî-i Mısırî (k.s.), Şeyh Bedrettin Simavnevî (k.s.)'dir. Bu isimlerle beraber, *Abdüsselam İbni Meşîş*, *Seyyid Şerîf Cürcânî*, *Necmeddin-i Kübrâ*, *Hacı Bayram-ı Velî*, *Ahmed bin İdris Hasenî*, *Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî*, *Şeyh Rislânî Dımışkî*, *Muhammed Bicân*, *Azizüddin Nesefî* gibi vahdet-i vücudu özümsemiş şahsiyetlerin eser, salavât ve nutuklarını şerh ederek bizlerin istifadesine sunmuştur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Seyyid Hazretlerini etkileyen Muhyiddin-i Arabî (k.s.), Niyâzî-i Mısırî (k.s.), ve Şeyh Bedrettin Simavnevî (k.s.) Hazretlerinin mübarek isimleri mahlaslarına işlenmiştir. Şöyle ki "Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Mısırî el-bedrî el-Hüseynîdir."

Eserleri genel itibarıyla küçük risaleler şeklinde olup tevhid hakikatlerinin daha iyi anlaşılması için uzatmaya gerek duyulmadan kısa ve öz bir şekilde neşredilmiştir. Aynı usûlü Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinde de görmekteyiz. Nûru'l-Arabî Hazretlerinin eserlerinin yazım şekli klasik üslup iledir yani sırasıyla besmele, hamdele ve salvele ile risalelerine başlar. Eserlerinin birçok ihvanı tarafından sohbetleri esnasında alınan notlar ile oluşmuş olup yaşadığı dönem için Akâid-i Neseî Şerhi hariç hepsi gayr-i matbûdur. Melâmetin anayasası olarak nitelendirilen Niyâzî-i Mısırî divânî şerhi, sohbetleri zaptedilerek hazırlanmış eserlerden biridir.

Melâmiler için asılsız bir itham olan “namaz kılmazlar” algısına karşılık iki eser yazmıştır. Rehber-i Salât isimli eserinde “*Şu halde İslamiyet davasında bulunanlarda, zikredilen (İslam’ın beş şartı) bu farzlar aranır. Bunları yapmaya güçleri yettiği halde yapmayanlar davalarında yalancılardır.*” buyurmakla şeriat konusundaki hassasiyetini belirtmiştir. Seyyid Hazretleri bütün ibadet ve taatleri meratib-i tevhid sistemi üzerinden eserlerinde anlatmıştır. İbadetler bu sistem ile değerlendirildiğinde, İslam’ın temeli olan tevhid akidesine mensup insanların gönüllerinde yeni derinliklerin meydana geleceği aşikârdır.

Birçok eserinde meratib-i tevhidin nasıl anlaşılacağını detaylı bir şekilde izah etmiştir. Bu eserlerin başlıcaları *Risale-i Sâlihîyye*, *Mürşidü'l-Uşşâk*, *Hâdîü'l-Uşşâk* ve *Delilü'l-Uşşâk*’tır. Bunlarla beraber damadı ve baş halifesi olan Prizren’li Abdurrahim Fedâî’nin Risâle-i Vehbiyye isminde tevhid mertebelerini anlatan manzum bir eseri de bulunmaktadır.

Şu zamana kadar tespit ettiğimiz eserleri ve içeriklerinin tam listesi şöyledir:

a-Türkçe Eserleri

1.Şerh-i Evrâd-ı Üsbuiyye

Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin olup, her gün için özel olarak hazırlanmış salavâtların şerhidir.

2.Ed-Dürretü’s-Seniyye fî Şerh-i Risâleti'l-Gavsîyye

Bu eser Abdulkadir Geylani Hazretlerine de nispet edilen Gavsîyye isimli eserin şerhidir. Fakat Seyyid Hazretleri bu eserin müellifini Muhyiddin-i Arabî Hazretleri olarak kabul etmiştir. Eser, Cenâb-ı Hak ile Gavsü'l-Azam Hazretlerinin karşılıklı konuşmalarının şerhini içerir.

3.Şerh-i Kelâm-ı İmâm Ali

İmam-ı Ali (k.v.) Hazretlerinin “*Mâ'l-halku fi't-timsâl*” diye başlayan şii-rinin şerhidir.

4. Risâle-i Noktatü'l-Beyân

İmâm-ı Ali (k.v.) Hazretlerinin “*El-İlmu noktatiin kesseruhe'l-câhilûn*” (İlim bir noktadır. Cahiller onu çoğalttı.) sözünün üzerine yazılmış olan Nokta risalesinin birçok konular üzerine yapılan şerhidir. Seyyid Hazretleri, bu şerhten sonra “Noktacı Hoca” olarak anılmaya başlamıştır.

5. İhsânü'r-Rahmân Şerh-i Risâle-i Şeyh Rislân-ı Dımışkî

Şeyh Rislân Dımışkî'nin eserindeki; besmele, ibâdet türleri, iman, yakîn mertebeleri, fenâ ve bekâ kavramlarının şerhi üzerine yazılmış bir risâledir.

6. Şerh-i Kasîde-i Şeyhü'l-Ekber

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin “*Zanentü Zünûnen*” (zann-ı kesîr ile vücûdun senin olduğunu zannedersin.) nutkunun şerhidir.

7. Şerh-i Gazel-i Hacı Bayram-ı Velî

Hacı Bayram-ı Velî'nin “*Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde*” isimli nutkunun şerhidir.

8. Risâletü'n fî Tefsiri'l-Fâtiha

Fatiha suresine ledünnî olarak yapmış olduğu tefsirdir.

9. Delîlü'l-Uşşâk

Yakîn mertebeleri ve merâtib-i tevhid üzere yazılmış risaledir.

10. Kitâbü'd-Devâiri ve'l Eflâk fî Beyâni Tasarrufâtı Sâhibü'l-Mülki ve'l-Emlâk

Hakk ve halkın vücûdunu açıklayıp her bir felek üzerine yorumlar yaptığı risalesidir.

11. Dairetü'l-Vücûd fî Beyân-ı Makâmü'l-Mahmûd

Bir daire şeması üzerinde merâtib-i tevhid hakkında yazdığı risaledir.

12. Risâle-i Sülûk-i Hakikat

Makâmat-ı tevhîd'in seyri hakkında yazılmış bir risaledir.

13. Ed-Dürretü'n-Nefis 'alâ salâti ibn-i İdrîs

Şeyh Ahmed bin İdrîs'in salavâtının şerhidir.

14. Risâle-i Tevhîd-i Behiyye : Risâle-i Tevhîd-i İlâhî

Fenafillah makâmları hakkında yazılmış küçük bir risâledir.

15. Risâle-i fî Beyân-ı Sülûk-i Şeriat ve Tarikat ve Hakikat

Şeriat, Tarikat ve Hakikat makâmlarının merâtib-i tevhitte olan yerleri hakkındadır.

16.Risâle-i Saâdet ve Şekâvet

Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen bu esere ulaşamadık.

17.Delâilü'l-Hayrât Şerhî

Muhammed bin Süleyman el Cezuli Hazretlerinin, Efendimiz (s.a.v.)'e getirilmiş salavâtları içeren Delâilü'l-Hayrat isimli eserine Selânîk'te misafir olduğu zaman yapmış olduğu şerh olup uzun bir eserdir.

18.Risâle-i Şerh-i Ezân-ı Muhammedî

Ezân-ı Muhammedî'de buyurulan sözler için yapılan şerhtir.

19.Risâle-i Sırr-ı Ezân-ı Muhammedî

Ezân-ı Muhammedî için Fatiha-i şerifeden yola çıkarak hazırlamış olduğu risaledir.

20.Manzarü'l-Küfr

İmân-ı mecâzî ve imân-ı hakîki, Hallac-ı Mansûr'un bir keşfi, dil ve kalbin afetleri hakkında bir risâledir.

21.Ecvibetü'l-Lâzime fî es'ileti's-Şeytâniyyeti'l-Mezkûre fî Muhammediyye

Muhammed Bicân Hazretlerinin Muhammediye isimli eserindeki şeytanın sormuş olduğu suallere Seyyid Hazretlerinin verdiği arifane cevaplardan ibârettir.

22.Hâdiü'l-Uşşâk

Yakîn mertebeleri ve merâtib-i tevhid üzere yazılmış risaledir.

23.Tuhfetü'l-Mahmûdiyye

"Men kâle Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün rasulallah hâlısan min kalbihî dahle'l cennete" hadis-i şerifinin ilm-i tevhid üzere yapılan açıklamalarını içeren bir risaledir.

24.Şerh-i A'yân-ı Mümkînât

Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen bu esere ulaşamadık.

25.Sırrü'n-Nebei'l-Hak

Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen bu esere ulaşamadık.

26.Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf

Yusuf suresinin tefsiridir. Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen bu esere ulaşamadık.

27.Tefsîr-i Sûre-i Feth

Feth suresinin tefsiridir. Kaynaklarda bahsedilmesine rağmen bu esere ulaşamadık.

28. Menba'ün-Nûr fî Ru'yetü'r-Rasûl

Kendi hayatını ve Efendimizi (s.a.v.) görerek yaşanmış manevi tecrübe ve manaların anlatıldığı risalesidir.

29. Risâle-i İlm-i Hâl

Sıfât-ı Subûtiyyeyi ledünnî yönüyle anlatan bir risaledir.

30. Beyân-ı Tecelli'l Hak ale'l-Merâtib

Devir merâtibinden bahseden küçük bir risaledir.

31. Şerh-i Akâid-i Nesefiyye

Neseî'nin yazdığı akâid kitabına ledünnî yönüyle Ustrumca Camii'nde yaptığı şerhdır.

32. Risâletü'l-İsmâiliyye ve'l-Atiyyetü'd-Dürriyye fî Tarîki'n-Nakşîyyet-i ve'l-Melâmiyye

Nakşibendî ve Melâmî sülûkündaki bazı tasavvufî kavramlar hakkında bilgi verir

33. Risâle-i Sâlihiyye

Vasiyetnâme olarak da bilinen bu risale önemli bir eser olup, Seyyid Hazretlerinin halifelerinden İştîpli Hacı Sâlih Rif'at Efendi'ye bizzât kendisi tarafından yazılıp hediye edilmiştir. Risâle, Seyyid Hazretlerinin vazetmiş olduğu melâmet neşesinin sâliklere uygulanacak talim ve telkîn tarzını içerir.

34. Risâle-i fi't-tasavvuf

Âdem (a.s.)'ın yaratılışı, meleklerin secde etmesi ve cennetten çıkarılması konularını açıklayan bir risaledir.

35. Risâle-i Sâ'idîyye

Evrenin yaratılışı ve Nûr-i Muhammedî hakkında bilgi vermektedir.

36. İhtiyâr ve Kıdem Risâlesi

Şeyh Bedrettin'in ihtiyar ve âlemin yaratılışı hakkındaki sözlerini teyit eder

37. İhlâs-ı Şerîf Tefsîri

İhlâs suresine ledünnî olarak yapmış olduğu tefsirdir.

38. Miftâh-ı Kenzî's-Salât

Beş vakit namaz ve diğer sünnet ve vacip namazların ledünnî manalarının anlatıldığı risaledir.

39. Mürşidü'l-Uşşâk

Yakîn mertebeleri ve merâtib-i tevhid üzere yazılmış risaledir.

40. Risâle-i Necât-ı Sâlik

Eüzü bismelenin sırrı hakkında ledünnî manalar içerir.

41.Niyâzî-i Mısri Divânı Şerhi

Niyâzî-i Mısri Hazretlerinin ilahilerinin şerhini içeren ve melâmetin temel kaidelerinin anlatılmış olduğu muazzam bir şerhtir.

42.Nutk-i Âlileri

Kırk beş mısralık bir manzumedir

43.Risâle-i Sıfâtü'l-Me'anî

Cenâb-ı Hakk'ın selbi ve subuti sıfatlarını anlatan bir risaledir.

44.Risâle-i Sıfât-ı Subutiyye

Sıfât-ı Subutiyye'nin hakikatları hakkında yazılmış olan bir risaledir.

45.Risâle-i Ahadiyyet Tercümesi

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Ahadiyyet risalesinin Türkçeye tercümesi olup içeriğine Nûru'l-Arabî Hazretleri tarafından açıklamalar da eklenmiştir.

46.Rehber-i Salât

Namazın içerdiği sırlar hakkında yazılmış olan risale olup sonunda Kevser suresinin tefsirine de yer verilmiştir.

47.Ta'rif-i Melâmiyye

Melâmilere mahsus hallerin anlatıldığı küçük bir risaledir.

48.Risale-i li-Hazreti Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî El-Melâmî Kuddise Sirruhu'l-âli

Hakikat-ı Muhammediye ve Tafsîlât-ı Muhammediye üzerine yapmış olduğu takriratı içeren bir risaledir.

49. Rûz-i Hızır ve Rûz-i Kâsım Eyyamının Beyânı

Hıdırellez ve Kasım günleri hakkında malumât veren kısa bir risâledir.

50.Mektup

Miraç gecesi Efendimizin (s.a.v.) Cenâb-ı Hakk'ı Şâbb-ı Emred sureti üzere görmesini konu alan bir mektuptur.

51.Türkçe takrirâtı

b-Arapça Eserleri

52.Mecâli'z-Zehrâ 'ala's-Salavâtî'l-Kübrâ li'ş-Şeyhi'l-Ekber

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Salât-ı Feyziyye isimli eserinin şerhidir.

53.el-Yâkûtu'l-Hamrâ 'ala's-Salavâtî's-Suğrâ li'ş-Şeyhi'l-Ekber

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Salât-ı Mutalsım'ının şerhidir.

54.Feracü'n-Nüsûs Şerhu'n-Nakşı'l-Füsûs li'ş-Şeyhi'l-Ekber

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Fusûsu'l-Hikem isimli eserinin şerhi ve özetidir.

55.El-Letâifü't-Tahkîkât fî-Şerhi'l-Vâridât li'ş-Şeyhi'l-Bedrüddîn

Şeyh Bedrettin Hazretlerinin Vâridât isimli eserinin şerhidir.

56.El-Envâru'l-Muhammediyye fî-Şerhi Risâleti'l-Vücûd li-Seyyidi'ş-Şerîfî'l-Cürcânî

Seyyid Şerif Cürcânî'nin Vahdet-i Vücûd risalesinin şerhidir.

57.Et-Temşîş 'alâ-Salavâti ibni Meşîş

Abdüsselam İbni Meşîş Hazretlerinin salavâtının şerhidir.

58.Kenzü'l-Mahfî 'an-Ehli'l-Hicâb

Meratib-i Tevhid hakkında yazılmış bir risaledir.

59.Burhânü's-Sâlikîn

Yakîn ve seyir mertebelerini açıklayan bir risaledir.

60.Meşâhidü't-Tevhîd

Tevhid makâmlarında Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yeri hakkında yazılmış kısa ve öz bir risaledir.

61.Risâletü'l-Mukaddime li-Metâli'i'l-Füsûsu'l-Hikem

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Fusûsu'l-Hikem isimli eseri için yazılmış bir takdim yazısıdır.

62.Kitâbü'r-Reşâd fî'l-Mebde ve'l-Meâd

Mebde ve Meâd hallerinden bahseden bir risaledir.

63.Seyrû't-Tevhîd

Makâm ve meratipten bahseden bir risaledir.

64.Şerhu Hakâyıki'l-Eşyâ

İsminden de anlaşılacağı üzere eşyanın hakikati hakkında yazılmıştır.

65.Risâle fî-Beyân-ı Kerâmât-ı Evliyâ

Kerâmet-i kevnîye ve keramet-i ilmiye hakkında yazılmış bir eserdir.

66.Risâle-i fî-Keyfiyyet-i İmân-ı Fir'avn

Muhyiddin-i Arabî Hazretlerinin Firavun'un imanı hakkındaki sözlerini içeren bir risaledir.

67.Fezâil-i İmâm Ali Radıyallahü Teâlâ anhu

Hz. Ali (k.v.) efendimizin faziletleri hakkında küçük bir risaledir.

68. Risâle-i Ahadiyyetü'l-Vücûdiyye

Sülûk mertebelerinden bahseden bir risaledir

69. Risâle-i Reddiye 'alâ Irâdeti'l-Cüz'iyye

İrade-i cüz'iyye hakkındaki düşüncelerinden bahsettiği bir risaledir.

70. Şerhü'l-Ebcd

Ebcd harflerinin taşıdığı manaları Hazret-i Adem (a.s.) üzerinden yapılan bir şerhdur.

71. Tefsîrû Sûreti'l-Kevser

Kevser suresinin ledünnî bir tefsirdir.

72. Kasr-ı Arifân Nazar-ı Aşıkân

73. Nekabetün Câmi'atün Li'l-tahkikati Ve'l-Mecâzi Ve'l Kinâyeti

Mecaz ve kinaye hakkında medrese öğrencileri için yazılmış bir risaledir.

74. Şerh-i Kelimât-ı Eş-Şeyh Necmeddin-i Kübrâ

Necmeddin-i Kübrâ Hazretlerinin “Şariat gemi gibidir, tarikat ise deniz. Hakikat de inciye benzer. Kim isterse gemiye biner sonra denize açılır daha sonra da inciye kavuşur. Bu sıralamayı bırakan inciye kavuşamaz.” sözü üzerine yapılan açıklamadır.

75. Risâletü'l-Hüseyniye

Marifetullâh hakkında yazılmış bir risaledir.

76. Esmâ-i Seb'a-i Rifâ'iyye

Rifâ'î tarikatında saliklere talim ettirilen “Lâ ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyum, Kahhar esmalarının ilaveten letâiflerin merâtib-i tevhide göre değerlendiren kısa bir risaledir.

77. Fatır Sûresi 15. ayeti kerimesinin tefsiri

78. Zâriyât Sûresi 56. ayeti kerimesinin tefsiri

79. Arapça Takrirâtı

3-Sonuç

İbni Arabî, Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Şâh-ı Nakşibend Hazretlerinin düşünce sistemini nefsinde harmanlamış ve günümüz insanının hakîkate ulaşması amacıyla da vahdet-i vücud düşüncesini eserlerinde en anlaşılır şekilde sunmuş olan Nûru'l-Arabî Hazretlerinin yukarıda saymış olduğumuz bu yetmiş dokuz eserinden bugüne kadar yaklaşık olarak sadece yirmi tanesi neşredilmiştir. Bu yeterli değildir. En yakın zamanda bütün külliyyatın hazırlanmasını

diliyoruz. Türkçe eserlerin neşri esnasında, orijinal dilin muhafaza edildiği metinle beraber günümüz insanın anlayabileceği sadeleştirilmiş diğer bir metin de sunulmalı. Arapça eserler de Arapçaya hâkim mütercimler tarafından, Seyyid Hazretlerinin Türkçe eserlerindeki uslûbu korunarak tercüme edilmeli. Ayrıca hâlen Balkanlarda çok sayıda takipçisi bulunan Nûru'l-Arabî Hazretlerinin eserlerinin ilerleyen zamanlarda Arnavutça ve Boşnakça'ya çevirilip neşredilmesinin de bölge insanın irfan dünyasına yapacağı katkı büyük olacaktır.

Vahdet-i vücud ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin fikirleri üzerinde oluşan bazı görüş farklılıkları vardır. Bunun sebebi bu tespit edilen yetmiş dokuz eserin tam anlamıyla neşredilmemiş olmasıdır. Bu eserlerin neşri ile beraber eserler üzerinden okuma grupları oluşturularak Seyyid Hazretlerinin eser ve düşünceleri tetkik edilmelidir. Böylelikle ilerleyen dönemlerde bu topraklardan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri gibi nice münevver mutasavvıf mütefekkir ve müellifler çıkacaktır.

سکون

اكر خوشن رلامت كنى ملامت نباید شنیدن زكس

*Eğer kendi kendini kınıyorsan
Halkın kınamasına kulak asman gereksiz*

Sa'dî-i Şîrâzî Hazretleri

19. ve 20. Asırlarda Makedonya’da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşmasında Üçüncü Devre Melâmîliğin Rolü ve Önemi

Metin İZETİ²⁹⁶

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin (ö.1305/1887) şahsında belirginleşen üçüncü devre Melâmîliği, Balkanların çeşitli yerlerinde yaygınlaşmış, İstanbul’un sosyal hayatında etkili olmuş, son dönem Osmanlı aydınları arasında teveccühle karşılanmış bir meşrebdir. Kurucusundan dolayı “Melâmiyye-i Nûriyye” olarak da adlandırılmıştır. Üçüncü devre Melâmîliğin temellerini atan Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî aslen Arap olup Mısır’da doğmuştur. İlk eğitimini ailesinden almıştır. Câmiu’l-Ezher’deki hocası Hasan Kuveysnî tarafından Anadolu’ya gönderilen Seyyid Muhammed orada fazla kalmayıp Rumeli’ye geçmiş ve Selanik ile Serez’de Nakşî-Melâmî zümreleriyle ilişkiye geçmiştir. Yanyalı Şeyh Yûsuf en-Nakşibendî (ö.1244/1828) aracılığıyla Nakşibendîlik, Şeyh İbrâhim eş-Şemârikî Halvetî aracılığıyla Halvetîlik, Ekberîlik ve Üveysîlik tarikatlarına intisâb etmiştir. 1249/1833-34’te Koçani (Koçine) Medresesi’nde müderrislik yapmış ve ulemâ arasında tanınmıştır. 1287/1870 yılında Tikveş’te (Kavadar) iken kendisine “kutbiyet” makamı verildiğini açıklamıştır. 1288/1871 yılında beşinci defa müridi Şeyhülislâm Molla Bey’in davetiyle İstanbul’a gelmiş, beş ay kaldıktan sonra Ustrumca’ya dönmüş ve 1305/1887’de vefat etmiştir.

Muhammed Nûru’l-Arabî’nin yerleşmesinden sonra Ustrumca şehri canlanmış ve tüm maddi ve manevi müesseseleri ile paradigmatic bir osmanlı şehrini temsil etmiştir.

Anahtar kelimeler: *Melâmîlik, Muhammed Nûru’l-Arabî, Ustrumca, Liber mundis.*

Kaynağını Kur'ân ve Sünnet'in ruhundan alıp Müslümanın gönül dünyasında manevî gelişmeyi hedefleyen İslâm tasavvufu kültürel zenginliğimizin önemli kaynaklarından biridir. Başlangıçta Ahmed Yesevî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Şeyh Edebâli gibi büyük sûfilerin şahsiyetinde temsil edilmiş Türk tasavvuf düşüncesi daha sonraları gerek ortaya çıkan türlü akımları ve gerekse yetiştirdiği mütefekkir-mutasavvıflar açısından son derece zengin bir konuma sahiptir.

Türk-İslâm tarihinin büyük bir zaman dilimini oluşturan Osmanlı devletinin teşekkülünde ve gelişiminde önemli rolü olan tasavvuf, sadece dinî alanla alâkalı bir olgu olarak kalmamış, fikir, felsefe, mimarî, şiir ve mûsikî, şehirlerin kuruluşu başta olmak üzere bütün ilim ve güzel sanatlara uzanarak ilmî ve sosyal hayatla ilgili yönlendirmeler yapan bir düşünme ve yaşama tarzı olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (ö.1305/1887) şahsında belirginleşen üçüncü devre Melâmîliği, Balkanların çeşitli yerlerinde yaygınlaşmış, İstanbul'un sosyal hayatında etkili olmuş ve son dönem Osmanlı aydınları arasında teveccühle karşılanmış bir meşrebdir. Kurucusundan dolayı "Melâmîyye-i Nûriyye" olarak da adlandırılmıştır.²⁹⁷

Balkanlarda ikinci devre Melâmîlikten Hamza Bâlî'nin (ö.969/1561-62) temsil ettiği Bayrâmî-Melâmîliğin kolu olan Hamzavî-Melâmîleri Bosna-Hersek'te, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (ö.1305/1887) şahsında belirginleşen üçüncü devre Melâmîliği veya Melâmîyye-i Nûriyye ise Makedonya ve Kosova'da faaliyet göstermiştir.

Hamzavî-Melâmîliğin kurucusu Bosnalı Şeyh Hamza Bâlî'dir.²⁹⁸ Başağaç'e göre Hamza Bâlî'nin doğum yeri Zvornik sancağında Vlasenitsa'nın yanında bulunan Orloviçi köyüdür. Genç yaşlarında Vezir Pertev Paşa'nın hizmetinde bulunan Hamza Bâlî daha sonraları, Hüsâmeddîn Ankaravî'nin (ö.964/1557)

297 Melâmîlik hakkında bkz. Doğrul, Ömer Rıza, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*, İstanbul 1950; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s. 346-349; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969, s. 246-269; a.mlf., *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931; Sunar, Cavit, *Melâmîlik ve Bektaşilik*, Ankara 1977; İnan, Y. Ziya, *İslâm'da Melâmîliğin Tarihi Gelişimi*, İstanbul 1978; Cerrahoğlu, Abdurrahman, *Dünya ve Bugünkü Melâmîler*, İstanbul 1984; Kara, Mustafa, "Melâmetiyye", *İ.Ü.İ.F.M.*, c. 43, s. 561; Işın, Ekrem, "Melâmîlik", *DBİA*, V, 380-86; Kumanloğlu, Hasan Fehmi, *Hızır Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvufî Görüşleri* (Y. L. Tezi), İzmir 1995

298 Atâî, Nev'izâde, *Zeyl-i Şekâik*, s. 70-71.

halîfesi olmuş, ondan sonra makamına geçmiş ve hizmetini memleketi Bosna'da Orloviçi köyünde kurmuş olduğu zâviyede sürdürmüştür. Hamza Bâlî Bosna'da az zamanda birkaç bin mürid toplamış. Bu kişilerin bir kısmını meyhanelerden toplamış olduğu gibi, havastan bazı kimseler de sohbetini dinledikten sonra ona bağlanmışır.

Bosna'nın ulemâ ve meşâyihî bu kişinin ümmî olduğunu, dolayısıyla irşâd işlerine kâdir olmayacağını öne sürmüşlerdir. Şer'-i şerîfe uymayan hal ve hareketleri olduğu gerekçesiyle mahkemeye müracaat etmişlerdir. Sonuç olarak 969/1561-62 yılında Hamza Bâlî İstanbul Tahtakale'de idam edilmiştir.²⁹⁹

Hamza Bâlî'nin öldürülmesinden sonra da Bosna'da Hamzavî namıyla anılan zümre ve kişiler bulunduğu ve Hamza Bâlî'nin fikirlerini taşıdıkları, Nev'izâde Atâî'nin onlarla ilgili ifadelerinden anlaşılmaktadır.³⁰⁰

1992 Bosna harbine kadar müze olarak çalışan ve Vlasenitsa-Zvornik yolu üzerinde olan Nova Kasaba'daki tekke ve zengin vakfı 925/1519 yılında Hamza Dede tarafından kurulmuştur.³⁰¹ Muhammed Hacıjahîçe göre tekkenin kurucusu Hamza Dede, Hamza Bâlî'nin dedesidir ve Hamza Bâlî Bosna'ya döndüğünde faaliyetlerini bu tekkede devam ettirmiştir.³⁰²

Ancak XVI. yüzyıldan sonra bu tekkenin Hamzavîlere ait olup olmadığına dâir bir belge yoktur. 1664 yılında buradan geçen Evliyâ Çelebi, Hindi Hamza Baba tekkesinden bahseder fakat hangi tarikata ait olduğu konusunda bilgi vermez.³⁰³

299 Hamzavîlik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atâî, Nev'izâde, *Zeyl-i Şekâik*, s. 65; Gölpınarlı, A., *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 73; Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 273; Hadzıjahic, M., "Udio Hamzevija u atentatu na Mehmet Pašu Sokolovića", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 1955, s. 325; a.mlf., "O progonu Hamzevija u Bosni 1573 godine", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XX-XXI, 1970-71, Sarajevo 1974, s. 68; Mehinagić, İbrahim, "Çetiri neobjavljena izvora o Hamzevijama iz sredine XVI vijeka", *POF*, XVII-XIX, 1968-69, Sarajevo 1973, s. 217-266; Okiç, Tayyib, "Quelques documents concernant les Hamzavites", *International Congress of Byzantinists*, Leiden 1957, s. 281; Algar, Hamid, "The Hamzeviyye, A Deviant Movement In Bosnian Sufism", *Islamic Studies*, 36, 2-3 (1997), s. 243-261; Öngören, Reşat, a.g.e., s. 299-300.

300 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 283.

301 Hadzıjahic, M., "Tekija kraj Zvornika, postojbina bosanskih Hamzevija", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, X-XI, Sarajevo 1961, s. 193-203.

302 Aynı yer.

303 Evliyâ Çelebi, *Puropolis*, s. 474.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha çok misafirhane olarak çalışan Hamza Dede tekkesinde zâviyedarlık yapan şahıslar şunlardır: Derviş Abdülkâdir, 24 Safer 1208/1793 tarihli bir beratla zâviyedar olmuştur. Ondan sonra zâviyedarlık görevi oğulları Ali, Ramazan ve Hamza tarafından ifâ edilmiştir. Zilhicce 1215/1801 tarihli bir berattan anlaşıldığına göre de bu dönemden sonra Abdurrahmân ve Hamza zâviyedarlık yapmışlardır. XIX. yüzyılın sonundan 1952 yılına kadar tekkenin zâviyedarlığını Mulla Mustafa Orloviç yapmıştır.³⁰⁴

Üçüncü devre Melâmîliğin temellerini atan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (ö.1305/1882) aslen Arap olup Mısır'da doğmuş, ilk eğitimini de ailesinden almıştır. Câmîu'l-Ezher'deki hocası Hasan Kuveysnî tarafından Anadolu'ya gönderilen Seyyid Muhammed orada fazla kalmayıp Rumeli'ye geçmiş ve Selanik ile Serez'de Nakşî-Melâmî zümreleriyle ilişkiye geçmiştir. Yanyalı Şeyh Yûsuf en-Nakşibendî (ö.1244/1828) aracılığıyla Nakşibendîlik, Şeyh İbrâhim eş-Şemârikî Halvetî aracılığıyla Halvetîlik, Ekberîlik ve Üveysîlik tarikatlarına intisâb etmiştir.³⁰⁵ 1249/1833-34'te Koçani (Koçine) Medresesi'nde müderrislik yapmış ve ulemâ arasında tanınmıştır. 1255/1839'da Üsküp'e gelerek Kazanlı Abdülhalik Efendi'ye intisâb etmiş, halîfesi Trabzonlu Mustafa Efendi'den ikinci defa Nakşibendîlik icâzeti almıştır. İstanbul'a 1266/1849 tarihinde Üsküp valisi Selim Paşa'nın davetiyle gelmiş ve altı ay kalmıştır. Şeyh Bedreddîn'in *Vâridât*'ını okutması nedeniyle merkeze şikâyet edilen Seyyid Muhammed 1285/1868 tarihinde zaptiye müdürü Hüsnü Paşa tarafından İstanbul'a yeniden davet edilmiş ve yine orada oğluyla beraber altı ay kalmıştır. Daha sonra tekrar Üsküp'e dönen şeyhi, 1286/1869'da eski Bosna valisi Topal Osman Paşa ile zaptiye müdürü Hüsnü Paşa tekrar davet etmiş, o da yine oğluyla birlikte İstanbul'a gelmiş ve beş ay kalmıştır.³⁰⁶

1287/1870 yılında Tikveş'te (Kavadar) iken kendisine "kutbiyet" makamı verildiğini açıklamıştır. 1288/1871 yılında beşinci defa müridi Şeyhülislâm Molla Bey'in davetiyle İstanbul'a gelmiş, beş ay kaldıktan sonra Ustrumca'ya dönmüş ve 1305/1882'de vefat etmiştir.³⁰⁷

304 Hadzîjahîç, M., *a.g.m.*, s. 194, 194, 197; Çehajîç,Dz., *a.g.e.*, s. 200-204.

305 Gölpınarlı, Abdülbaki, *a.g.e.*, s. 232-242; Işın, Ekrem, "Melâmîlik", *DBİA*, V, 386; Çiçek, Y., *Harîrizade Mehmed Kemâleddîn, Hayatı, Eserleri ve Tîbyânı Vesâilî'l-Hakâik*, (öğretim üyeliği tezi) s. 12-23; Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s. 400-01.

306 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 239-240; Yücer, *a.g.t.*, s. 402.

307 Aynı yer.

Muhyiddîn ibn Arabî, Şeyh Bedreddîn, Niyâzî Mısırî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Ahmed bin İdrîs gibi vahdet-i vücût nâşirlerinin eserlerini şerhetmiştir.³⁰⁸ Derin İslâm ve tasavvuf kültürüne sahip olan Nûru'l-Arabî'nin İstanbul ve Rumeli'de birçok halifesi olmuştur. İstanbul'daki halifeleri arasında şu zatlar yer almaktadır: Şehremin'deki Pazar tekkesi şeyhi Ahmed Sâfi Efendi, Mevlânâkapı'daki Tarsus tekkesi şeyhi Abdülkerîm Efendi, Yenikapı Mevlevihânesinde medfûn Ali Örfî Efendi (ö.1305/1888), Fatih Kadiçeşme medresesi müderrislerinden Şeyh Abdullah Hulûsî Efendi (1307/1890), Altımermer'de Kâdirî tarikatından Kürkçüoğlu dergâhına devam eden Şeyh Maksûd Efendi (ö.1342/1924), Abdurrahîm Fedâî'ye (ö.1303/1885) intisâb eden Bayezit Camii vâizi Hâfız Abdürraûf Efendi (ö.1921), Balat tekkesi şeyhi Kemâl Efendi (ö.1913), Kamer Hatun Camii imamı Vehbi Efendi (ö.1921), *Tibyân* sahibi Harîrîzâde ve talebesi *Osmanlı Müellifleri* yazarı Bursalı Mehmed Tâhir³⁰⁹(ö.1925).

Düşüncelerini Anadolu'dan ziyade Rumeli'de yayan Seyyid Muhammed'in Makedonya ve Kosova'da da birçok halifesi olmuştur. Bu bölgelerden şeyhin halifeleri olan zatlar şunlardır: Abdurrahîm Fedâî,³¹⁰ İштиpli Sâlih Rif'at Efendi,³¹¹ Üsküplü Filintalizade Hoca Mahmûd Efendi,³¹² Fâik Mehmed Bey,³¹³

308 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 249.

309 Yücer, *a.g.t.*, s. 402; Işın, Ekrem, "Melâmîlik", *DBİA*, V, 384-386; Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 302-339.

310 Prizrenli olup Seyyid'in başhalifesi ve damadı idi. Üsküp'te bir medresede müderris iken 1303/1885'te hacdan dönerken gemi Süveyş kanalını geçtiği sıralarda vefat etmiştir. *Tefsîru Sûreti'l-Kevser* (Arapça), *Risâle-i Vehbiyye*, *Kasîde-i Nûniyye*, *Hediyetü'l-Hacc* gibi eserleri ve Fedâî mahlasıyla yazdığı bazı şiirleri vardır. Bkz. Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 304-308; Abdürrahîm'in en meşhur halifeleri şunlardır: Üsküplü Abdülehad Efendi (ö. 1332/1914), Üsküplü Hacı Hafız Abdürraûf Efendi (ö. 1340/921), Priştineli Yûnus Efendi (ö. 1330/1912).

311 Seyyid Muhammed'e intisâbından sonra memleketi olan İstip'te bir tekke yaptırıp irşad ile meşgul olmuştur. 1326/1908 tarihinde vefat edip tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Bkz. Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 312.

312 Üsküp ulemâsından ve Nûru'l-Arabî'nin hulefâsından olan bu zât 1310/1892'de Hicaz'da vefat etmiştir.

313 Ustrumcalı olan Fâik Mehmed Bey Nûru'l-Arabî'nin vefatından sonra dergâhında şeyh olmuş ve 1319/1901'de Selanik'te vefat etmiştir. Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 313.

Hacı Süleymân Bey,³¹⁴ Hacı Abdülkâdir Bey,³¹⁵ Ali Rıza Vasfî Efendi,³¹⁶ Elmas Efendi,³¹⁷ Cengorî Mustafa Efendi,³¹⁸ Yakovalı Hâfız Süleymân Baba,³¹⁹ Prizrenli Topal Receb Efendi.³²⁰

XIX. yüzyılda Makdonya ve Kosova'da Melâmî tekkeleri şu şehirlerde kurulmuştur:

Ustrumca: İki tane tekke vardı. Birinde Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî otururdu. Vefatından sonra oraya defnedilip bir türbe inşa edilmiştir. Seyyid'den sonra şeyhliğe halifesi Hacı Fâik Bey gelmiş. Hacı Fâik Bey'den sonra Muhammed Nûr'un evlât edindiği Hacı Valde tarafından idare edilmiştir. İkinci tekke Seyyid'in oğlu Şerîf Efendi tarafından idare edilmiş. Onun 1323/1905 yılında vefatından sonra Hacı Abiş Efendi şeyh olmuş ve onun zamanında tekke Bulgarlar tarafından kapatılmıştır.³²¹

Doyran: Doyran'da ve Doyran'ın Dedeli köyünde birer Melâmî tekkesi faaliyet göstermiştir. Dedeli köyündeki tekke Seyyid Muhammed'in halifesi Elmas Efendi tarafından kurulmuştur.³²²

Veles (Köprülü): XIX. yüzyıl sonlarında Köprülü'de bir Melâmî tekkesi faaliyet göstermiştir.

-
- 314 Seyyid Nûru'l-Arabî Ustrumca eşrafından olan Süleyman Bey'in konağında sıkça oturmuş. 1889 yılında vefat etmiştir. Gölpınarlı, aynı yer.
- 315 Ustrumcalı olup Hacı Süleyman Bey'in biraderidir Tikveş'te merkezde yapılan tekkeye Seyyit tarafından hilâfet verilerek gönderilmiş ve Balkan harbinde tekkeyi yakılmaktan kurtarmıştır. 95 yaşlarında vefat eden Hacı Abdülkadir tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 313.
- 316 Manastır Rifâî tekkesi şeyhi olan Ali Rızâ Vasfî Bey Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifelerindendir. 1331/1913'te vefat etmiştir. Gölpınarlı *a.g.e.*, s. 323.
- 317 Doyran'ın Dedeli köyünden olup, şeyhten icazet aldıktan sonra köyünde tekke açmıştır. 1324/1906 yılında vefat etmiştir. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 323.
- 318 Doyran tekkesine şeyh olan bu zât 1325/1907 yılında vefat etmiştir. Aynı yer.
- 319 1318/1900-02 yılında vefat eden Süleyman Baba Zeki Efendi, Prizrenli Hacı Âdem Efendi ve Hasan Efendi'ye hilâfet vermiştir. Aynı yer.
- 320 Prizren'de Rüşdiye muallimi olan bu zâtın fevkalâde nüfûzu olup o bölgede Melâmîliği yaymıştır. Prizren'de yapılan tekkenin ilk şeyhidir. 1318/1900'de vefat etmiştir. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 323.
- 321 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 301; Şehaiç, D. *a.g.e.*, s. 209. Ustrumca'da Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin şeyhlik yaptığı tekkesi günümüzde mevcut değildir. Melâmîler şeyhin evinde haftada bir defa ve dini bayramlarda toplanır. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin mezarı da Ustrumca ve diğer bölgelerden gelen halk tarafından çok ziyaret edilir.
- 322 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 301, 323.

Kavadar (Tikveş): Kavadar’daki tekke Ustrumcalı Hacı Süleyman Bey’in biraderi Hacı Abdülkâdir Bey tarafından kurulmuş ve Balkan harbine kadar idare edilmiştir. Tekke birkaç müridle de olsa İkinci Dünya Savaşına kadar faaliyet göstermiştir.³²³

İştîp: Seyyid Muhammed’in halîfelerinden olan Sâlih Rif‘at Efendi tarafından İştîp’te bir tekke yaptırılmıştır. 1326/1908’de tekke Bulgarlar tarafından yakılmıştır.³²⁴

Üsküp: Üsküp’teki Melâmî tekkesini Seyyid Muhammed’in damadı ve halîfetu’l-hulefâsı Abdurrahîm Fedâî Efendi kurmuş ve ilk şeyhi olmuştur. Ondan sonra oğlu Hacı Kemâl Efendi posta geçmiştir. Kemâl Efendi’den sonra XX. yüzyılın başlarında oğlu Hakkı Efendi şeyh olmuştur.³²⁵

Manastır (Bitola): Manastır’ın Vraneyvci köyünden olan Rifâî tekkesi şeyhi Ali Rızâ Efendi Seyyid Muhammed’e intisâb edip Sâfî Efendi’den hilâfet aldıktan sonra tekkesini Melâmî tekkesine dönüştürmüştür. Ali Rızâ Efendi 1331/1912’de vefat etmiştir.³²⁶

Prizren: Kosova bölgesinde bulunan Prizren şehrinde Seyyid Muhammed’in halîfesi Hacı Receb Efendi bir Melâmî tekkesi kurmuştur. Hacı Receb’in 1316/1898 yılında vefatından sonra posta Şeyh Seyfuddîn Tosko (ö.1913) oturmuştur. Şeyh Seyfuddîn’den sonra Hacı Ömer Lütfü Paçarizi (ö.1929) şeyh olmuştur.³²⁷ Şeyh Ömer’den sonra sırasıyla posta şu şeyhler

323 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 301; Palikrusheva, *a.g.m.*, s. 112.

324 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 301.

325 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 302. İkinci Dünya Savaşına kadar faaliyette olan bu tekke 1952 yılında yıkılmıştır. Fakat Üsküp’te Melâmî dervişleri günümüzde de mevcuttur ve Hacı Muzaffer isminde bir terzi tarafından yönetilmektedirler.

326 Gölpinarlı, *a.g.e.*, s. 302; Trifunoski, J., “O tekijama u Donjem Slivu Bregalnice”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XII-XIII, (1962-63), Sarajevo 1965, s. 257. Genelde Doğu ve Güney Makedonya’da kurulan Melâmî tekkeleri Balkan harplerine kadar faaliyette kalmıştır. Balkan ve Birinci Dünya Harplerinden sonra bu bölgelerde yaşayan Türk ahali Bulgarlar tarafından göç etmeye mecbur edilmiş ve birçok köy ve kasaba tamamen boşatılmıştır. Türk ahali büyük bir bölümü göç ettikten sonra buralara Bulgar ve Sırp kolonizatörleri yerleştirilmiş ve Müslümanlar azınlıkta kalmıştır. Bu bölgelerde Müslümanların toplumsal hayatta yer almamaları onları yeniden göç etmeye sevk etmiştir. 1955 yılında Doğu Makedonya’nın %90’ı Türkiye’ye göç etmiş, camiler, tekkeler, evler boş bırakılmıştır. Günümüzde Doğu Makedonya’da yaşayan halk arasında Rifâîlik, Melâmîlik, Bektaşîlik, Halvetîlik mevcut olsa bile genelde bu bölgelerde kalan Romenler tarafından idare edilmektedirler.

327 Hacı Ömer Lütfü 13.01.1870 tarihinde Prizren’de doğmuş. Öz adı Ömer, mahla-

oturmuştur: Şeyh Kâmil Tosko, Şeyh Sâlih Efendi, Şeyh Hilmi Efendi, Şeyh Hamdi Kaçamak, Şeyh Hacı İlyâs Bardhi, Şeyh Hacı İdrîs, Hâfız Rıdvân, Şeyh İdrîs Maksûd. Günümüzde tekkenin şeyhi Hacı Ya'kûb Muçezi'dir.³²⁸

Yakova: Seyyid Muhammed'in halîfesi Yakovalı Hâfız Süleymân Baba 1318/1900 Kosova'nın Yakova şehrinde bir Melâmî tekkesi kurup Melâmîliği bu bölgeye yaymıştır. Süleymân Baba'dan sonra tekkenin şeyhi sırasıyla Prizrenli Hasan Efendi, Şeyh Zeki ve Akoval (Biyelo Polye) Hâfız Hayrullah Abdurrahmanoviç olmuştur.³²⁹

Günümüzde Kosova bölgesinde üç Melâmî tekkesi faaliyet göstermektedir: Rahovça Şeyh Molla Efendi tekkesi, Prizren Melâmî tekkesi ve Mitroviça'nın Suhodol köyünde Hâfız Halil tarafından XX. yüzyılın başlarında kurulan Melâmî tekkesi.³³⁰

Makedonya'da Osmanlı Şehri Ustrumca ve Sûfî-Melâmî Paradigması

Osmanlılar Balkanlar'a sûfî paradigmasını ön planda tutarak ilerlemişlerdir. Sûfî paradigması kendi etkisini dinin sadece nazari yerleşmesinde değil aynı zamanda toplumsal hayatta ki görünüşlerinde de göstermiştir. Aslında Balkanlar'da şehirlerin kültür antropolojisi tasavvuf antropolojisinin bir devamı ve şekli yönüdür.

sı Lütfü ve soyadı Paçarizi'dir. Prizren'de o zamanki ibtidâiyeyi ve rüşdiyeyi bitirdikten sonra 1887 yılında İstanbul'da Fatih medresesinde bulunan ağabeyi Mehmed Ali Efendi'ye gider. Ve Prizrenli Ekrem Efendi ile Hacı Rüstem efendilerin ısrarı üzerine o da medreseye yazılır. 1892 yılında Prizren'e döndüğünde şehrin eşrafından Hasan Efendi ve subay İsmâil Bey'le birlikte Yakova'ya gider ve burada Melâmî tarikatına intisâb eder. İstanbul ve İslâm dünyasının birçok yerini gezdikten sonra yeniden Prizren'e döner ve orada Melâmî tekkesinin şeyhliğine getirilir. Hacı Ömer Lütfü altmış kadar eser yazmıştır. Bunların çoğu Türkçe yazılmıştır. Dört eseri Arapça ve bir eseri de Farsçadır. Arapça ve Farsçadan on beş tercümesi vardır. Yedi nesir eserinden başka hepsi şiirdir. Bütün bu eserleri tasavvuf, tarih, didaktik, çocuk eğitimi vb. temaları içlemektedir.

328 Hafız, Nimetullah, "Dervishki Redovi u Prizrenu", *Selam*, sy. 13, Prizren 1998, s. 35. Prizren'de eski külhanda bulunan tekke binası mevcut değildir. 1950'de yıkılmıştır. Bugün Prizren Melâmî tekkesi Seydi Bey Camii arkasındaki Yeni Zanaatçılar Merkezi yanında bulunmaktadır. Bugün tek katlı olan tekke kârgir bina. İki odadan oluşmakta olup bunlardan biri semâhâne görevi yapmaktadır.

329 Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 323; Gashi, Ashik, "Neshto o Melamijama Kod nas", *Glasnik Vrhovnog İslamskog Starjeshinstva*, Sarajevo 1983, V, 664.

330 Rexhepagiçi, J., *a.g.e.*, s. 209.

Osmanlı şehiri aslında bir insan-ı kâmil anlayışının mekân dâhilinde, yata-
tay şekilde yer almasıdır. Sufî antropolojisinin tüm nazarî tecrübesi, kemâle
ve yüceliğe ulaşmış insan olan *insan-ı kâmil*, evrensel ve ideal olan *insan-ı
külli* ve mutlak ve ruhanî olan *insan-ı mutlak* terkipleri ve ifadeleri etrafında
toplanmıştır. İnsan-ı kâmil anlayışını mitolojik bir süreç olarak görmek yan-
lıştır,³³¹ çünkü Kur’ân metninin bütünlüğü ve manasında insanın primordial
ve evrensel karakteri zikredilmiştir. İnsandaki kemâl anlayışı Müslüman top-
lumun tüm yönlerine de aktarılmıştır.

Ustrumca, Osmanlı şehrinin tüm karakteristiklerini içinde barındırmak-
tadır. Kur’ân insanı, ilahi hilkatin içerisinde kemâlin ve güzelliğin birinci de-
recedeki örneği olarak tarif etmekte, o aynı zamanda kendisinde maneviyatı
ve maddiyatı barındırabilen, mikrokozmos ve makrokozmos eşkâlin yoğun-
luk kazandığı obje, melekût ile şehadet âlemini birbirine yaklaştıran bir var-
lıktır. Ustrumca şehri, cami, tekke, hamam, kervansaray ile budur.

İnsanın ruhanî ve fiziki şahsiyeti Yaratıcı Kuvvet tarafından gelen he-
diyelerin yetkin bir şekilde kabul edicisidir. Biz insanı, ister Allah’ın hiçten
yaratmış olduğu bir varlık yahut füyuzat sonucu şehadet mertebesine inmiş
bir *zıllullah* olarak görelim; bunun hiç bir önemi yok, o her açıdan Yaratıcı
Kuvvetin kendi varlığını âlem-i şehadete indirdiği ve esmâ ile sıfatını temsil
ettirdiği karakterdir. İnsan karakteri ezeli ve ebedî olan nefha-i ilahiyenin
evrensel kabul edicisi olarak Allahu Teâlâ’nın doksan dokuz güzel isminin şe-
hadet ve coğrafik anlamda objektifleşmesini sergilemektedir. Bundan dolayı-
dır ki tasavvuf literatüründe insan, ilahi tecellilerin tezahür ettiği bir mekân
olarak görünmüştür. İçinde bu vasıfları barındıran insan, epistemolojik ve
ontolojik yönden varlık cetvelinin varlıksal ve bilimsel kademelerini aşarak,
Kâinat kitabını (*Liber mundi*) ve Vahy’i (*Liber revelatus*) takip ederek kemâl
mertebelerine (*scala perfectionis*) ulaşır. İşte tasavvufun ortaya koymaya ça-
lıştığı kâmil insan tipi budur.

Bu kavram değişik kademe ve kapsamlarda ele alınabilir, ancak hepsinde
de bu mukayese önemini korumaktadır. İnsan-ı kâmil, *Yedullah*’ın bolca hibe
ettiği hediyelerin fizikî ve manevî kâmil bir kabul edicisi olarak sûfî antro-
polojisinde her zaman şahsiyetinde temsil edilen tecelliyât-ı ilâhiyye ile ön
planda tutulmuştur. Bu tecelliyat sayesinde *Lâ ta’ayyün* mertebesine sahip
olan *Ruh-i ilâhî*, melekûtî yönünü korutmakta ve insan karakterindeki yet-
kinlik sayesinde de bu boyutun şehadet yansımasını sergilemektedir.³³²

331 Nicholson ve diğer bazı batılı tasavvuf tarihçileri tasavvuftaki insan-ı kâmil an-
layışını mitolojik bir gelenek olarak görmektedirler. Bkz. Nicholson, Reynold, “
Rumi: Pesnik i Mistik”, **Sufizam**, Beograd trz., s. 169.

332 İnsan-ı kâmil anlayışın İslam tasavvufu dışında Musevî Kabala’daki *Adam Qad-*

Her insanın kendi şahsiyeti, bağımsız bir âlem olduğu gibi aynı zamanda sosyalleşmeye muhtaç olan da bir varlıktır. Yani insanı toplum dışı bir varlık olarak görmek veya düşünmek mümkün değildir.

İnsan kapasitesinin bu inceliğini çok iyi kavrayan değişik tasavvuf akımlarına mensup şahıslar, bir yandan insanın ferdiyetine diğer taraftan da sosyal yönüne gereken önemi vererek şahıs ve toplumlara uygun bir anlayış sunmuşlardır. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin eğitim paradigması ile yetişen Melâmî dervişlerinin, kitlelere yönelik bu fonksiyonları dışında bir de doğrudan şahıslara yönelik, insanın manevî terbiyesini esas alan yönleri de vardır. Bu manevî terbiye neticesinde insanlar insanlık şuuruna varıp Yaratıcı'nın istediği şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışacaklardır.

mon veya uzak doğu dinlerindeki *Wang* mefhumlarında da rastlamaktayız. Birçok mistik bakış açısında mevcut olan bu kavram bir taraftan primordial şekil olarak insanoğlunu, diğer taraftan da mahdud bir varlık mertebesini kastederek toplumsal oluşun kademelerine inen toplumsal insanın ontoloji ve epistemolojisini temsil etmektedir. Bkz. Guenon, Rene, *Simbolika Krsta*, Çaçak 1998, s.16.

الْعَلَمُ

*Zâhid alsın kerâmet
Hem istemem velâyet
Yeter bana melâmet
Yönüm Allâh'a döndü*

Kırımlı Şeyh Selîm Dîvâne Hazretleri

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ortaya Çıkışı ve Öğretisinin Kosova-Makedonya Topraklarındaki Etkisi

Mahmut DIAFCHE³³³

Öz

Çalışmamızda, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Kosova ve Makedonya muhitinde ortaya çıkışı ve öğretisinin bu topraklardaki insanlar üzerinde bırakmış olduğu etkiler konu edilecektir. Manevi otoriteye ihtiyaç, ahlak hakkında bilinçlendirme, özgürlük, kişiliğin dönüşüm süreci, afv, özgüven ve kendine hâkim olma ve irade gibi üzerinde Hz. Pir'in etkisi görülen birçok önemli hususa yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: etki, yetiştirme, dönüşüm, bilinç, zevk, müşahede, afv.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Öğretisi

Ehl-i Beyt, Âli Abâ'nın üzerine sonsuz salât u selâm olsun. Onun soyundan gelen ve iman eden ve saygı gösteren herkese, sadık ve samimi olanlara, Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimize aşkla bağlı olan cümlenize selâm olsun. Öğretisini sunmuş olduğumuz manevi mimarımız fazlı kerîm Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (k.s.) Efendimiz ve ailesine de selâm olsun. Manevi yolculuğunda çabalayan tüm manevi evladına da sonsuz selâmlar. Yardım ve irşad Allah'tandır...

En eski zamanlardan beri insanoğlunun karşı karşıya gelmiş olduğu bütün dinsel öğretiler ortaya çıktıkları anda bir 'zevk' (yaşantı), zamanın geçmesiyle ise rasyonel bir düşünce ve araştırma konusu olmuşlardır. Osmanlı Devletinin bir inkılap döneminde gelen Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (1813-1887), birçok insan için bir 'Zevk' olmuş oldu. Çünkü dünyanın her tarafında İslam'ın aslına-Ehl-i Beyt'in asıl öğretilerine ilgisi olan insanlar hep

mevcuttu. Bu dönemde, Balkanlardaki halklar dünya işleriyle meşguldü. Her günkü olaylardan kaynaklanan korku, gönüllerindeki sevgi ve huzuru örtmüştü. Kurulan normları 'sorgulamadan' yaşayan insanlar hiç olmayan bir şeyin peşinden sürüklenmeye başlıyordu. Hz. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî en çok ihtiyaç duyulduğu zaman; derin bir karamsarlık döneminde ortaya çıktı. İnsanların baharda kışı, güçte zaafı, yükselişte düşüşü, hayatta ölümü gördükleri dönemde geldi. Çevresinde bulunanlar, Emevî fakihlerin 'egosantrik düşünceleri' ile örülen 'ipekböceği kozası'ndan çıkma isteklerini daha belirgin bir şekilde ifade etmeye başladılar.

Aradıkları ve düşledikleri hakikati Hz. Pir'in yolunda görenler, bu öğreti sayesinde öncekiler tarafından dayatılan 'konvansiyonel düşünce'yi ortadan kaldırdılar. Onun gelişiyile tüm 'miras bırakılan inançlar' yıkılmaya başladı. Ayrıca, hakikati o zamana kadar görüldüğü ve gözleendiği şekilde değil, olduğu gibi görme hakkını kazanmaya başladılar. Tüm zaman boyunca isyan, zan, önyargı ve empoze edilen bilgilerin taşıyıcısı olduklarını anladılar. Hz. Pir insanlara; harabe ve küllerden doğurtan, iki cihanda huzura doğru yönlendiren aşkı üfledi. Onun öğretisi ile kurulan her yuvada sıcaklık, huzur, rahatlık ve mutluluk bulunurdu. Toplumun marjinalleştirilen bireylerinden hükümet büyüklerine kadar yakınında bulunma şansına nail olan herkes yânlığı karanlığından çıkaran nurla aydınlanmıştır. Allah'ın Habîb'ine ait ilke ve yöntemler günden güne daha kararlı bir şekilde uygulamaya başlandı. Bu öğretiyi kabulle kendilerini değiştirmekte olan insanlar, bilinçli bir şekilde dünya hakkında sahip oldukları stereotipleri ve tüm 'direniş kalelerini' yıkmaktaydılar.

Çağdaşlarının çevresi ile ilgili bilgi sunmak, hayatı ve eserlerini profesyonel bir şekilde araştırıp inceleyen değerli edebiyatçılarımızın işidir. Priştine Üniversitesi Tarih ve Felsefe Bölümü hocası merhum Yusuf Gülderen'in, 1983 yılında gerçekleşen bir sohbet toplantısında (Mevlid) konuşmasına şu şekilde başladığını hatırlarım: "Eğer ki bir kâmil mürşide tamamıyla iman edersek ona ve öğretilisine olan güvenimiz tamdır. Dolayısıyla, öğretisi ve manevi mirasçıları arasında herhangi bir boşluk görmüyoruz demektir. Etrafında bulunmak ise hepimizi cezbediyor, bu yüzden kendimizi 'İnsan' etrafında dolaşan bir 'zümre' olarak görüyoruz. Hakikati duymak isteyen ve hakikat hakkında konuşmak isteyen bir zümre olarak, Efendinizin öğretilisine rağmen hala bilgi toplama peşinde olursanız, hala merak ediyorsanız o zaman şu ayetleri aklınıza getirin: Ey Âdem sen ve eşin de bu cennete yerleşin. İstedığınız yerden yiyin ancak bu ağaca yaklaşmayın! Derken şeytan kendilerinden gizli tutulmuş avret yerlerini göstermek için onlara vesvese verdi... Ağacı tattıklarında avret yerleri kendilerine görüldü. Derhal cennet yapıklarından kendilerini örtme-

ye koyuldular... Bunun sonucu olarak dediler ki: Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, mutlaka ziyan edenlerden oluruz”.

Hız. Pir'in bu topraklardaki manevi mirasçıları, öğretisi hakkında aynı fikirler: hakikati arayan herkesin bir kâmil mürşide ihtiyacı vardır. Çünkü mutlak ve ilahi olanı rasyonellikle, akılla anlamak imkânsızdır. Bunu sadece 'izleyerek, izden giderek' anlayabiliriz. Âşık olan yolcular, ancak bu şekilde mutlak olanla yakın ilişki kurabilir, aşk ya da sezgi yoluyla Onunla bir olabilir. 'Sır' ya da 'gizli olan-gayb' kelimeleri zaten bilinmeyen bir şeyi çağrıştırıyor. Bilinmeyeni ise sadece bir kâmil mürşidin izinden samimiyetle giderek anlayabilir, bilebilir ve görünür hale getirebiliriz.

*İnsân olmak için mürşid gerek
Hayvân gibi gitmemek için
Gönlüne dermân bul
Nereden geldin nereye gidersin ara bul*

*

*Hilmî hak ve hakikat söyler
Güneş mezâra asla girmez
Sadece muhabbet vardır
Evliyâ vü Ehl-i Beyt ile*

*

*Taşırım kendim ile Ali'yi
Uzakta aramam ben onu*

*

*Ehl-i Beyt'in tüm ferdleri hayatta
Kendinde ara, uzaklarda değil*

Abdalmâlik Hilmî Efendi (1865-1928) Rahovça

Onların huzurunda Tarih ve Dünya'nın varlığını bir anda unutup sanki âlemden yaşamıyormuşuz gibi bir izlenime kapılırız. Pasiflik gitgide terk edilirken canlılık ve hareket ortaya çıkar, gereksiz konuşma ve tartışmalardan kaçınılır ve bu konuda bir süreklilik gözlemlenir. Eski inanç ve dogmalar sürekli olarak terk edilir. Onun veya manevi mirasçılarının huzurunda bir şey yaşamaya nail olan herkes, yaşamış olduğu müşahedeyi anlatacak kelime bulamaz. Özellikle böyle bir zevki yaşamayanlara, manevi zevklerin anlatılamayacağı konusunda buradaki herkesin hemfikir olduğunu düşünüyorum. Tıpkı helva yemeyen birine helvanın tadını anlatmaya benzer. Bu haller aklın

ulaşılamayacağı hallerdir, uzun sürmezler; yolcu kendine gelene kadar sürerler. Böyle hallerde bir maneviyat yolcusunun, şeriat kurallarına aykırı gibi görünen ifadeler kullandığı görülebilir. Oysaki bunun nedeni 'cezbe' diye adlandırdığımız, samimi kulun cazibesinin ışığından başka bir şey değildir. Âyetle de denildiği gibi: *'Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Mûsâ baygın (yere) düştü'*.

“Bir” ile buluşma ya da “bir”e vuslat, bir maneviyat yolcusu için tek ve en büyük değerdir. Bu buluşmanın sonucundan kaderi belirlenir (*bir beşer kalmak ya da insan olmak*). Fark ve fikir zıtlığı her zaman vardır. Hz. Pir'in manevi mirasçılarıyla buluşmadan net olarak anlayabileceğimiz gerçek, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin öğretisinin, Habibullâh'ın (s.a.v.) silinmeyen, iz bırakan metod ve ilkelerine dayandığıdır.

*Bugün dahî ışık saçan güneş doğdu
Saâdet, âlemin dört yanına bir ilhâm armağanıdır*

*Bu dünyâ bâğında vücûd-i pîr saâdet olduğu anda
Tüm ümmetin kalpleri o gül bahçesine doğru döndü*

*Gizli sır açıklandı gel gör
Îlâhî feyzin denizi artık bu gülün içindedir*

Hacı Ömer Lutfi Efendi (1870-1928). Prizren

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî “Yeni bir fikir, daha önce var olmayan bir şey getirmedi ki” mantıkçılar tarafından “Üçüncü Devir Melâmîyye-i Nûriye” kurucusu olarak tanınsın. “Melâmet”ten bahsederken böyle bir şey söz konusu olamaz. Çalışma yöntemleri ve ilkeleri ile zamanın şartlarına uygun olarak insanları kendi manevi intibahına yönlendirdi. Bu yüzden savımız şudur: *Tekke* mi? - Evet, fakat iki ayaklı tekke... *Tarîk* mi? - Evet, fakat tarîkat değil. Çünkü *tarîk* dediğimiz bir *yol*, *tarikat* ise *handır*; yol kıyısında bulunan bir han. İki yıldızlı bir handa ise ancak “içki karışımı” ve “müziğin ritmi”yle yorgun düşüp uyukuya dalınır. Bu arada da kervan geçer. Madem ki uykun geldi, o zaman sen yol kenarında bir yerde uykuya dal; belki biri geçer, seni uyandırır sen de yolunda devam etmiş olursun.

İman ve aşkıdan bahsederken şunu belirtmeliyiz ki, melâmet zevki Hz. Âdem'den bu yana her zaman mevcut bulunmuştur ve hepimizin hakkıdır. Hangi yol izlenirse izlensin (hangi tarîkata mensup olunursa olunsun) in-

sanın Onunla meşgul ve bunun bilinci içerisinde yaşıyor olması önemlidir. Geçici toprağını yanıltmak için kullanılan bir boş bulut olmamak, günlerini boşa harcıyıp şu kısacık hayatı beyhude geçirmemek gerekir. Bu yüzden mantıkçıların birçoğu melâmeti kendilerine nispet ederken bugün bile Melâmîlerin; Nakşî, Halvetî, Kâdirî ve saire olduğunu yüksek sesle söylüyorlar. Yine de kulun en yüksek bilinç derecesi melâmetin asıl kaynağı olan 'zevk'tir. Zevk dediğimiz gerçek, gerçekleştiği zaman, mekâna bağlı olarak hepsini ihtiva eder ve giysilerini giyer.

Bu bilinç şekli, samimi kulların aşk yolundan bir milimetre bile ayrılması-na izin vermez. Onlar bilinçli olarak kulluk ediyorlar ki, efendilerinin sıfatlarıyla bezenbilsinler. Efendi dediğin taş ve toprağı, dünya ve ahireti, geçicilik ve sonsuzluğu kapsar. Şeriata gelince; şariat, su üzerinde değil suya doğru yürüme disiplini. Tarih ve insanlık gelişimi boyunca herkes suya ulaşabilmek için bir takım dini kanunları yerine getirmiştir. Bu şekilde, hizmet ettikleri bedenleri meyve verirdi. Çünkü şariat, izafi nefsin devamlı bir şekilde, sâlikin manevi yolunu müşahade etmesine doğru yönlendirilmesi için gereken şartlardan ibarettir. Bu hep böyleydi ve her zaman böyle olacaktır. Şariat kuralları insan varlığını gafletten korur, temizler ve ıslah eder, zamanın velisine 'kul' olmaya hazırlar. *Şüphesiz sizin veliniz, yalnızca Allah, resulü ve namazı hakkıyla yerine getiren ve rüku halinde zekat veren müminlerdir. Maide-55.* Dönüşümün her türlüşü ancak, kâmil mürşitte oluşmuş bir ilahi keşfin insân varlığını kaplamasıyla gerçekleşir.

Oysaki insanlar yola girer ve vazgeçer, âyetin uyarısına kulak asmaz: - *Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (Allaha bir zararı dokunmaz) Allah öyle bir topluluk getirir ki, O onları sever, onlar da O'nu severler; müminlere karşı alçakgönüllü ve kâfirlere karşı sert ve onurludurlar. Maide-54.*

Huzurda bulunanlar onu o kadar severdi ki, zamanlarını onu dinleyerek ve ondan öğrenerek geçirirlerdi. O'na karşı duydukları sevgi, saygı ve güven doluydu. Öğretisinin mirasçıları bize sürekli şu âyetleri hatırlatırlar:

"Kullarıma de ki: en güzel olanı söyleyinler."

"Temiz ve güzel söz (inanç), kökü yerleşik ve dalları gökte olan temiz ve güzel bir ağaçtır..."

"Yumuşak söz söyleyin..."

"Güzel söz söyleyin..."

"Delilsiz konuşmayın..."

"Meşru söz söylemek dışında onlarla gizlice sözleşmeyin..."

"Onlara güzel söz söyleyin..."

"Sağlam söz söyleyinler..."

“Açık ifadeli ve etkili bir söz söyle...”
“Bir şey söylediğinizde adaleti gözleyin...”
“Of! Bile deme onlara güzel söz söyle...”
“Onlara yumuşak bir söz söyle...”
“Kullarıma de ki: En güzel olanı söylesinler!”
“Sağlam söz söyleyin...”
“Batıl sözden uzak durun...”
“İftira yükleme...”
“Biriniz diğerinin gıybetini etmesin.”

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî her günkü hayatın detaylarıyla meşgul olur ve yakınlarının beklentileri ile ilgilenirdi. Af ve kardeşliğin üzerinde ısrarla durur, çevresindekilerden asla, kendilerine yük olan ibadet, oruç ve tefekkür istemezdi. İnsanların aşırıcılıktan uzak durmasını tavsiye eder, tutku ve arzu bağımlılarına ise gecenin bir kısmında uyuyun, bir kısmını ise ibadetle geçirin (uyumayın) derdi. Öğretisi der ki: *“Ölçülü kullanmasını öğrenene kadar beden ve duyularınıza karşı sorumluluklarınız var”!* Kendi zaaf ve noksanlıklarından korkanların vicdanlarının huzur bulmasına gayret eder, her şeyin özünün, kendine hâkim olma yetisinde yattığını öğretirdi. Dürtülerle yüz yüze gelmek ve kontrol altına almak gerektiğini öğretirdi. *“Boş bir söz iştince ondan yüz çevirirler...”* Kassas-55. Anlamsız suçluluk duygusundan eziyet çekmelerine izin vermez, yaptıkları hatalarından dolayı hüznü duyanların samimiyetini sever ve der ki: *“Allah sizi kendinize kolaylık sağlamak, başkalarına zorluk yaratmamak için gönderdi.”*

Yumuşaklık ve iyilik, öğretisinin özünü oluşturur: *“Allah refiktir ve rıfkı sever.”* der, huzurundakileri iyi olmaya ve affetmeye çağırırdı. Onun huzurunda iman edenler Onun tarafından gözlemlendiğini, görüldüğünü, kabul edildiğini ve sevildiğini hissederdi. Yalnız bununla kalmayarak *“Sevdiğinizize sevdiğinizizi söyleyin!”* Hadis-i Şerifi ışığında tavsiyelerde bulunurdu. Çok mütevâzi yaşar, bir hediye aldığı anda, onu devam ettirir, kendisine yaklaşılmasına ve ona hitap edilmesine izin verirdi. Onlarla yaşar, onlardan biri olurdu. Örnek oluşuyla izleyenlerini güzel ahlaka, iyiliğe, kibarlığa, çocuklara ve özellikle kadınlara karşı saygı göstermeye da'vet eder; Allah'tan gelene razı olmayı öğretirdi. İmparatorluktaki karışıklıklardan haberdar olup ümmetini korur, siyasete karışmalarına izin vermezdi. Öncelik her zaman mağdurlarıydı. Mahmut Dipşar Efendinin de bildirdiği gibi Hz. Pir, sâliklerin, zor zamanlarında tevbe sûresinin son iki ayetini okumalarını tavsiye buyurmuşlardı.

Müslümanların şu anki durumlarının İslamın bir sonucu değil, öncelikle anlama problemi ve bu âlemdeki etkinliği açısından İslam kimliğinin kaybe-

dilişinin sonucudur. Toplumsal özgürlük hakkında konuşmak bizim konumuzla alakalı değil, fakat onun tanıtılma şekli ve insanların manevi kölelikten kurtulması ile yakından ilişkilidir.

Özgürlük nedir? Özgür olmak ne demektir? Sorularına Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin müritlerinden Yusuf Efendi şöyle cevap verdi: “Özgür olan, yolunda sadece güzel ve olumlu olanı alır ve bir şey tarafından durdurulmayı sevmez. Gücünü boş ve gereksiz şeylere sarf etmez. Böyle bir insan İslam ışığında etkin olur, Müslümanların öğretisi yorumları ile başkalarını usandırmaz. Böyle bir insan her nefes alışında yeni bilgi alır, çünkü her nefes verişinde eskisinin bedelini öder. Böyle bir insanın kalbi hak kulu Süleyman (a.s.) gibidir. Onun fikri Hüdühüd kuşudur, nefsi Belkıs, ilmi Âsâf... Böyle bir insana nefsi serap yaratır ve o ardından bir şey bırakmaz. Bu yüzden hayat ve ölüm gönderilen iki elçidir; kanunu koruyan, verilen ve alınan nefestir. Gerçek şu ki, izafî ruh Süleyman'dan hiç ayrılmaz fakat Belkıs gibi elbet bir gün teslim olmalıdır; hiç olmazsa kendi halkı uğruna. O halk ki, sadece teslimiyetle kurtulabilir ve kendi vatanını bulabilir. Çünkü sadece teslimiyet ve cahiliyeti geri vermekle yani fiil, sıfat ve zâtı kendine nispet etmekten vazgeçmekle galibiyet, özgürlük ve güzel hayat mümkün olabilir.

Beşer dediğimiz canlı varlık her zaman; hırs, açgözlülük, öfke ve güç arzusu gibi duyguları kalbinde barındıracaktır. Ve bu onu köle haline getirecektir. Allah (c.c.) meleklerin yanı sıra mineral ve bitki âlemini ve ihtiyaçları olan her şeyi yarattı. Hayvanlara dürtü; insanlara hırs, akıl ve konuşma yetisi verdi. İnsanlar bedeni arzularının köleleridir, fakat bunun farkında değildir. Her birinin, onları, bu beden sandığından özgürlüklerine kavuşturacak birine ihtiyaçları vardır. Ve sadece *kamil insan* diğer insanlara kurtuluş ve özgürlüğü sunabilir. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.v.): “Kim beni mevlası bilirse, Ali'de onun mevlasıdır.” Mevla dediğin seni özgürlüğe kavuşturan dır, kölelik zincirini kırandır. Tüm peygamberlerin amacı; insanlığa köleyi kölelikten kurtarma yolunu öğretmektir. Bu yüzden iyi yetişmiş her insan özgürlüğe götüren yolu gözer.

Yüce Rabbimiz iki Beni İsrail peygamberine şu emirleri verdi: “Firavuna gidin; o gerçekten azdı. Ona yumuşak söz söyleyin; belki öğüt alır veya korkar!” Yumuşak sözden amaç tavrı değiştirme ya da yetiştirme şeklidir. Çünkü *leyyin* kelimesi amaca ulaştırıcı vasıtayı çağırıştırır, o da *yumuşaklık, kibarlık, iyi niyettir*. Diğer yandan Allah (c.c.) Peygamberimizin (s.a.v.) ashabına karşı tavrını tarif ederken buna benzer bir terim kullanıyor:

“Allah'ın merhameti ile onlara karşı yumuşak (linte) davrandın.” Ali İmran-159.

“Sana uyan müminlere kanadını indir (şefkatli davran).” Şuara-215.

Bu da iyi davranış örneğidir. İnsan ancak iyi davranış ve iyi yetişme ile manevi özgürlüğe kavuşabilir.

İzinden gidenlerin öğrettiklerinden de görüldüğüne göre, insan varlığı yani kişinin biyolojik tecellisi sadece potansiyel kişiliktir. Şehadeti söylemek, gönüllü olarak yola girmeyi kabul ve İslama mekanik olarak girmek anlamlarına gelir.

Manevi mirasçıları ve onların naklettikleri öğreti sayesinde Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sözün özünü öğrettiği görülür. Çünkü bir kelime özü önemsemeden kullanılırsa o kelimenin dahi bir değerinin kalmamasına sebep olur. İnsanın etrafında bulunan herkes kelimeleri istediği şekilde kullanır, zıtlığa düşüp düşmeyeceğini düşünmeyebilir çünkü bir çıkar görmezse bu konuyla asla ilgilenmez. Bu yüzden kelimeleri anlamlı şekilde kullanmak lazımdır. Cana hayat veren kelimedir. Boş kelimeler sadece kevnî kerametlere kapı açar.

Bize öğrettikleri şey, **Âdem** kelimesinin özünün kâmil aklın tecellisi; *Havva*'nın ise kâmil nefsin tecellisi olduğu ve aklın temsilcisinin, kâmil nefis-*Havva*'nın üzerinde olan yılan sıfatlı İblis'in etkisinden dolayı, içinde yatan arzuların peşinden kolayca koşabildiği; bu durumun kâmil aklın temsilcisi olan **Âdem**'in kendi şahidine karşı gafil olmasına neden olduğudur. *Kişiliğin*; fiil, sıfat ve tecelliye benimsemekten vazgeçtiğimiz zaman ortaya çıkan, bizleri birliğe doğru yönlendiren, Rabbimiz ile özgür ve bilinçli ilişkimizden ibaret olduğunu öğretir. Benimsemekten vazgeçtikçe gitgide Hâlîk'a teslim olduğumuzu ve yeniden doğuşumuzun hakikatini bu şekilde gerçekleştirebildiğimizi öğretir. *Başkasının* yüzü ile karşılaşmayı mümkün kılanın, ruhun özgürlüğü olduğunu öğretir. Bu *başkası* dediğimizin kendi yüzünü belirginleştirdikçe bizim kişiliğimizin yansımasını çağrıştıracakını öğretir. Onsuz *kendi* olmak imkânsızdır. *Biz* Onsuz *biz* değiliz. *Biz* sadece Onunla *biziz*. Bizim gerçek kişiliğimiz sadece Onunla olur.

Ancak teslim olan bir kişiye teslim olduğumuz anda kendi kişiliğimizi hissedebiliriz. Âyette de denildiği gibi: “Ben Rabbime doğru gidiyorum, O bana yol gösterecektir.” Saffat-99. O'na doğru gidiş, gönüllü olarak yola giriş; bir beşerin, âlemi, Yaratıcı'nın yarattığı gibi zevk etmeye başlaması demektir. İnsan olarak yeniden yaratılış ise, âlemi, Yaratıcı'nın gördüğü gibi görmesi demektir. Şu âyetleri anlarız:

“Yalnız Rabbinin yücelik ve ikram sahibi zatı baki kalır.” Rahman-27.

“Onun zatından başka herşey yokolucudur.” Kasas-88.

Bize şöyle derlerdi:

“Bütün peygamberler uyarmak ve çağrıda bulunmak için gelmiştir. “*Fe in tâbû ve ekâmu’s-salâte ve âtu’z-zekâte fe ihvânüküm fi’-d-dîn- Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir.*” Tevbe-11. “Sadece Allaha kulluk edilir, O’ndan gayrı herşeyden temizlenmek gerekir... Allah’ın kelamı keyfi olarak kendi terazimizde ölçülmez, ağırlığı ne artırılır ne de eksiltir... Yaptığınız her ne kadar iyi bir şeymiş gibi görünüyorsa da Allah’ın kelamı kemale ermemiş küçük beyinle ölçülmez, insanın hissesine, gerçeğe olan hakkına el koyulmaz, eksiltilemez... Küçük şahsi çıkarlarınız yüzünden yanlış anlaşılan vahiy, insanı hak yolundan saptırmaz ve zarar vermesin, dünyada zulüm yaratmasın...”

İnsan ruhunu rahatsız eden en önemli sorun günümüz insanını da ilgilendiren hep aynı sorun olmuştur. Bu da şu sorularla tanımlanabilir: “Kimiz, nereden geldik, neyden oluştuk, içimizde ne tür güç taşırız, bu enerjilerin kaynağı nedir ve onları nasıl kullanabiliriz? Nereden geldik ve nereye döneceğiz? Kişilik(zât) nedir ve değişime nasıl uğranır? İnsan nedir ve ona gerçek anlamını veren nedir? Oysaki “*Bu hayatın Sevgiliyi bulmaktan başka bir anlamı yok. Sır kaynağını bulmaktan ve ruhun mutmain olmasını sağlamaktan başka bir gayesi yoktur. Bu yüzden sadırlar açılmalı ki içine bakılsın. Yaratıcının bizlere neler bahşettiği ve bizleri nelerle bu dünyaya gönderdiği görülsün. Hakikat bir kere bulunmalı ve bu sonsuza kadar sürmeli... Bu dünyada iken bulunmazsa o zaman öteki dünyada dahi bulunmaz...*” Herkes bunun farkındadır...

Tüm bu soruların cevabı seyr u sülûk sayesinde bulunur. Yolda bir zat son kişiliğine varır ve bir bütün olarak gerçekleşmiş olur. Ve cevaba ulaşan herkes, asıl anlamıyla bir *kişilik* (zat) olmuş olur. Daha önce de söylediğimiz gibi insan varlığı, biyolojik olarak bir potansiyel kişilikten ibarettir. Ancak, o, Yaratıcı’sından ibaret olan birliğe katıldığı sırada gerçek bir kişilik olur. Mahmut Dipşar Efendimizin de güzel bir sözü vardır: “Hey Talib! Allah’ın işine karışma ama Allah ile karış”

Kendimizden zuhura çıkıp *rahmet harem*ine girmeliyiz. O’nun iradesi bizim irademiz olmalı, içimizdeki, üzerimizdeki ve etrafımızdaki âlemi O’nun bilinci ile seyretmeliyiz. Ancak bu şekilde bir insanın hayatı anlam kazanır. Çünkü biz o zaman memnuniyet ile doluyoruz. Tevbeyi bir arayış ve gerçek hayatın doğuşu için gerekli insan tabiatının bir tecellisi olarak anlamalıyız.

Dini tanıklığı anlamının anahtarı yakın ilişki kurulabilecek Rabb’de yatar. Rab, *sâlikin*-âşik yolcunun içinde gerçekleşen seyr u sülûk sırasında *tanıklık etmeyi-müşahedeyi* ister. Bu şekilde, Âşığa, içindeki ilahi olanla ilişkisini fark

ettirir. Sohbet sırasında ise mürşidin duygularına dayanır ve O'nun büyüklük duygusu ile işaretlenir. Bu tür durumlar en çok muhabbet sırasındaki kişisel tanıklıklardır, cana can katan kelimeleri duyanların tanıklığıdır.

Bugün, Hz. Pir'imizin öğretisinin mirasçısı olan herkes, tevhid-i ilahi-yi-Allah'ın birliğini savunur. Bu ilahi tevhid üçe ayrılır: fiillerin birliği, sıfatların birliği ve zatın birliği. Her süreçte, âşık sevdiğini bilinçli bir şekilde, hem afakta hem de enfüste seyrederek. Kendi kâmil sıfatlarıyla etkileyeni (isim, sıfat, fiil) etkilenenden (rengi, duygu ve düşünceler) ayırt eder.

Kullanmış oldukları not ve risalelerden de görülebildiği gibi Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin, güzel olan bütün öğretileri kabul ettiği görülür. Bir eserin tefsirini yaptığı zaman da sadece mühim olan özü ile ilgilendiği tespit edilebilir. Etik bir monoteist olarak sadece gerçeği kabul eder ve sadece hakikatin izlenmesini ister. Yanlış olan her şeyi reddeder ve ilgilenmez. *Mekân ve zaman, serap ve gerçek, hak ve yalan*, gibi kavramlara ışık tutmaya çalışır. *Ego* ve onun tecellisinin sadece *bilincin* bir kategorisi olduğunu ve yine bilincin olgunlaşmasıyla yok olacağını öğretir. Öğretisine göre “*Kendini geçmiş ve geleceğinden kurtaran, böyle bir şeyin hiç var olmadığını anlar*” ve bu şekilde akıldaki engelin ortadan kaldırılabilceğini öğretir. Öğretisinin özünde; aşk ve kanunun, cömertlik, merhamet, afv, bilinç ve iradenin bileşimi yatar. Ona göre aşk, tam anlamıyla uyanışa yol açmayan fakat yaratılan her şeyin içinde ve tüm varlık seviyelerinde bulunan *evrimsel dürtü*dür. Dolayısıyla yola giren tüm dürtüsel akıllara özel önem vermiştir. Amacı, her birinin *ayrı bir âlem* olduğunu ve O'ndan yüz çevirmekle kesret ve isimlerin ortaya çıkmasına neden olduklarını öğretmekti.

Seyr u sulûk denilen bu yolu gönüllü olarak bile isteye kabul etmek, *dönüşümü kabul etmek* ya da *insan varlığının yenilenmesi* anlamına gelir. Bu da bir ontolojik kategori olarak insanı Rabbiyle öyle bir ilişki içerisine koyar ki, ikinci el açıklamalarla asla memnun kalınmaz. Yolu kabul etmek *kendini ifade etmek* ya da *beyan etmek* ve insanın düşüncesini kendi hatalarının ters yönünde duran hedefe doğru yönlendirmek demektir. Ve bu şu demektir:

“*Lekad halekne'l-insâne fî ahseni takvim-Muhakkak ki biz insanı en güzel denge ve biçimde yarattık.*”

“*Summe radednâhu esfele sâfilîn-Sonra onu bu dünyaya, kendi dünyasına geri döndürdük.*”

Kendi *benliğimizi* ortadan kaldırdıkça ve 'O'nun tarafından ihtiva edilmemize izin verdikçe; özümüzü daha tam bir şekilde gerçekleştirmiş oluruz. *Küntü kenzi* bulur *HÜ*'ya dönmüş oluruz.

Dış yaratma, bir damladan çiftlerin yaratılması, iç yaratma ise içinde 'ilah-i aşk' oluşan ve kalbi Muhammed zevki ile dolan müminin *Cemal* cennetine girmesidir. Buradan duyan davete cevap verir: "*Semi'nâ ve eta'nâ-duyduk ve itâat ettik.*" Çünkü davete cevap veren tüm ruhlar, önceden empoze edilen ve onların kendi kendilerinden uzaklaşmalarına neden olan inancın farkına vardıklarını teyit ederler. Bu yüzden, tüm kalpleriyle şunu okurlar: "*Âmene'r-rasûlû bimâ ünzile ileyhi min Rabbihî ve'l-mü'minûn-Peygamber ona Rabbinden vahyedilene iman eder.*" Ya da yepyeni bir hayatı, kendimizi ve etrafımızdaki her şeyi yeni bir şekilde zevk etmek için, ruhun, kalbin, duygu, düşünce ve aklın dönüşümüne davete icabet ediyoruz. Bu yeni hayat *Muhabetullah'tır* ve bunu sadece Allah'ı sevenler ve aşkta yananlar öğretir. Bu, insan varlığının iç dünya gerçeğidir, insan bu noktadan doğar. Bu noktadan doğan insan nerede görülürse görülsün O'nun görüldüğünün farkındadır. *Tüm diğer ibadet şekilleri 'izinsiz' ve 'emirsiz' sayılır ve böylesi kabul edilmez: 'Ve kadimnâ ilâ mâ amilû min amelin fec'alnâhü hebâen menşûrâ-Onların yaptıkları işlere yöneliriz, onu savrulmuş toza çeviririz.* İmam Cafer'in (a.s.) bu âyetten neyin kastedildiği hakkındaki bir soruya şöyle cevap verdiği biliniyor: "Allah'a yemin olsun ki, onların amelleri bembeyaz kumaştan daha beyazdı. Namaz kılar, oruç tutar ve benzeri iyi işler yaparlardı. Ama kendilerine bir haram sunulunca haramı işlemekten geri durmazlardı." Bk. El-Kafi, c.2, s.81).

Âyet, kuruntusal bir şekilde vahyi izleyenleri kasteder. Mürşit olmadan Rabbine doğru yola girenleri, şariat ve mushaftan başka hiçbir şeye ihtiyaç duyulmayacağını düşünenleri kasteder. Bu tür kişiler, kendi sorumluluklarına/risklerine göre hareket ederek, şehir planlama, proje veya inşaat iznine gerek duymadan tek başlarına bir bina inşa etmeye çalışanlara benzerler. Tek dayandıkları şey mirasla aldıkları bir parça toprağa kısa süreliğine sahip olmak. Şekillenmemiş akıllar, maddi ve sağlık durumlarından güç alıp bir an için kibirlenirler. Böylece yolun sonuna varınca sol ellerine yıkım kararı ve arazinin önceki haline dönüştürülmesi emri verilir. Böyle yorgun ve güçsüz bir haldeyken bunu bile başaramayacaklarının farkında olamazlar. "*Kul hel nünebbiüküm bi'l-ehserîne a'mâlen. Ellezîne dalle sa'yuhum fi'l-hayâtîd-dunyâ vehüm yehsebûne ennehüm yuhsibûne sun'en. Ulâike'l-lezîne keferû biâyâti rabbihim ve likâihî fehebitat a'mâlühüm felâ tükümü lehüm yevme'l-kıyâmeti veznen-De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. Onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden kimselerdir. Bu yüzden onların amelleri boşa gitmiştir ve biz kıyâmet günü onlar için bir tartı kurmayız. (onlara bir değer vermeyiz).*" Kehf-105.

Öğretisinin etkisi sayesinde, enfüsümüzü tanımanın hepimize *farz*, kendimizi afakta görmenin ise *sünnet* kılındığını, bu iki bayramın birleşiminden Cuma Bayramına çıkıp, böylece ziyaretçilerimiz için *vâcib* olduğumuzu, hal böyleyken de sadece sonsuz *zîkrullahın* aynası olabileceğimizi öğrendik. Niyâzî-i Mısırî hazretlerinin de *Vahdetnâme* adlı eserinde dediği gibi: “*Ezeli sıfatlarım yok edilemez, bâkidir. Fakat tüm yeniden yaratılan sıfatlarım fânîdir ve Bana, sâhibine döner...*”

Ne yazık ki, tüm dinlerin din adamları, şeriatın yerine getirilmesi ve ibadetlerin mescitlerde ifa edilmesini kurtuluşa erenlerin arasında bulunmanın anahtarı olarak görüyorlar. Emevilerin gelişinden sonra Hz. Muhammed'in (s.a.v.) öğretisinin izinden gidenler dine mekanik bir şekilde dâhil olmaya başladı... Böylece, günümüzde de İslamın sadece ibadet ve ritüellere indirgendiğini görebiliyoruz. Pişman olan bir günahkâra; onlara başvuran, tövbe edip günahını onların menfaatleri karşılığında satan bir müşteri gözüyle bakılır oldu. Çünkü onları yönetenler ve adına *imam* dediğimiz kişiler, *kabile önyargılarının* insanın içine yerleştirilmiş olduğunu ve insanın günaha eğilimli olduğunu çok iyi biliyorlar. Oysaki kendilerinde bile *mağara önyargısı*nın olduğunu ve başkalarını kendilerine göre yargıladıklarını anlamıyorlar. Bu yüzden tiyatral bir şekilde sahneye çıkıp yalancı bir otorite sunarak; kendi hakikatlerini, kendi kişiliklerinin hakikatini gizliyorlar.

Af dilemek, insanı mükemmeliyete doğru götüren yoldur; insan algısının ulaşamadığı bir iç gerçektir. Çünkü bir insan sadece kendi Rabbiyle ve başkasıyla diyalog kurduğu zaman kendi hakikatine ulaşır. Bu yüzden, *ölmeden evvel ölüm aranır*. “*Mûtu kable entemûtu-Ölmeden evvel ölünüz...*” *Algılarınızdan ölünüz*. İnsan varlığının bu süreç içerisinde yeni bir tabiat aldığını, yeni bir güç tarafından kuşatıldığını, yeni bir coşku, yeni bir ışık aldığını daha önce de söylemiştik ve bütün bunlar, bir insanın süreç sona ermeden kendi kendisine veremediği şeylerdir.

Af, insan kalbini değiştiren ve ruha can veren bir gerçektir. Bu yüzden af dilemek, affı sözle arayıp tekrar kendi musibetlerini, günah ve dertlerini düşünmeye başlayan bir kimsenin kârı değildir. Af dilemek, bir takım ‘tarihi’ veya başka sebeplerle, iman etkilenmeden, olay akışına bilinçli olarak ‘katılmak’ demektir. Bunun için bazı ön şartlar gerekir. Değişimi ve kişiliğin gerçekleştirilmesini getirecek *mürşit* ile buluşmak gerekir.

Bu *dini inancın* gücü, af diledikten sonra zevk ve tanıklık edilene bağlıdır. Mürşit ile olan uzun bir bağlılık neticesinde kazanılan biliş, sâlikin psikolojik süreçlerinin toplamından (sâlikin dış ve iç gerçekliğinden) ibarettir. Yaşamak,

yaşam gerçeğini kapsamak ve kavramak demektir. Daha doğrusu, kendine tanıklık etmektir. İç dünyamızın dış dünyamızla bağdaşıp bağdaşmadığını görmek gerek. Eğer bağdaşıyorsa, başkasını affetmek kendini affetmekle eşit olur. Dış dünyanda affedebilir durumdaysan, iç dünyanda da affedebilirsin.

Tevhid öğretisi, gerçekçi ve imanlı bir hayatın değerini ve hakikatini zevk ettirir ve yaşatır. İlahi ve insan bilincinin öte duygusunu hissettirir ve yüce varlığa olan hasreti uyandırır. Algısal/kognitif duyularımıza dayanmaz; entelektüel alanın ve mantıksal sonuçların dışında bulunur. Rabb ile birleşme eğilimi eskiyi bastırır ve sadece teslimiyet duygusu doğduğu takdirde zuhura çıkar. Geride kalan her şey önemsizdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müminden gayba inanması istenir: *“Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan (Allah yolunda harcarlar).”* İnsandan, algılarının ulaşma hudutlarının ötesinde bir gerçeğin var olduğuna inanmasını ister ve şöyle der: *“Müminler gayba inanlanlardır.”* Müminler; Rablerini içtenlikle seven, kelamının her şeklini uyanık bir şekilde takip eden ve Allah'ın istediği gibi hareket edebilmek için Kelamullah'ı açık ve net duymak isteyenlerdir...

Gayb kelimesi birçok kelimenin eş anlamlısıdır: Allah'a inanmak, Allah'ın sıfatlarına inanmak ve bazı şartlarda görünmez yardımın varlığına inanmak. *Gayb* kelimesi; *gizli olan, görünmeyen, belirsiz olan* anlamına gelmektedir. Bu durumda geçmiş ve gelecek de bizden gizlidir; fakat *gayb* demek *geçmiş ve gelecek olaylara* inanmak demek değildir, görünmez bir dünyaya inanmak asla. Yetmiş iki bin âleme *bir* gözle bakmayan, halka öğretmen olsa bile hakikatte câhildir.

Bu âlemde duyularımızın algılayamadığı bir takım şeyler vardır. *Gayb* âlemine inanmak, şu varlık âlemi içinde duyularımızın algılamadığı bir gerçeğin de var olduğunu kabul etmek demektir. Bu inanç, insanın, duyularını bir enstrümanmış gibi algılamasına izin vermemeli. Çünkü bu şekilde insan görmediği veya hissetmediği şeye inanmama durumuna getirilir.

Bu yüzden şöyle bir kural var: *“Size verilmeyen bir şeyi asla istemeyin, size vahy edilmeyen bir şeyi asla konuşmayın ve asla kuruntulara kapılmayın. Kendinizi ahirete hazırlayın...”*

Gayba inanmanın en önemli 'bağ' olduğunu öğrettiler. Yaratılan ve Yaratılan arasında var olan bu bağ, biz ve görünmez âlem arasındaki bağıdır. Bu yüzden, dua ettiğiniz sırada, ihtiyaçlarınız için 'ilham' isteyiniz. Allah'ın kalbinizi-bilincinizi nasıl ilhamla dolduracağını göreceksiniz. Kendi kanunları olan görünmez âlemden mutlaka sizlere yardım gelecektir.

Mahmut Dipşar Efendi bir yazısında açıkça şunu ifade etmişti: Allah (c.c.) Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla rabita verir: “*İkra’ bismi rabbi-ke’l-lezî halak-(Tüm yaratıkları) yaratan Rabbinin adına oku.*” İnsan, kökünü ve rabitasını bulmadan Allah’a götüren gerçeği tek başına bulamaz. *Potansiyel İnsan*, kendini Allah ile bağlayan usulü/rabitasını ancak Rabbinin ismi yani ‘*Rabbi’l-hâsî*’ olan gerçek ismiyle bulur. Talip olanlar: “*Vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehüm sübülenâ-Bizim uğrumuzda çaba gösterenleri, elbette yollarımıza iletiriz.*” Ankebut-69. Ama görünmez âlemden gelen yardımın şartları var, bu yüzden: “*Hep birlikte Allah’ın ipine sarılın; parçalanmayın! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani birbirinize düşmandınız; o kalplerinizi birbirine kaynaştırdı da O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz ve bir ateş uçurumunun kenarındaydınız; O, sizi oradan kurtardı. Allah, hidayet bulasınız diye işte böyle âyetlerini size açıklıyor.*” Âli İmran-103.

Efendimiz, (s.a.v.) yardım sözü hakkında şöyle buyuruyor: “*Allah (c.c.) âlemi hiç öncüsüz bırakmadı ve asla bırakmaz. Âlem çöküşün eşliğinde bulunduğu, Allah (c.c.) bir İnsan yaratarak onu kurtarır.*”

“*Bilin ki Allah ölümünden sonra yeri diriltir! Düşünesiniz diye ayetleri size açıkladık.*” Hadîd-17.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî der ki: “*Öfke ve hırs zamanı geldiğinde kendine hâkim olan insan nerede? Bahçeden bahçeye bu insanı arıyorum.*”

İlim ve bilim sadece bir mumdur. İlim insanın öğrenmesi, tabiat ise insanın yetişmesi ile ilgilidir. İnsan, ders sırasında zikir, şükür ve sabırla ilim kazanır, iyi huyu ise edeple alır. Tüm iyi huyların annesi tabii ki aşktır, hepimizin içinde doğması gereken aşk. Bu yüzden, fedai olun, bu aşk yolunda kurban olun ki, aşk içinizde doğsun. Öfkenizi kontrol altına aldığınızı ya da öfkenin sizi kontrol altına almadığını hissettiğiniz zaman siz özgür olmuş olursunuz. Arzularınızı kontrol altına aldığınız anda siz özgürsünüz. Yasak olan bir şeye el uzatma imkânına sahip olmanıza rağmen; inancınız, aklınız ve bilinciniz bunu gereksiz olarak görürse, siz özgür bir insan olarak kendi arzunuzu kontrol altına almışsınız demektir.

Özgürce yaşamak istiyorsanız, çalışın ama başkasının malına asla göz koymayın, dünya malında gözünüz kalmasın. Hz. Ali’nin de dediği gibi: “*Şu geçici âleme gelen insan iki gruba ayrılır: Biri gelir, kendini köle eder, satar ve unutulup gider. Diğeri gelir, kendini rehinden kurtarır/satın alır, özgürlüğe kavuşur ve sonsuzluğa gider.*”

Bir keresinde Yusuf Efendiye dedim ki: “Bugün, kıyamet alametlerini gören insanların sayısı gitgide artıyor!” O da şöyle cevap verdi: “Onların bir

suçu yok, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sözlerini duymamış olabilirler: Kıyamet alametlerini gören kişiye kıyamet günü yaklaşmıştır.”

Bir şeyi görür ve arkasından hemen koşarsınız, kulağa hoş gelen bir söz işitir hemen izinden giderseniz, çocuğunuz bir şey ister hemen ona verirsiniz, canınız bir şey çeker hemen karnınızı doyurursunuz; siz köle oldunuz, esir alınıyorsunuz fakat bunu bilmiyorsunuz. Aslında mal ve varlığınızın size hizmet etmek için verildiğini bilmiyorsunuz. “O, yerde olan her şeyi sizin için yarattı...”Bakara-29.

İnsan bir paradoks tecellisidir. Mecnun’un derdi Leyla’ya kavuşmak, devenin derdi ise yavrusunu düşünmektir. Bir zaman Mecnun deveyi, diğer zaman deve Mecnun’u güderdi. Ancak Mecnun bir anda durup deveye: “Ey deve!” dedi. “İkimiz de aşığız. Fakat aşklarımız birbirine zıt, birbirine aykırı! Demek ki biz, birbirimizle yol arkadaşlığı yapmaya uygun değiliz.” Vücut ve ruh (bilinç) kendi bildikleri ve kendi eğilimleri olan her şeyi kendi yollarına çeken iki varlıktır. Bilinç, ilerlemek ve gelişmek isterken; beden, dünya nimetleriyle memnun olup durmak ister. Dolayısıyla, berzah âlemini müşahade ettikten sonra zevk ve irfanîyetle O’nun fiil, sıfat ve zatını yaşamak gerekir. Veliler, sonsuzluk ve geçicilik âlemleri arasında yani beden berzahında bulunanlardır. Bu suret âleminde, iç âlemlerinden aldıkları nimetleri, talip olanlara ikram ederler.

*Bahre düşünce katre deniz olur
Ruh O’nunla birleşince O olur*

Ruhun madde üzerindeki hâkimiyeti arttıkça dil, diğer duyu organlarının sözcüsü olarak sadece gerçeği konuşur ve kalplerde sadece aşk var olur. Hakında çok konuşulan aşk dilden gözlere geçtiği anda ise; dil, gücünü kaybeder ve duyuların emri ile ellerin yarattığı suretler yine aynı eller tarafından kırılır. Çünkü sürekli değişen gözü esir alan şekiller ve suretlerdir. Bu değişme, zaaf ve komploların kinlerini gösterip yok olmalarına kadar sürer...

“Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi işler yapanlar başka.”

*Sanma ey zâhid bizi kim öyle hor u ahkârız
Bizler ol âyine-yi âlem-nümâ-yı ekberiz
Tâlibân-ı feyz-i Ahmed bendegân-ı Haydar'ız
Nakşîbend sûretteyiz lâkin Melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hakk mezhebiz*

Bursalı Mehmet Tâhir Bey Hazretleri

Kosova'da Üçüncü Devre Melâmîliğin yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Faaliyetleri ve Halifeleri

Raif VIRMİÇA³³⁴

Sayın Başkan, muhterem efendiler, değerli katılımcılar, hepinizi saygı ve muhabbetle selamlıyorum. Bu vesileyle tasavvuf alanında ad yapmış tasavvuf düşünür ve bilim adamlarını ve siz değerli efendilerimizi bir araya toplayan bu sempozyumun örgütlenmesini üstlenen kurum ve kuruluşlara ve bireyle-re de teşekkürlerimi arz ediyorum.

Efendim,

Melâmîliğin ve kültürünün uzun ve zengin bir tarihi olduğu malumdur. Bu tarih süzgecinde üç devreden geçen Melâmîliğin iniş ve yükseliş dönemlerini de görmekteyiz. Balkanlar'da Melâmîlik denince akla Üçüncü Devre Melâmîliği (Melâmiyye-i Nûriye) ve kurucusu Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri gelir. Osmanlının bu topraklardan gidişinden sonra bugünkü Türkiye topraklarına yayılan Melâmîlikten de söz edilmektedir. Bu yönde Üçüncü Devre Melâmîlerin önde gelen son devir isimleri arsında, Osman Kemalî Efendi, Hacı Maksut Efendi, Hasan Fehmi Tezdoğan Efendi, Yunus Efendi, Niyazi Efendi, Mahmut Dıpşar Efendi vb. kişilerin olduğunu görmekteyiz.

Her ne kadar Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin hayatına ilişkin bilgiler Abdükbaki Gölpınarlı'nın başyapıtı olan "*Melâmîlik ve Melâmîler*"³³⁵ kitabında zikredilmişse de akabinde bu konu üzerinde yapılan araştırmalar, yayınlanan eser ve makalelerde onun bilgilerinden pek çok ileri gidilmemiştir. Özellikle de Melâmîliğin Balkanlar'da müteakiben Makedonya'da özellikle de Kosova'da yayılmasıyla ilgili bilgilerin kısıtlı ve arada boşlukların olduğu malumdur. Lakin son dönemlerde az da olsa bu yönde ve bu konular üzerine ilginin artmaya başladığını söylememiz gerekir.

334 Araştırmacı Yazar, raifvirmica@gmail.com

335 Abdülbaki Gülğınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, Milenyum Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2013,

Malumunuz, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin Rumeli'ye geçişi, onun şeyhi Hasan el-Kuveysnî'nin "Filân kitabı okut, sen Rum'a git" emriyle 1829 yılında başlamıştır. İskenderiyeden yola çıkıp Antalya, Gelibolu ve Selânik şehirlerinde biraz kaldıktan sonra Serez'e gelir ve Serez Medresesi'nde bir süre müderrislikte bulunur. Akabinde Demirhisar, Doyran, Usturumca yoluyla 1831 yılında Koçana'ya yerleşir.³³⁶ Daha sonraki hayat hikâyesi malumdur.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin geldiği bu ortamın o dönemdeki durumuna genel bir bakış atacak olursak Osmanlı Devleti'nin yenilenme ve reform dönemine yani zayıflama ve güç kaybetme dönemine denk düştüğünü görürüz. Dünya için ise teknoloji ve felsefe açısından coğrafya sınırlarını aşan ve büyük bir hızla yaşanan acı değişimler dönemidir.

Bu gelişme ve değişimler Avrupa'da yeni bir bilincin doğumunu oluştururken, Osmanlı Devleti için ne yazık ki gün batımını ve karanlığın öldürücü belirtilerini bildirmekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında yozlaşma, sarsılma ve çatlama görülmüyordu.

Bu dönemde meydana gelen çatlak ve büyük ölçüdeki değişmelerin tesiri altında kalan toplum, tarikat ve tasavvuf kurumları birbirine düşmeye başlamışlardır. Toplum ise sevinç ve huzurunu bu yenilik ve değişmelerde görmekteydiler.

O dönemde bu topraklarda tasavvuf alanında belki de en önemli kişilerden biri olarak nitelendirilen Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri, yapmış olduğu esaslı çalışmaları ve değerli faaliyetleriyle gündeme gelerek, yaşadığı toplumda kalıplaşan ve kabuk bağlamaya yüz tutan İslam akidesine yeni bir hareket, yeni bir ruh ve yeni bir aydınlık getirecek inanç ve güveni kazanmış; bunu kullanarak Melâmîlikte yeni bir dönemi yani Üçüncü Devre Melâmîliği yaymaya başlamıştır.

Bu güveni daha da sağlamlaştırmak için, onun, bu yöreyi iyi tanımak yanında buradaki toplumsal hayata uyması ve bir Türk olarak yaşaması gerekiyordu. Lakin her ne kadar Türkçe konuştuysa da "Arap Hoca" mahlasıyla ün yapmıştır. Sadece çevresindekilere değil, geniş çaptaki topluma da kendini sevdiren takdir ettirmiş ve büyük bir otoriteye sahip olmuştur. Sürdürmüş olduğu sohbetlerinde, karşısındakinin yeteneğine göre telkinde bulunarak kişiyi kazanmaya çalışmış, karakteri de yumuşak olduğu için bazen küçük şakalar da yaparak kendini sevdirmiştir.

336 Abdülbaki Gülğınarlı, age, sayfa 234,

Hiz. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ilk önce kendisini Rumeli'de Melâmî meşrep dervişlere tanıtır, nüfuzunu zâhirî ilim ve müderrisliği ile kuvvetlendirdiğini; hükümet erkânı nezdinde de kolayca ağırlığını koyduktan sonra, acele etmeden yavaş yavaş mesleğini yani son devir Melâmîliği daha ziyade merkezlerde müderrisleri hedef alarak geliştirip yaydığını görmekteyiz.

Malumunuz, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri 1850 senesine kadar Melâmîliği açıkça ilân etmiyor, tevhid akidesini Nakşibendî usûlü üzere öğretiyordu. Lakin Prizren Vilayeti'nin kurulmasından ve vilayet merkezinin Prizren'e taşınmasından sonra Seyyid Hazretleri de 1850 yıllarında Prizren'de ikamet etmiştir. Burada kaldığı iki yıl zarfında çeşitli tarikatlar adına ve o tarikat erkânı üzerine ders veren ve şeyhlik yapan Seyyid Hazretleri bu tarihten itibaren artık Melâmîlik adıyla anılan tasavvuf ve tevhit neşesini telkin etmeye başlamıştır.

O dönemki Prizren'e bakacak olursak: Prizren'de muallim ve müderrisleriyle anılmış Gazi Mehmet Paşa Medresesi, Emin Paşa Medresesi, Sinan Paşa Medresesi ve Mahmut Paşa Medresesi yanında Prizren Ruştiye'sinin ve 21 iptidai mektebin üstün çalışma ve faaliyetlerini görmüş oluruz. Dolayısıyla önceki dönemlerden kalma önemli birikimlere sahip Prizren'de kültür, yazın ve sanat yaşamının da çok zengin olduğunu anlamış oluruz. Bu dönemde Prizren'de çok sayıda bilim adamı, yazar ve sanatçı bir araya gelip, yerel çerçeveyi de aşarak, orayı, Rumeli'nin en güçlü ilim ve sanat merkezlerinden biri hâline getirmişlerdir.

O dönem Prizren'deki durumun ve faaliyetlerin ne seviyede olduğunu Rahovaça Melâmî Tekkesi Şeyhi Abdülmelik Hilmî Efendi "Mehdiye-i Pürzerin" şiirinde çok iyi bir şekilde dile getirmiştir:

*Menbâ'-ı 'ilm-i hakîkattir 'azîzim Pürzerin
Mâden-i 'ilm-i ledündür dil-münîrim Pürzerin*

*Kible-gâh-ı âşıkândır ârifinin meskeni
Bâğ-ı tevhîd bâb-ı vahdettir beşîrim Pürzerin*

*Gerçi gül etrâfına peydâ olur hâr şübhesiz
Verde nisbetle gülistândır emîrim Pürzerin*

*Evliyânın yatağıdır anda akar feyz-i hakk
Rûhu tathîre hamâmdır dinle cânım Pürzerin*

*Okunur onda Fütûhât hem Füsûs u Vâridât
Hâce-i vahdet sarâyıdır revânım Pürzerin*

*Rûm ilinde ibtidâ tevhîde neşr ü der-mahal
Pây-i pîr basdığı yerdî ey muhibbim Pürzerin*

*HİLMÎ der ki medhe doymam bâis-i feyzim yeri
Menşed-i şeyh Hulûsî'dir dinle şâhım Pürzerin.*

Seyyid Hazretleri bu dönemde sadece bir tarikat şeyhi değil, insanlığı hedef alan, insan haysiyetini her şeyin üzerine çıkaran ilim, ahlâk ve irfan ile tezyin edilmiş bir inancın temsilcisi; Hazreti Muhammed'i terennüm eden ve ona dönüşü savunan bir tevhit sembolü haline gelmiştir. Bu hüviyeti ile dönem ilim adamlarınca onun bu asrın reformcusu olarak nitelendirildiği malumdur. Melâmîlik konusunda yenilikler getiren ve Üçüncü Devre Melâmîliğinin Makedonya Kosova, Bosna ve Sırbistan'da tekkelerinin kurulmasında büyük payı geçen Muhammed Nûru'l-Arabî'nin, bu yerlerde bu konu üzerine yapılan kısıtlı araştırma ve makalelerde bir reformatör olarak nitelendirildiği bilinmektedir.

Aynı bu düşüncede bulunan Bosna araştırmacısı Çehayic, Üçüncü Devre Melâmîliğinin kurucusu olan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin yani Arap Hoca'nın derin bir İslam ve tasavvuf kültürüne sahip olduğunu bildirerek, Onun, Melâmîliğinin yeniden canlanması için yeni düşünce ve eğilimleri ekleyip, Üçüncü Devre Melâmîliğinin Rumeli'de daha da gelişmesine neden olduğunu dile getirmektedir.³³⁷

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri Melâmîlikte bu eylemleri yayarak çok önemli âlimlerin dikkatini çekmiş ve onları kendi etrafında toplamıştır. Anadolu'dan ziyade Rumeli'de özellikle de Makedonya ve Kosova'da birçok halifesi olmuştur. Benzer düşünceleri ünlü araştırmacı Prof. Dr. Hasan Kaleşi de Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri ve Melâmîlikle ilgili makalelerinde dile getirmiştir.³³⁸

Ona göre, Üçüncü Devre Melâmîliğe vermiş olduğu önemli düşünce ve yeniliklerden biri de tekkeler ve bu tekkelerde yapılan ism-i celal zikirleridir. Çehayic, zikirlerin genelde Cuma namazından sonra veya bazı tekkelerde Cuma akşamları, ilahiler eşliğinde yapıldığını da anlatmaktadır.³³⁹

337 Džemal Čehajić, Dervški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama sa Posebnom osvrtom ne Bosnu i Hersegovinu, Orjentalni Institut u Sarajevu, Posebna Izdanja XIV Sarajevo 1986 god. Sayfa, 208 – 210

338 Prof. Dr. Hasan Kaleši: Prizren Kao Kulturni Centar za vreme Turskog Perioda

339 Džemal Čehajić, Dervški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama sa Posebnom osv-

Gölpınarlı'nın eserinde, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin yetiştirdiği halifelerinden söz edilmekte fakat Kosova'daki halifelerinden özellikle de ilk halifesi olan Prizrenli damadı Abdurrahim Fedai hazretlerinden, Kosova'da ilk Melâmî şeyhi olan Şeyh Recep Hulusi Efendi'den, Süleyman Efendi'den, Abdülmalik Hilmi Efendi ve onların kurmuş oldukları tekke ve faaliyetlerinden hemen hemen hiç bahsedilmemektedir.

Tebliğimin devamında, bugüne kadar Kosova'da Melâmî tarikatının yayılmasında büyük emeği olan Şeyh Recep Hulusi Efendi ve bu topraklarda kurmuş olduğu ilk asitanesiyle ilgili bilinmeyen malumatlar verip burada ad yapmış Şeyh Hacı Ömer Lütfi Efendi ve ilahilerindeki Melâmîlik ve Pirimizle ilgili bölümlere yer vereceğim. Müteakiben de Rahovça Melâmî Tekkesi kurucusu Şeyh Abdülmalik Hilmi Efendi'nin bazı ilahileri üzerinden Hz. Pir'imize olan bağlılığını dile getirmeye çalışacağım.

Hz. Pir Muhammed Nûru'l-Arabî'nin 1850 yılından önce Prizren'e geldiği malumdur. O dönemde kiminle istişarelerde bulundu bilinmez ama burada kaldığı sürede Melâmîlikle ilgili yeni düşüncelerini yaymak için incelemelerde bulunduğu muhtemeldir. Dolayısıyla bu zaman içinde Prizren'in bir Vilayet merkezi olarak gelişmekte olduğunu gören Seyyid Muhammed Hazretlerinin hedefinde İslam âleminde ün yapmış kişi ve müderrisler vardı. O dönemde bu yöre için Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri bilinmeyen bir isim değildi; onun şanı ve şöhreti yanında İslam, tasavvuf ve bilim öğretisi önceden bu topraklarda çok yayılmış bilgiler arasındaydı.

Yapmış olduğu sohbetleriyle karşısındakini en derin derecede etkileme gücüne sahip olan Seyyid Hazretleri'ne böyle bir bağlanma örneği olarak, yapılan bir sohbetten etkilenen damadı ve ilk halifesi Abdurrahim Fedai Hazretleri'nin tanışmak ve biat etmek istemesi olayı gösterilebilir.

Abdurrahim Fedai Prizren'de önde gelen varlıklı bir ailenin tek çocuğudur. Pirimizin Prizren ziyareti esnasında Prizren'in merkez camilerinden birinde (Sinan Paşa Camii veya Gazi Mehmet Paşa Camii) yapmış olduğu bir akşam sohbetinden etkilenen genç Abdurrahim, sohbet sonrası Pirin yanına yaklaşp ona hem biat etmek hem de öğrencisi olmak istediğini ifade etmiş. Pir de yarın sabah namazına gel orada bu konuyu konuşuruz demiş ve yoluna devam etmiş.

Bütün gece sabahki buluşmayı düşünen genç Abdurrahim, sabah namazına gitmiş ve orada Pir'i görmeyince, namaz sonrası imama, Pirin nerde olduğunu

rtom ne Bosnu i Hersegovinu, Orjentalni Institut u Sarajevu, Posebna Izdanja XIV Sarajevo 1986 god. Sayfa, 208 – 210, Günümüzde de bu zikirlerin örneğin Prizren'de Cuma ve Pazar günlerinde İkinci namazından sonra yapılmaktadır.

sormuş. İmam da Pirin çok erken kalktığını ve Üsküpe doğru gittiğini söylemiş. Genç Abdurrahim fazla düşünmeden hemen evine koşmuş, ailesiyle danışmadan, atıyla Üsküpe doğru yola düşmüş. Üsküpe vardığında da onu arayıp bulmuş. Abdurrahim'i karşısında gören Pir Hazretleri neye geldin deyince; Abdurrahim hiç düşünmeden Prizren'deki teklifini yeniden tekrarlamış. Hz. Pir karşısındaki gencin çok heyecanlı ve teklifinde ısrarlı olduğunu görünce bu gençte bir hikmet var düşüncesiyle genç Abdurrahim'e, tamam seni kabul edeceğim eğer sen de benim teklifimi kabul edersen diye cevap vermiş.

Benim doğuştan ayakları tutmaz sakat ve gözleri görmez bir kızım vardır. Bu kızımın evlenirsen biatini kabul edip yanıma alırım demiş. Genç Abdurrahim hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden evet evlenirim demiş. Eve dönünce ailesine durumu anlatmış, fakat tek çocuk olduğu için bu evliliğe ısrarla karşı gelmişler. Lakin genç Abdurrahim söz verdiği gibi evlilik hazırlıklarını yapıp Üsküpe gitmiş. Gelinle ilk görüşmesinde onun çok güzel bir kız olduğunu görüp şaşa kalmış. Bu evlilik çok güzel anılarla geçen bir evliliktir diye söylenmektedir.

Burada dikkat çeken bir durum vardır. Cami imamının “erkenden kalkıp Üsküpe gitti” cümlesinden bu olayın Seyyid Hazretleri'nin Prizren'e 1850 yıllarında geldiğinde değil, daha önceki gelişlerinden birinde vuku bulduğu anlaşılmaktadır.

Abdurrahim Fedai Hazretleri evlendikten sonra hep Pir'in yanında olmuştur. Sadece damadı değil, onun baş halifesi de olmuştur. Bazı belgeler Prizren'de tarikatın yayılmasında ve tekkelerin kurulmasında önemli yardımlarının geçtiğini gösteriyor. Yaşlı ihvanımızın hatırlarında kalan malumatlar da bu yöndedir.

Gölpınarlı, eserinde, onun 1885'de Hac dönüşü Süveyş'te gemide vefât ettiğini ve cenazesinin vapurdan çıkarılıp “Aynı Mûsâ'da defnedildiğini” bildirir. Âlim bir zât olup, zâhirî ilimlerden icâzet vermiştir. Kendisi, Üsküp Medresesi'nde müderris olduğu gibi aynı şehirdeki Melâmî tekkesinin de şeyhi idi. Manzûm ve mensûr eserleri vardır. Bunlardan en önemlileri Risâle-i Vehbiyye, akabinde Kasîde-i Nûriyye manzum; Tefsîr-i Sûreti'l-Kevser, Hediyetü'l-Hac, Risâle-i İrâde-i Cüz'îyye mensûr olanlardan sayılabilir. Risaleleri dışında Abdurrahim Fedai Hazretleri manzûmeler de yazmıştır. Bu manzûmelerde “Fedai” mahlasını kullanmış ve çoğunda fikirlerini dile getirmeye çalışmıştır.³⁴⁰

Buna benzer bir tanışma ve biat olayı da bilindiği üzere Prizren'de ilk tekkeyi kuran ve ilk Melâmî Şeyhi ve halifesi olan Recep Hulusi Efendi'yle vuku

340 Gölpinarlı-Melamîlik ve Melamiler, Milenyum Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2013 sayfa 303-308,

bulmuştur. Ben bu olayı mürşidim Hacı Adnan Nurko Efendi'den kısıtlı olarak duymuştum. Bu olay Rahovça Melâmî Tekkesi Şeyhi ile alakalı Hüseyin Özcan'ın yayınlamış olduğu "Abdûlmalik Hilmi Hayatı ve Şiirleri" kitabında da benzer biçimde aktarılmıştır.

Bu konu üzerinde sürdürmekte olduğum araştırmalar esnasında Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin, Hazreti Pir'e biat olayıyla ilgili yeni bilgilere ulaştım. Bizzat kaynak kişiden alınan bu olayda konu aynıdır sadece önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Kaynak kişimiz olan Zeynelabidin Babayonus³⁴¹ anneannesinden duyduğu bu konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Şeyh Recep Hulusi Efendi benim anam tarafından babaannemin dayısıdır. Bu ailenin doğma büyüme yeri Prizren'dir. Recep Hulusi Efendi'nin Brodlu olduğu bilgisi kesinlikle yanlıştır. Evi Saraçhane Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Doğuştan bir ayağından sakat bir zattı. Kendisi büyük ve yüksek bir âlim olduğu için geniş bir çevresi vardı; öğrencileri ve halk tarafından takdir edilerek büyük bir otoriteye sahip olmuştu. Bu özellikleri nedeniyle önce Prizren Ulema Meclisine, akabinde de Meclis Başkanlık Kuruluna üye olarak seçilmişti.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri Prizren'e gelir gelmez hemen irşat faaliyetlerine başlamıştır. Belli bir dönem sonra çok değerli bir tasavvuf düşünürü ve âlimi olarak halkın dikkatini çekmiş ve cemaat tarafından takdir kazanarak ün yapmıştır. İrşat faaliyetlerinden dolayı o dönem Prizren Ulema Meclisi tarafından tenkite maruz kalmış ve bazı yanlış düşünceler ve tartışmalar cereyan etmiştir.

Bu endişeler doğrultusunda Prizren Ulema Meclisi üyeleri, Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ile alakalı gerçek malumatlar edinmek ve burada bir Ulema Meclisi'nin mevcudiyetini bildirmek maksadıyla aralarında en liyakatli âlim olarak bilinen Recep Hulusi Efendi'yi onunla görüşmesi için görevlendirmiştir.

Kapalı bir odada yapılan ikili görüşme bütün gece sürmüştür. Bu sohbet Hiçbir rivayet, menkıbe ve Hadis-i şerife bağlı kalınmadan ve Kur'an esas alınarak başlamıştır. Hz. Pir, Recep Hulusi Efendi'nin elindeki Kur'an'a işaret ederek "oku" der. Hz. Pir, "Neresini okuyayım" diyen Recep Hulusi'ye "Neresini istersen oku" der. Recep Hulusi Kur'an'dan bir bölüm okur. Hz. Pir, "ibaresini verin" der, Recep Hulusi de ibaresini verir. Hz. Pir "çok güzel" ce-

341 Zeynel abedin Babayonus, Prizren'de çok okuyanlardan biridir. Onun Babası Celaydin Babayonus Prizren Rüştîye'si mezunudur. İlkın Rufai tarikatını benimsemiş, daha sonra kimi durumlar sonrası bu tarikatı terk edip Melami tarikatını benimsemiştir ve bu tarikatta önemli bir yeri olmuştur.

vabını verdikten sonra, “bu ayetlerden bugünkü murad-ı ilâhî nedir,³⁴² bilir misiniz?” diye sorar.³⁴³ Recep Hulusi Efendi biraz düşünüp “bilmiyorum” dediğinde, Hz. Pir bugünkü muradını söyler. Kur'an'dan birkaç defa başka bir yer açılır ve okunur, ama sonuç değişmez. Sonunda Recep Hulusi Efendi pes etmiş ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin elini öperek oradan biatli bir hâlde ayrılmıştır.

Ulema Meclisine bu görüşmenin ayrıntılarını aktaran Recep Hulusi Efendi, Muhammed Nûru'l-Arabî için “*O ayaklı bir kütüphaneydi*” ifâdesini kullanarak “ben ona biat ettim sizin ve dışarıda neticeyi bekleyen cemaatin de biatini talep ediyorum” demiştir.

Bundan sonra Recep Hulusi Efendi Hz. Pir'e intisap ederek Kosova'da onun ilk halifesi olmuştur. Kısa bir zaman sonra Yakovalı Süleyman Efendi de Hz. Pir'e intisap edip Recep Hulusi Efendi'den sonra ikinci halifesi olmuştur ve her ikisinin de ikamet ettikleri yerlerde; Prizren ve Yakova'da birer Melâmî tekkesi kurdukları malumdur.

Yaşlı Melâmî ihvanımızın hafızalarında kalan bazı söylentilere göre, Hz. Pir, bundan sonra Recep Hulusi Efendi'nin okulunun bir odasında kalmış ve akabinde okul tekkeye tahvil edilmiştir. Dönem Melâmîleri ve halk arasında bu bina yani tekke “Pir Evi” olarak da anılmıştır. Mahmut Dîpşar Efendi de Prizren'e geldiğinde bizlere tekkenin “Pir Evi” olarak da bilindiğini söylemiştir.

Şeyh Recep Hulusi Efendi 1822 ? -1897

Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin doğum tarihi bilinmiyor. Bazı araştırmacılar Gora nahiyesindeki Bord köyünde doğduğunu, kimileri de Prizren'de doğduğunu bildirir. Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin vefatıyla ilgili ünlü şair

342 Allah'ın (c.c.) kendi sonsuz bilgi ve iradesiyle dilediği ve hikmetince anlam yüklediği amaç ve kasıttır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ise murad-ı ilâhî, bütün insanlara önce lâzım olan şey, Ehl-i sünnet (Resûlullah ve Eshâbının yolunda olan) âlimlerinin kitaplarında bildirdikleri gibi bir imân ve itikâd edinmektir. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın yolunu bildiren, Kur'an-ı Kerîm'den murâd-ı ilâhîyi anlayan bu büyük âlimlerdir. Kıyâmette kurtuluş yolu bunların gösterdiği yoldur.

343 Bütün insanlara önce lâzım olan şey, Ehl-i sünnet (Resûlullah ve Eshâbının yolunda olan) âlimlerinin kitaplarında bildirdikleri gibi bir imân ve itikâd edinmektir. Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın yolunu bildiren, Kur'an-ı Kerîm'den murâd-ı ilâhîyi anlayan bu büyük âlimlerdir. Kıyâmette kurtuluş yolu bunların gösterdiği yoldur. (İmâm-ı Rabbânî) Allah'ın (c.c.) kendi sonsuz bilgisi iradesiyle dilediği ve hikmetince anlam yükleyen amaç ve kasıt.

Vehbi Efendi tarafından yazılan levhada, onun 1897 yılında vefat ettiği bildirilir. 1858 yıllarında tekkenin kuruluşunu göz önünde bulundurursak, Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin 1820-22 yıllarında doğduğu gerçeğe yakın bir tahmin olur. Yüksek bir eğitim gören Şeyh Recep Hulusi Efendi hem şeyh hem de muallimdi. Hayatında çok sayıda Kur'an ve kitap el yazmalarıyla uğraşmış ve yaptığı bu işle geçimini sağlamıştır. Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin bir divanı olduğu da malumdur. Mahmut Cafçe Efendi, Recep Hulusi Efendi Divanı'nın var olduğunu ve gördüğünü bildirmektedir ama şu anda nerede olduğunu bilmiyor.

Zamanında bu divanın tekkede durduğu biliniyor. Lakin devlet kurumlarında çalışan bazı bilim adamları, envanter için tekkeleri ve camileri ziyaret edip, bu yerlerde buldukları önemli eser ve elyazmalarını geri getirmek şartıyla alıp bir daha geriye iade etmemişlerdir. Her halde bu eylemde bu divan da tekkeden alınarak götürülmüş ve bir daha geri getirilmemiştir.

Gölpınarlı, Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin Prizren Rüştîyesi'nde muallim ve fevkalade nüfuslu bir zat olduğunu, hilafetnamesini de Pir'imizden aldığını bildirir.³⁴⁴ Recep Hulusi Efendi'nin bir Rüştîye muallimi olduğu gerçektir. 1875 yılına ait Prizren Salnamesi'nde Prizren Rüştîyesi'nde Muallim-i Sâni olarak Recep Hulusi Efendi'nin çalıştığı geçmektedir.³⁴⁵

1897 yılında vefat eden Şeyh Recep Hulusi Efendi, ihvanın almış olduğu karar üzere tekke avlusunda gömülmüş ve kısa bir zaman sonra da mezarın üzerinde bugünkü türbe inşa edilmiştir. Bu türbede Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin yanında, onun ilk ihvanlarından ve kendisinden hilafetname alan Şeyh Seyfettin Tosko Efendi de defnolunmuştur.³⁴⁶ Şeyh Seyfettin Tosko Efendi, şeyhi Recep Hulusi Efendi kadar değerli ve ilim sahibi bir şeyh idi. O da Kur'an ve elyazmalarıyla uğraşmış; yaptığı bu işle geçimini sağlamıştır. Seyfettin Tosko'nun yeğeni bugün hala hayattadır. Tekkemin en yaşlı ihvanı olan Suphi Tosko amcası Seyfettin Tosko Efendi'nin Şeyh Recep Hulusi Efendi'yi sakat olduğundan dolayı her gün kendi atıyla evinden alıp tekke'ye götürdüğünü bildirir.

Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin öğrencisi olan ve daha sonra ondan hilafetname alan Rahovça Şeyhi Abdülmalik Hilimi Efendi yazmış olduğu ilahilerinde şeyhi olan Recep Hulusi Efendi'yi methederek bolca yer vermiştir. Şeyh

344 Gölpınarlı, Melamilik ve Melamiler

345 Durmuş Celina, Prizren yüzyıl önce (1875-1975) Çevren Dergisi. Sayfa 85,

346 Türbe kurulduğunda belli bir zaman sonra türbenin ziyaretçileri olmaya başlamıştır. 1950 yıllarından 1965 yılları arasında türbeye ilgi daha da artarak adaklar yapılmaya başlanmıştır. Buraya murat için gelen ziyaretçiler para atamakla ve mum yakmakla adaklarını yaparlardı. Türbe bugün hala mevcuttur.

Recep Hulusi Efendi'den sonra silsileye göre bu tekkeye gelen bütün şeyh, mürşit ve vekillerin hepsi erbabiye yoluyla seçilmiştir. Ayrıca Recep Hulusi Efendi ile ilgili verilen bu bilgilerin bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmadığını vurgulamak istiyorum.

Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin vefatıyla ilgili Şair Vehbi Efendi tarafından yazılan levhayı aktarmakla da bir bütünlük oluşturmaya çalıştım.

*Sırr-ı akdem, hâdisâta zâhir oldu bir zamân
Feyz-i nûr ile uyandı çeşm-i kalb-i âşıkân*

*Sâkî-i irfân idi, hem cevher-i ışk ma'deni
Bir nazarda teskîn itdi ehl-i derdin derdini*

*Açdı esrâr-ı Fusûs u saçdı envâr-ı yakîn
Müsta'idler cennet-i ma'nâya oldu dâhilîn*

*Zâtına teslîm olandır vâkıf-ı sırr ehl-i hâl
Zâ'ik-i lübb-i hakikat, lâhik-i ehl-i kemâl*

*Himmetiyle hep mürîdân oldular nâ'il-merâm
Râh-ı Hakk'da buldular zevk u fenâ, tecrîd-i tâm*

*Aslına pervâz edince mürğ-i lâhût-i kıdem
Nâr-ı hasretle derûn-i kâmilân yandı o dem*

*Kutb-i âlem Şeyh Hulûsî irtihâl itdi bugün
Vehbiyâ di târihi sümme ileyhi turce'ûn.*

Sene 1315/1897 ³⁴⁷

Bugün Prizren'deki tekkenin bulunduğu arsayı, içinde mevcut olan büyük bina ile birlikte, Prizren'de ad yapmış Fahri Aşçı'nın babası İskender Efendi, o dönemde büyük bir otoriteye sahip olan Muallim Recep Hulusi Efendi'ye, binayı okula dönüştürmesi maksadıyla hediye etmiştir. Recep Hulusi Efendi de kısa bir zaman sonra bu binayı okula tahvil ederek muallim olarak görev yapmıştır. Hazreti Pir'e intisap ettikten ve Melâmîliği benimsedikten kısa bir

347 Raif Virmişa, Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar taşları. SUFÎ Kitap yayınları, İstanbul 2010 sayfa 152,

zaman sonra Recep Hulusi Efendi, 1858 yıllarında bu okulu Kosova'daki ilk Melâmî tekkesine tahvil ederek, tekkenin ilk şeyhi olmuştur. Arsayı da tekke binasıyla birlikte tapu sicilinde tekke malı olarak tescil ettirmiştir. Bugün elimizde mevcut olan tapu senedi bunun bir kanıtıdır. Okulu tekkeye tahvil ettikten sonra arsayı bağışlayan İskender Efendi de Şeyh Recep Hulusi Efendi'nin ilk ihvanlarından biri olmuştur.³⁴⁸

Bu binanın, tekkeden önce okul olduğunu ünlü araştırmacı Prof. Dr. Hasan Kaleşi de bir eserinde bildirmiş ama ayrıntılarını vermemiştir.³⁴⁹ Lakin Kaleşi'nin bu eserinde Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tasavvufa ilgili bazı elyazmalarının bir bölümünün Belgrat Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve bir bölümünün de İpekli İsmet İmam Efendi'nin elinde bulunduğu bildirilmektedir. Daha sonraları yani Şeyh Hacı Ömer Lütfi döneminde tekke, İttihat ve Terakki Kulübü'nün merkeziydi. Çünkü kendileri de hem şeyh hem de bu kulübün başkanıydı.

Zamanında bu tekkeye tabi olan ve Melâmîliği benimsemiş kadınlar da belli evlerde haftada bir olmak üzere sohbet ve zikirlerini Şeyh Ana olarak hitap ettikleri Vâcide Hoca³⁵⁰ teveccühünde yapmaktaydılar. Daha sonra bu kadın sohbet ve zikirleri Kör Ağa Camii'nde yapılmaya başlanmıştır. Şeyh Ana'nın vefatından sonra bu tür zikirlerle son verilmiştir. Önceleri Ramazan ayında tekkede teravih namazlarının da kılındığı malumdur.

Kurulduğu dönemlerde olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de bu tekkeye şehrin en büyük ulemaları gelerek din ve tasavvuf alanında önemli sohbetler vermişler ve bunun yanında sıralı olarak Cuma ve Pazar günleri ikindiden sonra zikirler yapılmıştır. ilahiler de okunmuştur. Belli ve sayılı günlerde tekkede mevlid-i şerif de okutulurdu. Vefat eden ihvanların evlerinde de şeyh teveccühünde ölenin yedisinde mevlid okutulup zikir yapılmaktaydı³⁵¹ ki bu durum günümüzde de aynen devam etmektedir. Zamanında olduğu gibi gü-

348 Bu Bilgileri bize bugün 90 yaşlarında ama akli yerinde olan tekkemizin en yaşlı ihvanlarından Suphi Toska Efendi vermiştir. Tapu senedine göre tekkenin 10 ari civarında bir arsa olduğu ve bir binadan ve avludan oluşmuştur. Binanın çok büyük ve dikdörtgen şeklinde ve odaların da büyük olduğu bildirilmektedir. Avluda çeşitli meyve ağaçlarının ekili olduğu (dut, kızcılık, erik vb) bilinmektedir.

349 Hasan Kaleşi: Prizren kao Kulturni Centar za Verme Turskog Perioda, Albanoška Istraživanja, Filozofski Fakultet u Prištini knjiga 1, Priština 1961 god. Sayfa 100-101,

350 Şeyh Ana o dönemde ün yapmış Aziz Efendi'nin torunu Vacide Hoca'ydı. Bundan Başka Sırret ve Ümügül Hoca Hanım da vardır.

351 Durum bugün de böyledir.

nümüzde de bir asitane tekkesi olarak nitelendirilen tekkede, yardımlaşma amacını taşıyan “emin sandığı” oluşturularak durumu iyi olmayan ihvana ve fakirlere yardım sunulmuştur. Tekkeyle ilgili sunduğum bu bilgiler de bugüne kadar hiç bir yerde yayınlanmayan bilgilerdir.³⁵²

II. Cihan Muharabesi'nden sonra kurulan yeni devlet rejimi tarafından 1953 yıllarında Osmanlılar'dan kalma vakıfların kamulaştırılması yönündeki çalışmalarla tekke ve avlunun büyük bir bölümü kamulaştırılıyor. İhvanın ısrarı üzere sadece avlunun kuzey bölümünde bulunan iki oda ve türbe bırakılmıştır. İhvan tarafından birleştirilen bu iki odadan bugünkü tekke oluşturulmuş ve faaliyetlere devam edilmiştir.

Şeyh Hacı Ömer Lütfi Efendi 1870 -1929

Prizren Melâmî Tekkesi'nde dördüncü postnişin olarak Hacı Ömer Lütfi Efendi seçilmiştir. Şeyh Hacı Ömer Lütfi 13 Ocak 1870 yılında Prizren'de doğmuş 25 Ekim 1929 yılında da aynı kentte vefat etmiştir. Zamanında yaptığım araştırmalarımda Hacı Ömer Lütfi'nin hayatıyla ve eserleriyle ilgili uzun uzadıya yazılar yayınlamıştım. Lakin burada konumuz itibarıyla sadece şunları aksettirmeyi hacet gördüm: Çok sayıda yapmış olduğu seyahatlerden sonra Hacı Ömer Lütfi 1892 yılında Yakova'ya gider ve orada Melâmî Tarikatı'na intisap eder. Akabinde İstanbul'a gider, müteakiben Kahire'de El-Ezher Üniversite'sine kaydını yaptırır ve bu tedrisat esnasında 1902 yılında hacca gider. Hacı olduktan sonra Hacı Ömer (Paçariz) soyadı yerine “Lutfi” mahlasını kullanmaya başlar. Üniversite'yi tamamladıktan sonra 1905 yılında Prizren'e döner ve tekke faaliyetlerine katılmaya başlar. Üstün bilgisi sebebiyle kendisine, o dönem tekke şeyhi olan Şeyh Zeki Müftü Efendi tarafından icazetname verilmiştir. Şeyh Zeki Müftü Efendi'nin ölümünden sonra, tekke ihvanı tarafından, şeyh olarak seçilir. Şeyh Hacı Ömer Lütfi'nin özel bir yönü de onun siyasete karışıp tatsız olaylar yaşamasıdır. Yaşanan tatsız olaylardan sonra yanlış yolda olduğunu anlayan Şeyh Hacı Ömer Lütfi siyaseti bırakıp kendisini tamamiyle tasavvufa yönlendirmiştir. Bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir.

*Karışma Lutfi kesretle
Şeref bul ehl-i vahdetle
Yakîn ehli, muhabetle
Olurlar vâkf-ı ma'nâ ...*

352 Bu araştırma esnasında tekkeyle ilgili çok daha yeni bilgilere ulaştığımı bildirerek Prizren'deki Melâmîlik ve Melâmî Tekkesiyle alakalı hazırlamakta olduğumuz kitapda da bu bilgilere yer vereceğiz Allah'ın izniyle.

Onun dönemi, tekkedeki faaliyetlerin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Şeyh Hacı Ömer Lütî'nin hayatıyla alakalı bilgiler malumdur. Fakat yazmış olduğu eserleri ve diğer elyazmalarına dair yapılan araştırmaların çok kısıtlı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü onun hemen hemen bütün elyazma eserleri bazı kişiler tarafından tekkeden, ailesinden veya diğer yerlerden geri iade edilmek şartıyla alınmış ve bir daha geri getirilmemiştir. Bu kişiler tarafından alınan eser veya elyazmalarından bugüne kadar sadece %10'unu yayınlamıştır. Diğer elyazmalar hala gizili olarak bir yerde tutulmaktadır veya söylentilere göre bu kişiler tarafından dış ülkelere satılmıştır.³⁵³

Hacı Ömer Lutfi Efendi'nin 61 elyazma eser yazdığı malumdur: 56'sı Türkçe, 4'ü Arapça, biri de Farsça'dır. Eserlerin büyük bir bölümü çeşit türde şiir olurken bir bölümü düz elyazmalarıdır. Yazılan şiirler beş anabölümden oluşmaktadır: Tasavvuf, Didaktik, Tarih, Sosyal ve Çocuk şiirleridir: Şeyh Hacı Ömer Lütî en fazla Tasavvuf ve Melâmet alanında yazmış olduğu şiirleriyle ün kazanmıştır. Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin özgün olan bütün elyazmaları çeşitli boyutlarda olmak üzere 3.325 sayfadan oluşmaktadır. Toplam şiir sayısı 1.870'dir.³⁵⁴ Bugüne kadar bu şiirlerinden sadece %15'i yayınlanmıştır. Şiirlerinin bir bölümü Hasan Fehmi Kumanoğlu tarafından 1980 yıllarında İzmir'de yayınlanmıştır. Çoğu belgelerde Şeyh Hacı Ömer Lütî'nin son dönemlerde Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki en tanınmış divan şairlerinden biri olduğu bildirilmektedir.

Hacı Ömer Lutfi Divanı'ndan Haz Pir. Seyyid Muhammed Nûrul-Arabî'ye ilgili birkaç örnek vermeyi gerekli gördük.

*"Muhammed Nûr'dur Nûru Muhammed
Ziyâsı benzemez bedr-i münîre"*³⁵⁵

*"Sensin ashâb-ı dilin müntehâbı
Medet yâ Hazret-i Nûru'l-Arabî
Sensin ol vâris-i esrâr-ı Nebî
Medet yâ Hazret-i Nûru'l-Arabî"*³⁵⁶

-
- 353 Raif Virmîça, Prizren'de Kültür sanat ve şairlik geleneği, KTAD yayınları, Prizren 2008, sayfa 93 -120, Raif Virmîça, Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar taşları. SUFÎ Kitap yayınları, İstanbul 2010 sayfa 151 -152
- 354 Raif Virmîça, Prizren'de Kültür sanat ve şairlik geleneği, KTAD yayınları, Prizren 2008, sayfa 104,
- 355 Hasan Fehmi Kumanloğlu, Prizren'li Hacı Ömer Lütî Divanı- Seçmeler, Akyol Neşriyat ve Matbaacılık İzmir 1980, sayfa 23,
- 356 Aynı eser, sayfa 39, her beytin sonunda "Medet yâ Hazreti Nûru'l-Arabî" tekrarlanmaktadır.

“Muhammed Nûr’dur Pîr’imiz

Pîr-i Rûşen zamîrimiz

O’dur bedr-i münîrimiz

Gör nûrunu gel beriye

Göremezsen dön geriye”³⁵⁷

“Muhammed Nûr’a biz bir bende olduk

Gönülde nûru feyz-i hakkı bulduk

Şarâb-ı zevk-i tevhidile dolduk

Melâmîyiz Melâmîyiz Melâmî”³⁵⁸

“Nûru’l-Arab’dır pîr’imiz

Kenzü’l-edebdir pîrimiz

Hayru’n-nesbdir pîrimiz

Nûr-i Hüdâ’ya kevkebiz

Feyz-i Hüdâ’ya mektbiz”³⁵⁹

Hacı Ömer Lutfi Divan’ında Tarikat-ı Melâmîyye örnekleri:

“ Melâmîyiz hoş meşrebiz

Hoş meşrebiz hak mezhebiz

Rind-i Hüdâ’ya matlabız

Sahbâmız iç gel beriye

İçemezsen dön geriye”³⁶⁰

357 Aynı eser, sayfa 25,

358 Aynı eser, sayfa 41,

359 Aynı eser, sayfa 99,

360 Aynı eser, sayfa 25,

*Melâmet hırkasın giydik ezelden
Melâmîyiz melâmîyiz melâmî
Müberrâyız riyâlî amelden
Melâmîyiz melâmîyiz melâmî*³⁶¹

*“Biz ki melâmî meşrebiz
Hoş meşrebiz hak mezhebiz
Rind-i Hüdâ’ya matlabız
Nûr-i Hüdâ’ya kevkebiz
Feyz-i Hüdâ’ya mektebiz*³⁶²

Şeyh Abdûlmalik Hilmi Efendi 1865 - 1909

Kosova’da Melâmîliğin yayılmasında büyük katkısı olan diğer bir kişi de Şeyh Recep Hulusi Efendi’nin öğrencisi, Şeyh Abdûlmalik Hilmi Efendi’dir. Hilafetnamesini Şeyh Recep Hulusi Efendi’den alan Abdûlmalik Efendi 1891 yıllarında Rahovça’da Melâmî Tarikatı’na ait, sırasıyla üçüncü tekkeyi kurmuştur.

Abdûlmalik Hilmi Efendi 1865 yılında Rahovça Belediyesi’ne bağlı Kobloglava köyünde doğmuştur. 1909 yılında vefat etmiş ve tekkeye bitişik olarak inşa etmiş olduğu türbede defnolunmuştur. Gazi Mehmet Paşa Medresesi’ni tamamladıktan sonra Abdûlmalik, aynı medresenin yüksek kısmından mezun olmuş ve meşhur müderris Şeyh Recep Hulusi Efendi’den tasavvuf derslerini de takip etmiştir. Derslerde üstün başarı sağlayan Abdûlmalik, hocasının sevgisini ve takdirini kazanması nedeniyle hocası ona hilafetname vererek Rahovça’da tekke kurmasını emretmiştir. Daha sonra Üsküp’te Fakülte eğitimini tamamlayan Abdûlmalik Efendi, Rahovça’ya dönerek tekkesini kurmuş ve tekkesinde ölümüne kadar faaliyette bulunmuştur. Biz Kosova Tekkeleri ve Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri isimli kitabımızda şahsıyla ve tekkesiyle ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermişizdir.

Abdûlmalik Hilmi Efendi Tekkesi “Türk İslam Kültür Merkezi” adıyla bilinir.³⁶³ Tekkede her gün Mevlânâ’nın Mesnevî’si yanında İsmail Hakkî Bursevî’nin “Rûhu’l- Beyân”ı, Şeyh Sâdî’nin “Gülistan”ı vb. eserler okunurdu. Bu

361 Aynı eser, sayfa 41,

362 Aynı eser, sayfa 99,

363 Age, sayfa 9; Müellif Şeyh Abdûlmalik’in 1928 yılında vefat ettiğini bildirmektedir. Fakat aşağıda neşrettiğimiz kitabeden bu tarihin yanlış olduğu anlaşılmaktadır,

tekkede dini derslerin yanı sıra Matematik, Coğrafya, beden terbiyesi ve başka dersler de öğretilirdi.³⁶⁴

Türkçe ve Arnavutça dillerinde divan yazmıştır. Türkçe divanında ayrıca tespihin esrarını anlattığı 132 beyitten meydana gelen bir şiiri (tespih-name) vardır. İlk defa Kosova'da Arnavutça ilahiler yazmıştır. Bedrettin Simâvî'nin Vâridât'ını, Hz. Ali'nin evradını Hz. Pir Muhammed Nûru'l-Arabî'den Türkçeye çevirmiştir. Bundan başka çeşitli risaleleri bulunmaktadır. Abdulmalik Hilmi Efendi şiirlerini genelde aruz vezniyle yazmıştır. Arzulu yazdığı şiirlerini gazel, kaside, mesnevi ve murabba türlerini kullanarak yazmıştır. Hece vezni ile yazdığı şiirleri ilahi nazım türündedir.

Şeyh Abdülmâlik Hilmi Efendi Divanı'nda Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî:

*"Pîrimiz Seyyid Muhammed bâ-husûs
Nâibim vasiyy-i muhtârdır hulûs"*³⁶⁵

*"Pîrimiz Muhammed Nûr'durur
İki âlem gussasından kurtarır"*³⁶⁶

*"Muhammed Nûr ki Pîrimdir
Ki emre emîrimdir"*³⁶⁷

Şeyh Abdülmâlik Hilmi Efendi Divanı'nda Şeyh Recep Hulusi Efendi:

*"Ah azîzim Şeyh Hulûsî'dir şarâb-ı aşka cân
Hilmiyâ mâtem nedir bilirdi şeyhin bi't-tamâm"*³⁶⁸

364 Abdülmâlik Hilmi Efendi öğrencilerine karşı son derece hoşgörülü davranmıştır. Onları kendisine bağlamış ve sevdirmiştir. Disiplinli bir eğitim anlayışı olan Hilmi Efendi, yaptığı hizmetlerden dolayı hiç para almamış, geçimini babasının bırakmış olduğu mirastan sağlamıştır. Abdulmalik Hilmi Efendi, sistemli bir hayat yaşamıştır. Sabah namazından sonra mukabele okur, tefsir ve hadis dersleri verirdi. Ayrıca devamlı yanında bulunan öğrencilerine günde iki kere ders verirdi. Artan zamanında eserlerini yazardı. Yetiştirdiği öğrenciler daha sonra Kosova'da Türk İslam Kültürü'nün yaygınlaşmasında büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu öğrenciler arasında: İpekli Yaşar Efendi, Hacı Yahya Efendi, Yakovalı Salih Efendi, Hacı Hasan Efendi, Prizrenli Müderris Fahri Efendi, Mamuşalı Şahip Efendi de bulunmaktaydı.

365 Aynı eser şiir 33,

366 Aynı eser şiir 21,

367 Aynı eser şiir,89,

368 Hüseyin Özcan, Abdulmalik Hilmi hayatı ve Şiirleri, Anakara 1994, şiir 58

“Kürse bindi âlemi da’vet eder
Şeyh Hulûsî kürsinin âdî durur”³⁶⁹

“Yaktı beni nâr-ı hicran beyne nûreyni’l-medet
Ey meded yâ şeyh Hulûsî şâh-ı merdân el-medet”³⁷⁰

Sonuç

Osmanlı’nın bu topraklardan gitmesinden, meydana gelen baskı ve göçlerden sonra Balkan coğrafyasında bulunan Kosova, Makedonya, Sancak, Bosna ve Hersek’ten her alanda eğitimli (entelektüel) kişiler zulme uğramıştır, özellikle de azınlıkta olan halklar arasında bu zulüm daha belirgindir. Her yönetim ve rejim değişikliğinde İslam âlemi ve önde gelenleri zulmün yanında eğitim alanında da çeşitli baskılarla karşı karşıya gelerek, hem kendilerini ifade anlamında hem de çalışmalarında o dönemin anlayış ve yaşam biçimlerine ayak uydurmaya çalışmaktaydılar.

Tüm olanlara rağmen bu dönem içinde önde gelen âlimler tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerde, yapılan sözlü anlatım ve öğretilerde Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin duygusal ruhu ve öğretileri sürekli yaşamaya devam etmiştir. O dönemde kullanılan üslup ve terimler günümüzde de yerini korumuştur ve aynen devam etmektedir. Bu bölgelerde melâmetin insanla ve onun kişisel, zihinsel ve fiziksel gelişimiyle ve sağlıklı, ahlaklı olgunlaşmasıyla ilgisi devam etmiştir.

Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin, yöntem ve çalışma prensiplerinin özünde, kişinin kendi bilgisine erişimi, İslam’la olan ilişki ve aidiyet duygusunun güçlenmesi, kendi yaşadığı bölgeden sorumlu olduğunu idrak etmesi vardır. Hazreti Pirin halifeleri için, alan bağdaşıklığı daha güvenli bir yaşam için bir garantör olmamıştır. Onlara göre, doğru dürüst yetiştirilen bir kişi, birçok bağdaşık (homojen), samimi, sağlıklı ve eğitimli insandan oluşan bir ortamı temsil etmektedir. İnsan bilincini sınırlamayan evrensel bir değer, kendi halkına ve dinine olan aşkı da güçlendirir.

İnsan kendini anladığında; köken, mensubiyet, eğitim seviyesi, mali durum, din ve milli hüviyetiyle ilgili bütün önyargıları da yıkar. Her zaman, her türlü yıkıcı öğretiyi mesâfeli durur.

369 Aynı eser sayfa 18

370 Aynı eser, şiir 14

Bu bölgelerde belli tabaklarda yaşayan kişiler, kişisel kimliklerini, bakış-
larını ve düşüncelerini, dünyâ ve olaylara, yaşadıkları zamana uygun olarak
yöneltmeye çalışmışlardır. Çünkü öğretinin gerçeği ortaya çıkmaya devam
etmektedir, sadece bilen ve ilgilenenler için bu geçerlidir. Çoğu bu öğretiyi
kabul ederek kendine gelmiş ve faaliyetlerini aynı düşüncede olan kişiler-
le devam ettirerek sakin bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Makedonya'da
Üsküp, Veles, Manastır, Koçana, Ustrumca, Koliçan, Pagaruşa, Kiçevo; Ko-
sova'da Prizren, Brod, Yakova, Rahovça, Priştine; Sancak'ta Yeni Pazar; Sır-
bistan'da Yani Varoş, Priyepolye Syeniça; Bosna Hersek'de Saraybosna, Yukarı
Vakuf, Aşağı Vakuf, Bugoyno; Türkiye'de İstanbul, Bursa, İzmir, Manisa, An-
kara ve Antalya.

Üçüncü Devre Melâmîliği, Balkanlar'ın, Slav devletlerin egemenliği altına
girdiği ve Osmanlı hilafetinin sona erdiği dönemde, bazı ortamlarda ve belli
şahıslarla yayılmış bir tasavvufi hareket olarak nitelendirilmektedir. Balkan-
lardaki Slav hâkimiyeti daha sonra yeni kurulan sosyalist rejimlere dönüş-
müş ve tasavvufi faaliyetler yasaklanarak gölgede kalmaya başlamıştır. Bu,
yalan ve yanlış değerlendirmelerin yayılmasına da sebep olmuştur. Lakin
buna rağmen tarikatın kök ve gövdeleri, daima aslı çizgilerini sürdürmeye
devam etmişlerdir. Bu yönde Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin
Balkanlar'da yayılan tasavvuf anlayışı, yaşanan siyasi çalkantılar esnasında ve
sonrasında tasavvufi düşüncenin var olma savaşında büyük rol oynamıştır.
Bu yüzden, mutasavvıflar, zorlaşan siyasi şartlara uygun yeni bir tasavvufi
yol kuran Hz. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'yi *müceddid* (yenileyen)
sıfatıyla nitelendirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Gölpınarlı, Abdülbaki. Melâmîlik ve Melâmîler, Milenyum Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 2013.
- Džemal Ćehajić, Dervški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama sa Posebnom Osvrtom ne Bosnu i Hersegovinu, Orjentalni Institut u Sarajevu, Posebna Izdanja XIV Sarajevo 1986.
- Hasan Kaleşi: Prizren kao Kulturni Centar za Verme Turskog Perioda, Albanoško Istraživanje, Filozofski Fakultet u Prištini knjiga 1, Priština 1961.
- Durmuş Celina, Prizren yüzyıl önce (1875-1975) Çevren Dergisi.
- Vırmiça, Raif. Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları. Sufi Kitap yayınları, İstanbul, 2010.
- Vırmiça, Raif. Prizren'de Kültür sanat ve şairlik geleneği, KTAD yayınları, Prizren 2008, sayfa 93 -120.
- Vırmiça, Raif. Kosova'da Osmanlı Miamri Eserleri Cilt I,II ve III, KTAD Yayınları, Prizren, 2014.
- Kumanlıoğlu, Hasan Fehmi. Prizren'li Hacı Ömer Lütî Divanı-Seçmeler, Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, İzmir, 1980.
- Özcan, Hüseyin. Abdulmalik Hilmi hayatı ve Şiirleri, Anakara, 1994.
- 1291/1874-75 yılına ait Prizren Vilayeti Salnamesi.
- Rexhepagiq Jashar, Dervishet, Rendet dhe Teqetë Dukgagjini, Peja, 1999.

KAYNAK KİŞİLER

- Hacı Adnan Nurko - Prizren Melâmî Tekkesi Mürşidi
Zeynelabedin Babayonus - Prizren Melâmî tekkesi ihvanı
Subhi Toska Efendi - Prizren Melâmî tekkesi ihvanı
Burhanedin Mat - Prizren Melâmî tekkesi dostu
Hacı Ramadan Köse - Melâmî tekkesi ihvanı

*Jakup gerdânına bu 'aşk ipini
Melâmet tonın eĝnine biç imdi*

Ümmî Sinân Hazretleri

Bosna, Melâmîlik ve Devreleri: Kutuplar Kitaplarda mı Kaldı?

Amina Silijak JESENKOVIĆ³⁷¹

Muhammed Nûru'l-Arabî ve Melâmîlik Sempozyumuna davet edildiğimde, kendimi bir yumak ipliğiyle köle pazarına giden koca kariya benzettim. Etkinlik esnasında paylaşılacak bilgilerden faydalanma ve Yûsuf'u görme isteğim, bilgilerimin yüzeyselliği ve horlanma korkumdan daha da fazlaydı.

İlk başta Osmanlı dönemi Bosna Melâmîleri, Lâmekânî Bosnevî, Hamza Bâli Bosnevî, Abdullah Bosnevî hakkında bir makale yazmayı düşünüyordum. Abdî mahlasını kullanan Sarı Abdullah'ın da Bosna kökenli olduğuna ait bilgilerin doğru olma ihtimali zayıf olsa bile, bu büyük mutasavvıf hakkında da yazabilirdim...

Ancak söz konusu bilgiler özellikle Türkiye ilim câmiası tarafından biliniliyordu. Hatta malumatın çoğu; Abdülbaki Gölpınarlı başta olmak üzere, Hüseyin Vassâf, Mustafa Kara, Bilal Kemikli ve Bünyamin Ayçiçeği'nin çalışmalarlarıyla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştı. Yeni bir kaynak veya yeni bir eser bulmadığımızı göre, koca karının başkasına ait iplik yumağıyla köle pazarına gitmesi kaçınılmazdı. Osmanlı Dönemi Boşnak Melâmîleri hakkındaki malum bilgileri Sefîn-i Evliyâ üzerinden hatırlatıp birkaç önemli ismi zikredeceğiz.

Tasavvuf tarihçilerinin, Melâmîliğin İkinci Devresi olarak adlandırdığı dönemde, Bayrâmîyye Tarikatı'nın silsilesinde, Bursalı Şeyh Hasan Kabadüz'ün müridi ve halifesi olan Hüseyin Lâmekânî İlk başta gelen isimlerden biridir. Vassâf, Lâmekânî'nin Bosnalı olduğunu, 1625 senesinde vefat ettiğini, sağlığında zikir ve vaaz ettiğini ve Sultan Şah Camii haziresinde medfun olduğunu belirterek Vâridât adlı eseri, mektup ve şiirlerinin makbul olduğunu dile getirmektedir. Müstakimzâde aracılığıyla vefat tarihini, bir şiirini ve Belgradlı Münîrî'ye yazdığı mektubunu nakletmektedir.³⁷² Mustafa Kara ve

371 Doç. Dr., Saraybosna Üniversitesi, Şarkiyat Enstitüsü, asiljakjesenkovic@gmail.com

372 Hüseyin Vassaf: *Sefîne-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul, 2006, C. 2/489-492.

Abdûlbaki Gölpinarlı Lâmekânî'yi Peşteli³⁷³ olarak zikrediyorlarsa da Kâtip Çelebi, Fezleke'sinde Bosnalı olduğunu iddia etmektedir. Ancak, yaşamış ve yaşayan Melâmîliği anlama ve arama çabası yerine Bosnalı olduklarına ait iddiaların bulunduğu bu zâtların nerede doğup yaşadığını tartışmak enerji ve söz israfı olur.

Bayrâmîyye'nin Hamzeviyye kolunun kurucusu olarak Hamza Bâlî ismi anılmaktadır. Bu zat Ankaralı Şeyh Hüsameddin'in halifesidir; şeyhinin vefatından sonra Bosna'ya *nakl ü hicret* etmiştir. Mülhid iddiasıyla idam edilen Hamza Bâlî için Vassâf diyor ki "Mervidir ki, Bosna mey-gedelerine varıp, müstaid adamlar gördükte 'Ey oğul! Hamrın ne neşesi olacak, taib ol; bana gel sana bâde-i Rahmân vereyim; nuş eyle, kıyamete değin sekran olarsın!' diye halkı tarîk-i Hakk'a davet ederdi."³⁷⁴ Başka bir yerde: "Hz. Şeyh'in kemâlât-ı ârifânesi yüksektir. İlm-i tevhiddeki mertebesi ve bu mertebeden sözleri, herkesin havsala-i idrâkine sığmamıştır. Mukadder olduğu ve şeyhinin işaret ettiği vechiyle câm-ı şehâdeti nûş eylemiştir. Âsitân-ı irfânı avâm u havâssın melcei idi. Nice vüzerâ-yı devlet hankah-ı irfânına derbân olmuş idi. Cenâb-ı Hakk cümlemizi mazhar-ı şefâatları buyursun, âmin bi-hurmeti Nebiyyi'l-emîn."³⁷⁵

Hamzavîler arasında anılan diğer bir Boşnak, Sarı Abdullah Efendi'dir. Sefîne hariç olmak üzere diğer kaynakların çoğunda bu mutasavvıf, Melâmî Bayrâmî, ve bir iki kaynakta Celvetî olarak zikredilir. Mithat Seferoğlu'nun 'Kasımpaşa' makalesinde, Sarı Abdullah'ın dedesinin Saraybosna'dan oğlu ile birlikte Mağrib'e göçüp orda şeyh olduğunu, sonra oğlu Seyyid Muhammed'in I. Ahmed zamanında İstanbul'a hicret ettiğini³⁷⁶ aktarıyor. Diğer kaynaklarda da belirtildiği gibi, Seyyid Muhammed'in eski Derya Kaptanı Sadrazam Halil Paşa'nın biraderi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kızıyla evlendiğini ve bu izdivaçtan hicri 992 miladi 1584 senesinde Abdullah adında bir oğlu doğduğunu biliyoruz. Sefîne'de Melâmî Bayrâmî bahsinde Sarı Abdullah'ın babalığı olarak anılan Hacı Hüseyin'in kimliği hakkında ise bir bilgi bulamadık. Seferoğlu, babasının küçük yaşta vefatı üzerine Mehmed Paşa yakınlarından Hacı Hüseyin Efendi'nin, Abdullah'ı evlatlık almış olduğunu

373 Mustafa Kara, Buhara Bursa Bosna Şehirler Sufiler Tekkeler, Dergâh, İstanbul 2012, s. 311; Abdûlbaki Gölpinarlı Melâmîlik ve Melâmîler, Elif Kitabevi, Milenyum Yayıncılık, İstanbul 2013, 80-84.

374 *Sefîne-i Evliya*, 503.

375 A.g.e. 506.

376 Midhat Seferoğlu, 'Kasımpaşa', *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 5, 1 Mayıs 1977, s.48-53.

bildiriyor.³⁷⁷ Şiirlerinde Abdî mahlasını kullanan Sarı Abdullah *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* başta olmak üzere *Meslekü'l-Uşşâk*, *Gülşen-i râz-ı ârifân fî beyân-ı usûl-i râh-ı irfân* gibi birçok eser telif etmiştir. Vassâf on üç eserinin ismini belirtmektedir. Vassâf'a göre ilk olarak Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye intisab eden Abdullah, şeyhinin vefatından sonra Bayrâmiyyeden Hacı Beşir Ağâ'ya intisab etmiştir. Annesinin amcası olan Halil Paşa'nın yanında divit-dâr (1627), daha sonra da reisü'l-küttâblık (1628) hizmetlerinde bulunan Abdî, Paşa azlolunca da onunla birlikte Hüdâyî Asitanesine çekilmiş ve orada on sene kadar kendini inzivaya ve telifata teslim etmiştir. Yine de 1637 senesinde Sultan Murad'la Bağdat Seferi'ne katılmış ve 1655 senesine kadar muhtelif memuriyetlerde bulunduktan sonra tamamıyla kenara çekilmiştir. Birçok kaynağa göre 1660/61. senesinde de Bekâ'ya göçmüştür. Vassâf, "Kabri Topkapı dışında, Maltepe Hastanesine giden yolun sol tarafında, mahsus bir sofada ziyâret-gâh-ı erbâb-ı irfândır" diye kaydetmektedir.³⁷⁸ Seferoğlu'nun mezkûr makalesinden ise İdris-i Muhtefî'nin en meşhur dervişi olduğunu ve kendisine 14 yaşında iken intisab ettiğini öğreniyoruz. Güvenilir bilgi kaynağı kabul edilen *The Ancylopaedia of İslam'da* da vefat tarihi olarak 1671. Senesi kaydedilmiştir.³⁷⁹

Sefîne'de zikredilen diğer bir Bosnevî Abdullah da kaynaklarda en çok Füsûs Şârihi olarak anılan ve birçok eserde Sarı Abdullah'ın bilgileriyle karışan zattır. Vassâf bu zatın Bosnalı olduğunu, tahsilini İstanbul'da tamamladığını, nihayet Bursa'da Şeyh Hasan Kabadüz'e intisab ettiğini ve kendisinden hilafete mazhar olduğunu bildirmektedir. Doğum tarihi birçok eserde Sarı Abdullah'ın doğum tarihiyle karışarak 1584 olarak kaydedilmiştir. Fakat biz, Bosnevî'nin; şerhinin girişinde hicri 1003, miladi 1594 senesinde Rusçuk Savaşında gaza ettiğini, Füsûs şerhini ilk defa 1610 senesinde yazdığını, intisap ettiği ve halifesi olduğu Hasan Kabadüz'ün 1601-2 senesinde vefat ettiğini, hatta Anadolu'ya gelmeden önce ilk eğitimini Bosna'da aldığını hesaba katıp; 1584'ten en az on sene önce dünyaya gelmiş olması gerektiğini tespit ediyoruz. Şiirlerinde Bosnevî mahlasını kullanan bu büyük mutasavvıf 1644-45 senesinde Konya'da vefat edip Sadreddin Konevî Hazretlerinin yanında defnolunmuştur.

Melâmiyye-i Nûriyye kolunun ortaya çıkmasıyla beraber Bosna'da Melâmîlikle ilgili bir takım gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler

377 *Sefine-i Evliya*,

378 Geniş bilgiler için bknz. Sefine 2/521-527.

379 *The Ancylopaedia of İslam*, (New Edition), Vol IX, (fasc. 147-148), Leiden 1995, p. 59.

hakkında rahmetli Dr. Cemal Çehayiç³⁸⁰ ve rahmetli Şeyh Feyzullah Hacıbayriç'in makalelerine;³⁸¹ Hacıbayriç'in hayatı ve faaliyetleriyle uzun yıllar ilgilenen Doç. Dr. Samir Begleroviç'in sayılı makaleleriyle³⁸² Akova kökenli Çeliçli Melâmî Şeyhi Hayrullah Abdurahmanoviç'in, geçen hafta İşveç'te vefat eden kızı ve müridesi Zeyneba'nın oğlu, kendisi de Melâmî olan Aşk Gaşi'nin Bosna Melâmîliği ve dedesi üzerine yazdığı makalesine ve birlikte İşveç'te savunduğu doktora çalışmalarına müracaat edeceğim.³⁸³ Bu bilgileri paylaşmayı, başkasının iplik yumağıyla pazara gelmek olarak görüyorum.

Ömer Lütfî tarafından Şârihü'l-Füsûs Abdullah Bosnevî'nin kasidesine yapılan tahmis hakkında Şeyh Hacıbayriç bir makale yayınlamıştır. Bu makalenin çok ince bir noktasından bahsetmek istiyorum: “Bugün, bilim, teknik ve ilerleme çağına nazaran Bosnevî'nin Tasavvuf-Tarikat manzumesine yazılan tahmis aktüel bir dile sâhip değildir. Tasavvuf da Türk dili de Bosna'da tarih olmaya başlıyor. Şimdi Berlin Anlaşması'nın 100. yıldönümüdür(1978). İslam cemiyetimiz, Arap İslam Ülkelerindeki üniversitelerde tahsil görmüş yeni genç nesillerin ellerine geçiyor; Saraybosna'da İlahiyat Fakül-

-
- 380 Džemal Čehajić, Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1986; Džemal Čehajić: O Jednom filozofskom traktatu šejha Abdullaha, POF 32-33, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1982-83, Džemal Čehajić: Šejh Abdullah Bošnjak Abdi bin Muhammed el Bosnevi, Zbornik radova ITF-a u Sarajevu, br. 1, 1982.
- 381 Fejzullah Hadžibajrić, Iz uvodnih tesavvuskih interpretacija Abdulaha Bošnjaka, Islamska misao, XI/89, Sarajevo, 1989; Fejzullah Hadžibajrić, Omer Lutfiğin tahmis na Bošnjakovu kasidu o Fusus-ul-hikemu, Anali GHB, V-VI, Sarajevo, 1978.; Fejzullah Hadžibajrić, Tesavvufsko-tarikatska poema Abdulaha Bošnjaka, Anali GHB, II-III, Sarajevo 1974, Fejzullah Hadžibajrić: Oda Bogu Abdulaha Bošnjaka, Anali GHB, I-II/1974; Fejzullah Hadžibajrić: Uvodne tesavvufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka, Anali GHB I, Sarajevo 1972.
- 382 Samir Beglerović: Derviški red Melamija (I dio)- Uvod; http://znaci.com/osnovi_vjrovanja/tesavvuf/art391_0.html; Derviški red Melamija (II dio): Derviški red melamije, http://znaci.com/osnovi_vjrovanja/tesavvuf/art392_0.html, Derviški red Melamija (III dio) Melamije – Nurije http://znaci.com/osnovi_vjrovanja/tesavvuf/art403_0.html; Derviški red Melamija (IV dio)- Tahmis Omera Lutfiye na kasidu Abdulaha Bošnjaka, http://znaci.com/osnovi_vjrovanja/tesavvuf/art412_0.html; Samir Beglerović: Tesavvuf Bosne u vidicima Fejzulaha Hadžibajrića: Vjerski i kulturni razvoj bosanskih muslimana u prvoj polovini XX stoljeća, Bookline Sarajevo, Sarajevo, 2014, 417.
- 383 Aşk Gaşi: Melamijski tarikat i neki njegovi predstavnici u jugoslovenskim zemljama, Islamska misao, Sarajevo 1989, br. XI/128.; Aşk Gaşi: Risale-i Salihije, Muhammed Nuri Arab, Islamska misao 80/18, 1985. Aşk Gaşi: Melamisufsk i Bosnien, En dold gemenskap, Lund Studies in History of Religions, General Editor Tord Olsson, Volume 27, Department on History and Antropology of Religions, Lund University, Lund, Sweden, 262.

tesi açılmıştır. Tasavvufun önde gelen şahsiyetlerinden Abdullah Bosnevî'nin Füsûsu'l-Hikem hakkındaki kasidesine yazılan tahmisi tercüme etmeyi borç biliriz. Bu da tasavvuf tarihine katkımız olacaktır.³⁸⁴

Hacıbayriç, baskın bir ateist veya antiteist olan Tito'nun rejimi içinde İslam Cemiyeti'nin, Arap ülkelerinde eğitim görmüş âlimlerin ellerine geçmekte olduğunu, tasavvufun artık tarih olmaya başladığını, hiç bir sert eleştiri vermeden dile getiriyor. Abdullah Bosnevî, Lâmekânî, Hamza Bâlî' ve Sarı Abdullah'ın yaşantı ve eserlerinden, onların şöhret kazanma dertlerinin olmadığını çok net görebiliriz. Eserlerindeki konular da riyazet, tevazu, aşk, ledünni ilim ve irşaddan ibârettir. *Nefahatü'l-Üns*'teki suda yürüyen kaz, ördek; havada uçan çaylak ve sinek; tayy-ı mekân eden şeytan misalleri; ehlullah olan Melâmîler'in 'insanlara karışan, alış veriş eden ama bir an bile Hakk'tan gafil olmayan kimseler'³⁸⁵ olduklarını hatırlatıyor. Biz, sonraki nesiller, bu zatların sırf tarihe karışmalarına, tarihte kalmalarına müsaade edersek, örneklerini canlandırmazsak eğer, öğretilerine ihanet etmiş oluruz.

Teker teker ortaya çıkan zamanın kutupları, Melâmîlerin müridleridir. Onlar 'Zamanın Sahibi'ni şahsen bilirler.³⁸⁶

Zamanımızda, 21. yüzyılda arayışlar içindeyiz. Lâlizâde'nin: "Kaza ve kader sırrından bir sır da budur ki, Cenâb-ı Hak yeryüzünde hangi ülkenin mamur olmasını dilese, kutup orada ortaya çıkar. Orada veli olmaya istidatlı kimseler çok olur, baştaki idareciler adil ve dindar olur, din sağlamlaşır, müminler madden ve manen kuvvetlenir, o ülke gittikçe güçlenir, zenginleşir"³⁸⁷ sözleri bizi hem teselli ediyor, hem de düşündürüyor.

Geçmiş zamanlarda bu istikamette giden zatların isimleri, hayat ve eserleri malumdur. Silsileler, eserler, incelemeler de ortada. Ancak, toplumun refahını arzulayan her fert, kendi imkânları çerçevesinde; mezkûr zatların tecrübelerinden faydalanarak büyük cihatta gaza etmek ve ibnü'l-vakt olarak toplumun refahına katkıda bulunmak mecburiyetinde değil mi? 'Tavuk Çorbasıyla' nefsin horlayan Bâlî Ağâ'nın Hamza'ya dönüşmesi, şehit mertebesiyle müjdelenmesi, gönül sırlarını saklaması, irşad seccadesine geçtiğinde asıl vatanı olan Bosna iline göçmesi, az zamanda birkaç bin mürid toplaması, Bosna meyhanelerine varıp orada istidatlı adam gördüğünde "Ey oğul,

384 Fejzullah Hadžibajrić, Omer Lutfijin tahmis na Bošnjakovu kasidu o Fusu-ul-hikemu, Anali GHB, V-VI,189.

385 La'lizade Abdülbaki, Melamilik Yolunda Görüp Öğrendiklerim, Kardelen Hikmet serisi, s. 19.

386 A. G. E. 30

387 A. G. E. 30

şeytan sidiği olan şarabın ne neşesi olacak? Töve et, bana gel, sana Rahman sevgisinin badesini vereyim, iç; kıyamete değin sarhoş olasın!” diyerek Hak yoluna çağırması, bize hala ışık tutan bir örnektir.

Zamanımızın uyuşturucu müptelalığı, özbeğeni, şan, şöhret, makam, mevki, teknoloji ve maddiyat putperestliği bir değil, binlerce Hamza Bâlî'yi gerektiren unsurlardır. Bugün Bosna'da tasavvuf ve Caferi Mezhebine meyilli kimseler ve hatta bunlara hoşgörü ile bakanlar; Arap ülkelerinde eğitim almış âlimlerin tesiriyle zındıklık ve dinsizlikle suçlanıyorlar. Öldürülmeleri için çağrılar sosyal ağlarda dolaşıyor. Zamanımızın Hamza Bâlî'leri -görevlerini yerine getirmek istiyorlarsa- gönüllerindeki sırlarını, Melâmîliklerini açmamak zorunda.

Nakşi silsilesinden gelen Melâmiyye-i Nûriyye'nin piri Mısırlı Muhammed Nûru'l-Arabî örneğine dönelim. Duyduğum bir rivayete göre, Balkanlar'a gidip irşad postuna oturması emredildiğinde yerel halkın konuştuğu dili (Torbeşçe/Goranca/Boşnakça) akıcı bir şekilde konuşuyormuş. Ezeli vatanından zaten uzak olan Muhammed Nûru'l-Arabî, dünyevi memleketinden de uzak düşüyor. Hem de dil bariyeri olan bir memlekete giderek irşada başlıyor. Halifesi Cakovalı Şeyh Hafız Süleyman Baba, Prizrenli Şeyh Hâfız Hasan'a; diğer bir halifesi Prizrenli Recep Hulûsî ise Şeyh Abdülmâlik Hilmi'ye irşad icazeti veriyorlar. Şeyh Hafız Süleyman Baba, Prizrenli Şeyh Hâfız Hasan'ı irşad postuna oturtuyor ve hilafet verdiği birkaç müridi arasından, Akova yakınlarındaki Godiyevo-Sipanji Şeyh Hayruddin (Hayrullah) Abdurrahmanoviç'i şeyhliğe tayin ediyor. Abdurrahmanoviç'in Bosna'nın Çeliç kasabasındaki yerel medreseye müderris olarak gelmesiyle Melâmîliğin Nûrî kolu, Bosna'da yayılmaya başlıyor. Eğitim reformuyla Medrese feshedilip Mekteb-i ibtidaîyye faaliyetlerine devam ediyor. Hâfız Hayrullah Efendi İslam Cemiyeti tarafından bölgeye bu ünvanla tayin edilen tek seyyar vaizdi. Vefatından (1965, 27 Mart) on sene evvel, yani 98 yaşında iken yürüyemez olmuştur. Kızı Zeyneba tarafından torunu Aşk Gaşi, dedesini şahsen hatırlayan öğrenci ve yakınlarından duyduklarını naklederek, vaazlarında birçok eserden alıntı yaptığını, eserin müellifi ve başlığını belirterek alıntının sayfasını bildirdiğini söylemektedir. Yine Gaşi'nin çalışmasından öğrendiğimize göre, oğlu Ahmed'e ve diğer ilgilenenlere Arapça ve diğer ilimlerden dersler veriyordu.

Kendisine intisap edenler arasında Feyzullah Efendi, Hacibayriç aracılığıyla ve mektuplaşarak Feyzullah Efendinin eşi Karacuzoviç doğumlu Kanita Hacibayriç (ö. 2006), Dr. Muhammed Hacıyahiç,³⁸⁸ Huseyin Meşiç adındaki

388 Aşk Gaşi, Melamisufizm i Bosnien..., s. 95, akrabalık ilişkileriyle ilgili bilgiler 149. Sayfasındaki bilgilere dayanarak verilmiştir.

Çeliçli değirmenci, kızı Zeyneba, damadının kardeşi Ali Gaşi, Galib Omerhociç yer almaktadır. Şeyh Hâfız Hayrullah Efendi, kızının kayınpederi Şaban Gaşi'ye de el vermiştir.

Bir konu daha ilgimi çekmişti: Burada mezkûr kişilerin hiç birinin dil yetisi sadece ana dillerinden ibaret değildi. Anadolu'da tahsil gören Hamza Bâlî Bosnevî, kendi memleketindeyken halkı ana dilleriyle irşad ediyordu. Mısırlı Muhammed Nûru'l-Arabî'nin ana dili Arapça, yazdığı eserler Türkçe, irşad dili ise büyük ihtimalle Makedonya'daki yerli halkın konuştuğu Torbeşçeydi. Sancak bölgesine Cakova'ya tahsile giden Hâfız Hayrullah Efendi ise tahsilini Aravutça, Türkçe ve Arapça olarak görmüş olmalıdır. Hacibayriç'in tercüme ettiği Risâle-i Salâhiye'nin nüshasına dokuz satır ilave eden Abdurrahmanoviç, rahmetli Şeyh Hacibayriç'le Arapça, Kosova'daki dostlarıyla ise Türkçe ve Farsça olarak yazıyordu. Fakat geldikleri ortama ayak uydurarak, eserlerinde olduğu gibi iletişimde de üstün anlama ve anlatma yetisine sahip oldular.

Zamanımızın Melâmîsi Nasıl Olmalı ? Kimdir ? Zamanımızın Sahibi Nerede ?

Hamza Bâlî misali, toplumun sorunlarını teşhis eden; genç kuşakları, zamanımızın şeytan sidiği olan uyuşturuculardan tövbeye davet eden; onlara tedavi merkezlerinde Rahman sevgisinin badesini içiren, Kıyamete kadar aşk sarhoşluğunu vadeden kimsenin bu istikamette olduğunu düşünüyorum. Müridlerini, insanlar arasına karışmaya, alışveriş etmeye; medya, film, müzik, tiyatro ve sanatın her dalı ile halka hitap etmeye; bununla birlikte bir an bile Hak'tan gafil olmamaya, yani ehlullah olmaya teşvik eden bir kimsenin bu istikamette olduğunu düşünüyorum. O, Muhammed Nûru'l-Arabî misali, bulunduğu ortamın anlayacağı dili kullanabilen; vaazlarında, makalelerinde, sunumlarında alıntısının kaynağını ayrıntılı bir şekilde belirten ve gönlünün sırrını saklayan biridir.

Zikredilen Melâmî büyüklerini yaşatmaya gayret etmez isek; tasavvufun da tarikatın da Melâmîliğin de tarihe karışmasına göz yummuş oluruz. Tercüme veya şerh ettiğimiz eserleri, anlam tabakalarına ulaşmak yerine sırf akademik kabuklarımız ulaşmak için kullanıyorsak bu örnek zatlari yaşatmak mümkün olmayacaktır.

İlim olsa amelsiz bil vebâl olur müfid olamaz

Amelde olmasa ilmi cehâlet hod dalâlettir

(Amelsiz ilim ağırlık ve yüküdür, fayda vermez. Eğer amel ilimsiz yapılsa bu cahilliktir, yolu kaybettirir.)

Bu ilm ile amel dahi eğer olmaz ise lillâh
Kabûle geçmez ol tâât anunçün kim irâdettir.

(Amel ilm ile işlendiği halde, sırf Allah için yapılmamışsa o ibadet kabul edilmez, çünkü onda riya, yani gösteriş vardır.)

Murâd olan ilimden de Hakk'ı bilmek vü bulmaktır
Kıyas eyleme kim ancak bu lafz ile ibârettir

(Amelden maksat Hakkı bilmek ve bulmaktır, ama bu bilme ve bulma söz ile olur sanma.)³⁸⁹

Sarı Abdullah... Lâlizâde'nin dedesi. Bosnevîymiş. Magrib şehzadesiymiş. Osmanlıymış. Celvetîymiş. Melâmîymiş. Hiçmiş. Maksadına ulaşmış...

Arayışlarıma devam ederken; câhil ölmekten, Hakk'ı bilmemekten Hakk olan Rabbime sığınırım.

389 Lalizade, 124.

*Bugün meydân-ı aşk içre harâbat ehliyiz zâhid
Sakın hor bakma sen bize melâmet ehliyiz zâhid*

Şeyh Sukûtî Mürtezâ Baba Hazretleri

Melâmî Şeyhlerinin İstanbul’da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları

Mehmed Akif KÖSEOĞLU³⁹⁰

*“Tasavvuf zât-ı insân zât-ı Hakk’da fânî olmaktır
Tasavvuf kurb-i “ev ednâ”da pinhân olmağa derler”
Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi*

Öz

İstanbul tekkelerinde faaliyet gösteren şeyhlerin bir kısmının icazet sahibi oldukları tarikatın yanında melâmet neşvesini de taşıdıkları gözlenmektedir. Hacı Bayram-ı Velî’nin halifesi Bıçakçı Ömer Dede silsilesinden gelen bazı Melâmî şeyhleri, ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman döneminde İstanbul tekkelerinde postnişin olarak vazife üstlenmişlerdir. Melâmîlerin devlet otoritesiyle yaşadıkları sıkıntılar kendi kimliklerini gizlemelerine ve başka tarikat şeyhlerinden icazet alarak tekkelerde vazife üstlenmelerine sebep olmuştur. Tahminen İstanbul’daki 19 tekkede Melâmî şeyhlerinin postnişin olduğu anlaşılmaktayken bunlardan dördünde Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî silsilesine mensup şeyhler bulunmuştur.

Dibace

Bayramiyye tarikatının Ankara’daki merkez tekkesinde Hacı Bayram-ı Velî soyundan gelen şeyhler bulunurken halifesi Akşemseddin önce İstanbul sonra da Göynük’te tekkesini tesis etmiş ve Bayramiyye’den Şemsiyye ismiyle anılan bir kol ortaya çıkmıştır. Sonradan bu şubenin içinden İseviyye ve Himmetiyye isimli şubeler gelişmiştir. Celvetiyye tarikatı ise Hacı Bayram-ı Velî’nin Bursa’ya giden halifesi Akbıyık Sultan’ın halifesi Muk’ad Hızır De’den kemalât mertebelerini tahsil eden Muhammed Muhyiddin Üftade’nin içtihadıdır. Hacı Bayram-ı Velî’nin Göynük’teki halifesi Emir Sikkînî (Bıçakçı

390 Araştırmacı Yazar, mehmedakifk@gmail.com

Ömer Dede) ise Bayramiyye Melâmîlerinin pîridir. Tasavvuf tarihine ilişkin kaynaklar incelendiğinde 16. ve 17. yüzyıllarda Melâmîlerin devletle ilişkilerinin hep problemlili olduğu görülmektedir. Bünyamin-i Ayâşî ve Hüsameddin-i Ankaravî hapse atılmış, İdris-i Muhtefî (Hâce Ali Rûmî) kovuşturma geçirmiş, İsmail Maşukî, Hamza Bâlî, Sütçü Beşir Ağa ve müridleri idama mahkûm edilmişlerdir.³⁹¹ Diğer şeyhler ise Melâmî olduklarını gizlemek suretiyle bazen Bayramî bazen Halvetî şeyhi olarak irşadlarını sürdürmüşlerdir. Kutup makamında olan bazı Melâmî mürşidlerinin vezir-i âzam, şeyhü'l-islâm ve reisu'l-küttap gibi yüksek devlet vazifelerine kadar yükseldikleri görülmektedir.

Bayramî Melâmîlerinin İstanbul'a gelip postnişin oldukları ilk tekke Helvayî Tekkesi'dir. Tekke listeleri incelendiğinde; tekkede faaliyet gösteren tarikat hanesinde Melâmî ifadesine rastlanmamaktadır. İlk dönemde açılan tekkelerdeki Melâmî şeyhlerin genellikle Bayramiyyeden icazetli oldukları gözlemlenirken, sonraki dönemde Halvetî, Rifâî veya Nakşî icazetine sahip olan ve bunun yanında Melâmet neşvesini yine bir silsile vasıtasıyla tefeyyüz etmiş şeyhlere İstanbul tekkelerinde rastlanmaktadır. İncelememizde, tarihî kaynaklarda Melâmîyye silsilesinde gösterilen şeyhlerin 19 tekkede postnişin olduğu tespit edilebilmektedir. Bu tekkelerden 15'indeki postnişinlerin bir kısmının Bayramiyye ve sonradan Hamzaviyye olarak isimlendirilen 2. devre Melâmîliğine mensup oldukları görülürken 4 tekkedeki Melâmî şeyhlerin ise Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî silsilesine mensup oldukları anlaşılmaktadır. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin en mühim halifelerinden olan Harîrîzâde M. Kemaleddin Efendi, bağlı olduğu Melâmîyye şubesini Tîbyânu Vesâilî'l-Hakâik isimli eserinde şöyle tarif eder: “Melâmîyyenin üçüncüsü Müceddidiyye-i Nakşibendiyye şubesidir. Bu şube benim şeyhim ve mürşidim olan vâkıf-ı sırr-ı seb'al-mesânî es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Nûru'l-Arabî el-Mısırî, el-Bedrî, el-Hüseynî'ye nisbet edilir. Bu zât Mısır'dan Üskübe gelmiştir. Tarikatı “Nakşibendî, Halvetî ve Melâmîdir”. Buna “Nuriyye” denilir. İşte bu tarik Tarikat-ı Muhammediyyedir.”³⁹²

Helvayî Tekkesi

Fatih, Kalenderhane Mahallesi, Bozdoğan Kemerî Caddesi No: 51, 664 ada 7 ve 8 parselde yer almaktaydı. Melâmî kutbu Pîr Ali Aksarayî'nin damadı ve halifesi olan Helvayî Ya'kub Efendi, şeyhinin oğlu İsmail Maşukî'yi

391 Sadık Vicdani (haz. İrfan GÜNDÜZ), *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, Enderun Yayınevi, İstanbul, 1995, s.49

392 Sadık Vicdani, age, 1995, s.67

Kanunî'nin de isteğiyle Aksaray'dan İstanbul'da götürmüştü.³⁹³ Ancak vaazlarında söyledikleri dönemin idaresinde rahatsızlık meydana getirince İsmail Maşûkî m.1539/h.946 yılı başlarında³⁹⁴ idam edilirken Ya'kub Efendi Akka'ya sürgün edildi. İran Seferi'nden zaferle dönen Kanunî Sultan Süleyman, m.1555/h.994 yılında Ya'kub Efendi'yi affetti ve kendisi için bu tekkeyi yaptırdı.³⁹⁵ O dönemde yaşayan ve Pîr Ali Aksarayî'nin dervişlerinden olan Abdu'r-rahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk isimli eserinde Melâmiyye ismine rastlanmamakta olup gerek Pîr Ali Aksarayî gerekse halifeleri Pîr Ahmed Edirnevî ve Helvayî Ya'kub Efendi Bayramî şeyhleri olarak anılmaktadır. m.1589/h.997 yılında vefat eden Ya'kub Efendi tekkenin türbe kısmında medfundur. Kendisinden sonra damadı ve halifesi Hasan Efendi ve torunu Ahmed Efendi (m.1644/h.1054) postnişin oldu.³⁹⁶ Ardından Celvetiyye'ye intikal eden tekkede Manisalı Hâfız Mustafa Efendi, oğlu Abdu'l-halîm Efendi, Emin Efendi ve Bursalı İbrahim Efendi şeyhlik yaptıktan sonra Halvetî-Cerahi meşayihinden Bedestanî Mustafa Helvayî Efendi, oğlu Mehmed Said Efendi ve Hasan Hamdî Efendi burada sırayla vazifelendirildi. Rifaiyye'den Ali Dede ve Hacı Ahmed Efendi, Nakşibendiyye'den Osman Efendi ile oğlu İbrahim Efendi, Rifaiyye'den Coşkun Muhammed Efendi ve Bayramiyye'den Yekçeşm Hacı Raşid Efendi sırasıyla tekkede şeyhlik yaptı. Kubbe Tekkesi şeyhi Hüseyin Hamdî Efendi'den Rifaî icazeti alan Muhammed Tahir Efendi'nin şeyhliği döneminde m.1876/h.1293 yılında Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tekkeyi yeniden inşa ettirdi.³⁹⁷ Aynı sene M. Tahir Efendi şeyhlikten feragat ederek damadı Himmetzâde Muhammed Muhyiddîn Şerîf Efendi'yi posta iclâs etti. Şerif Efendi m.1895/h.1313 yılında vefat ettiğinde oğlu Muhammed Tahir Efendi'nin yaşının küçüklüğü sebebiyle 1909 yılına kadar Fatih, Himmetzâde Tekkesi şeyhi Muhammed Hüsameddîn Efendi yerine vekâlet etmiş ve aynı sene Muhammed Tahir Efendi asaleten postnişin olmuştur. Tekkelerin seddolunduğu döneme kadar şeyhliği devam eden M. Tahir Efendi aynı zamanda 1. Daire-yi Belediyede Mezar Bedesteni'nde kontrol memuru olarak görev alıyordu.³⁹⁸ 1960 yılında Hakk'a yürümüştür.

393 Sadık Vıcdani, age, 1995, s.38

394 İsmail E. ERÜNSAL, XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından *Abdurrahman El-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.L

395 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya-yı Ebrar fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, c.2 s.289

396 Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Satı Efendi-Süleyman Besim Efendi, (haz. A. Nezih GALİTEKİN), *Hadikatü'l Cevami*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, orj. c.1 s.234

397 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, c.2 s.289

398 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, c.2 s.289

Tekke 2004 yılı Kasım ayında yanmış olup türbe kısmı derme çatma bir yapıda günümüzde mevcuttur (Resmi 1).

Kasımpaşa Saçlı Emir Tekkesi

Beyoğlu, Kasımpaşa, Kadı Mehmet Mahallesi, Kulaksız Caddesi, 1419 ada 52 parsel'de yer almaktadır. Saçlı Emir Haşimî Osman Efendi tarafından m.1566/h.974 yılında tesis edilmiştir.³⁹⁹ m.1513/h.919 yılında Sivas'ta dünyaya gelen Osman Efendi, İstanbul'a giderek Sahn-ı Seman Medresele-ri'nde ilim tahsil etti ve müderris olarak vazife yapmaya başladı. Manevî bir işaret üzerine Vize'ye giderek Bayramî-Melâmî şeyhi Ali Alâaddin Efendi'ye (m.1562/h.970) intisap etti.⁴⁰⁰ Ali Alâaddin Efendi, Osman Efendi'yi halifesi Gazanfer Efendi'nin kızıyla evlendirdi. Gazanfer Efendi'den hilafet alan ve Amasya'da görevlendirilen Osman Efendi, şeyhinin m.1566/h.974 yılında irtihali üzerine İstanbul'a göç etmiştir. Küçük Ayasofya Tekkesi'nde Nured-dinzâde Mustafa Muslihiddin Efendi'den teberrüken Halvetî icazeti almış ve Kasımpaşa'da tekkesini tesis etmiştir. Meşihatının hemen öncesinde Melâmî kutupları Hüsameddin Ankaravî ve Hamza Bâlî'nin yaşadığı sıkıntılar, Haşimî Osman Efendi'ye de yansımış ve müridânının çokluğunu çekemeyenler Devle'te şikâyet etmişlerdir.⁴⁰¹ m.1595/h.1003 yılında vefat ettiğinde tekkesinde defnedildi. Kendisinden sonra ailesinden Seyyid Cafer Efendi (m.1631/h.1040), Seyyid Tavil İbrahim Efendi (m.1688/h.1099) ve Seyyid Gazanfer-i Sanî Efendi (m.1700/h.1112) postnişin oldu.⁴⁰² Halvetî-Şâbanî şeyhi Karabaş-ı Velî'den hilafet alan Kerestecizâde Muhammed Ledünnî Efendi (m.1733/h.1145) burada 1700-1733 yılları arasında şeyh olarak bulunmuştur.⁴⁰³ 18. yy. ortalarından itibaren Kadirî şeyhlerinin postnişin olduğu tekkenin son şeyhi Saçlı Emir Haşimî Osman Efendi neslinden gelen hem Kadirî hem Bektaşî icazeti bulunan Mehmed Süreyya Baba'dır (v.1942).

1925'te tekkelerin seddolanması sonrasında Kulaksız Camii yanınca minare inşa edilerek cami olarak faaliyet göstermeye başlayan tekkenin ahşap

399 Ekrem İŞİN-M. Baha TANMAN, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993-1995, c.6, s.384

400 Abdurrezzak TEK, *Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in Risale-i Melâmiye-i Bayramiye adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, Uludağ Üniversitesi, S. B. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2000, s.84

401 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, c.2 ss.325-326

402 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, orj. c.2 s.18

403 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.27b

çatısı 1985 yılında betonarme hale getirilmiştir. Türbe kısmında da 1986 yılında tadilat yapılmıştır.

Paşmakçı Ali Efendi (Küçük Piyale) Tekkesi

Beyoğlu, Kaptanpaşa Mahallesi, Kasımpaşa Zincirlikuyu Caddesi, 1615 ada 19 parsel’de yer almaktadır. İlk defa 16. yy. sonlarında Kurd Kaptan tarafından yaptırılan mescid, 17. yy. başlarında tekke olarak yeniden inşa ettirilmiştir.⁴⁰⁴ Tekkenin ilk şeyhi Bayramî-Melâmîlerinden Paşmakçı Ali Dede, Saçlı Emir Haşimî Osman Efendi’nin halifesidir. Kendisinden sonra oğlu Seyyid İshak Efendi, Seyyid Pîr Muhammed Efendi ve Seyyid Halil Efendi postnişin olan diğer Bayramî-Melâmî şeyhleridir. Muabbir Tekkesi şeyhi ve Kadirîhane şeyh vekili Ali el-Vâhidî’nin damadı Abdu’r-rahman Efendi ile birlikte tekke Kadirîyyeye intikal etmiştir. Abdu’r-rahman Efendi’den sonra Seyyid M. Emin Efendi, Seyyid Ali Rıza Efendi, Hacı Mustafa Sabrî Efendi, Seyyid Halil Sabrî Efendi, Muhammed Arif Efendi ve Süleyman Safî Efendi’nin postnişin olduğu⁴⁰⁵ tekkenin son şeyhi Zâkirbaşı Kasımpaşalı Cemal Efendi olarak bilinen Hâfız Muhammed Cemaleddin Efendi’dir. Selânikli Muhammed Efendi’den Kadirî-Eşrefî, 1899 yılında Unkapanı, Halim Efendi Tekkesi Şeyhi Mustafa Efendi’den Rifaî, 1910 yılında Himmetzâde Tekkesi şeyhi Abdu’l-hayy Efendi’den Bayramî hilafeti aldı. Aynı sene meşihatına tayin olunduğu Paşmakçı Tekkesi’nde 1925 yılına kadar bulundu. Uşşakî Asitanesi, Fatih Tahir Ağa Tekkesi, Taştekneler Tekkesi, Arapzâde Tekkesi, Pişmaniye Tekkesi ve Sâmi Efendi Tekkesi’nde zâkirbaşılık yapmıştır.⁴⁰⁶ 1937 yılında vefat etti ve Kulaksız Kabristanı’na defnedildi. Süleyman Safî Efendi’nin şeyhliği döneminde son kez inşa olunan tekkenin 14 Rebiu’l-ahir 1321 (10.7.1903) tarihinde resm-i küşâdı gerçekleşti⁴⁰⁷.

1925 sonrası Vakıflar İdaresi tarafından önce bir hanıma kiralandı. Ardından Kasımpaşa Camiikebir İmamı Ahmed Kalafat 1934’te buraya taşındı. 1968’te Ahmed Kalafat’ın vefatından itibaren kızı ve damadı günümüze kadar burada ikametini sürdürmüşlerdir (Resim 2).

404 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, orj. c.2 s.23

405 Ahmed Muhyiddin Efendi, *Tomâr-ı Tekâyâ*, Tophane Kadiriler Asitânesi Özel Kütüphanesi, s.52

406 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.4 s.228

407 Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.52

Hamdî Efendi (Kalafatçı Yusuf) Tekkesi

Beyoğlu, Kaptanpaşa Mahallesi, Kulaksız Caddesi, Yay Sokak, 1453 ada 3 parsel'de bulunuyordu. Seyyid Ahmed Hamdî Efendi tarafından 17. yüzyılın ilk yarısında Sinan Paşa Camii yanında tesis edilmiştir. Bayramî-Melâmî şeyhi Saçlı Emîr Haşimî Osman Efendi'nin damadı ve halifesi olan Seyyid Ahmed Hamdî Efendi Sirozludur.⁴⁰⁸ m.1638/h.1048 yılında vefatında tekkesi yanına defnedilmiştir. 19. yy. başlarında Kadiriyyeden Seyyid Cafer Efendi'nin, m.1860/h.1277 yılında Muhammed Emin Efendi'nin⁴⁰⁹ postnişin olduğu tekke, m.1840/h.1256 ve m.1890/h.1307 yıllarına ait listelerde arsa olarak gösterilmektedir.⁴¹⁰ Tekke 20. yüzyılın başlarında yeniden inşa ettirilmiştir.

Tekkelerin seddolunması sonrasında yıkılıp ortadan kalkan tekke yapılarından Seyyid Ahmed Hamdî Efendi'nin türbesi 1966 yılında betonarme olarak yeniden yaptırılmış olup duvarına hatalı olarak "Kadirî Meşayihinden Hamdi Efendi" levhası asılı durumdadır.

Kurban Nasuh Tekkesi

Üsküdar, Ahmediye Mahallesi, Büyük Selim Paşa Caddesi, Ayin Sokak, No:19, 256 ada 36-37-38 parsel'de yer almaktadır. İlk defa Hacı Ferhad ve kardeşi Hacı Muhammed tarafından buraya bir mescid yaptırıldı.⁴¹¹ Bahçe-deki kabir şahidesinden anlaşıldığına göre Melâmî-Hamzavî meşayihinden Kurban Nasuh Baba buraya bir dergâh inşa ettirmiştir (Resim 3). Tekkenin son şeyhi Hayrullah Taceddin Yalım'ın verdiği bilgiye göre "Banî-i evvel Kurban Nasuh Baba 990 tarihinde Hamzavî Hankahı olmak üzere imamet ciheti ve sair va'z ederek bir mescid bina edip 995'te şehiden vefat etmekle binakerdesi olan dergâh-ı mezkûrda defnedilmiş ve 1000 tarihinde tarîk-i Hamzaviyye'nin inkıraz ve imha ve ricalinin tamamen şehiden intikal-i dâr-ı bekâ eylemeleri üzerine tekye-yi mezkûre mescid halinde kalmıştır."⁴¹² Seyyid

408 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, c.2 s.331

409 Ahmed Nezih GALİTEKİN (haz.), 1277 Yılına Ait Müfredat Defteri, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, vr.5B

410 Asitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse'de Ka'in El-an Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerife Günleri, (tahminen 1256 yılı), s.6; Bandırmalızâde es-Seyyid Ahmed Munîb Üsküdarî, *Mecmua-i Tekâya*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307, s.12; Yeşilzâde Mehmed Salîh, *Rehber-i Tekâya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Bölümü, No: 1035, (Mükerrer IV. Cilt)

411 Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.16

412 Sadık ALBAYRAK (haz.), *Son Devir Osmanlı Uleması*, İBB Kültür İşleri Daire

Muhammed Nurî Efendi m.1813/h.1228 yılında binayı ihya etmiş ve Rifâî ayini icrasına başlamıştır. m.1856/h.1273 yılında vefatıyla oğlu Seyyid Muhammed Tevfik Efendi postnişin olmuş ve m.1899/h.1317 irtihal etmiştir. Bu tarihte oğlu M. Hayrullah Taceddin henüz 14 yaşında olduğundan Muhammed Hulûsî Efendi 6 sene vekâleten şeyhlikte bulunmuştur.

M. Hayrullah Taceddin (YALIM) Efendi postnişin iken 1925’te tekkele-
rin seddolunması sonrasında tevhidhane cami olarak faaliyet göstermeye
başladı. Şeyh M. Nurî Efendi’nin torununun kocası Prof. Dr. Sabahaddin
TONGUÇ 1974 yılında camiyi yeniden inşa ettirdi.⁴¹³ Türbe içinde M. Nurî
Efendi, kızı Hediye Sultan Hanım ve oğlu M. Tevfik Efendi’nin sandukaları
bulunmaktadır. Tekkenin diğer yapılarının yerinde şeyh ailesine ait bir dükkân
inşa edilmiştir.

İdris-i Muhtefî (Dolancı Derviş Mehmed Efendi - İskender Dede) Tekkesi

Eyüp Merkez Mahallesi, İdrisköşkü Caddesi No:16, 37 ada 8 parsel’de
Melâmî şeyhlerinden İdris-i Muhtefî tarafından 17. yüzyıl başlarında yapı-
tırılmıştır. Evliya Çelebi, İdris Köşkü Mesiregâhı’nı şöyle anlatır: “Banîsi Bay-
ramiyye tarıkından Şeyh İdris nâm bir azîz bir tekye inşâ idüb cem’i yârân-ı
dervîşân anda cem olub sefâ iderlerdi. Bâdehu cülûs-ı Mustafâ Hân’da mez-
bûr şeyhe mulhiddir deyu isnâd idüb tekyesi ve evkâfın harâb yebâb binâsın
turâb idüb zîr-i zeber idiler. Halâ birkaç dıraht-ı nüntehâları ve cemenzâr
suffaları ve namaz seddi ve çeşme-i zülâli ve havz-ı azîmi kaldı. Halâ yine İd-
ris Köşki nâmiyla bir teferrücgâhdır.”⁴¹⁴ Asıl ismi Hacı Ali Bey olup Tırhalâda
m.1534/h.941 yılında dünyaya gelen İdris-i Muhtefî, amcası Rüstem Paşa’nın
terzibaşısı olduğundan İstanbul’a geldiğinde terzilik mesleğini öğrenmiştir.
1548 yılında Kanunî Sultan Süleyman ile birlikte doğu seferine katılıp An-
kara’dan geçerken Melâmî kutuplarından Hüsameddin-i Ankaravî’yi ziyaret
etti ve kendisinden feyz aldı. Hüsameddin-i Ankaravî, henüz 14 yaşındaki
Ali’ye İdris ismini vermiştir. İstanbul’a döndüğünde Fatih’te Mehmed Ağa
Camii yanındaki bir evde ikamet etmeye başladı ve ticaretle meşgul oldu.⁴¹⁵

Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, c.5 s.254

413 İbrahim Hakkı KONYALI, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Ye-
şilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976-1977, c.1 s.204

414 Evliya Çelebi (haz. Orhan Şaik GÖKYAY), *Seyahatname*, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul, 1995

415 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.306

Gerek Hüsameddin-i Ankaravî'nin Ankara kalesine hapsedilişi gerekse son-
raki Melâmî kutbu Hamza Bâlî'nin Devlet tarafından idama mahkûm edi-
lişi Melâmîleri gizliliğe yöneltti. Hamza Bâlî'nin halifesi Hasan Kabadüz'ün
m.1601/h.1010 yılında Hakk'a yürümesiyle dervişleri melâmet neşvesini İd-
ris-i Muhtefî'de buldular. Yaşadığı dönemin meşhur Halvetî-Sivasî meşayı-
hinden, Yavsa Baba Tekkesi şeyhi Abdu'l-mecid-i Sivasî ve Halvetî-Cemalî
meşayihinden Dırağman Tekkesi şeyhi Hâfız Ömer Fanî Efendi camilerde-
ki vaazlarında İdris-i Muhtefî'yi tenkid etmelerine rağmen Hacı Ali Bey is-
miyle halk içerisinde yaşadığından gizli bir şekilde irşadını sürdürmekteydi.
Evliya Çelebi'nin naklinden İdris Köşkü Mesiregâhı isimli bölgede İdris-i
Muhtefî'nin bir tekke tesis ettiği, fakat Sultan I. Mustafa'nın saltanata geli-
şiyle şeyhin mulhidlikle suçlanması sonucu tekkenin yıktırıldığı anlaşıyor.
Dervişlerinden Sarı Abdullah Efendi ise tekkenin söz etmiyor. Sarı Abdullah
Efendi, hicrî 1024 yılı Rebiu'l-evvel ayının sonunda (29 Nisan 1615) Hakk'a
yürüdüğünü bildirirken Evliya Çelebi Sultan Mustafa döneminde (ilk salta-
natı 22 Kasım 1617-26 Şubat 1618) İdris-i Muhtefî'nin mulhidlikle suçlanıp
tekkesinin yıktırıldığını bildiriyor. Yavuz Sultan Selim dönemi müderrisle-
rinden İdris-i Bitlisi'nin de bu bölgede ikamet etmiş olması, Evliya Çelebi'nin
İdris-i Muhtefî ile İdris-i Bitlisi'yi karıştırmış olması ihtimalini akla getiriyor.
Fakat Evliya Çelebi teferruat vererek tekkenin İdris-i Muhtefî'nin mulhidli-
ğine dair suçlamadan yıktırıldığını aktarıyor. Vefat tarihi dikkate alındığın-
da tekkenin yıkılışı Sultan I. Ahmed dönemi (1603-1617) olmalıdır. Sultan
III. Osman'ın 3. kadını Zevkî Kadın, m.1768/h.1182 tarihinde bir Namaz-
gâh yaptırmıştır.⁴¹⁶ Söz konusu arsaya m.1815/h.1230 yılında Dolancı Derviş
Mehmed Efendi (v.m.1824/h.1240) tarafından küçük bir mevlevîhane tesis
edilmiş, ancak İstanbul'daki diğer mevlevîhanelerden gelen itirazlar üzerine
devamlı olamamıştır.⁴¹⁷

Arsası günümüzde tamamen binalarla çevrili olup hâlihazırda iki kuyu,
çeşme, namazgâh kitabesi, hazirede Mevlevî İskender Dede'nin m.1589/h.997
tarihli şâhidesi ve Ali Ağa ailesine ait kabirler mevcuttur.⁴¹⁸

416 Mehmed Nermi HASKAN, *Eyüpsultan Tarihi*, Eyüp Belediyesi Yayını, İstanbul, s.104

417 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.265; Bayram Ali KAYA-Sezai KÜ-
ÇÜK (haz.), *Defter-i Dervişan*, Yenikapı Mevlevihanesi Günlükleri, Zeytinbur-
nu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, c.2 s.67a

418 Mehmed Nermi HASKAN, *Eyüpsultan Tarihi*, s.104

Mehmed Ağa Tekkesi

Fatih, Atikali Mahallesi, Beyceğiz Caddesi, Çilekeş Sokak No:7, 1351 ada 3 parsel’de yer alıyordu. Daru’s-saade Ağası Çarşambalı Mehmed Ağa tarafından m.1586/h.994 yılında cami ile birlikte bir külliye dâhilinde inşa ettirilmiştir.⁴¹⁹ Halvetiyyeden Yayabaşızâde Hızır Efendi’nin ilk şeyhi olduğu tekkede ardından Fişnezâde Muhammed Efendi ve Abdu’l-mecîd-i Sivasî postnişin olmuştur.⁴²⁰ m.1604/h.1013 yılında ise Bezcezâde Muhammed Muhyiddin Efendi (m.1611/h.1020) tekkenin şeyhliğine tayin olunmuştur. Melâmî-Hamzavî azizlerinden İdris-i Muhtefî’ye vasil olmuş ve kendisinden feyz almış olan Muhammed Muhyiddin Efendi’nin, İdris-i Muhtefî aleyhi-ne camilerde vaazlar veren ve Devlet İdaresi’ne şikâyet eden Abdu’l-mecîd-i Sivasî’nin tekkesine tayin edilmesi şayan-ı dikkat bir durum oluşturmıştır. Tahminen m.1608/h.1017 yılında Üsküdar’da kendi tesis ettiği tekkeye şeyh olmuş ve m.1611/h.1020 yılında vefat etmiştir. Mehmed Ağa Tekkesi’nde sonraki dönemde Halvetiyyenin Cemaliyye şubesinden Yusuf Sinaneddin Efendi ve oğlu Muhammed Efendi, Halvetiyyenin Sivasîyye şubesinden Abdu’l-ehad en-Nurî, oğlu Mustafa Çelebi, Esircizâde Hüseyin Efendi, Hacı Yahya Efendi, Bayramiyyeden Muhammed Said Çelebi, Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Seyyid Ali Efendi, Kadiriyyeden Abdu’r-rahman Efendi, Bayramiyyeden Yekçeşm Hacı Muhammed Raşid Efendi, Halvetiyyenin Sünbüliyye şubesinden Ömer Necmeddin Efendi ve Osman Raif Efendi postnişin olmuştur.⁴²¹ Himmetzâde Tekkesi şeyhi Abdu’s-samed Efendi’nin damadı olan ve bu tekkeye Bayramiyye meşihatını yeniden getiren Muhammed Said Çelebi’nin (m.1752/h.1165) Eyüp, Nişanca’daki kabir şâhidesi de Hamzavî uslûbundadır. Osman Raif Efendi’nin şeyhliği döneminde 1925 yılında tekeler seddolanmıştır.⁴²²

m.1895/h.1312 yılında Sultan II. Abdu’l-hamid tarafından yeniden yaptırılan 2 katlı ahşap tekke binası Mayıs 1971’de çökmüştür.⁴²³ 1997 yılında tamamen yıktırılan binanın arsasında günümüzde gecekondular bulunmaktadır. (Resim 4) Tekkenin h.1312 tarihli kitabesi Saraçhanedeki Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi’nde bulunmaktadır.

419 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 ss.197-198

420 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.10a

421 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.10a; Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.27

422 Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir, s.46 sıra: 259

423 Esin DEMİREL İŞLİ, age, s.93

Bezcizâde (Himmetzâde) Tekkesi

Üsküdar, Zeynep Kamil Mahallesi, Opr. Dr. Burhanettin Üstünel Caddesi (eski Salı Sokağı), 204 ada 31 parsel'de yer alıyordu. Günümüzde Zeynep Kamil Hastanesi'nin ek binalarının ve bahçesinin bulunduğu arsaya, Bezcizâde Muhammed Muhyiddin Efendi (m. 1611/h.1020) tarafından 17. yy. başlarında tesis edilmiştir. Konyalı olup İstanbul'a geldiğinde Halvetiyye usulünce sülûk edip icazet alan Muhammed Muhyiddin Efendi,⁴²⁴ Melâmî-Hamzavî azizlerinden İdris-i Muhtefî'ye vasil olmuş ve kendisinden feyz almıştır. Yaşadığı dönemde Hamzavîlere karşı Devlet takibinin olması sebebiyle mürîdanı dışında kimsenin bu yönünden haberdar olmadığını Müstakimzâde aktarmaktadır.⁴²⁵ Bir süre Konya'da kaldıktan sonra Sultan I. Ahmed döneminde tekrar İstanbul'a gelmiş ve Daru's-saade Ağası Çarşambalı Mehmed Ağa'nın Fatih'te tesis ettiği tekkenin şeyhliğine m.1604/h.1013 yılında tayin olunmuştur.⁴²⁶ Yaklaşık 4 yıl sonra ise Üsküdar'da kendi adıyla bilinen tekkeyi tesis ederek oraya nakletmiş ve m.1611/h.1020 yılında burada vefat etmiştir.⁴²⁷ Kendisinden sonra oğlu Ahmed Çelebi postnişin olmuş, ardından Bayramiyye'nin Himmetiyye kolunun banîsi Bolulu Hacı Himmet Efendi'ye meşihat verilmiştir. 1925'te seddolunana kadar tekke Bayramiyye usulünce ayin icra edilmiş ve Himmet Efendi'nin soyundan gelen şeyhler tayin olunmuştur. Tekkenin son şeyhi Abdu'l-hak Sun'î Efendi'dir. M. Nermi Haskan'ın bildirdiğine göre tekke yıkılmadan evvel cümle kapısı üzerinde m.1616/h.1025 tarihli bir kitabe bulunuyordu. Bu kitabe tekkenin yıkılması sonrasında önce Türk İslam Eserleri Müzesi'ne, 1984 yılında ise Bayezid Vakıf Hat Sanatları Müzesi'ne taşınmıştır.⁴²⁸ m.1636/h.1046 tarihli bir vakfiyesi olan tekke, Top-hane-i Âmire Muhasebecisi Şeyh Hüseyin Hüsni Efendi tarafından 20. yy. başlarında ihya edilmişti.⁴²⁹

424 Tabibzâde Mehmed Şükrî'ye göre Ezelizâde'nin halifesi Molla Efendi'den (Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sufiyye, vr.20b), Hüseyin Vassaf'a göre ise Ezelizâde Nurullah Efendi'den (age, c.2 s.346) hilafet almıştır.

425 Abdurrezzak TEK, age, s.93

426 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.10a

427 Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'e göre ise Bezcizâde Muhammed Muhyiddin Efendi, Üsküdar'da bir tekke tesis etmemiştir. Fatih'teki Mehmed Ağa Tekkesi şeyhiyken vefat etmiş ve Üsküdar'da bir ahabının evine defnedilmiş olup sonradan türbe ve tekke tesis edilmiştir. Ahmed Muhyiddin Efendi (age, s.180) ve Osmanzâde Hüseyin Vassaf (age, c. s.346) ise Üsküdar'daki tekkenin ilk şeyhini Bezcizâde Muhammed Muhyiddin Efendi olarak göstermektedirler.

428 Mehmet Nermi HASKAN, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2001, c.1 s.458

429 Mehmet Nermi HASKAN, age, c.1 s.462

Zeynep Kamil Hastanesi’ne yeni binalar yaptırılırken 1958’de tekke yıkıldı. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in bildirdiğine göre kabir taşları o zamanki Başhekim Dr. Fahri Atabey’in emriyle Üsküdar, Selimiye Tekkesi’ne nakledilirken nakl-i kubur yapılmamıştır.⁴³⁰ Bugün, Selimiye Tekkesi’nde Himmetzâde Tekkesi’nden nakledilmiş 62 kabir şâhidesi mevcuttur. Bu şâhideler cümle kapısından girişte sağ tarafta yer almaktadır. 1910 Fatih yangını sonrasında Himmetzâde Tekkesi’nden nakledilen kabirler de buraya getirilmiştir.

Cerrahpaşa Şah Sultan Tekkesi

Fatih, Cerrahpaşa Mahallesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Kampüsü, Tayyareci Yurdanur Altınbilek Sokak, 1158 ada 1 parselde yer alıyordu. Yavuz Sultan Selim’in kızı ve Vezir-i âzam Lütflü Paşa’nın hanımı Şah Sultan tarafından Halvetî-Sünbülî meşayihinden Ya’kûb-i Germiyanî için m.1528/h.935 yılında bir cami ve etrafına derviş hücreleri yaptırdı. Şeyh Ya’kub Efendi m.1553/h.961 yılında Koca Mustafa Paşa Sünbülî Hankahı postnişini olunca Şah Sultan buradaki derviş hücrelerini medrese haline dönüştürdü.⁴³¹ Müstakîmzâde Süleyman Sa’deddin Efendi, Hüseyin Lâmekânî’den şöyle söz eder: “Hasan Kabadüz hizmetlerinden muktebes-i cezbe-yi Rahmaniyye olan hulefâdan biri dahî eş-Şeyh Hüseyin el-Kazzaz Lâmekânî (k.s.) cenâblarıdır. (...) Nice yıllar İstanbul’da Şah Sultan Camii haremünde zâviyenişin ve irşâd-ı enâm cem’iyyetinde mekîn olup (...) 1034 tarihi evâhirinde sabah ömri vâsıl-ı encâm-ı şâm olmuş idi.”⁴³² Bu bilgiden yola çıkarak Şah Sultan Camii’ndeki hücrelerinin 17. yy. başlarında yeniden zaviye olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bugünkü Macaristan’ın başşehri Budapeşte’nin bir kısmını oluşturan Peşte’den olan Hüseyin Lâmekânî, Melâmî-Hamzavî kutbu Hasan Kabadüz’den feyz almıştır. Hâdî Ahmed Efendi,⁴³³ Abdu’r-rauf el-Münavî⁴³⁴ (m.1622/h.1031), Hakikîzâde Osman Efendi⁴³⁵ (m.1628/h.1037)

430 A. Süheyl ÜNVER (haz. G. MESARA, A. KAZANCIGİL, F.Z. BEYAZ), Üsküdarname-1, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.115

431 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.132

432 Abdurrezzak TEK, age, s.89

433 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.297

434 Tabîbzâde Mehmed Şükrî, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sufiyye*, Yazma, Müellif Hattı, Hacı Selim Ağa (Hüdâyi) Kütüphanesi, 1291, vr.11b

435 Abdurrezzak TEK, age, s.93

ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi⁴³⁶ (m.1655/h.1065) halifeleri arasındadır. 3. devre Melâmîlerinin pîri Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin silsilesi de Abdu'r-rauf el-Münavî vasıtasıyla Hüseyin el Kazzaz Lâmekânî'ye ulaşmaktadır.⁴³⁷ m.1625/h.1034 yılında vefat eden Hüseyin Lâmekânî hazîrede medfundur. m.1834/h.1249 yılında yapılan Saliha Sultan Düğünü'ne davetli şeyhler arasında Halvetiyye'den Hüsameddin Efendi ismine rastlanmaktadır.⁴³⁸

Sonraki döneme ait tekke listelerinde Cerrahpaşa Şah Sultan Tekkesi ismi yer almadığından sadece cami olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Cami 1953 ve 1982 yıllarında tadilat geçirmiş olup günümüzde ibadete açık durumdadır.

Hakîkizâde Tekkesi

Fatih, Ayvansaray Mahallesi, Mumhane Caddesi, Aşık Yunus Sokağı, 2662 ada 1 parsel'de yer almaktaydı. Hakîkizâde Osman Efendi tarafından 17. yy. başlarında tesis edilmiştir. Halvetiyye'nin Sinaniyye kolundan Seyyid Nizamoğlu Seyfullah Efendi'nin halifesi⁴³⁹ olan Hakîkizâde Osman Efendi, Hüseyin el-Kazzaz Lâmekânî'den⁴⁴⁰ de melâmet neşvesine vasıl olmuştur. Bir gazelinde mürşidine şöyle seslenir:

*Çekdi girdâb-ı gamın aldı vücûdum zevrakın
Kıl meded ey dest-i hasret Lâmekân'ım gel yetiş
Zulmet-i zulm-i felekden bu Hakîkî bendeni
Kurtar ey mihr-i cihân sâhib-zebânım gel yetiş*⁴⁴¹

m.1628/h.1037 yılında vefat edince hazîredeki şâhidesine, halifesi Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin şu sözleri yazılmıştır:

436 Tabîbzâde Mehmed Şükrî, 1291, vr.11b

437 Silsile şu şekildedir: Abdu'r-rauf el Münavî, Nureddin Ali el Echurî, İsa el Mağribî, Ahmed b. Muhammed en Nahlî el Mekkî, Muhammed b. Ahmed Ukayle el Mekkî, Kutbüddin Mustafa b. Kemaleddin el Bekrî, Şemsüddin Muhammed b. Salim el Hifnî, Mahmud el Kürdî, Abdu'l-lah eş Şarkavî, Muhammed abu'n Neca Ali et Tuhî, İbrahim eş Şemarikî, Seyyid Muhammed Nuru'l Arabî. bkz. Tabîbzâde Mehmed Şükrî, 1291, vr.11b

438 Hatice AYNUR, Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Ocak 1989, c.11 sayı:61 s.36

439 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.324

440 Abdurrezzak TEK, age, s.93

441 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.297

*Cüneyd u Bâyezîde misl u mânend idi Şeyh Osmân
Pervâz eyledi nâgâh ne çâre âlem-i ulvîye
Dedi târîh-i fevtin Dervîş İbrahim o sultânın
Osmân Efendi cihândan el yudu âh ânâ eyvâh
Ruhîcün Fâtîha Sene 1037*

Kendisinden sonra halifesi Çuhadar Muhammed Efendi ve oğlu Mustafa Efendi postnişin oldu. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Halvetî-Sivasî şeyhlerinin, 19. yüzyılda ise Nakşî şeyhlerinin ayin icra ettiği tekke 20. yy. başlarında Kadiriyye’ye intikal etmiştir. Remlî Tekkesi şeyhi Muhammed Rıza Efendi’nin halifesi İbrahim Halil Efendi tekkenin son şeyhi olmuştur.⁴⁴²

1925 sonrasında tekke yapıları ortadan kalkmış olup hazîresine ait 4 şâhi-de günümüze ulaşabilmiştir. (Resim 5)

Aksaray Oğlanlar Tekkesi

Fatih, İskenderpaşa Mahallesi, Millet Caddesi, 872 ada 3 parsel’de yer almaktaydı. Fatih’in Sekbanbaşlarından Ya’kub Ağa tarafından 15. yy. sonlarında bir Kadiri tekkesi olarak inşa ettirildi. Oğlanlar⁴⁴³ Şeyhi İbrahim Efendi 17. yüzyılın ilk yarısında postnişin oldu. Melâmiyye’den Hüseyin el-Kazzaz Lâmekânî’den⁴⁴⁴ feyz alan İbrahim Efendi, Eğrikapı Tekkesi şeyhi Hakikîzâde Osman Efendi’den Halvetî-Sinanî, Aziz Mahmud Hüdayî’den de Celvetî icazeti almıştır. Enfi Hasan Hulûs Halvetî, Tezkiretü’l-Müteahhirîn isimli eserinde Sultan IV. Murad döneminde katl tehlikesi üzerine İbrahim Efendi’nin tekkesinden Üsküdar’daki Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî’nin tekkesine firar ettiğini, bir süre kaldıktan sonra Aziz Mahmud Hüdayî’nin kendi tac ve hırkasını giydirip yeniden Aksaray’daki tekkesine yolcu ettiğini anlatmaktadır.⁴⁴⁵ 1 Mart 1655 (22 Rebiu’l-ahir 1065) tarihinde vefat eden İbrahim Efendi, tekkesine defnedildi. Muhammed Efendi ve Sunullah Gaybî halifeleri arasındadır. İbrahim Efendi’den sonra oğlu postnişin olmuş, ardından

442 Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir, s.38 sıra:219

443 Kabir şahidesinde “Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi” ifadesi yazılıdır. Ahmed Muhyiddin Efendi (s.214) ve Ayvansarayî Hüseyin Efendi (age, orj. c.1 s.232) “Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi” olarak kaydetmektedir. Osmanzâde Hüseyin Vassaf (c.2 s.291) ise her iki ismin de kullanıldığını belirtmektedir.

444 Abdurrezzak TEK, age, s.93

445 Enfi Hasan Hulûs Halvetî (haz. M. Tatcı - M. Yıldız), *Tezkiretü’l-Müteahhirîn (XVI. Ve XVIII. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler)*, H Yayınları, İstanbul, 2014, s.168 (orj. ss. 63b-64a)

tekke Cism-i Latîf İsmail Efendi'yle birlikte Halvetiyye'nin Sivasîyye şubesine intikal etmiştir. Tekkenin 19. yüzyıldaki şeyhleri Dede Efendi, Muhammed Efendi (m.1865/h.1282), Veys Efendi (m.1885/h.1302), oğlu Hasan Hüsnî Efendi (m.1918/h.1336) olmuştur. Sonrasında hem Kadirî hem de Halvetî icazeti bulunan ve bir süre Meclis-i Meşâyih Reisliği yapan Mustafa Safvet (Yetkin)⁴⁴⁶ postnişin olmuş, onun ayrılmasıyla Muhammed Emin Efendi'nin niyabetinde Hasan Hüsnî Efendi'nin kızının oğlu M. Abdu'l-kadir Efendi⁴⁴⁷ şeyhliğe tayin olunmuş ve bu esnada tekkeler seddolunmuştur.

m.1840/h.1256 yılı öncesinde arsa halini alan tekke, Mısır Hıdivlerinden Abbas Paşa'nın hanımı Mehveş Hanım tarafından m.1870/h.1287 yılında tekrar yaptırılmıştır. Aksaray Karakolu yanında bulunan bina, 1957'de Millet Caddesi açılırken yıktırıldı. Türbe ve içindeki kabirler karşısındaki Murad Paşa Camii avlusuna nakledilmiştir. Tekkenin sebili de bu caminin avlusuna taşınmıştır.

Edirnekapı Emir Buharî Tekkesi

Eyüp, Nişancı Mahallesi, Münzevi Kışla Caddesi, 419 ada (eski 175 ada) 14 ve 15 parselde yer alıyordu. 15. yy. sonları veya 16. yy. başlarında Nakşî-Ahrarî meşâyihinden Emir Ahmed Buharî tarafından tesis edilmiştir. Tekke, Kanunî Sultan Süleyman tarafından m.1525/h.931 yılında yeniden yaptırılmıştır. Emir Buharî'den sonra tekkede sırasıyla damadı Hâce Mahmud Efendi (m.1532/h.938), Menteşeli el-Hac Hâce Halife (m.1553/h.960), Simavlı Ebûbekir Takiyyüddin Efendi (m.1558/h.965), Hâce Sefer Efendi, Hâce Hamza Efendi, Taşçızâde Muhammed Efendi (m.1592/h.1000), Mustafa Efendi, Muhammed Emîn Efendi, Simkeşzâde Hasan Feyzî Efendi (m.1690/h.1102), Muhammed Şeyhî Efendi (m.1731/h.1144), Edirneli Şah-kadınzâde Abdu'r-rahman Efendi (m.1748/h.1161), Bardakçı Feyzullah Efendi (m.1770/h.1184), Abdu'r-rahman Efendi (m.1810/h.1225), Muhammed Emin Efendi (m.1814/h.1229), Seyyid Abdu'l-halîm Efendi (m.1854/h.1270), (vekil) Hasan Eşref Efendi (m.1865/h.1282), Muhammed Raşid Efendi (m.1892/h.1309), Muhammed Tahir Efendi (m.1894/h.1311), Muhammed

446 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, Şeyh Safvet Efendi için "Kendisine karşı memleketimiz meşâyih-i sûfiyyesininin ziyâde mültefit olmamasından muğber olarak, bi'l-âhare aleyhlerinde tertibât-ı mahsûsada bulunarak devr-i ahîrde tekkelelerin kapanmasına sebep olduğu rivâyet olunur." diye yazmaktadır (bkz. age, c.3 s.340). 1927 yılına kadar Urfa Milletvekilliği yapan Safvet Efendi, 1924'te Hilafetin kaldırılmasına ilişkin kanun teklifi vermiştir.

447 Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir, s.10 sıra: 56

Kâzım Efendi (m.1899/h.1317), Hasan Basrî Efendi (m.1903/h.1321), Alasonyalı Ali Zeynelâbidîn Efendi (m.1918/h.1336) ve Hâfız Muhammed Emin Efendi (m.1939/h.1358) postnişin olmuştur.⁴⁴⁸ Tekkenin 10. şeyhi Simkeşzâde Hasan Feyzî Efendi, Simkeşbaşı Muhammed Ağa'nın oğludur. Hekim Çelebi Tekkesi şeyhi Bosnalı Osman Efendi'den Nakşî hilafeti, Mehmed Ağa Tekkesi şeyhi Abdu'l-ehad en-Nurî'den Halvetî-Sivasî hilafeti almanın yanı sıra Melâmî-Hamzavî kutbu Sütçü Beşir Ağa'dan (m.1662/h.1072) feyz almıştır.⁴⁴⁹ İdris-i Muhtefî'ye karşı camilerde vaazlar veren Abdu'l-mecid-i Sivasî'den sonra halifesi Abdu'l-ahad en-Nurî'nin melâmet neşvesi taşıyan Hasan Feyzî Efendi'yi himaye edip Halvetî-Sivasî hilafeti vermesi ilginç bir durum oluşturmıştır. 15 sene meşihatten sonra m.1690/h.1102 yılında irtihal eden Hasan Feyzî Efendi tekkesinin haziresine defnedildi.

Zamanla tahrip olan yapılar m.1824/h.1240 yılında Seyyid Abdu'l-halim Efendi'nin gayretleriyle yenilenmiştir. 1900'lere gelindiğinde Mimar Sinan eseri olan cami, yığma taştan yapılmış olup çatısı ahşap durumdaydı. M. Nermi Haskan'ın aktardığına göre 1. Dünya Savaşı sırasında Metris Kışlası önünde Ramazan topu atılırken topun parçalanması ve bu parçalardan birinin camiye düşmesi ile çatı çökmüş ve bir daha yaptırılamamıştır.⁴⁵⁰ Camiden geriye kalan kısımlar 1941'de Vakıflar İdaresi'nce tamamen yıktırılmıştır. 1974'te Çevre yolu açılırken arsası yola dâhil edilmiştir. Haziresinde bulunan Şeyhu'l-İslam İbni Kemal kabri ile birlikte bir kısım kabirler Edirnekapi Necatibey Kabristanı 2. adaya nakledilmiştir. Tekkenin karşısındaki İbrahim Halebî (v.1549/956) kabri de Sakızağacı Kabristanı'na nakledilmiştir.

Seyyid Baba Tekkesi

Fatih, Haseki Sultan Mahallesi, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi, Tevfik Fikret Sokak, 1814 ada 34 parsel'de yer alıyordu. Seyyid Mustafa Baba tarafından 18. yy. ortalarında Nakşî-Müceddidî tekkesi olarak tesis edilmiştir. Seyyid Mustafa Baba'dan Nakşî-Müceddidî, Himmetzâde Abdu'l-gafur Efendi'den Bayramî hilafeti alan Hafız Muhammed Efendi m.1780/h.1194 yılında postnişin oldu. Aynı zamanda Bayram Paşa Türbesi'nin türbedarıydı. Babası Hafız Muhammed Efendi'den sonra postnişin olan Hâfız Ali Efendi, Melâmî-Hamzavî

448 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.277; Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.31; Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, Taksim Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K.75 ve Ekleri, vr.34a

449 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.3 s.370

450 Mehmed Nermi HASKAN, *Eyüp sultan Tarihi*, Eyüp Belediyesi Yayını, İstanbul, s.47

kutbu Hekimbaşı Abbas Efendi'den feyz aldı.⁴⁵¹ Hamzaviyye silsilesi kendinden yürümüştür. m.1831/h.1247 yılında irtihal eden Hâfız Ali Efendi'den sonra Seyyid Baba Tekkesi'nde Halvetiyye'nin Gülşeniyye ve Sünbüliyye şubelerinden icazetli Hâfız Muhammed Şerefeddin Efendi (m.1854/h.1270) ve oğlu Muhammed Eşref Efendi (m.1879/h.1296) postnişin olmuşlardır. Ardından Derviş Hurşid Efendi, Hâfız Ahmed Efendi, Mahmud Mecdeddin Efendi, Muhammed Emîn Efendi ve Hüseyin Zühtü Efendi⁴⁵² tekkede irşad vazifesini üstlenen şeyhler oldular. Dağıstanlı Musa Kâzım Efendi'nin hali-fesi Hüseyin Zühdi Efendi 1925 yılında tekkelerin seddolunduğu dönemde şeyh olup 1930 yılında vefat etmiştir.⁴⁵³

1918 yılında yanan tekkenin arsası 1925 sonrasında gecekondularca işgal edilmiştir. Bir süre manav dükkânının ardiye sahası olarak kullanılan tekke arsasındaki kabirler Vakıflar İdaresi ve Mehmet GÜR isimli bir hayırsever tarafından 1999'da temizlendi ve düzenlendi. Seydi Baba yazılı bir levha, kalan birkaç mezar şâhidesinin önüne iştirilmiş durumda olup günümüzde tekke arsasında oto ve halı yıkama servisi faaliyet göstermektedir.⁴⁵⁴ (Resim 6)

Şeyh Murad (Murad-ı Münzevî) Tekkesi

Eyüp, Nişancı Mahallesi, Davutağa Caddesi No:2, 153 ada 1 parselde yer almaktadır. Şeyhü'l-İslam Minkarîzâde Yahya Efendi'nin damadı Kangırılı (Çankırılı) Mustafa Râsîh Efendi (v.m.1679/h.1090) tarafından buraya bir medrese yaptırılmıştır. Mustafa Râsîh Efendi'nin oğlu Dâmatzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (v.m.1742/h.1154), medrese yakınında 3 sene kadar ikamet edip m.1720/h.1132 yılında irtihal eden Şeyh Murad-ı Buhârî'nin medresenin derslane kısmına defnedilmesini istemiş ve sonrasında medreseyi tekkeye dönüştürerek Nakşi şeyhlerine meşrûr kılmıştır.⁴⁵⁵ Ebu'l-Hayr

451 Abdülbaki (GÖLPINARLI), *Melâmilik ve Melâmiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931 s.178

452 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.31a; Ahmed Muhyiddin Efendi, s.119

453 Cemaleddin Server REVNAKOĞLU Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, Dosya:212

454 Mehmed Akif KÖSEOĞLU, İstanbul'da Nakşi-Halidi Şeyhlerinin Vazife Yaptığı Tekkeler ve Bu Yapıların Günümüzdeki Durumları, *Uluslararası Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu Bildirileri*, Hakkârî, 24-26 Mayıs 2013, ss.456-473

455 Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No:109, 1341, s.14 sıra:81

Ahmed Efendi, m.1732/h.1144 yılında Şeyhü'l-İslâm olup 20 ay bu vazifeyi ifa etmiştir.⁴⁵⁶ m.1742/h.1154 yılında Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi tarafından tekkeye bir vakfiye de tesis edilmiştir.

m.1645/h.1055 yılında doğan Murad Efendi'nin doğum yerinin Buhara, Kabil veya Keşmir olduğuna dair farklı rivayetler mevcuttur. Hindistan'a seyahatinde İmam Rabbanî'nin oğlu ve halifesi Muhammed Ma'sum es-Sirhindî'ye intisap etmiş ve kendisinden Nakşî-Müceddidî hilafeti almıştır. Buhara, Bağdad ve Kahire'ye ziyaretleri olmuş, muhtelif defalar Hacc'a gitmiştir. Bir süre Şam'da ikamet ettikten sonra m.1681/h.1092 yılında İstanbul'a ulaşan Şeyh Murad-ı Buharî 5 sene Eyyûb Sultan Camii civarında ikamet ettikten sonra tekrar Şam'a dönmüştür. m.1708/h.1120 yılında yeniden İstanbul'a yerleşmek için geldiyse de ziyaretçilerinin çokluğu Çorlulu Ali Paşa'ya şikâyet edilmiş ve bu sebeple Bursa'ya sürgün edilmiştir. m.1717/h.1129 yılında affedilerek geldiği İstanbul'da vefat tarihi olan 12 Rebîu'l-âhir 1132 (22 Şubat 1720) gününe kadar ikamet etmiştir.⁴⁵⁷

Tekkenin ikinci şeyhi Kilisli Ali Efendi'dir. Şeyh Murad-ı Buharî'den hilafet alan Ali Efendi m.1734/h.1147 yılında vefatında türbeye defnedilmiştir. Tekkede kendisinden sonra Sırrî Ali Efendi (m.1759/h.1173), Gelibolulu Mustafa Efendi (m.1762/h.1176), Yahya Efendi (m.1778/h.1192), Çanakhisarî Hafız Hacı Muhammed Efendi (m.1784/h.1199), Muhammed Efendi (m.1793/h.1208), Hasan Efendi (m.1793/h.1208), Muhammed Efendi, Hisarlı Hüseyin Efendi (m.1821/h.1236), Muhammed Es'ad Efendi (m.1844/h.1260), Hâfız Feyzullah Efendi (m.1867/h.1284) postnişin olmuştur.⁴⁵⁸ Seyyid Muhammed Mirza'dan Nakşî-Müceddidî hilafeti alan Seyyid Süleyman-ı Belhî Efendi önce Bursa'da bir süre ikamet etmiş ve Sultan Abdü'l-aziz'in davetiyle İstanbul'a gelmiştir. Bir süre Sülûklü ve Üsküdar'da kaldıktan sonra m.1867/h.1284 yılında Şeyh Murad-ı Buharî tekkesi şeyhliğine tayin olunmuş ve 10 sene süreyle irşadını burada sürdürmüştür.⁴⁵⁹

Babasının vefatıyla postnişin olan Seyyid Abdü'l-kadir-i Belhî 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan dönemde müntesibanınca

456 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 ss.292-293; Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.37

457 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.55

458 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.35a; Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.37

459 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.226

Hamzavî-Melâmî kutbu kabul edilmiştir.⁴⁶⁰ Kendiyle görüşen ve cenazesinde de bulunan Osmanzâde Hüseyin Vassaf, Seyyid Abdu'l-kadir-i Belhî'nin manevî terakkisi hakkında şunu ifade eder: "İdris-i Muhtefî nâmıyla meşhûr ve tersâne arkasındaki tepede makbûr olan Hâce Ali er-Rûmî Hazretleri, müşârünleyhi ma'nen mazhar-ı feyzi edip, esrâr tevdi' etmekle şiddet-i tesettür neşesi uyandırmışlardı."⁴⁶¹ Babasından Nakşî-Müceddidî hilafeti alan Seyyid Abdu'l-kadir-i Belhî, kendisinden önceki Hamzavî kutbu Seyyid Bekir Reşad Efendi'nin (v.1875/h.1292) manevî halkasına dâhil olarak kendisinden feyz almıştır.⁴⁶² Şems-i Rahşân, Yenâbiu'l-Hikem, Künûzu'l-Ârifin, Şumûs-ı Envâr, Sünûhât-ı İlâhiyye, İlhamât-ı Rabbâniyye, Dîvân-ı Belhî, Gülşen-i Esrâr ve Esrârû't-Tevhîd isimli 9 yazılı eser bırakmıştır. 27 Receb 1341 (15 Mart 1923) gecesi irtihal eden Seyyid Abdu'l-kadir-i Belhî tekkenin haziresine defnedilmekle birlikte kabir taşı bulunmamaktadır. Kendisinden sonra oğlu ve halifesi Seyyid Ahmed Muhtar Efendi postnişîn olmuş ve 1925 yılında tekkeler seddolunana kadar tekkede irşadını sürdürmüştür. Seyyid Ahmed Muhtar Efendi 1933 yılında Hakk'a yürüdü.

1925 sonrasında harap olmaya başlayan tekke yapılarından ikinci mescidin çatısı çökmüş, derviş hücreleri zarar görmüştür. Gecekonduarca çevrilen yapılardan harem ve selamlık kısmı 1977'de çevre halkınca yakacak temini amacıyla tahrip edilmiştir.⁴⁶³ 1980'li yıllarda arsasındaki gecekonduar temizlendikten sonra 1990'lı yıllarda tevhidhane, medrese hücreleri ve türbe Hakyol Vakfı tarafından restore ettirilmiş ve taş bina, talebe yurdu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2000 yılı sonrasında yurt boşaltılmış olup türbe kısmının çatısındaki hasar sebebiyle 2014 yılında tekkenin bütününe kapsayan bir restorasyon çalışması başlatılmıştır. (Resim 7)

Beykoz Akbaba Tekkesi

Beykoz, Akbaba Mahallesi, Köyiçi Caddesi, Kar Çıkmazı'ndadır. İstanbul'un fethi için gelen gazilerden Akbaba Mehmed Efendi'nin kabri yanına

460 Abdülbaki GÖLPINARLI, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Yayinevi, İstanbul, 1983, s.410

461 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.2 s.228

462 Abdülbaki (GÖLPINARLI), 1931, ss.182-183

463 Esin DEMİREL İŞLİ, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri Ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s.127

17. yüzyılın başında Canfeda Hatun tarafından bir cami inşa ettirilmiştir.⁴⁶⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısında harap duruma düşen cami binasının yakınına Buharalı Abdu’l-hakîm Efendi tarafından tek katlı bir tevhidhane ve yanına meşruta yaptırılmıştır. Abdu’l-hakîm Efendi m.1890/h.1307 yılında vefat ettiğinde iki oğlu Ahmed Mükerrerem ve Ekrem çocuk yaştaydılar. Beşiktaş, Sinan Paşa Camii’nde hıfzını tamamlayarak hâfız olan iki kardeşten Ahmed Mükerrerem, Fatih Medresesi’nde fıkıh tahsiline başladı. Bu yıllarda Beşiktaşlı Hacı Nuri (Korman) Efendi’den de hat dersi aldı.⁴⁶⁵ m.1897/h.1314 yılında Akbaba Camii’ne imam olarak tayin edildi. Ekrem Efendi ise Eyüp, Şeyh Murad-ı Buharî Tekkesi şeyhi Seyyid Abdu’l-kadir-i Belhî’den icazet alarak tekkede irşada başladı. 1925’te tekkelerin seddolanması sonrasında Afyon’a yerleşen Ekrem (Yavrutürk) Efendi 1954 yılında Hakk’a yürüdü.

Tekke girişi avlu içerisinde meşruta girişi ise dışarıdadır. Canfeda Hatun Camii’ne, II. Dünya Savaşı yıllarında cephaneye depolanınca tevhidhane camiye dönüştürülmüş ve yanına bir minare yaptırılmıştır. Günümüzde cami ibadete açık durumdadır.

Tarsus Tekkesi

Fatih, Mevlanakapı Mahallesi, Mevlanakapı Caddesi, Mücevher Sokak, No:64, 1412 ada 52 parsel’dedir. Fatih’in Çobanbaşı Ali Fakih tarafından yaptırılan mescide Rifaîyye’den Kökçüzâde (Kürkçüzâde) Muhammed Ali eş-Şükrî Efendi tarafından m.1795/h.1210 yılında meşihat koydurulması suretiyle tekke tesis edildi. Şeyhlerinin çoğunlukla Tarsuslu olması sebebiyle tekke bu isimle anılmıştır. Tekkenin 8. postnişini Seyyid Ahmed Safî Efendi, Rifaîyye’den Karasarıklı Tekkesi şeyhi Muhammed Hüsnî Efendi’nin oğlu ve halifesidir. Selânikli Salih Lütfî Efendi’den Halvetiyye’nin Şa’bâniyye ve Sinaîyye şubelerinin icazetini alan Ahmed Safî Efendi, Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’ye de bağlanarak melâmet neşvesinden nasıbdar olmuştur. Aynı zamanda Şehremini, Cafer Ağa Tekkesi meşihatı da uhdesindeyken Seyyid M. Nûru’l-Arabî’nin isteği ve Meclis-i Meşayih kararıyla Tarsus Tekkesi’ni Abdu’l-kerim Ruhî Efendi’ye devretmiştir.⁴⁶⁶ Meşihata gelen Abdu’l-kerim

464 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.2 s.150

465 Oğlu Abdüssemih Yavrutürk’ün Anlatımıyla Mükerrerem Yavrutürk, http://www.osmanakbasak.com/Kitaplarim_Yazilarim/Agababa/Agababa.htm, ziyaret edilme tarihi: 6.5.2015

466 Abdülbaki (GÖLPINARLI), 1931, s.318

Ruhî Efendi de Rifaiyye'nin yanı sıra Melâmîyye'den mustahlefdir.⁴⁶⁷ Tekke şeyhliği sırasındaki bir takım rahat davranışları şikayetlere konu olunca m.1905/h.1323 yılında Bursa'ya sürgün edilmiş ve orada irtihal etmiştir.

Tekkelerin seddolanması sonrasında yıkılıp dört duvar haline gelen yapının restorasyonu amacıyla 2009 yılında başlatılan çalışmalar 2012 yılında tamamlanmış ve cami olarak ibadete açılmıştır. (Resim 8)

Cafer Ağa (Ahmed Safi-Ebu'l-Hüda Efendi) Tekkesi

Fatih, Şehremini Mahallesi, İbrahim Çavuş Sokağı, 1479 ada 8 parselde tesis edilmiştir. Önce Yusuf Fakih, ikinci defa da Yayabaşı Cafer Ağa tarafından inşa ettirilen mescide imam olarak tayin edilen Seyyid Ahmed Safi Efendi'nin meşihat koydurması sonrasında Rifaî ayini icra edilmeye başlanmıştır.⁴⁶⁸ Tarsus Tekkesi bölümünde izah edildiği üzere Halvetiyye ve Rifaiyye icazetlerinin yanı sıra Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'den Melâmîyye icazeti almıştır. Uhdesinde bulunan Tarsus Tekkesi meşihatını müşidinin emriyle Abdu'l-kerim Ruhî Efendi'ye bırakmıştır. Tekke yapıları Seyyid Muhammed Ebu'l-Hüda es-Sayyadî tarafından merhum kardeşi Muhammed Nureddin Bey adına m.1899/h.1317'de ihya edilmiştir.

Tekkelerin seddolanması sonrasından harap olan yapı, 1970'de betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde cami olarak faaliyet göstermektedir.

Balat Ferruh Kethüda Tekkesi

Fatih, Ayvansaray Mahallesi, Mahkemealtı Caddesi, Çavuş Hamamı Sokak, No:4, 2634 ada 1 parselde yer almaktadır. Vezir-i âzam Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda tarafından m.1562/h.970 yılında Mimar Sinan'a yaptırılan cami, tekke ve müstemilatından oluşan bir külliye'dir.⁴⁶⁹ Halvetiyye'nin Sünbüliyye şubesinin merkez tekkesi olan Koca Mustafa Paşa Hanka-hı şeyhi Yakub-i Germiyanî'nin oğlu ve halifesi Yusuf Sinan Çelebi Efendi

467 Tabîbzâde Mehmed Şükrî'ye göre Harîrizâde M. Kemaleddin Efendi'nin (*Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sufiyye*, vr.20b), A. GÖLPINARLI'ya göre Seyyid Muhammed Nurûl Arabî'nin (age, 1931, s.318) halifesidir.

468 Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.148

469 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.55

tekkenin ilk şeyhidir.⁴⁷⁰ Kuruluşundan 1925 yılına kadar Halvetiyye’nin Sünbülüyye şubesi usulünce ayin icra edilen tekkenin 17. şeyhi Abdu’l-vâhid Kemaleddin el-Mecdî veya daha çok bilinen ismiyle Balat şeyhi Kemal Efendi İstanbul’da m.1841/h.1257 yılında doğdu. Câmiu’t-turûk bir şeyh olan Kemal Efendi, Kocamustafapaşa Hankahı şeyhi Rızaeddin Efendi’den Halvetî-Sünbülî, Şuayb Şerefeddin Efendi’den Halvetî-Gülşenî, Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendi’den Halvetî-Şa’bânî ve Melâmî, Muhammed Can-ı Mekki’den Nakşî-Müceddidî hilafeti almıştır.⁴⁷¹ Babası Hâfız Muhammed Şakir Efendi’nin m.1879/h.1296 yılında vefatı üzerine postnişin olmuş ve 30 Mart 1914 (3 Cemazü’l-evvel 1332) tarihindeki vefatına kadar bu vazifesini ifa etmiştir. Kendisiyle tanışan Osmanzâde Hüseyin Vassaf, mûsikî ilmine derin vukufiyeti olduğunu, Sünbülî Hankahı’nda zâkirlik yaptığını, ilahi bestelediğini ve Virdü’l-A’zamî’l-Kemâliyye isimli bir eseri bulunduğunu kaydetmektedir.⁴⁷² Ferruh Kethüda Tekkesi’nin son şeyhi, Kemal Efendi’nin oğlu ve halifesi Hâfız Hüseyin Necmeddin Efendi olup 1930 yılında vefat etmiştir.

1925 yılında tekkelerin seddolunması sonrasında harap olmaya başlayan cami-tevhidhanenin ahşap çatısında 1938’den 1947’ye kadar çöküntüler meydana gelmiş, minarenin şerefesinden üstü yıkılmıştır. Şaban Kesebir ve Balat Hamamı sahibi Tâhir Akarı’nın gayretleriyle Ferruh Kâhya Onarma ve Korunma Cemiyeti kurularak 1953’te tamirata başlanmıştır. Sonrasında Vakıflar İdaresi devreye girerek çatı betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir.⁴⁷³ Günümüzde cami ibadete açık olup diğer tekke yapıları ortadan kalkmıştır.

Çeragî Hamza Mescidi Tekkesi

Fatih, Yavuz Sultan Selim Mahallesi, Haliç Caddesi, No:91, 2472 ada 33 parselde yer alıyordu. Çeragî Hamza Mescidi, Şamdancılar Kethudası Hamza Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.⁴⁷⁴ Tekke ise Halvetiyye’nin Cerrahiyye şubesinin pîri Nureddin-i Cerrahî’nin halifesi Süleyman Veliyyüddin Efendi tarafından m.1710/h.1122 yılında tesis edildi. Süleyman Veliyyüddin Efen-

470 Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.3a; Ahmed Muhyiddin Efendi, age, s.17

471 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.3 ss.331-332

472 Osmanzâde Hüseyin Vassaf, age, c.3 s.332; A. GÖLPINARLI, age, s.317)

473 M. Baha TANMAN, İstanbul Tekkeleri’nin Mimari ve Süsleme Özellikleri, İstanbul Üniversitesi, S. B. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul,1990, s.121

474 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, age, orj. c.1 s.78

dî'nin Cerrahî Asitanesi postnişini olması sonrasında buraya halifesi Saçlı Mustafa Efendi postnişin oldu. Mustafa Efendi'nin vefatı sonrasında ise Rifâî meşayihinden Hüseyin Lebiba Efendi buraya şeyh oldu. Ancak kırmızı şeyh postunun yanında Cerrahiyye'nin bir hatırası olarak Cerrahî Asitanesi postunu temsilen mavi post bulundurulmaya devam edildi. Bu tekkeye yeni bir şeyhin iclâsı (atanması) merasimini Cerrahî Asitanesi postnişininin yönetmesi adet halini almıştı.⁴⁷⁵ m.1782/h.1196 yılında yanan tekke Hüseyin Lebiba Efendi tarafından yeniden yaptırılmış ve m.1804/h.1219 tarihli bir vakıf tesis edilmiştir.⁴⁷⁶ Tekkenin 6. şeyhi Bedreddin Efendi, babası Hacı Ahmed Efendi'den Rifâî hilafeti almasının yanı sıra Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin damadı ve halifesi olan Abdu'r-rahim Fedayî'den de Melâmî hilafeti almıştır.⁴⁷⁷

1918'deki Fatih yangınında tekke binası yanmış olup tekrar yaptırılmamıştır.⁴⁷⁸ Arsasının bir kısmına yol bir kısmına da bina yapılmıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde 1964 yılında tekke arsasında Ahmet Albayrak'a ait gecekondu bulunduğundan söz edilmektedir.⁴⁷⁹ 2000'li yıllarda arsası gecekondulardan temizlenmiş, park haline getirilmiş olup minare kalıntıları ve haziresinin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Hülâsa

Melâmî şeyhlerinin postnişin olduğu tekkelerin günümüzdeki durumları incelendiğinde şu sonuçlar çıkmaktadır: Toplam 19 tekkeden altısının sadece türbe veya haziresi günümüze intikal etmiş, diğer kısımları ortadan kalkmıştır. 3 tekkenin arsasında hiçbir iz kalmamış, hazire veya türbe kısmı başka bir bölgeye nakledilmiştir. Bir tekke yıkıldıktan sonra günümüzde arsasına gecekondu yapılmış durumdadır. 7 tekke günümüzde cami olarak faaliyet göstermekte olup haziresi de mevcuttur. Yine 2 tekkenin binası ve haziresi 1925'te seddolunuşundan 90 yıl geçmesine rağmen bir kültür mirası olarak günümüze sağ salim intikal edebilmiş, muhafaza edilmeyi beklemektedir.

475 Fahreddin ERENDEN, *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddin Cerrâhî*, orj. c.3 s.57, "Fahrettin DAL, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üniversitesi, S.B. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2006" içinde yayımlanmıştır.

476 Esin DEMİREL İŞLİ, age, s.50

477 Mehmet Cemal ÖZTÜRK, *Cerrahilik- Şeyh Nureddin Cerrahî ve Cerrahî Tarikatı*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004, s.184

478 Muhibban Dergisi, 22 Safer 1336, sayı:3

479 Reşat Ekrem KOÇU, İstanbul Ansiklopedisi, Koçu Yayınları, İstanbul, 1959-1973, c.7 s.3941

*Biz muhibb-i hânedânız lâübâli meşrebiz
Her taraftan yıkılıp hem de melâmî mezhebiz
Keşfimiz ankâ-yı mağrib bir mu'ammâ ismimiz
Zikrimiz sırr-ı hüviyyet ehadiyyet rütbemiz*

Abdurrahim Fedâî Hazretleri

Abdurrahim Fedâî'nin Hâfız Divânı'nın İlk Beytine Yaptığı Şerhin Kendilerinden Öncekilerden Farkı

İsmail GÜLEÇ^{480*}

Sadık Vicdanî *Tomar-ı Turuk-ı Aliye*'sinde (1995:19-84) ve Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (1982) isimli eserinde Melâmîleri üç devirde inceler. Bunlar; ilk dönem Melâmîleri olarak da adlandırılan hicretin üçüncü asrında Nişabur'da ortaya çıkan Hamdun Kassâr'la başlayan Melâmiyye-i Kassâriyye, orta devre Melâmîleri olarak da anılan Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi Ömer-i Sikkînî'ni ile başlayan Melâmiyye-i Bayramiyye ve son devre Melâmîleri olarak da isimlendirilen XIX. asırda Muhammed Nûru'l-Arabî tarafından kurulan Melâmiyye-i Nûriyye'dir.

Nûru'l-Arabî, Kudüs'e yerleşmiş Hz. Hüseyin soyundan gelen bir ailenin çocuğu olarak 1813 yılında dünyaya geldi. Babasının Mısır'a göç etmesiyle tahsil hayatını Mısır'da tamamlamıştır. Babasının küçük yaşta vefat etmesiyle de dayısı tarafından himaye edilmiştir. 1820'de Şeyh Hasan Kuveysnî'nin yanında başladığı tahsil hayatı dokuz yıl sürdü. Farklı hocalar ve şeyhlerden feyz aldıktan sonra döndüğü Mısır'da hocası tarafından Rumeli'ye gönderildi. Burada Kazanlı Abdülhalık Efendi'ye intisap etti ve onun ölümüyle de Trabzonlu Şeyh Mustafa'ya bağlandı ve Nakşibendiyye-Müceddidî icazeti aldı. Ömrünün büyük bir kısmı bugün Makedonya sınırları içinde olan Usturumca ve Üsküp'te geçti. 13 Mart 1888'de⁴⁸¹ Usturumca'daki evinde vefat etti ve vefat ettiği odaya defnedildi.^{482**} (Azamat 2005: 560-561)

480 * Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. Fedâî'nin biyografisi, yazarın daha önce yaptığı bir çalışmanın yeniden düzenlenmiş halidir, (Bk. Kaynakça Güleç, İsmail) igulec@sakarya.edu.tr

481 1305 29 Cemaziyelahir 1305/12 Mart 1887 gecesı saat ikide vefat ettiği rivayet edilir. (-Yusuf Ziya İnan, Seyyid'ül Melâmi Muhammed Nûr'ül Arabi (hayatı-şahsiyeti-eserleri : 1813 - 1887), 1971, İstanbul Sayfa : 11 - 26)

482 ** Hz. Muhammed'in vefat ettiği odaya defnedilmesiyle başlayan bu gelenek muakkiplerince de teberrüken devam ettirilmiştir.

Nûru'l-Arabî Üsküp'te Arap Hoca olarak tanınmıştır. Prizren'de *Nokta-tü'l-Beyân* isimli risalesini okuttuğu için adı Noktacı Hoca olarak da bilinir. (Vicdani 1995: 68)

Bu satırların yazılmasının nedeni olan Abdürrahim Fedâî, son devre Melâmîlerinin piri ve kutbu olan Muhammed Nûru'l-Arabî'nin damadı ve halifesidir.

Abdürrahîm Fedâî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XIX. asrın ortalarında dünyaya gelmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Prizren'de dünyaya gelen Abdürrahim Efendi'nin dedesi Maksut Bey ve babası Ali Bey Prizren'in ileri gelen saygın şahsiyetlerindendir. Katlanova ve Doyrandâ han, hamam ve arazileri olan bu zengin aile bölgede oldukça saygındır.^{483***}

Babası Ali Bey, Fedâî'nin eğitime oldukça önem vermiş, onun iyi bir eğitim alması için her türlü fedakârlığı göstermiştir. İlk eğitimini Üsküp'te alan Fedâî, ardından Mısır'da Ezher Üniversitesinde eğitimini tamamlamış ve Üsküp'e dönmüştür. Müderris olarak zahiri ilimler için icazet alan Fedâî, Üsküp Medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır. Uzun süre bu görevini sürdüren Fedâî, dinî ilimler konusunda dönemin sözü dinlenir âlimleri arasında yer almıştır.

Fedâî, Üsküp Medresesi'nde eğitim vermeye devam ettiği sıralarda Muhammed Nûru'l-Arabî'nin sohbetlerini duyar ve dinlemeye gider. Nûru'l-Arabî'nin sohbetlerinden çok etkilenmesi üzerine onun müridi olmak ister. Üsküp'te Boyalıhan⁴⁸⁴ denilen yerde Nûru'l-Arabî ile görüştüktan sonra biat etmek ister. Nûru'l-Arabî, geceyi Boyalıhan'da geçireceğini, bu konuyu sabah görüşmeyi arzu ettiğini söyleyerek Fedâî'yi gönderir. Fedâî, ertesi gün hana geldiğinde, Nûru'l-Arabî'nin erkenden Usturumca'ya doğru yola çıktığını öğrenir. Hemen peşinden Usturumca'ya gider ve orada Nûru'l-Arabî'yi bulur.

Fedâî, biat etme arzusunu ısrarlı bir şekilde yineler. Nûru'l-Arabî, Fedâî'nin ısrarı karşısında bir şartı olduğunu, bu şartını kabul etmesi durumunda kendisini ihvanı olarak kabul edebileceğini bildirir. Fedâî, kabul edeceğini söyler ve şartını sorar. Nûru'l-Arabî'nin şartı Fedâî'nin, kalın dudaklı, kara ve çirkin kızıyla evlenmesidir. Fedâî, bu şart karşısında en ufak bir tereddüt göstermez ve kararlılığını sürdürür. Nûru'l-Arabî, bu kararı ailesine nasıl kabul ettireceğini sorunca da, kararına ailesini karıştırmayacağını söyler. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen Fedâî sözünden dönmez ve Nûru'l-Arabî'nin kızı Latife

483 *** Kaynaklarda yer almayan bu bilgiler geleneğe mensup kişilerden dinleyerek toplayan Bayram Seven'den alınmıştır. Daha sonra Gökhan Tümay da bazı bilgileri tashih etmiştir. Her ikisine de teşekkür ederim.

484 Boyalıhan, Üsküp çarşısı içinde, İsa Bey Camiine yakın bir mevkide idi. Kentim imar planı uygulaması esnasında yıkılmıştır. (Kumbaracı 2008: 304-305)

Hanım'la evlenir. Ailesinden, ailesinin zenginliğinden ve şöhretinden tevhid ilmi uğruna fedakârlık yaptığı için kendisine Nûru'l-Arabî tarafından Fedâî mahlası verilir. Latife Hanım aslında çirkin bir kadın değildir. Nûru'l-Arabî, Abdürrahim Efendi'nin ne kadar ciddi olduğunu ölçmek için latif bir nükte ihtivâ eden küçük bir imtihan yapmıştır.^{485*}

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Şerif Efendi ve Latife Hanım adlarında iki çocuğu olmuştur. Halifesi ve oğlu Şerif Efendi'nin hiç çocuğu olmadığı için maddî ve manevî soyu Latife Hanım ve damadı Fedâî ile onların çocuklarından devam etmiştir. Fedâî'nin Latife Hanım'la olan evliliğinden Hacı Kemal Efendi, Hakkı Efendi ve Ali Efendi olmak üzere üç oğlu olmuştur.

Fedâî, tevhid ilminde zevki yüksek bir ihvân ve cezbeli bir zattır. Tevhid makamlarını kısa sürede tamamlamış ve ilmindeki derinlik ilhamla günden güne artmıştır. Bursalı Mehmet Tahir Efendi onun bu özelliğini şu cümlelerle ifade eder.

“... ulûm-i zâhire ve bâtinedeki mahâretleri teslim-kerde-i erbâb-ı irfân mevcûd olan sekiz-on parça âsâr-ı kudsiyeleri meyân-ı urefâda mütedavildir. Bir def'a ulûm-i resmiyyede icâzet verdikleri gibi ulûm-i bâtineden dahi nice nice urefâ yetiştirmişlerdir.” (2014: 9)

Melâmet-i Nûriye'nin yayılmasında etkili isimlerden biri olmuş, bu uğurda etkin görevlerde bulunmuştur. Geçmiş dönemlerdeki Melâmîlerin merkezî yönetim tarafından bir tehdit unsuru görülüp kıyım ve sürgüne uğratılmalarına rağmen, Nûru'l-Arabî'nin gayreti ve halifelerinin yönlendirmesi ile Melâmîler merkezî yönetim tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmemiş, herhangi bir kıyım ve sürgüne uğramamışlardır. Abdürrahîm Fedâî, Ali Urî Efendi (ö.1305), İştîpli Salih Rıfat Efendi (ö.1326), Hacı Süleyman Bey (ö.1307), Şeyh Kemal Efendi (ö.1332), Vehbi Efendi (ö.1323), Hacı Maksut Efendi, Salih Lütfü Efendi ve pek çok önemli Melâmî, haklarında ortaya atılan asılsız iddiaların görüşülerek giderilmesinde ve melâmetin yeni yüzünün merkezî yönetim tarafından kabul görmesinde etkin rol oynamış, örnek yaşantılarıyla halk tarafından benimsenmişlerdir. Dolayısıyla melâmet büyük bir coğrafi alanda geniş kitlelere yayılmıştır.

Bu zaman zarfında Fedâî'nin, Üsküp Melâmî dergâhında Muhammed Nûr'un baş halifesi olarak görev yaptığını görmekteyiz. Gerek yaşantısıyla, gerek ortaya koymuş olduğu eserlerle ve bu eserlerde gündeme getirdiği yeni açılımlarla, ihvanın daha çabuk bir şekilde olgunlaşmasına katkıda bulunmayı sürdürmüştür.

Müritlerin eğitilmesi hususunda getirdiği bir takım yeni uygulamaları anlattığı risalesini Nûru'l-Arabî'ye sunan Fedâî'nin görüşleri Nûru'l-Arabî tarafından kabul görmüş, yetiştirdiği bazı halifeler daha o dönemde derslerini Fedâî'nin uygulamalarına göre vermeye başlamışlardır. Ancak bu onaya karşın Nûru'l-Arabî müritlerine mevcut dersleri vermeye devam etmiş, bu değişikliğin isteğe bağlı olarak uygulanmasını uygun görmüştür. Bu süreçte bazı halifeleri ihvana ders telkinini *Risâle-yi Sâlihîyye*'de belirtilen rabitalara göre verirken, Fedâî hazretleri ve tesirinde yetişen halifelerinden bir kısmı da *Risâle-yi Vehbiyye*'ye göre rabita yapmaya devam etmişlerdir.

Nûru'l-Arabî, Ustrumcalı Süleyman Bey'in konağında Vranofçalı Elmas Efendi (ö.1906), Ali Urfi Efendi (ö.1888), İstibli Salih Rifat Efendi (ö.1908), Salih Lütfü Efendi ve diğer bazı halifeleri ile toplantı yaparken, bu konu gündeme geldiğinde “Gün gelecek kutuplardan birisi, rabitaları değiştirecek” diyerek bu değişikliğin ileride olacağına işaret etmiştir. Bu değişiklik torunu Hakkı Efendi tarafından uygulamaya konacaktır.

Abdurrahim Fedâî Üsküp'teki tekkenin^{486*} ilk şeyhi olmuş, ondan sonra da oğlu Kemal Efendi şeyh olmuştur. Daha sonra Kemal Efendi İstanbul'a gelince de oğlu Hakkı Efendi şeyh olmuştur. (Gölpınarlı 1992: 302)

Muhammed Nûr, 1884 yılında ikinci kez hacca gitmeye niyetlenmiş, damadı Abdürrahim Fedâî, torunu Hacı Kemal Efendi ve ihvanıyla birlikte bu hacca katılmışlardır. Fedâî, hac dönüşü sırasında 1303 Muharreminin birinci günü (10 Ekim 1885) vefat etmiş,⁴⁸⁷ Süveyş civarında Ayn-ı Mûsâ denilen yerde defnedilmiştir. (Bursalı 1333: 133) Vefatından sonra Üsküp Melâmî dergâhına büyük oğlu Hacı Kemal Efendi şeyh olmuştur.

Son dönem Melâmîlerini kendileriyle bizzat görüşerek anlatan Sadık Vicdanî'nin, Fedâî'den bir yer dışında bahsetmemesi, onun İstanbul'da pek tanınmadığını düşündürmektedir. Aynı şekilde Gölpınarlı, meşhur eserinde Nûru'l-Arabî'nin diğer halifelerini anlatırken Abdürrahim Fedâî'den ‘halifetü'l-hülefa’ diyerek kısaca bahsetmektedir. Kaynaklarda ondan yeterince bahsedilmemesinin nedeni Nûru'l-Arabî'den önce vefat etmiş olması ve İstanbul'da yeteri kadar tanınmaması olabilir.

Abdürrahim Efendi dini ilimlerde de icazet sahibi âlim bir zattır. Nûru'l-Arabî'nin oğlu Kemal için tertip ettiği sünnet düğününde, kimi davetlilerin uygunsuz davranışlarının İstanbul'a eksik ve yanlış olarak aksettirilmesi

486 * Üsküp dergahlarını hakkında bilgi veren Kumbaracı Melami tekkesinden bahsetmemektedir. (2008: 223-252)

487 Vefatına düşürülen tarih şudur: Nûr edip cism-i cemîli rûha etdi inkilâb (1303) (Gölpınarlı 1992: 304)

üzerine meclis-i meşayıhta şeyhini savunmak üzere İstanbul'a gönderilecek kadar bilgili ve güvenilir biridir. (Gölpınarlı 1992: 305)

Abdülehad Efendi (ö.1913), Hacı Hafız Abdür-rauf Efendi (ö.1921), Yunus Efendi (ö.1911), İsmail Efendi (ö.1910) Fedâî'nin halifeleridir. (Gölpınarlı 1992: 309-310) O, talebelerine iki defa icazet verebilen nadir mutasavvıflardandır. (Bursalı 1333: 133)

Eserleri

Abdürrahîm Fedâî, konusu tevhid ve mertebeleri olan birçok eser yazmıştır. Onun eserlerinin temel özelliği öğretici oluşudur. Manzum eserlerinde bile bu özellik göze çarpar.

Bursalı Mehmet Tahir, Fedâî'nin eserlerini; *Kasîde-i Nûniyye*, *Kasîde-i Tâiyye*, *Merâtibü'l-Vücûd*, *Risâle-i Vehbiyye*, *Manzum Şerh-i Şâfiyye*, *Şerh-i Sırr-ı Ene'l-Hak*, *Hediyyetü'l-Hac*, *Risâle-i İrâde-i Cüziyye*, *Risâle-i Ahvâl-i Melâmiyye*, *Manzum Merâtibu'l-Vücûd*, *Manzûme-i Vehbiyye* ve *Mecmûa-ı İlâhiyyât* olarak sıralar. (1333: 133) Gölpınarlı, *Tefsîr-i Sûretü'l-Kevser* isimli bir eserinden de bahseder. Abdürrahim Efendi'nin Arapça yazdığı tek eser olan bu tefsiri Gölpınarlı çok beğenir ve "Keşke bu risaleden başka risale yazmasaydı, hele nazma hiç özenmeseydi. İlim ve ihatası, tasavvuftaki rüsu-hu tamamıyla bu tefsirde görülüyor." (1992: 305) diyerek över. Fedâî mah-lasıyla yazdığı şiirlerini topladığı küçük bir divanı vardır. Kaynaklarda geç-meyen *Risâle-i Rûh-i Kızıl alâ Esrâr-ı Mebzûl*, *Muammâ-yı Sırr-ı Ezel*, *Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzi* isimli eserleri de vardır.^{488*}

Kasîde-i Nûniyye, Muhammediye tarzında yazılmıştır. Fedâî bu eserde varlık mertebelerinden ve Melamiliğin hallerinden bahsetmektedir. 1363 be-yittir. (Şahin 2009)

Kasîde-i Tâiyye ve Merâtibü'l-Vücûd yine tevhid neşesiyle yazdığı şiirle-rinden oluşan eserleridir. *Risâle-i Vehbiyye*'nin konusu da tevhid mertebeleri ve birliğidir. Bu eser Hasan Fehmi Kumanlıoğlu tarafından şerh edilmiştir. (İzmir: 2005) Gölpınarlı Fedâî'nin manzum eserlerini nazım olarak çok ba-şarısız bulur. (1992: 306)

Hediyyetü'l-Hac, fena ve beka mertebelerinin hacc menâsiki üzerinden an-latıldığı küçük bir eserdir.

Bu eserlerin mühim bir kısmı bir kaç sayfalık risalelerden oluşmaktadır ve çeşitli mecmualar içindedir.

Çalışmamıza konu olan metin şöyledir:

488 * Beni bu eserlerden haberdar eden Bayram Seven'e teşekkür ederim.

Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzî
Abdürrahîm Efendi el-Melâmî

Elâ yâ eyyuhe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ
Ki ışk âsân numûd evvel velî uftâd müşkilhâ

Elâ, sen âgâh ol. **Yâ eyyuhe's-sâkî**, ey sâkî, ya'ni ey mücellâ-yı hüsn-i ehâdiyet olan sûret-i âdem ki ayn-ı haktır ve kitâb-ı mutlaktır ve mecma'-i ezvâk-ı enfüs ü âfâkdır, *raeytü rabbî fî sûratihî şâbbi emred* kavline mısradır. **Edir ke'sen**, sen ey mücellâ-yı hüsn döndür kadeh gibi olan tecelliyât-ı hüsnünü ki kâffe-i zerrât âfâk u enfüsde aynen meşhûddur ve tafsîlen mer'îdir ve ehl-i nazara mukarrerdir ve zeviye'l-ezvâka me'zûkdur, ve âşık u ma'sûkda hüveydâdır. **Ve nâvilhâ**, ve dahî ol ke's-i tecelliyâtı ve dekâik-i me'ânî-i hüsnü ve cilde-nümâ-yı sırr-ı şâbbı ve lezâiz-i mahbûb-ı rûhânîyi bana da sun. Ya'ni meclis-i Ka'be-i zâtı ve meyhâne-yi zevk-i vahdetde bulunan uşşâk-ı Melâmîyyeyi ve remz-i makâm-ı ayn-ı temkîn-i sûret-i Hüdâ ve meşhed-i sırr-ı şâbbi-i Nebevî olan ricâli maksad-ı sıdkda olanlara sen sun. **Ki ışk âsân numûd evvel** aşk ki hubb-ı zât-ı İlâhî ve hareket-i vech-i ehadî ve nüzûl-i sırr-ı gaybî ehl-i vücûd ve ehl-i sûrete âsân göründü. Ya'ni sıfât-ı İlâhî olan hubb-ı İlâhî kendi mir'atında zuhûr etmemiş insân-ı hayvân olanlara kable's-sûluk ve'l-vüsûl âsân göründü. Zîrâ ayn-ı Hakk olan sırr-ı ehadiyyet ve cemâl-i vâhidiyyet [2] ve kemâl-i rubûbiyyet ru-nûma olmadığı cihetden zulumât-ı kevnde ve evhâm ve hayâlâtta müstağrak-ı cehl ü firkat olduklarından kıraât-ı kitâb-ı mushaf-ı hüsn ve cilde-i mahbûb-ı hakikat-nümûn mestûriyyetinden kıl u kâlde kalıp âsân göründü. Binâenaleyh vech-i hüsn-i ehâdiyyete perde ve hicâb olan evhâm u hayâlât-ı mâsivâ matla'-ı vech-i âdemiyyetden şems-i tecellî-i vech-i hakîkati pertev-i nûr-i zâtî-i gaybî kü'ûs olan mecâlî ve mehâbib-i süveri enfüs ve âfâkı irâde ve münâvele sâkî-i hüsn-i Ahmedîden niyâz olunur. **Velî uftâd müşkil-hâ** velâkin ol hubb-i zâtî-i aşk-ı uşşâkâna nice müşkiller düşdü. Zîrâ âşık ve ma'sûk ayn-ı vâhid olup sûret-i şâbde râî ve mer'î sûretin atılmış görüldü. Âşık kim olacağı ve ma'sûk ne olacağı bir ayn-ı vâhid sûretinde müştebih-i hüveydâ oldu. Ayn-ı ehâdiyyet iki nâm ile müsemma oldu. Mushaf-ı hüsn-i ehâdi ve dakâik-i kelimât-ı hurûf-ı mahbûbu suver-i kesretle nigârının cem'iyyete kadeh-i vahdet şikest olunca zevk şarâbı hüsn-i âfâk vü enfüste münteşir oldu. Kitâb-ı metn-i hüsn şerhiyle berâber yine bir nüshada iki nâm ile göründü. Öyle olunca hüve'l-evvelü hüve'l-âhirü hüve'l-zâhirü hüve'l-bâtın olan ve hazret-i hüviyetden ibâret bulunan mürşid-i hakîkî ve sâkî-i gaybî ve ke's-i tecellî ve şâbb-ı rübûbî ve aşk-ı Ahmedî ve nüzûl-i rahmânî [3] ve sırr-ı zevk-i uşşâkı ve hâl-i vech-i ehadî olan esâmi-i hüsnü ile müsemma ayn-ı ehâdiyyenin imdâd ve tecellîsi ile

müşkiller ref' olundu. Mir'at-ı hüsn-i mahbûbda âşık ve maşûk suretleriyle bir vech göründü ve bî-nihâye zevk müşâhede olundu ve hâr-ı beliyât-ı sü-ver içinde gül-i ra'nâ alındı. Ve evrâk-ı kitâb-ı tafsilde nokta-ı besmele-i sırr-ı Alî kırâat olundu. *Ene noktatiün elleti tahte'l-bâi* sırrı keşf olundu. Kütüb-i semâviyyede bulunan esrâr enfüs ü âfâk-ı fâtiha-i vech-i Ademîde nokta-ı hâl-i Yezdânî rûh-i Ahmedî besmele-i rûh-i gülzârda istişmâm olundu. *Tûbî sümme tûbî* nidâları *kâbe kavseyn* ebrû-yi sûret-i şâbde nağme-i mutribân-la istima' olundu. Hanâçir-i müjgân-ı çeşm-i fettânla î mânlar mecrûh oldu. Sevâd-ı gayb-ı mutlak kâffe-i zerrât-ı âlem-i vucûdda küfr-i hakikî ile muhît oldu. Zâhidân-ı bî-reynân vâveyle diyerek dûzah-ı firkat-i şirkde makhûr ve münhezim oldu.

Beytin tercümesi

Hafız Divanı'nı tercüme eden mütercimler beyti şöyle tercüme etmektedirler.

Gölpınarlı: “*Saki, döndür kadehi, herkese sun, bana da ver. Çünkü aşk önce kolay göründü, ama sonradan çok müşküller meydana geldi.*”

Şardağ: “*Ver ey sakiy kadeh dönsün, içip kansın bütün canlar Sanılmışken kolaydır aşk, sonra çıktı ne zorluklar.*”

M. Kanar: “*Saki, Dolaştır haydi kadehi, sun Aşk kolay göründü ilkin, sonra çıktı çok sorun.*”

H. Kırlangıç: “*Saki kadehi gezdir bana da ver Aşk önce kolay göründü fakat sonra sökün etti güçlükler.*”

Yukarıdaki tercümelerin de yardımıyla beyit şu şekilde tercüme edilebilir:

“*Ey sâkî, şarap kadehini döndür, dolaştır, bana da ulaştır; çünkü aşk önceden kolay göründü ama sonradan zorluklar ortaya çıktı.*”

Şerhler

Hafız Divanı şerhi deyince akla gelen ilk şerhler Surûrî (ö.1562), Şem’î (ö.1603), Sûdî (ö.1599), Cevrî (ö.1654) ve Konevî’dir (ö.1828). Bunları sırasıyla nakledelim.

Sürûrî

1. Mısra: “Âgâh ol ey sâkî, devr itdür tolu kadehi ve sun anı. Ve sâkîden murâd vâ’iz ü nâsih ve ragbet ü zevk viricidür ve ke’sden murâd şol vâ’z ü nasihat ü kelime-i hikmetdür ki âdeme şevk ü ragbet virür.”

2. Mısra: “Ki ‘ışk-ı ilâhî âsân göründi evvel velî düşdi müşkiller. Pes, sâlik-i tarikat ve tâlib-i hakikat olana şevk ü zevk virmek gerek tâ kehillenmeyüp vusûl-i ilâ'llâh hâsıl olunca sa'y-ı belîg ide.”⁴⁸⁹

Sürûri beyti irfani bir bakış açısıyla şerh etmiştir.

Şem'î

1. Mısra: “Âgâh ol ey sâkî, ke'si devr itdür ve anı sun. Ke'sden murâd câm-ı mahabbetdür. Sâkiden murâd mürşid-i kâmil.”

2. Mısra: “Ki ‘ışk-ı ilâhî visâl-i Hakk ile ‘âlem-i ervâhda evvel âsân görindi, bâde'l-visâl müşkilleri düşdi ya'nî 'âlem-i nâsûta gelmek ile zâhir oldu. [...] Mürîde lâzımdur ki her dem şeyhinden müstefiz olup visâl-i cânâna isti'dâd hâsıl ide.”⁴⁹⁰

Sûdî

“Ey sâkî bana bâde vir zîrâ 'ışk-ı cânân evvelde kolay göründi ammâ âhirde müşkiller vâkî' oldu. Zîrâ bir kimseye gönül [virsen] ibtidâen sana envâ'-ı mülâyemetler gösterür. Sonra istignâya başlar. Âşık-ı bîçâre de istignâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyûna ve berşe ve esrâra ve kahveye düşer divâne gönli bir mikdâr ârâm u karâr eylesün diyü.”⁴⁹¹

Sudî'nin yaptığı, tercüme olup tasavvufi herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Cevrî

1. Mısra: Ey baña muhabbet cur'asından keyf-i taleb bahş eden sâkî-yi câm-ı vahdet ol kâse-i pür-şarâb-ı zevki devr ettir ve sun nûş edelim ve bilmiş ol.

2. Mısra: Zîrâ bâziçe-i aşk-ı ilâhî evvel âsân göründü bize ama soñra bunun gibi müşkiller vâkî' oldu ve bu müşkilâtın vuku'u beni efkâr-ı fâsideye ve bîm-i cânâ düşürdü. Eger min ba'd böyle hüşyâr kalırsam cân havfı galebe

489 Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4056, yk. 2a.

490 Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed 403, yk. 2a-b.

491 *Şerh-i Divan-ı Hafız*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 933-934.K. 933, yk. 3b-4a.

edip kendimi nâkıs ü nâ-tamâm iken varta-i helâka salmak mukarrerdir. Zîrâ mebâdi-i talebde çekdiğim âlâm ve meşakkatten bildim ki (Şafak 2012: 67)

Konevî

Âgâh ve mütenebbih ol ey sâkî, şarapla dolu ke'si (kaseyi) ehl-i meclis-den müsta'id olanlara birer birer sun, badehu ben mülâzım-ı bezm-i uşşâ-ka da sun ki evvel aşk-ı ilâhî âsân göründü lâkin aşka mazhariyetten sonra nice müşkülle düştü ve nice tavr-ı akıldan hâriç ukûbât vâki' oldu ki hallâ-le'l-müşkilât olan sâkînin şarâbına muhtaçtır.

Fedâî'nin şerhinin diğer şerhlerden farkını iki kelime üzerinden göstermek istiyorum. Bu kelimeler sâkî ve ke's'dir. Sudî'nin şerhi tasavvufî olmadığı için değerlendirmeyeceğiz.

Sâkî sözlüklerde, *ıçki meclisinde ıçki dağıtın, kadehlere ıçki koyan kimse, su dağıtın kimse* olarak açıklanırken ke's kadeh, bardak, şarap dolu bardak şeklinde açıklanmaktadır. Tasavvufî terimler sözlüklerinde ise anlamlar biraz daha farklıdır. Önce sâkî kelimesinin tanımları için ülkemizde yaygın olarak bilinen tasavvuf terimleri sözlüklerine bir göz atalım:

Sâkî

Seyyid Cafer Seccâdi: Tasavvuf edebiyatında çeşitli anlamlarda kullanılmış kelimelerdendir. Bazen mutlak feyz dağıtın bazen Kevser dağıtın anlamında kullanılmıştır. Kâmil mürşit anlamında da kullanılmıştır.

Süleyman Uludağ: Feyyâz-ı mutlak, bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allah. Mürşid-i kâmil, pîr-i tarikat.

Ethem Cebecioğlu: yok.

Ke's

Seyyid Cafer Seccâdi: Yok.

Süleyman Uludağ: Ke'sü'l-hubb, sevgi kadehi, âşıkın kalbi.

Ethem Cebecioğlu: Sevgi kâsesi, âşıkın kalbi, sâlikin sırrı.

Fedâyî'den önceki şarihler bu iki kelimeyi şu şekilde şerh etmişlerdir:

	Sürûî	Şem'î	Cevrî
Sâkî	Sohbeti zevk ve şevk veren vaiz, nâsih,	Mürşid-i kâmil	Vahdet kadehinin sunucusu
Ke's	İnsana şevk ve rağbet veren nasihat	Muhabbet kadehi	Zevk şarabı ile dolu kadeh

Görüldüğü gibi sözlüklerde verilen karşılıklar şerhlerde verilen açıklamalarla çok yakın benzerlik göstermektedir. Fedâyî ise bu kelimeyi kendisinden öncekilerden biraz daha geniş yorumlamıştır.

Sâkî	Ey mücellâ-yı hüsn-i ehadiyet olan sûret-i âdem ki ayn-ı haktır, ve kitâb-ı mutlaktr ve mecma'-i ezvâk-ı enfüs ü âfâkdır, <i>raeytü rabbî fî sûratihî şâbbi emred</i> kavline mısdaştır
Ke's	Sen ey mücellâ-yı hüsn döndür kadeh gibi olan tecelliyât-ı hüsnünü ki kâffe-i zerrât âfâk u enfüsde aynen meşhûddur ve tafsîlen mer'îdir ve ehl-i nazara mukarrerdur ve zevi'l-ezvâka me'zûkdur, ve âşık u ma'şûk-da hüveydâdır.

Şerhleri okuduktan sonra fark kendini belli etmektedir. Sâkî'yi diğerlerinden farklı olarak ehadiyet güzelliğinin kendisinde görüldüğü Âdem olarak açıklamakta, daha sonra bu Âdem'in, yani kâmil insanın özelliklerini sıralamaktadır. Kâmil insanın özellikleri Hakk'a ayna olmak, enfüs ve afaktaki tüm zevklerin kendisinde toplandığı, mutlak kitâb ve “*raeytü rabbî fî sûratihî şâbbi emred*” sözünün doğrulayıcısı olan ehâdiyet güzelliğinin suretinde yansıdığı insân-ı kâmilidir. Dolayısıyla sâkî kelimesi üzerinden insân-ı kâmil tanımı yapılmakta, Şem'î'nin mürşid-i kâmilî, Cevrî'nin vahdet kadehinin sunucusu olarak kısaca açıkladığı sâkî bu anlamları muhafaza etmekle birlikte daha da geniş bir şekilde açıklanmaktadır.

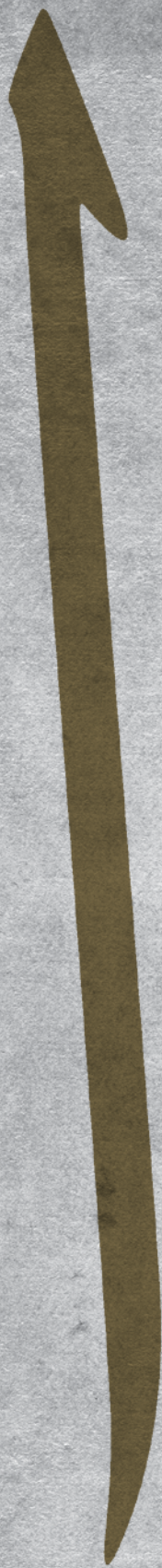
Ke's kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Şarihlerin ve sözlüklerin kısaca sevgi kadehi olarak açıkladıkları bu kelimeyi Fedâyî güzelliğin kendisinde tecelli ettiği sûrete benzeterek diğerlerinden farklı şekilde açıklamaktadır. Burada döndürülen kadeh, mecliste bulunanların görmek istedikleri kâmil mürşidin suretidir. Herkesin görebilmesi için de döndürülmesi gerektiği ifâde edilmiştir. Böylece kendisinden öncekilerden farklı bir teşbihte bulunmaktadır. Kadeh ile yüz arasındaki benzerlik şekil ve etki bakımındandır. Kâmil mürşidin yüzü de kadeh gibi parlaktır. Kadehten içenler nasıl kendilerinden geçiyorlarsa kâmil mürşidin yüzünü görenler ve şarap gibi etkili olan sohbetini dinleyenler de kendilerinden geçmektedirler. Bu benzetme ile Fedâyî hem kendisinden öncekilerden hem de sözlüklerden farklılaşmaktadır.

Öte yandan açıklamaların aynı zamanda birbirini kapsadığını da söyleyebiliriz. Şem'i'nin açıklaması, Sürûrî'nin açıklamasını; Cevrî'nin açıklaması, Şem'i'nin açıklamasını; Fedâî'nin açıklaması ise hepsini kapsamaktadır. Dolayısıyla Fedâyî, kendisinden öncekilerin biraz kapalı ve muhtasar yaptıkları açıklamaları daha açık ve tasavvufî zevke dayalı olarak ancak erbabının tam manasıyla zevk edip anlayabileceği şekilde açıklamaktadır. Öyle ki Fedâyî'nin şerhi sayfalar dolusu açıklanabilecek kadar zengin bir muhtevaya sahiptir. Zevki ve irfânîdir.

KAYNAKÇA

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Hâfız Divanı, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, MEB, 1988.
- Güleç, İsmail. “Abdurrahim Fedayi ve Rısale-i İydiyye’si”, *Balkan Studies II History&Literature*, ed. Deniz Ekinci vd., İstanbul: Ciral Metedhiy Üniversitesi, 2011, s. 45-53.
- Kanar, Mehmet. Hâfız Divanı, Cilt 1, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Kırlangıç, Hicabi. Hâfız Divânı, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013.
- Sarı, Osman. “Hafız Divan’ının İki Yeni Türkçe Tercümesi Dolayısıyla: Hafız Divanı’ndaki İlk Gazelin İlk Beytinin Türkçe Tercümesi Üzerine Bazı Notlar” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı/Number 2 Yıl/Year 2013 Güz/Autumn, s. 407-416.
- Seccâdî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Seyyid Mehmed Vehbi Konevî, Şerh-i Divanı Hâfız, (derkenar Şerh-i Sûdî), İstanbul, Matbaa-yı Âmire, 1289 hicrî, Muharrem).
- Sûdî, *Şerh-i Divan-ı Hafız*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K. 933-934.K. 933, yk. 3b-4a.
- Surûrî, Şerh-i Divan-ı Hafız, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 4056, yk. 2a.
- Şafak, Turgay “Cevri Çelebi’ye Nispet Edilen Hafız-ı Şirâzî Gazeli Şerhi” *Mukaddime* 6 (2012), 51-72.
- Şardağ, Rüştü. Şirazlı Hâfız’dan Gazeller, İzmir.
- Şem’î, Şerh-i Divan-ı Hafız, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed 403, yk. 2a-b.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

*Nice yıllardır ser-i kûy-ı melâmet bekleriz
Beşker-i sultân-i irfânız velâyet bekleriz*

Fuzûlî Hazretleri

Kosova ve Makedonya’da Yaşayan Melâmî Tekkeleri

Fehmi ÖZDEN⁴⁹²

1-KOSOVA

a. Prizren:

Arapça l-v-m kökünden türeyen melâmet veya melâmetiye zemmetmek, azarlamak, serzenişte bulunmak, takbih etmek, kınamak anlamına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahı olarak meşhur tarifi şöyle özetlenebilir: Yapılan iyilikleri gösteriş olur endişesiyle gizlemek, yapılan kötülükleri de nefsiyle mücadele etmek için açığa vurmak. Bir başka ifade ile ruhi hayattan kaynaklanan hal-leri saklamak, nefisten kaynaklanan davranışlara karşı koymak veya onların aksini yapmak.

Melâmîlik bir tarikat mıdır, meşrep midir, yoksa bir anlayış biçimi midir? Melâmîlik bir meşrep ise yukarıdaki esasların, bütün sûfilerde bulunan tasavvufi terbiyenin unsurlarından biri olarak ele alınması gerekir.

Seyyid Muhammed Nûr’un takipçileri bu kanaattedirler. Seyyid Muhammed Nûr’l-Arabî’nin baş halifesi ve damadı olan Abdurrahim Fedâî’nin yetiştirdiği Nûrî Efendi bir ilahisinde:

“Melâmîdir evliyâ

Dahî nice enbiyâ

Hem çehâr-ı bâ-safâ

Kendine gel hey kendine.” diyerek bu gerçeğin altını çizmektedir.

Seyyid Muhammed Nûr’un önemli halifelerinden İштиpli Hacı Salih Rıfat Efendi’nin kolundan gelen Hasan Fehmi Tezdoğan’ın halifesi Ahmet Kumanlıoğlu, Melâmîlik meşrebini anlatıldığı gibi üç dönemle sınıflandırmanın yanlış olduğunu ve bu meşrebin Hz. Âdem’le başladığını bir ilahisinde şöyle ifade eder:

“Yeryüzüne ilk gelendir melâmî

Sandılar ki suç işledi Âdemi

Oldu melâmet Âdem’in cenneti

*Melâmîyiz melâmîyiz melâmî
Nerde görsen ver onlara selâmı.”*

Melâmîlere göre; âdâb-erkâna boğulmuş zikir meclisleri, kıyafet, adet ve törenlerle Allah'a ulaşmak mümkün değildir. Allah'a vuslat ancak Hakk'a bağlanmak, cemiyet içinde yaşamak, halka hizmet etmek, tevazu ve aşkla gerçekleşebilir. Bunun için tekke, zaviye gibi özel yerler de gerekli değildir. Çünkü özel yer ve özel kıyafetlerde riya tehlikesi vardır. Bu da ihlasın zıddıdır. Riya ve gösterişten kaçmak, hatta ihlasın da ihlasa tabi tutulması gerekir. Bu şekliyle Melâmîlik hareketi, tasavvufi hayatı şekle ve dış görünüşe kurban etmek isteyen yetersiz sûfilere karşı kuvvetli bir reaksiyonu ifade etmiştir.

Melâmîliğe yeni bir yorum ve anlayış getiren ve bu yönüyle müceddid olarak kabul edilen Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, çalışmalarını, bugünkü Makedonya'nın Koçana, Üsküp, Ustrumca gibi önemli merkezlerinde; Kosova, Balkan Ülkeleri ve İstanbul'da devam ettirmiştir.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî bölgede daha çok "Arap Hoca Efendi" olarak bilinmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında Kosova'ya gelip ilk önce Prizren'de Melâmîliğin yayılması için görüşmeler yapmıştır. İlk Prizren'de sonra da Rahovça, Yakova ve Mitroviça'da birer tekke kurdu muştur.

Günümüzde bu kurulan tekkelerden Prizren'de Şeyh Recep Hulûsî Efendi Tekkesi, Rahovça'da Şeyh Abdulmâlik Hilmi Efendi Tekkesi, Mitroviça'da Şeyh Yunus Efendi ve Şeyh Halil Efendi Tekkeleri halen faal haldedir.

Şeyh Recep Hulûsî Efendi Tekkesi

Bugünkü görünümüyle Melâmî Tekkesi, Prizren'de Seydi Bey Camii arkasındaki yeni zanaatçılar merkezi içinde bulunmaktadır. Zamanında aynı yerde bulunan eski tekke binası bugün mevcut değildir. Bugünkü zanaatçı dükkanlarının bulunduğu yerler zamanında Melâmî Tekkesi'ne aitti. Fakat 1950 yıllarında bu yerlerde külhan pazarı kurulması için, tekke ve etrafındaki avlu devlet mülkiyetine tahvil ediliyor. Müteakiben de tekke yıktırılıyor. Daha sonra eski tekkeden kalan iki yardımcı oda onarılıp tekke haline getirilmiş; alemler ve diğer eşyalar buraya taşınıp tekke etkinliklerine yeniden başlanmıştır.

Bugün tek katlı olan tekke kâgir bir binadır ve 50 cm yükseklikte bir kaide üstünde inşa edilmiştir. İki taraftan ev duvarlarına bitişik olan kiremit çatılı tekkenin sadece iki yöne akıntısı vardır. Tekkenin iki odadan oluştuğu ve odalardan birinin (soldaki oda) de semâhâne görevi yaptığı anlaşılmaktadır. Tekkenin önde 4 yandan 2 olmak üzere, toplam 6 penceresi vardır. Tekkenin özel bir mimari yanı yoktur.

Tekke Silsilesi:

Şeyh Recep Hulûsî Efendi
 Şeyh Hacı Seyfettin Tosko
 Şeyh Zeki Efendi
 Şeyh Hacı Hâfız Abdullah Efendi
 Şeyh Hacı Ömer Lütî
 Hacı İsmail Hakkî (Kendisi Üsküp'lüdür) - Vekil
 Kâmil Tosko Efendi - Vekil
 Hâfız Sâlih Çavoli Efendi - Vekil
 Hilmî Paçarizi Efendi - Vekil
 Hamdî Kaçamak - Vekil
 Hâfız İlyas Efendi (Bütüç),- Vekil
 Hacı Hâfız Rıdvân Karabacak - Vekil
 Hâfız Maksûd Sipâhî Vekil
 Hacı İbrahim Barli Efendi - Vekil
 Hacı Hâfız Yakup Muçezi - Vekil
 Hacı Adnan Nurko - Vekil
 Şeyh Raif Vırmiça - Şimdiki

Hacı Adnan Nurko'nun vefatından sonra şeyhlik görevini Raif Vırmiça üstlenmiştir. Tekkede etkinlikler artmış ve büyük değişmeler yapılmıştır. Zikirlerin daha düzenli ve sıralı yapılmasının yanı sıra zikir öncesi sohbetlere de ağırlık verilmiştir. Tekkede edep üzerine belî bir düzen sağlanmış, tekke çerçevesinde Recep Hulûsî Efendi Kültür ve Eğitim Vakfı kurulmuştur. Kurulan vakfî ve tekkeyi ayakta tutan; tekkenin her türlü bakımını, temizliğini vb. işlerini yapan 7 kişilik (tekke ihvanından oluşan) bir heyet de vardır.

Tekkede bugün de sıralı olarak etkinlikler ve zikirler yapılmakta, ihvan sayısı günden güne artmaktadır. Prizrenli gençlerin bu tekkeye büyük ilgisi vardır. İhvanın bütününe yerliler teşkil etmektedir. Tekke misafir ve gelenler için her gün açıktır. Her hafta; Cuma ve pazar günlerinde ikindi namazından sonra zikir yapılmaktadır. Mübarek gün ve gecelerde de diğer faaliyetlerin yanı sıra mevlit ve zikirler sıralı olarak yapılmaktadır. Her gün açık olan tekke bolca ilahî okunmaktadır. Tekkenin kendine has bir geliri yoktur; masraflar ihvanın yardımıyla karşılanmaktadır.

b. Rahovça:**Şeyh Abdülmâlik-Hilmî Efendi Tekkesi**

Bugün Rahovça'da Melâmî tarikatına ait tekkeyi, Şeyh Abdülmâlik 19. yüzyılın 80'li yıllarında kurmuştur. Abdülmâlik Efendi 1865 yılında Rahovça Belediyesi'ne bağlı Kobiloglava köyünde doğmuştur. Babası Feyzullah Efendi'dir. İlk tahsilini Rahovça'da tamladıktan sonra Prizren'e gidip Gazi Mehmet

Paşa Medresesi'ne yazılmıştır. Meşhur âlim Aziz Efendi'den çok iyi derecede icazet almıştır. Aynı medresenin yüksek kısmından mezun olmuş ve meşhur müderris şeyh Recep Hulûsî Efendi'den icazetname almıştır. Yine Prizren'de Recep Hulusi Efendi'nin tasavvuf derslerini de takip etmiştir. Derslerde üstün başarı sağlayan Abdülmâlik Hilmi, hocasının sevgisini ve takdirini kazanmış, bu sebepten hocası ona el vermiştir. Medreseden sonra Abdülmâlik bir dönem Rahovça Çarşı Camii'nde imamlık yapmış ve aynı zamanda bugünkü Melâmî tekkesini kurmuştur. Daha sonra fakülte eğitimini de Üsküp'te tamamlayan Abdülmâlik Hilmi Efendi, Rahovça'ya dönerek bugünkü tekkesinde ölümüne kadar etkinlik göstermiştir.

Asıl adı Abdülmâlik, mahlası Hilmi'dir. Ünvanı Hâce'dir. Abdülmâlik ismiyle meşhur olmuştur. Osmanlı zamanında müftülük görevinde bulunmuştur. Abdülmâlik Hilmi Efendi'nin müftülüğü sırasında kullandığı mühürde "Mazhar-ı Nûr-ı İlâhî, Abdulmalik Hilmi" yazmaktaydı.

Abdülmâlik Hilmi Efendi 1909 yıllarında Rahaovça'da vefat etmiş ve daha hayatta iken tekke yanında yaptırmış olduğu türbede ebcet hesabıyla "Gaf-fâr" ismine mazhar olmuştur. O zamanlarda Abdülmâlik Hilmi Efendi Tekkesi'nin adı "Türk İslam Kültür Merkezi" idi. Tekkede her gün Mevlânâ'nın Mesnevî'si, İsmail Hakkî Bursevî'nin "Rûhu'l-Beyân"ı, Şeyh Sadî'nin "Gülîstân"ı vb. eserler okunurdu. Bu tekkede-merkezde dini derslerin yanı sıra matematik, coğrafya, beden terbiyesi ve başka dersler de öğretilirdi.

Abdülmâlik Hilmi Efendi Arapça, Türkçe, Arnavutça, Farsça, Sırpça dillerini çok iyi bilen bir şeyh idi. Türkçe ve Arnavutça dillerinde divan yazmıştır. Türkçe divanında ayrıca Tesbih'in esrarını anlatan 132 beyitten meydana gelen bir şiiri (Tesbih-Nâme) vardır. Arap hurufatıyla yazılan divanlarından biri Arnavutçadır. İlk defa Kosova'da Arnavutça ilahiler yazmıştır. Aynı zamanda çeviri kitapları da vardır. Bedrettin Simâvî'nin Vâridâtını, Hz. Ali'nin evrâdını Hz. Pir Muhammed Nûr'dan Türkçeye çevirmiştir. Bundan başka çeşitli risaleleri de bulunmaktadır. Abdülmâlik Hilmi Efendi şiirlerini genelde aruz vezniyle yazmıştır. Arzulu yazdığı şiirlerinde gazel, kaside, mesnevi ve murabba türlerini kullanmıştır. Hece vezni ile yazdığı şiirleri ise ilahi nazım türündedir.

Tekkede Şeyh Silsilesi Şöyledir:

Şeyh Abdülmâlik Efendi

Şeyh Emin Efendi

Şeyh Süleyman Kolarî Efendi

Bu tekke 1975 yılında halkın yardımıyla büyük bir onarım görmüş ve bugünkü görünüşüne sahip olmuştur. Dörtgen şeklinde olan tekke dıştan sıvalı

ve kiremit çatılı kârgir bir binadır. Tekkenin semâhânesi, kahve ocağı, meydan postu ve halvethânleri de vardır.

Günümüzde tekke faal olup, hizmetler Şeyh Abdülmâlik Efendi'nin Torunu Cafer Efendi tarafından yürütülmektedir. Tekke şeyhiliğini Bosna Hersek Sarejova'da imamlik görevinde bulunan Rahovça'lı Süleyman Bugari yürütmektedir.

c. Mitroviça - Suhodol

Şeyh Yunus Efendi Tekkesi

Yunus Sabri Efendi M.1848 yılında Prokuple-Toplisa nahiyesine ait olan Yaşanisa köyünde doğmuştur. Asıl adı ebeveyn tarafından Haydar'dır. Sonradan, bizzat Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin yanındaki talebelik yıllarında Yunus ismini almıştır. İlk tahsilini doğduğu yerde Prokuple ve Niş'te yapmıştır.

İstanbul'daki talebelik yıllarında, bir arkadaşından Üsküp'te Arap Hoca (Seyyid Muhammed Nûr) nâmında büyük bir âlimin bulunduğunu duyar. İstanbul'daki ilim tahsilini bitirip icâzetini aldıktan sonra mezkûr arkadaşı ve diğer birkaç talebeyle birlikte Üsküp'e gidip, tahminen M.1879 yılında Arap Hoca'ya tâbi olurlar. Zahir ilimlerini geliştirip, batın ilmini de tahsil ederler. Bu zaman zarfında Şeyhi Seyyid Muhammed Nûr, ona Yûnus ismini verir.

Yunus Efendi 34 yaşlarında Şeyhi Arap Hoca'nın emriyle Kosova'daki Vushtrri kasabasına yerleşir. Orada zaviyesini-tekkesini açar ve "Melâmet"i yaymaya başlar.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî M.1884 yılında Hacca gitmeye karar verir; ihvandân çoğunu davet eder. Yunus Efendi de Hacca gitmek ister. Lâkin Şeyhi onu gemiden indirir ve şu emri verir: "Sen geri dön, Mitroviça'ya yerleş ve vazifene orada devam et; o insanların sana ihtiyaçları vardır. Çünkü sen Arnavutça'yı biliyorsun; senin için bu vazife Hac farızasıdır." Yunus Efendi Mitroviça'ya döner. Bir yıl boyunca Mitroviça ve yöresini tetkik eder fakat hiçbir yerde tutunamaz.

Bir yıl sonra Mitroviça'nın Suhodol köyüne yerleşir ve tekkesini inşa eder. O tekke hâlâ ayaktadır. Tekkenin önü sıra iki türbe (mezar) vardır. Birincisinde Yunus Sabri Efendi ve diğerinde talebesi ve halifesi olan Vushtrili Hacı Hafız Veysel Efendi Mikulovski medfundurlar.

Yunus Sabri Efendi tekke ve mektepte; batını ve zahiri dini dersleri talebelerine Arnavut lisanında veriyordu. Buna, Arnavut dilinde yazdığı eserler

şâhittir. Çünkü Şeyhi Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ona: “*Sen onların lisanını biliyorsun, onların sana ihtiyaçları vardır*” demişti. Bu eserler şunlardır: Risâle-i Elif, Risâle-i Noktatü'l-Beyân (yirmisekiz harfin, noktaların ve hareketlerin açıklamasını şiir tarzında yapmıştır) ve on adet Arnavutça ilahi.

Yunus Sabri Efendi'ye biât eden birçok derviş arasından Mitroviça'daki Osmanlı askeri garnizonu komutanı Mareşal Fevzi Çakmak dikkat çekmektedir. Bir defasında Mustafa Kemâl Atatürk, Fevzi Çakmak'ı ziyarete geldiğinde Yunus Efendi'yi de ziyarette bulunup, ondan feyizlenmişlerdir.

Yunus Efendi melâmi neşvesiyle tecelli eden sohbet, ders ve eserlerini yazmaya, irşad faaliyetlerini sürdürmeye ömrünün sonuna kadar Suhodol'da devam eder. M.1909 yılında 60-61 yaşlarında vefat eder.

Yunus Efendi'den sonra Melâmet yolunu devam ettiren Halifeleri:

Vuştrili Hacı Hafız Veysel Mikulovski Efendi

Vuştri kasabasına ait Bivolak köyünden Hamid Saraçi Efendi

Vuştrili Hafız Halil Mripa Efendi.

Şeyh Halil Mripa Efendi Tekkesi

Şeyh Halil Mripa Efendi 1892 yılında doğmuştur. Şeyhi Hamid Saraçi Efendi'nin vefatından sonra 1937 yılında irşada ve melâmeti yayma görevine başlar. Vefatına kadar da kurmuş olduğu tekke de irşad faaliyetini sürdürür. 17 Mart 1967 yılında vefat etmesi üzerine kurmuş olduğu tekkenin avlusunda defnedilmiş ve üzerine bir türbe yapılmıştır.

Halil Mripa Efendi kendisinden sonra irşada memur bir halife bırakmamıştır. Tekke hizmetleri bu güne kadar sırası ile:

Halil Mripa Efendi, İsak (Şeyh Halil'in kardeşi), Yahya (Şeyh Halil'in oğlu), Hasan (Şeyh Halil'in ikinci kardeşi) ve Yakup Ramacik (İsak'ın oğlu) tarafından yürütülmüştür. Günümüzde de bu hizmeti Faik Yunusî vermektedir.

Tekkede zikirler Perşembe ve Pazar günlerinde, akşam namazından sonra yapılıyor. Çarşamba günlerinde ise ikindi namazından sonra kadınlar da zikir yapmaktadırlar. Kadınların zikirleri Hayriye Mripa Hanım tarafından yönetilmektedir.

2-MAKEDONYA

a. Usturumca

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin unsuri vücudunu 12 Mart 1887 günü bağrına basan, Makedonya Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının ke-

şişme noktasında, yaklaşık 50 bin nüfusa sahip bir şehirdir Usturumca. Bu nüfusun içerisinde yaklaşık 5 bin civarında Müslüman Türk yaşamaktadır.

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’dan çekilmesinin ardından şehir, Müslüman Türkler için yaşanılması zor bir hal alınca Müslüman nüfusun önemli bir bölümü Türkiye’ye göç eder. Geri kalanlar için sabır, feragat, fedakârlık, büyük sıkıntı ve acılarla dolu yılların geçmesi gerekmiştir. Bu dönem zarfında Usturumca Melâmîleri Bulgar mezalimini, Sırp mezalimini görmüş camilerin, tekkelerin bir bir yıkılarak ortadan kaldırılmasına şahit olmuştur. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen ayakta kalabildilerse bunu büyük oranda Pir Seyyid’den aldıkları Melâmîlik eğitim ve öğretimine borçlu oldukları söylenebilir.

Lâ ilâhe illallâh hakikatini, Lâ fâ’ile illallâh, Lâ mevsûfe illallâh ve Lâ mevcûde illallah; Allah’tan başka gerçekte fail, mevsuf ve mevcut yoktur anlayışıyla; zevken, keşfen aşk ve irfanîyet ile yaşayan ve yaşatan zevattan başta Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî ve halifesi Hacı Faik Efendi, Pir Seyyid’in torunu Seyyid İsmail Hakkı Baba, Hacı Salih Rıfat Efendi, İштиpli Abdurrahim Efendi, Vranofcalı Süleyman Efendi, Üsküplü İsmail Hakkı Anılır Efendi ve Hasan Fehmi Tezdoğan Efendi olmak üzere ve onlardan feyz almış diğer Mürşid-i kâmillerden aldıkları güç ve kuvvetle herşeye rağmen ayakta kalmayı başarmışlar. Müslümanlıklarını ve Türklüklerini koruyabilmişlerdir. Bu dönemde Pirlерinin tekke ve türbelerinin yıkılışını görmüşlerdir ki, bu tekkede Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin oğlu Şerif Efendi ve Pir Seyyid’in halifelerinden Usturumcalı Hacı Faik Efendi uzun yıllar irşad faaliyetinde bulunmuşlardır. Camilerin yıkılışından sonra ayakta kalabilen tek cami olan Orta Cami’nin kapısına kilit vurulduğuna da şahit olmuşlardır.

Bugün Orta Cami, açılacağı günü ve minaresinden eskiden olduğu gibi Ezan-ı Muhammedî’yi okuyacak müezzinini, namazını kıldırarak imamını ve arkasında saf tutacak cemaatini beklemekte, Usturumcalılar da Türkiyeli kardeşlerinden uzanacak himmet elini gözlemektedirler.

Usturumcalı Melâmîler bir de, 1950’li yıllarda yıktırılan ve yeri işgal edilen Pir Seyyid Muhammed Nûr’un türbesinin yeniden inşâsını ve ihyâsını beklemektedirler.

Pir Seyyid’den sonraki dönemde Usturumca’da Seyyid İsmail Hakkı Baba ve Hacı Salih Rıfat Efendi silsilesinden gelen mürşidler, Melâmîliğin bugünlere gelmesinde önemli rol oynamışlardır.

Bugün Usturumca’da Melâmî tekkesi ve dergâhı olarak verilen hizmet binası, Pir Seyyid’in adına kurulmuş olan Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-A-

rabî Melâmî Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından sürdürülen gayretlerin sonucunda oluşturulmuştur. Dernek her yıl Seyyid Muhammed Nûr'un vefat yıl dönümünde Vuslat Yıl Dönümü adı altında etkinlik düzenleyerek, Balkan ülkeleri; Makedonya, Kosova, Bosna, Sırbistan ve Türkiye ile diğer ülkelerden Melâmîlerin bir araya gelmelerine vesile olmaktadır. Haftalık mûtaad sohbetleri, zikirler ve ilahilerle www.melamidernegi.com adresinden canlı olarak yayınlanmaktadır. Usturumca'ya gelen misafirler de burada ağırlanmaktadır.

Günümüzde bu tekkede irşad faaliyetinde bulunan efendilerin silsilesi şöyledir:

Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî

Hacı Salih Rıfat Efendi

Ali Rahmi Efendi

Hasan Fehmi Tezdoğan Efendi

Ahmet Kumanlıoğlu Efendi

H. Sabri Soyyiğit Efendi

İbrahim Hakkı Öcal Efendi

Fehmi Özden Efendi

Abdullah Ahmet, Ahmet Zurapov/Demir Ahmet, İdaver Zurapov /Muhiddin Efendiler.

b. Üsküp

Osmanlı Dönemi'nde önemli bir vilayet, bugün ise Makedonya Cumhuriyeti'nin Başkenti olan bu güzel şehir, Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin tekkesini kurduğu ve Melâmîliği yaymaya başladığı yerdir. Tekkede kendisinin yanı başında damadı ve baş halifesi olan Kosova-Prizrenli Abdurrahim Fedâyi Hazretleri görev yapmış ve Abdurrahim Fedâyi'nin vefatından sonra oğulları Seyyid Kemallettin Efendi ve Seyyid İsmail Hakkı Efendi (Hakkı Baba) irşad görevini sürdürmüştür. Abdurrahim Fedâyi'nin oğlu Seyyid Kemalettin Efendi Türkiye'ye göç ettikten sonra Seyyid İsmail Hakkı Efendi irşad görevini sürdürmüştür.

Seyyid Hakkı Baba'nın 1947'de vefatından sonra Üsküp ve civarında irşad hizmeti, Paraguşalı Hasan Ercan Efendi, İштиpli Abdurrahim Efendi, Maluş Efendi lakaplı İsmail Efendi ve Üsküplü İsmail Hakkı Efendi tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde İsmail Hakkı Efendi'nin oğlu Burhan Anılır Efendi Üsküp ve köylerinde irşad faaliyetlerine devam etmektedir. Bölgede ayrıca Mahmut Dipşar Efendinin irşadla görevlendirdiği Kenan Asip ve Mahmut Cafce de irşad hizmetinde bulunmaktadır.

Bugün itibariyle Üsküp merkezde herhangi bir Melâmî tekkesi bulunmamaktadır. Üsküp’e bağlı köyler olan Akbaş, Koliçana ve Pagaruşa’da Melâmîlik yaşamaktadır. Pagaruşa Köyünde Seyyid Muhammed Nûr’un döneminde Züber Baba tarafından ilk tekke yapılmıştır. Bugün bu tekke mevcut değildir. Pagaruşalı Maluş Efendi olarak bilinen, İsmail Efendinin oğlu, Hasan Efendinin irşad faaliyetinde bulunduğu bir tekke mevcuttur. Tekkesi olmasa da Melâmîliğin sürdürüldüğü yerler olarak Radoviş, Veles/ Köprülü, Tetova/ Kalkandelen ve Ohrid şehirlerini sayabiliriz.

SONUÇ

Kosova ve Makedonya ülkelerinde yaşayan Melâmî tekkeleri ve Melâmîlerin varlıklarını devam ettirebilmesi ve daha aktif olarak faaliyet gösterebilmeleri için öneriler:

1-1950’li yıllarda yıkılan Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’nin türbesinin yerinde bulunan evin satın alınarak, aslına uygun olarak yapılması.

2-Makedonya’nın Usturumca Şehrinde Pir Seyyid Muhammed Nûr adına çok amaçlı bir kültür merkezinin yapılması, bu merkezin ilerleyen safhada bir enstitüye dönüşerek Makedonya, Kosova ve Bosna Hersek’te şubelerinin açılması, zamanımızın koşullarına uygun olarak melâmet neşe ve kültürü, İslami ve müspet ilimlerin verilmesi, dolayısıyla bölgede Türk-tasavvuf kültürünün yaşatılması.

3-Hazreti Pir’in eserlerinin günümüz Türkçesine çevrilip, bastırılarak sevinleriyle buluşturulması.

4-Ustrumca’daki Pir Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Melâmî Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından her yıl düzenli olarak yapılan, Vuslat Yıl Dönümü etkinliklerinin bir haftaya yayılarak, farklı aktivitelerle desteklenip, Seyyid Muhammed Nûr haftası olarak düzenlenmesi.

5-2014 yılında TİKA’nın desteği ile icra edilen, Balkanlar’da İrfan Ocakları adlı paneller dizisi bölgede heyecan yaratmış, büyük beğeni ve takdir toplamıştır. Özellikle, Mustafa Tatçı Hoca tarafından hazırlanıp, yayımlanan, Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî’ye ait Niyâzî-i Mısırî Dîvânı Şerhi’nin bedelsiz olarak bölge halkına dağıtılması Kosova ve Makedonya Melâmîlerince takdirle karşılanmıştır. Bu ve benzeri çalışmaların devam ettirilmesi.

6-Türkiyede faaliyette bulunan, Tasavvuf kültürüne hizmet gayesi ile kurulmuş dernek vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarının bölgeye ilgisinin sağlanması ve desteklenmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ve Melâmîliğin konuşulduğu ve değerlendirildiği Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu'nun yapılmasında katkı ve desteklerinden dolayı öncelikle TİKA, Antalya Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Antalya'da faaliyet gösteren Uluslararası Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Melâmî Eğitim ve Kültür Derneği'ne, Sempozyuma katılarak, tebliğlerini sunan tüm değerli katılımcılara ve emeği geçen herkese şükranlarımı arz ederim.

KAYNAKÇA

Raif Virmiş. Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve kitabeli mezar taşlar, Timaş yayınları-sufi kitap İstanbul-2010

Yunus Halil MRİPA. Tanrının Mevcudatına Ait Eğitim ve Bilgi, Seyyidü'l-Melâmî Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Hayatı, Kişiliği Felsefesi ve O'nun Rumeli ve Kosova'da Bazı Varisleri

Mitroviça –Kosova 1981 (Eser Arnavut Dilinde Yazılmıştır. Basılmamıştır.)

مرکز

هر سویی که عشق رخت بهادر جا که ملامت ست آن جاست مانگریزیم از این ملامت زیرا که قدیم خانه ماست

*Her nereye yükünü koyduysa aşk Melâmet oradadır
Biz kaçmayız bu melâmetten, zîrâ kadîm evimiz melâmettir bizim*

Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî Hazretleri

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin Öğretisinde Tevhîd ve Rubûbiyyet Anlayışı

Mahmut DİPŞAR⁴⁹³

İnsanlık tarihinde peygamberlerin ve velilerin iki ana görevleri vardır:

Birinci görevleri insanlara manevi âlem ile ilgili (mesaj) haber vermek ve bu konularda rehberlik yapmak.

Mülk Sûresi 14- *Ve Hü'vel-Latîfu'l-Habîr*. (O Latiftir ve haber vericidir.)

İkinci görevleri tevhide çağırımlarıdır. Ezan.

Özetlersek bu kesîf âlem ile latîf âlem arasında olması gereken diyalogu sağlama yolunu gösteren haberler ve bunların tevhidi.

Hâfız-ı Şirâzî Hazretlerinin bir deyişi var, diyor ki:

İnsanlara bir haber verebilirsin, ama tam olarak anlatamazsın. Çünkü insan bir haberi dinlerken veya bir kitabı okurken, kelimeleri dinler ya da okur ama anlamını kendi anlayışına göre verir, dolayısıyla gerçek manaya ulaşamaz.

Tasavvufta bir deyiş var, denilir ki:

“Yaşamadığını zikreden zikirde değildir.” Bu deyişi biraz daha açarsak manevi konuları, insan, zihniyle idrak edemez çünkü kutsallık idrake kapalıdır. Ancak zihnini saflaştırıp nefsinden sıyrılan (Şems 9: Kad efleha men zekkâhâ-bilincini arındıran kurtulmuştur.-) insanda kemalli bir idrak zuhur edebilir.

Hiz. Şems'in yaşadığı bir olay var:

Konya'da Celâleddin Rûmî Hazretlerinin eski öğrencilerinin yoğun olarak bulunduğu bir mahalde iken ezan okunur. Hiz. Şems yüksek sesle “yalan söylüyor!” deyince, zaten kendisine düşman olan şahıslar bağırıp çağırarak üzerine yürürler. Hiz. Şems, “bunu size ispat edeceğim” diyerek, halkla bir-

likte yakındaki demirci dükkânına girip demir örsün üzerine çıkarak ezan okumaya başlar.

Ezan okundukça üzerine çıktığı demir örs erimeye başlar, bu durumu gören insanlar şaşkın halde iken Hazret örsten iner ve “esasında ben de yalan söylüyorum çünkü doğru olsaydı benim de erimem gerekirdi” der.

Bugün ilim diyor ki, düşündüğün şey senin bilincine altı saniye önce geliyor. Sen bilincinle düşündüğünü zannediyorsun ama senin bilincine düşüncüyü gönderen bir üst bilinç var. Bunu fark etmiyoruz. Çünkü dünyevi olaylarla zihnimiz o kadar dolu ki fark edemiyoruz. Zihnimizin baskısı altındayız.

Yunus Emre Hazretleri ne güzel anlatmış:

*Süleymân kuşdilin bilir dediler
Süleymân var, Süleymân'dan içeru.
Beni bende demen, bende değilim
Bir ben vardır bende, benden içeru
Miskin Yûnus, gözü tuş oldu sana
Kapıda bir kuldur, Sultân'dan içeru.*

Hz. Mûsâ (a.s.) Tûr-i Sînâ'da Cenab-ı Hakk'tan ilahi vahiyleri alınca diyor ki: Ya Rabbi bu ilahi kelimeleri (Tevrât-ı Şerîf) kavmime götüreceğim. Onlar bana diyecekler ki: Ya Mâsâ bunları kimden aldın? O zaman ben onlara ne diyeceğim?

Cenab-ı Hakk (c.c.) buyruyor ki: “*Ehyeh asher Ehyeh*” - Tevrat Çıkış 3/14 âyeti – (*Ben olan Ben*)’den aldım, dersin ya Mûsâ!

İşte Hz. Pir Muhammed Nûru'l-Arabî (k.s.) bütün yaşantısında kendisine tâbi olanlara bu içsel *ben*’i ortaya çıkarma yolunu göstermiştir. Bu *Rubûbiyyet* sırrıdır.

Bu içsel *ben* ile dışsal *ben* olan kendilik bilincimizin *Tevhîd*’idir.

İçsel *ben* insanın *Rabbü'l-Has*’ıdır. Cenâb-ı Hakk (c.c.) ile olan “*Râbîta*”-sıdır.

Tasavvufta bir slogan var:

“Allah’ın işine karışma ama Allah’a karış.”

İçsel *ben*’ini keşfedip, *bütün*’e karışan Allah’a karışmış olur. İnsanda bu hâli meydana getirme yolu da: “*meveddet*”tir.

Efendimiz (s.a.v.) ve O’nun mübarek Ehli Beyt’ine meveddet ile ulaşan kurtulur.

Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buyurmuştur ki: “*Kişi sevdiği ile beraberdir.*”

Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem'in şerefli hadislerinden ikisi çok önemlidir.

"Men arafe nefsehu fekad arafe Rabbehu." (Nefsini bilen/tanıyan, Rabbini tanır bilir.) Bu hadis-i şerif çok önemli. Çünkü Rabb'ini sana tanıtacak anahattır.

Kendini tahlil edip tanıman lazımdır. Ancak önce bir rehber bulmalısın. O sana ayna olacak, o sana ışık olup yol aldığın karanlıkları aydınlatacak.

Rabb'ini tanır/bilirsen ve O'na ibadet edersen ölümsüz hâle dönüşürsün. Rabbü'l-Has insanın kutsal kısmıdır. Ancak bunu akılla, zihinle kavrayamazsın. Zihne kutsallık kapalıdır, idrak edemez.

Peygamberler ve Veliyullah insanlara bu kutsal âlemi işâret edip buna göre yaşantılarını düzenlemelerinin mesajını veriyor. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (k.s.) bu âlemi teşriflerinden itibaren ecdadının bu manevi atmosferinde bulunup bu halleri yaşamış ve özümlemiştir.

Hz. Pir Efendimizin yaşantısına kısaca bakarsak daha iyi anlarız. Dört yaşında babasını kaybedince yetim kalıyor. Bu ilahi tecelli O'nun çocuk yaşlarında kendi iç âlemine dönmesinin yolunu belirlemiştir. Hatıralarını anlattığı eserinde der ki:

"Yaşım on yedi idi, hac dönüşü Kahire'ye geldiğimde Şeyhim Hasanü'l-Kuveysni'ye mülaki oldum. İmam Hüseyin (a.s.) makamını ziyareti emreylediler. Fakir Câmiü'l-Ezher'in sokak tarafında olan kapıdan makam-ı âliye girip harikulâde olmak üzere İmam Hüseyin (a.s.) makamlarında bir kimse görünmez oldu; bâhusus duhâ vakti kalabalık vakittir. Baktım bir zât makam-ı âli mahallinde nûrun alâ nûr fakire ilham oldu ki bu Habîbullah'tır. Korktum ve huzuruna gittim. Dizini öptüm. Bana duâ eyledi ve arkamı meshetti. Ba'dehu git dedi. Câmi tarafından olan kapıdan câmi'e nazar eyledim; makam-ı kebîr hâli; asla insan yok; geri döndüm. Mihrapta Hazret-i Risâlet'i bulamadım. Yine sokak tarafından olan kapıdan serîan çıktım. Makama döndüm nâs dolu. Kezalik câmi nâs ile dolu."

Bu tecelliden sonra Şeyhi Hasanü'l-Kuveysni, kendisinde ilm-i vehbînin inkişaf ettiğini söyleyip Rûm'a gitmesini emrediyor. Hz. Pir de İskenderiye'den gemiye binip 1830 yılında Antalya'ya gelip, buradan da Rumeli'ye geçiyor. Artık Hz. Pir'de bu dünya âlemi ile mukaddes Rububiyet âlemi arasındaki perde kalkmıştır. Bu âlemde bulunduğu müddetçe yaşantısı Hz. Ali'nin (a.s.) hayatındaki esas olan (*Ra eytehû - O'nu gördüm / fe'erraftühû - O'nu bildim / fe'abbedtühû - O'na ibadet ettim / ve lem a'bûd - ibâdet etmem / rabben lem erah - görmediğim rabbe*) tecellisidir.

Peki ne demek bu?

Rabbine ârif olmuş; kendi içindeki ana esmâsına, Rabbü'l-Has'ına ârif olmuş, bütünleşmiş; artık dünya ve âhiretin bütün sırları O'na açılmıştır.

Hiz. Pir, İbni Arabî Hazretlerinin bir eserini şerh ederken bir mahalde bu Muhammedî şuûru şu sûretle açıklıyor: “Zât-ı ilâhîyi dünyada ve âhirette görmek imkânsızdır. Ancak hicâb-ı izzetle, yani rubûbiyetle görülebilir. Rubûbiyyetin etemm-i mazharı Efendimiz Hiz. Muhammed'dir (s.a.v.) ki O, kemâl-i sıfat ile zâhir olan zâtın ibarettir.

Hiz. Pir bu tecelliler sırasında rû'yada Resulullah'tan hırka giydiğini; yine on yedi yaşlarında iken gördüğü bir rû'yada Resulullah'ın kendisine üç satır yazı yazıp verdiğini ve Hiz. Ebubekir'in (r.a.) “tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i zât” diye bu yazıyı okuyup makâmât-ı fenâyı telkin eylediğini bildiriyor.

31 yaşında Mekke'de bulunduğu sırada Derviş Mehmet kendisine erbain çıkarttırıyor. Bu erbain sırasında uyanık halde iken Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) rûhaniyeti tarafından bekâ makamları telkin ediliyor. Erbainden sonra Trabzonlu Mustafa Efendi kendisine icazet veriyor. Oradan yola çıkıp Yanbu'ya varınca; kurban kesip, etli pilav dağıtıyor. O gün orucunu, kurban edilen koyunun başı ile iftar ederek açıyor. Ertesi gün kendisine Ahadiyyet-i cem makamı telkin ediliyor.

Hiz. Pir bu olayı şöyle anlatır:

“Gündüz vakti uyurken ma'nada Babü's-selâm'dan dâhil oldum. Resulullah'ın (s.a.v.) sûret-i nûriyyesi -sûret-i unsuriyyesi değil- güneş nûrundan daha sâfi, şebeke dâhilinden ellerini açıp yürü dedi. Fakir yürüdükte şebeke içine alıp sığı. Ve Ahadiyyeti'l-cem makamını telkin eyledi.”

1870 yılı 27 Cemaziye'l-âhir alaturka saat 10'da 57 yaşında iken Tikveş'te bulunduğu sırada kendisine Kutbiyyet Makamı veriliyor ve bunu ilan ediyor.

1880'de (1297 hicri) Ustrumca'da insilâh hâli zuhur ediyor. Hâtıralarında bu olayı şöyle anlatır:

“Sene 97, Ustrumca'da odamda Sultanü'l-Âşıkın İbnü'l-Fâriz divânı nazmını alıp bakarken kendimden gâip oldum. Müzdelife ve Meş'ari'l-Harâm yanında iken her yeri kaplayan asker taburu gibi üçer üçer, üç tabur kadar geldiklerinde üç zat, sağ taraftaki Mekke'de odada bize telkin eden Resulullah mıdır? derken cemâlin açtı ve yanına vardım. ‘Enbiyâ ihvanımızdır. Anları bildiğini bildirme’ deyu emir buyurdular. Biz Arafat canibine ve anlar Müzdelife canibine aktılar. Anlardan hiçbirisi ile konuşmadım, ancak Dâvûd (a.s.) bana bakıp güldü.”

Başka bir rüyasında ise kendisinin Hiz. Ali (a.s.) olduğunu ve Efendimiz'in (s.a.v.) kendisine Ehl-i Bey'timdensin dediğini ve Resulullah'ın zevcâtının makamlarını gördüğünü anlatıyor.

Hiz. Pir'in (k.s.) ihvanına en büyük mesajı; onlara maddi âlem olan dünya âlemi ile manevi âlem olan rububîyyet âlemi arasında nasıl bağlantı kurulacağını yaşantısıyla göstermiş olmasıdır.

En önemli eserlerinden biri olan Niyâzî-i Mısırî Dîvânı Şerhi (Dr. Mustafa Tatcı-H Yayınları 2014) 33 ve 194. sayfalarda seyr u sülûkte olan ihvanının bulunduğu mertebe veya makâmâtın nasıl test edileceğini anlatması çok önemlidir.

Manevi hâli, manevi neşeyi Rubûbiyyet'ten almak tevhidin gereğidir.

Hiz. Pir (k.s.) buyruyor ki:

“Ma'lûm ola ki ism-i Velî sûreti Hazreti Ali'dir (a.s.). Velî demek mutasarrıf ve Rabb demektir. İmdi Resulullah (s.a.v.) ism-i Rabb müşâhedesi ekmel-i mezâhirde (tam tecellide) ve cemâl-i tâmmda olduğundan şâbbı emred (genç delikanlı) sûretinde Rabbini gördü ve ol şâbbı emred Ali sûretinde idi. Zira ism-i Velî zuhûra gelse Ali rûhâniyetiyle zuhûr eder. Bundan “Yâ Alî künte me'a'l-enbiyâi sirran ve mai cehran. - Sen bütün nebilerle sır olarak beraberdin, benimle apaçık ortaya çıktın.” vârid oldu ve Enbiyâ aleyhi's-selâm hakkında Allahü Te'âlâ buyurdu: “Ve ce'lnâ lehüm lisâne sıdkın 'aliyyen. - Biz onlara düzgün -sıdk- ve yüce bir lisan verdik. Meryem sûresi 50.” Lâkin Hiz. Ali (a.s.) sûret-i unsuriyesinde Rabb Te'âlâ ittihadı oldu, yahut hulûlü oldu, yahut intibâi oldu demek değildir. Belki Hiz. Ali (a.s.) sûret-i Rabb Te'âlâ mazharıdır, tâmmıdır. Eğer suâl olunursa ki Fahr-i Âlem dahi ism-i Rabb Te'âlâ mazhar-ı tâmmıdır; zira “Halkun ene ve Aliyyün min nûrin vâhidin - Ali ve Ben bir nûrdan yaratıldık - Hadis-i Şerif” buyurdu. Niçin Rabbini kendi sûretinde müşâhede etmedi; Ali sûretinde müşâhede eyledi?

Cevap bu ki: Fahr-i Âlem (s.a.v.) Rabb Te'âlâ mazhar-ı tâmmıdır. Lâkin ism-i Rabb'i kendi sûretinde müşâhede eylemekten Ali sûretinde müşâhede eylemek daha ekmeldir. Zira mir'atta (aynada) müşâhede daha açık ve nettir.” Bu büyük sır eğer ayrıntılarıyla açıklanırsa insanda bunun şuûru uyanır.

Sözlerime son verirken Cenâb-ı Hakk'dan (c.c.) niyâzım; Hiz. Pir'in (k.s.) himmeti cümlemiz ve bu Sempozyum'a destek verenlerin üzerine olsun.

*Kutbu'l-aktâb ol Melâmî pîrinin ummânını
Kim ki buldu, buldu tahkîk menbâ-ı irfânını
Mâm-i teşvîtle 'Hulûsî' yaz vefât tarihin
Nûr idi vâsî Muhammed kıldî ıtlâk şânını*

Priştineli Hulûsî Maksûd Efendi Hazretleri

Şerhlerinin Işığında Hazret-i Pîr'in Yüce Ufkuna İnsanın Yolculuğu

Mustafa TEKÇE⁴⁹⁴

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri kendi yazdığı risale ve eserlerin haricinde bizzat bazı çok önemli eserleri hem okutarak hem de şerh ederek tevhid ve tasavvuf yolcusunun idrak ve istifadesine sunmuştur. Bu eserler gelişigüzel seçilmiş olmayıp her devirde, her sâlikin en üst aydınlatıcı ve sarsıcı meşaleleri olmuş ve olmaya devam etmektedir. Belli başlı bu anlamdaki eserleri Şeyh Bedrettin'in Vâridât'ı, Niyâzî Mısırî Hazretlerinin Dîvân'ı, bazı şiiirlerin şerhi ile şu anda elimizde Türkçe olarak yazılı olmayan; ders olarak okuttuğu Muhyiddin Arabî Hazretlerinin Füsûs'u'l-Hikem'idir.

Hazreti Pir'in bu şerhlerinin, tevhid ehli için düşünce metodu ve tasavvuf psikolojisi açısından ruhsal bir plasenta görevi yaptığı açıkça görülebilmektedir. Bu ruhsal plasenta; ruh eşinde nefsanî arınmanın da ilerisine geçip, şuurumuzu temizleyerek; tefekkür, duygu, his ve hayallerimizi sürekli istikamet üzere geliştirerek rafine eden birer istasyon görevini üstlenmektedir. Ona tam bağlanarak, onu hissederek her yaklaşımımızda daha derinlerde yeni bir idrak dosyasının açıldığını fark ederiz.

Denilebilir ki her biri bir güneş olan; Muhyiddin Arabî, Yûnus Emre, Mevlânâ, Şeyh Bedrettin, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Niyâzî Mısırî Hazretlerinin layığı veçhiyle anlaşılabilmesi için onları eserlerinden incelemek ve nihayet Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Efendimizin onlara yaptığı şerhlerden yola çıkmak gerekmektedir.

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin ve diğer büyük ârifânın hayatları incelendiğinde, onların, rüyalarında, manalarında ya da yakaza halinde pek çok kereler ruhsal bir yolculuk içinde bedenleriyle yaşadıklarını görürüz. Bu öyle bir haldir ki; tevhid yolcusu eğer gönlünü tam bağlamışsa yoldaki işaretlerle müşkülünün aydınlandığını görecektir.

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri; adamın Âdem, Âdem'in Muhammediyet istikametine giden seyrinin usta kaptanıdır. Şuu-

rumuzu temizleyerek bizi hür kılacak; bizde, bizden gizlenen hakikatimizi bulabilmemiz, kendi enfüsümüzde Muhammedî bir doğumu gerçekleştirebilmemiz ve sâfiyet yolculuğunda savrulmamızı, dağılmamızı önlemek için bir ana şefkatiyle bizi kucaklar. Onun ayak izi sağlam bir basacak ve bize çamur bulaşmayacak güvenli alandır. Seyyitlere, Pirlere ve Ehl-i Beyt'e has olan tüm tüten mana ve bereketleriyle bizi bizden iç âlem ve âfâkımızda sararak yanlışa düşmekten korurlar.

Bu yolda; edeple gayret, hizmet ve himmet de gereklidir. Ancak sabır ve tükenmez bir fiili dua ile beklemek de değişik bir cehd, kararlılık ve zorlamaktır. Bu, emin insan olmak ekseninden hareketle zikirdir, salâttır, tefekkürdür, iyi düşündürmek, güzel görmektir, dosdoğru sıdkiyet üzere olmaktır.

Her tecelli Hakk'ın olup nereye dönerse dönsün; yani başka bir deyişle hangi Esmâ'nın zuhuru görürse görsün; ârif şaşırır. Görünen Hak, gören Hak, söyleyen Hak olduğundan bu hal bir an bile onun idrakinden çıkmaz.

Ârife eşyâda esmâ görünür

Cümle esmâda müsemmâ görünür. Mısırî Niyâzî (k.s.)

Cümle Esmâ'dan Müsemmâ görünür. Görünür ama ârif mutlaka kemal esmâlara taliptir. Kemal esmâların zuhuru ve görünüşü olan Muhammedî Kemâlât yolunun dâimi yolcusudur. Allah mutlak Âdil'dir. Kapıyı çalana kapı açılacaktır. Bir adım yaklaşıp on adım yaklaşır. Peygamberimiz işçinin hakkını teri kurumadan veriniz demiyor mu? Cenâb-ı Allah terimizi kurutur mu?

Aşk, melâmetin odak noktasıdır. Fuzûlî'nin dediği gibi aşk ile: “*Tabîbâ kılmışım teşhîs, derd-i aşktır derdim*” diyerek o âşık ve sâdıklardan oluruz inşallah... Allah için bir şey yapanın karşılığını ancak Cenâb-ı Allah hakkıyla verir.

Samimiyet ve çıkarsız saflık karşısında hangi kapı ardına kadar açılmaz. Bildikleriyle amel edenlere Allah bilmediklerini lutfeder. Kelime-i Şehâdet tamam olunca tüm kapılar açılır...

Yani iş dönüp dolaşıyor; fiil, davranış ve muamelemize yansımış idrakin ortaya konulmasındaki samimiyette, sıdkiyette düğümleniyor.

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Fâtîha sûresinin şerhine Besmele ile başlar. Besmele'de Allah'ın üç ismi yer almaktadır. Bunlardan birincisi ism-i Celâl olan Allah, ism-i zâttır. İkincisi ism-i Kemâl'dir ki; er-Rahmân, ism-i sıfattır. Üçüncüsü ise, ism-i Cemâl'dir ki; er-Rahîm, ism-i ef'aldir.

Buna göre besmele; ism-i zât, sıfat ve ef'aldir. Yani bu âlem, Allah'ın ef'al, sıfat ve zâtının tecellisiyle meydana gelmiştir. Dolayısıyla zât, sıfat ve ef'al olmanınca herhangi bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir.⁴⁹⁵

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin bu izahını tefekkür ettiğimizde Fâtihâ'nın ve her işin başlangıcında okuduğumuz Besmele-i Şerif'in bir anlamda, âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimizin kemâlâtına yönelmek olduğunu anlar; fiil ve sıfatlarımızda, her iş ve halimizde bu kemâlâtı izhar edebilme azim ve gayretiyle; onun huzurunda, onunla işe başlamak gerektiğini idrak ederiz.

Besmele-i Şerife ile başlamasının sebeplerini Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri Vâridât şerhinde aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.⁴⁹⁶

Besmele-i Şerif'in Birinci Açıklaması

Besmele-i Şerif'te Rahmân ve Rahîm'le sıfatlanan Allah ism-i şerifi tecelli-i fiilidir. İnsan iş yaparken, yerken, içerken Bismi'llâhî'r-rahmânî'r-rahîm der ve Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan başka fâil yani yapan ve işleyen olmadığını düşünür. Aynı zamanda kendisi de en küçük işlediği işlerden tamamıyla fânî olduğunu bilirse işte bu tecelli fiilin tecellisidir. Allah, insana iş ile tecelli eder. Bu gerçek sülûk olup hakikat yoluna girmenin başlangıcıdır.

Cenâb-ı Allah'ın tecelli-i sıfatı da vardır. Yerken, içerken ve bunlara benzer işlerde Allah'ın sübûtî sıfatları olduğunu düşünerek kendimizin o sıfatlardan fânî olduğumuzu bilecek olursak bu tecelliye de Allah'ın sıfat tecellisi denilir.

Cenâb-ı Allah için bir de tecelli-i zâtî vardır. Bu tecelli; vücudun Allahu zü'l-Celâl Hazretlerine mahsus olduğunu düşünerek insanın ef'alinden, sıfatından fânî olduğu gibi vücûdundan da fânî olmasıdır. Bu tecelli de Allah'ın zâtî tecellisinden ibarettir.

İşte insan bu üç tecelliden habersiz olarak Besmele-i Şerif'i söylese de Besmele getirmiş olmaz. Fakat bu üç tecelliden hepsini bilerek söylerse o zaman hakkıyla Besmele'yi demiş olur.

Bu hal henüz tevhid ilminde başlangıçta olanların halidir. Fakat tevhid ilminde bir rehberin aracılığıyla mesafe almış ehl-i nihâyete gelince onlar güzel işler ile cemde, günah sayılan işler ile farkta bulunurlar. Yani kendilerinden

495 Burak Anılır, Hz. Pir' in sadeleştirilmiş Fatiha Şerhi 2012

496 Mahmut Sadettin Bilginer, 1994, Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedrettin Varidat Şerhi, Şerheden Seyyid Muhammed Nûr (K.S.A.) S: 17-22

çıkan güzel işleri kendilerine nispet etmeyip, başarıyı Allah'tan bilerek hamd u senâ ederler. İşledikleri günahları da kendilerinden bilerek pişman olurlar.

Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı Kerîm'de Nisâ Sûresi 79. Âyette;

“*Mâ esâbeke min hasenetin feminallahî ve mâ esâbeke min seyyietin femin nefsike*. Sana isabet eden her iyilik Allah'tan, sana isabet eden her kötülük de kendi nefsendendir.” buyurmuştur.

Bu makama Şeyhü'l-Ekber (r.a.) Efendimiz: “Ve kün fi'l-cem'i ve'l-farki tekun fi mak'adi's-sıdkin.” yani: “Bu veçhile cem ve farkda bulun ki, doğru yola ulaşasın. Birinin terk edilmesiyle yanlış harekette bulunmayasın” sözleriyle işaret etmişlerdir.

Besmele İle Başlamanın İkinci Açıklaması

Bu ikinci açıklama Besmele'nin “Be” harfinin altında bulunan nokta hakkındadır. Nokta bütün ilâhî sırları kendinde toplamıştır. Sahâbeler'den bazıları Hazreti Ali'ye (k.v.) sordular. Ya Ali, Hazreti Resul sizin için “*Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır*” buyurduğunda, bize bildirmek istedikleri neydi? Hz. Ali, “İlahî sırlar; Peygamberlere inen kitaplarda, inen kitapların sırları Kur'ân'da, Kur'ân'ın sırları Fâtihâ'da, Fatiha'nın sırları Besmele'de, Besmele'nin sırları ‘Be’ harfinde ve ‘Be’nin sırları da altındaki noktada toplanmıştır ve o nokta benim” buyurdular.

Sahabeler tekrar sordular, “*Nokta nedir?*” Hz. Ali (k.v.) “*El-ilmu noktatiün kesseruhe'l-câhilûn*-ilim bir noktadır onu cahiller çoğalttı” buyurdular.

Noktanın Sırları

Yazı yazdığımız kalemi hokkadaki mürekkebe batırıp sonra kâğıdın yüzeyine koyarak kalemi hareket ettirmeden kaldırdığımızda kâğıdın yüzeyinde bir noktanın zahir olduğunu görürüz. İşte bu nokta, bütün harflerin başlangıcı ve belki de aynıdır. Mesela, bir yere kapısından girildiği gibidir. Zira kapı bir giriştir. Bunu iyi anla, sırdır. Söylense akıl sarsılır. İşte Vâridât da noktanın sırlarını câmidir.

Besmele-i Şerif'in Üçüncü Açıklaması

Bütün mevcudat Besmele'deki üç isimden zuhura gelmiştir. Allah, Rahmân ve Rahîm. İblis, cin, şeytanlar, yılanlar, akrepler, zarar veren hayvanlar,

ateş, cehennem, mâlik, zebani, acılar, kederler, elem, hastalıklar ve bunlara benzer zuhurlar celâl mazharlarındandır. Bu mevcudat Rahmân isminin mazharı olup, bu esma Allah'ın Cemal ve Celal'ini kendinde toplayan bir ism-i Kemal'dir. Buna rahmet-i dünyeviyye denilir. Allah'ın Rahîm esmâsı, Âhiret nimetleri ve irfan ihsanları olup kederden ari olarak yalnız cemaline mahsus bir isimdir. Zira Cenâb-ı Allah'ın Rahîm esmâsı, celale ait en ufak bir şaibenin karışmadığı sırf cemâl ismidir. Buna Rahîmü'l-âhire denilir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz mahz-ı cemâl mazharı olduğundan "Raûf ve Rahîm" isimlerine mazhar olmuşlardır.

Cenâb-ı Allah Tevbe Sûresi 128. âyette şöyle buyurmuştur:

*"Lekad câekûm resûlün min enfûsiküm azîzün aleyhi mâ anittüm harîsün aleyküm bi'l-mü'minîne raûfun rahîmun-*Size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."

Bunun için Resulullah Efendimiz (s.a.v.) buyurdu ki: *"Şifa'u ümmeti fî selâsin, âyetin mine'l-kur'âni ev lokmeti aselin ev keyyin binârin."* Yine buyurdu: *"Ve lâkinni ekrahu li ümmeti'l-keyyi."* Yani: "Ümmetimin hastalıktan şifa bulması üç şeydedir: Kur'ân âyetleri, bal yemesi ve yaraları ateşle dağlamak." Ancak ateşle dağlamak eziyetli ve güç olup kendileri Raûf ve Rahîm isimlerinin mazharı olduklarından "Dağlamayı ümmetimden sakınırım." buyurmuştur.

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hacı Bayram-ı Velî Hazretlerinin aşağıdaki çok meşhur şiirini şerh etmiştir ki burada söz edilen şehir sensin...

*Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde
Bakıcak Dîdâr görinür ol şârın kenâresinde*

*Nâgihân ol şâra vardım ol şârı yapılır gördüm
Ben dahî bile yapıldım taş u toprak âresinde*

Hazreti Pir bu şiirin şerhinde şöyle buyurmuştur. Bu insanîyet şehrinin dört kapısı vardır. Birinci kapısı fiiller tecellisidir. Her işte Dîdâr'ı (gerçek göreni) müşâhede eylemektir. İkinci kapısı İsimler tecellisidir. Her isimde Dîdâr'ı müşâhede eylemektir. Üçüncü kapısı sıfatların tecellisidir. Her sıfatlananda Dîdâr'ı görmektir. O şehrin dördüncü kapısı da tecelli-i zâttır. Yani her mevcutta Dîdâr'ı müşâhede eylemektir.⁴⁹⁷

Tevhid yolunun hedefi olan sâfiyet ya da masumiyet Ehl-i Beyt'in vasfıdır. Unutmamak lazımdır ki Safa'da ancak sâfiyet üzere olanlar Merve'de mürüvvete nâil olurlar. Sâfiyet, girilip çıkılan bir hal değil, hayatın bu idrak ve hal üzere bundan sonraki her anıdır. Ağaçların uçları, bundan sonra sende açılan tomurcuk idrakler; içtiğin sular, senden kaynaklanacak pınarların işaretidir. Ve artık sen zâtî idrak üzeresin, yani gecesin. Gece her andır... Gece sensin... Müjdeler olsun... Hazreti Niyâzî Mısırî'nin dizeleri gönlünden âleme yayılsın aksın, aksın...

*Zühdünü ko, aşka düş, ehl-i cenân etsin seni
Pîr-i aşka kulluk et, cânâna cân etsin seni*

*Bir zamân bülbül gibi, efgânın ağdır göklere
Şol kadar kıl nâleyi, kim gülistân etsin seni*

*Âr u nâmûsun bırak şöhret kabâsından soyun
Giy melâmet hırkasın, kim ol nihân etsin seni*

*Yüzünü yerler gibi, ayaklar altında ko kim
Hak teâlâ başlar üzre, âsumân etsin seni*

*Verme râhat nefesine, dâim gazâ-yı ekber et
Ka'be-i dil feth olup dârü'l-emân etsin seni*

*Gel Niyâzî'nin elinden bir kadeh nûş eyle kim
Mahv edip nâm u nişânın bî-nişân etsin seni⁴⁹⁸*

Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ile kalbi râbitasını tam tutan bir tevhid yolcusunun müşkil idrakine çözüm bulmaması düşünülemez. İşte böyle birçok problemi yaşamış birisi olarak, fakir, bir tanesini siz dostlarımla paylaşmak istiyorum.

Medine'de idik. Orada Mescid-i Nebevî'nin hemen yakınında Ben-i Saade gölgesi de denilen bahçede hac arkadaşlarımızla ve görevli hocalarla sohbet ediyorduk. Hacı Efendilerden biri:

“Hocam ben Hazreti Ebubekir Efendimizi çok seviyorum. Ama diğer efendilerimize onunki kadar sevgi hissetmiyorum” dedi.

Bir başkası da: “Ben de Hz. Ömer için aynı şeyi söylüyorum” dedi... Bir başkası ise Hz. Ali (k.v.) için aynı şekilde bir konuşma yaptı.

498 Mustafa Tatcı & İbrahim Özay, Niyâzî-i Mısırî Divânı Şerhi, H Yayınları 2014 S: 384

Bunun üzerine bir an dalmışım. Buna kâmil bir cevabı nasıl vermeliydim. Birden Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî mübarek veçhiyle karşıma geldi, yüzündeki tül hafif açıldı. O an konuşan ben değildim, ne olup ne bitti anlamadan içimde durdurulamayan bir ses sanki bir volkan püskürmesine dile geldi.

Zahirde ve batında her gerçek kâmil insanın, Hazreti Peygamberimizin dört arkadaşının ana özelliklerine sahip olması ya da başka bir açıdan baktarsak bu vasıflara sahip dört arkadaşı olması gereklidir, dedim. Zira zaten bu vasıflar Efendimiz'de (s.a.v.) mevcut idiler. Her Halife-i Güzîn (r.a.) vitrine bir sıfatı koymuşlardı. Aslında bütün bu yollar bir düzen içinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz'e götürüyordu. Bu vitrinler çeşitli meşrep ve anlayışlara kucak açmak, kimseyi dışarıda bırakmamak içindi. Ama herhangi birisi olmayan *hâsu'l-hâslar* ve *havâslar*ın yol haritası ne olacaktı. O canlar bu durumdan ne anlayacak ne konuşacaklardı. Etrafımıza insanlar toplanmış ve sohbet katılanlar giderek geniş bir halka oluşturmuşlardı. Resulullah Efendimizin de bir zamanlar dinlendiği o mübarek gölgelikte; abdest alınan suyun, havuza akarken meydâna getirdiği huzur verici sestен başka nerdeyse çıt çıkmıyordu. Hazreti Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî bütün cevabı gönlüme yapıştırmıştı. Kalktım... İnşirah suresini okuyarak bu sudan abdest tazeledim.

Her şey insan içindir ve insandadır. Zira Cenab-ı Hak insana şah damarından daha yakındır. İnsan denince akla sadece Resulullah Efendimiz gelir. Onu ne kadar anlayabiliyorsak, kendimizde buluşturup uygulayabiliyorsak, insanlığın amacına o kadar yaklaşmış oluruz. Ne kadar yaklaşırsak o kadar da O'na ulaşmış oluruz. Resulullah Efendimiz'in hayatında bulunan bu dört arkadaşın veya dört Halife'nin ana vasıfları gerçekte tevhid yolundaki insanların sıfatları olmalıdır. Enfüsümüz ve âfâkımızda onu tanıyabilmenin yolu, onun zuhurlarındaki hikmeti anlamak ve ona göre şekillenmek ve olabildiğince ona dönüşebilmektir.

Dört halifenin sıralanmasında da değişik hikmetler vardır. Fail Allah diyenler için takdir Allah'ındır. Gâye, olmuş olayları tenkit etmek değil; "acaba buradan ne ders çıkarırım; zuhurata tabi olmakla ne hal alırım?" diye tefekkürle idrak etmek olmalıdır. Yalnız, tenkit edenleri dışlamak da haddimize değil. Zira onlardan da fail Allah'tır. Biz düşüncemizi, büyütecimizi bu olaya çevirecek olursak neler göreceğiz neler. Bu sıralamanın zuhurunun faili Allah'tır. Bize düşen bunu derinlemesine inceleyerek, buradan bize sunulan ilahi hikmeti anlayabilmek ve hayatımıza yerleştirebilmektir.

İnsan vücudunda dört ana unsur yani *anasır-ı erbaadan* hangisinin ne oranda olacağı bellidir. Birinin azlığı nasıl problem olarak ortaya çıkıyorsa,

bu dört halifenin sıfatlarından -ki bunlar gerçekte Hz. Peygamberimizin sıfatlarındandır- herhangi birinin azaltılmasının yanlış düşüncelere yol açabileceği göz ardı edilmemelidir.

Resulullah diyerek sadece 1400 küsur sene önce yaşamış o muhteşem kemâlâtı değil; ebediyen var olacak olanı anlamalıyız. Zira Cenab-ı Allah; Âdem'e cümle esmaları öğretmiş, Resulullah'da ise cümle esma kemâlâtıyla zuhur bulmuş ve tüm esmânın kemâliyle zuhurunu göstermiştir.

Tevhidi açıdan incelediğimizde bu dört vasıf enfüsde ve âfâkta nasıl idrak edilir? Tevhid, makam ve merâtibleri açısından hangi makam ya da merâtibi talim ve telkin eder? Hangi makamın hali kalbimize kimi, nerede, nasıl yerleştirir? Amaç nedir?

Bir tevhid yolcusunun hedefi; Hz. Peygamberimizin mübarek şehrine erişmek ve o şehre dâhil olmaktır. Bir hadislerinde Hz. Peygamberimiz buyuruyorlar ki “Ben ilim şehriyim; Ali ise o şehrin kapısıdır.” Bakara Sûresi’nin 189. âyetinde “Evlerinize kapılarından giriniz.” buyurulmaktadır.

Tevhid yolcuları bu şehre girmek için âyet hükmünce Ali kapısından geçmek mecburiyetindedirler. Bu kapının başında asla puta tapmamış, Cenab-ı Allah tarafından ikram edilmiş, konuşan Kur’ân olmuş, Ehli Beyt’in Şahı, Şah-ı Velâyet Hz. Ali (k.v.) durmaktadır. Bu kapıdan içeriye herkesi ve her şeyi geçirmemektedir. Bu kapıdan geçenlerin şifrelerine agâh olmayanlar, kapının dışında kalmaya hatta kapıya asla yaklaşamamaya mahkûmdurlar.

O halde, bu kapıdan tevhid yolcusu nasıl geçecektir? Hz. Ali’nin (k.v.) imtihanından yüzünün aklıyla nasıl geçip içeriye girecek ve Hz. Peygamber Efendimizin Şehr-i Muhammedi’sine nasıl kavuşacaktır? Bu kapıdan geçmenin parolası nedir?

Cenab-ı Allah’ın sırrı, Hz. Peygamberin şehri, sana emanet edilecektir. Emin ismini almadan bu kapıdan geçmek, Hz. Ali’den destur almak imkân-sızdır. Emin nedir? Nasıl olunur? Zahirde ve batında emin sıfatına ne şekilde mazhar olunur?

Evet, temel soru budur.

Hz. Peygamberimizin dört arkadaşı ya da Hulefâ-i Râşidîn’in temel özellikleri bu kapının sırlarını bir nebze olsun açıklamaktadır.

Hz. Ebubekir Sıddık ya da Sıddikiyet: Âyetlere bakacak olursak; “*Vellezî câe bi’s-sıdkı ve saddeka bihî ulâike humul muttekûn*”-Doğruyu -sıdkı- getiren ve onu tasdik edene -sâdik olana- gelince, işte onlar kötülükten korunan müttakilerdir.” Zümer-33.

“*Yâ eyyuhellezîne âmenu’t-tekûllâhe ve kûnû meâ’s-sâdikîn*”-Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sâdiklarla beraber olun.” Tevbe-119.

“Ve men yutî illâhe ve'r-resûle feulâike me'allezîne en'amellâhu 'aleyhim min-ne'n-nebiyyîne ve's-siddîkîne ve's-şuhedâi ve's-sâlihîne ve hesûne ulâike rafikâ- Ve kim, Allah'a ve Resûl'e itaat ederse, o takdirde işte onlar, Allah'ın kendilerine ni'met verdiği nebîlerle (peygamberlerle) ve siddîklarla ve şehitlerle ve salihlerle beraberdirler. Ve işte onlar ne güzel arkadaştır.” Nisâ-69.

“Ve kul rabbi edhîlnî mudhale sîdkın ve ahrîcnî muhrace sîdkın vec'al-lî min ledunke sultânen nasîrâ- Ve de ki: Rabbim beni sîdk ile dâhil et ve beni sîdk ile çıkar. Ve bana senin katından (gizli ilminden) bir yardımcı sultan kıl.” İsrâ-80.

Sîdk; doğruluk, dürüstlük, kararlılık, bağlılık olarak ifade edebileceğimiz bir özelliktir. Bir insan-ı kâmil ya da kâmil mürşide tâbi olan tevhit yolcusu, sâdıklardan olmadıkça, hiçbir kapı onun önünde açılmayacaktır. Sîdk, öyle bir haldir ki; düşüncelerin, duyguların hatta hayallerin bile aynı hal ve sîdkiyet içinde olmasıdır. “O söylediyse doğrudur.” halinin tüm hücrelerimize, idraklerimize, düşüncelerimize ve sözlerimize kayıtsız şartsız olarak her anımıza yerleşmesidir.

Seyr u sulûkün olmazsa olmazı sîdkıyettir. Seyr u sulûkta sîdkıyyet yoksa seyir olması mümkün değildir. İzdivaçta da böyle değil midir? Sadakat yoksa diğer vasıflar ne olursa olsun anlamsız değil midir? Sadakat yoksa yapılan zina değil midir? Sadakatin testi biat alınmasıdır. İki defa biat neden alınmıştır. Zahirde ve batında biat, sadakattir. “Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz.” Mücâdele-12. Necvâ âyeti de bize biat-ı dâimiyi; sîdk-i dâiminin hakikatini düşündürmüyor mu? Sîdk, özün söze uygun olmasıdır. Sözünde, düşüncesinde, hislerinde, hayallerinde, tefekkürlerinde ve işinde dosdoğru ve dürüst olmaktır. Unutmamalıyız ki fiile gelmeyen düşünce ilim değil, hayalden ibarettir.

Sîdkıyyet, ef'al-i ilahi olarak da zevk edilebilir. Mağarada yani beden mülkünde ve idrakinde, dünyevilikle kuşatılan tevhit yolcusunun, mürşidinin talimiyle Allah'a sığınması yani işleri enfüsde ve âfâkta fail-i mutlak olan Cenab-ı Allah'a vererek mürşidinin himmetiyle eski halinden hicret etmesidir.

Hız. Ömer ya da Adalet: Adil olmak, her şeyi yerli yerine koymaktır. Cenab-ı Hakk'ın tecellilerine rıza göstermek şarttır. Bedene, beden hükmünün ahkâmını yaşatırken; gönülde de vahdeti zevk etmek demektir.

Adalet; hak edene hakkını vermek, hakkı olmayana da vermemektir. Cenab-ı Hakk bizi halk etmiştir. Halk edenin amacına uygun hal ve davranış içerisinde olmak, adaletin gereği olup, bunun aksi davranışlar ise zalimliklerdir. Allah ise zalimleri sevmez. Zalimlerin önünde hiçbir kapı açılmaz. Fiillerini,

sahibine teslim ederek fiil şirkinden kurtulmuş olan sâadık tevhit yolcuları; sıfatlarını da sahibine teslim ederek, sıfat gaspından kurtulmalıdır. Adaletin yerine getirilmesi bu yolun mutlak gereğidir. Mürşidinin himmeti ve Cenab-ı Hakk'ın izniyle bu da gerçekleşir. Tevhid-i sıfat zevkiyle eminlerden olma yoluna devam edilir. Bu noktada Hazreti Ali'nin (k.v.) sıfatlarından bir sıfatla akitlenmenin hakikati budur.

H. Osman ya da Hilmiyet: Hilim; hayâ, rikkat, nezafet, nezaket, ağır başlılık, yumuşak huyluluk demektir. Öfke ateşini söndürmek, affetmek, bağışlamak, şefkatli olmak bu hasletin özelliklerindendir. Kur'ân'da "akıl" anlamında olmak üzere bir âyette çoğul şekliyle (*ahlâm*-Tûr,32), on bir âyette de esmâ-i hüsnâdan biri olan *Halîm* (hilim sahibi) kalıbıyla geçmektedir. Hilim "bulûğ çağı" manasına da gelmekte olup "hulüm" ile aynı köktendir. Allah'ın huzurunda erişkin kişi olarak benliğini terk etmektir. Sıdkiyet ve adalet hallerinden başarıyla geçmiş olan tevhit yolcusunun en önemli sınavlarından birisi de akıl bâliğ olduğunun gözükmesi yani hayâ ve hilim libasını giyinmesidir. Bu, Tevhid-i zât idrakidir. Vücudumuzu sahibine terk ederek, ölmeden önce ölmek sırrına mazhar olup; benlik iddiasından azat olmak demektir. Buradaki teslimiyet ve ifna oluş, hakkıyla gerçekleşmemiş ise; kapıya erişmek bir hayalden öteye geçemez. Görmediği bir şehri görmüş gibi anlatanlar, sadece adaletten değil; sıdkiyetten de düşerler. Onlar hem yalancı hem zalimlerden olurlar.

Spor spikerlerinin yıllar sonraki anılarında bahsettikleri gibi; gitmedikleri ve görmedikleri bir maçı naklen anlatır gibi Türkiye radyolarından dinleyicilere anlattıkları hallere düşer ve düşürürler.

Hilim için bir kıssayı nakledeceğim. Hz. İsa (a.s), Yahudiler'den bir grubun yanından geçti. Onlar Hz. İsa'ya çirkin laflar attılar. Hz. İsa da onlara güzel sözlerle karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. İsa'ya şöyle sordular: "Onlar çirkin, sen ise hayırlı konuşuyorsun!" Hz. İsa (a.s) cevap olarak şöyle dedi: "Herkes yanındaki sermayeden harcar!"...

Sermayemiz, Tevhid-i zât'ın idraki ve Fenâ'nın hayata geçmesi demek olan Bekâ makamlarının giyinişmesi olmalıdır.

Âyet-i kerîmede Cenab-ı Allah buyurmaktadır ki; "*Biz Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.*" Enbiyâ-107. "*Sana gelenlere sert ve kaba davransaydın etrafında hiç kimse kalmazdı...*" Âli İmrân-159. Bir hadiste ise "Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" buyrulmuştur. Dolayısıyla sadık ve adil olan tevhit yolcusu, bu bölgede hayâ, edep, tahammül ve yumuşak huyluluk libaslarını bir daha çıkarmamak üzere giyinir.

Peygamberin iki kızını almak demek hem hali yaşamak hem de gönül âleminde bu hal ile hemhal olmak demektir. Sadece zahirde kalanlara hariciler dendiğini unutmamalıyız. Zahirin perdesinde kalarak harici olmamak gerekir. Zuhura gelmiş şeyi kabul etmemek ilim değil malumat sahibi olmak demektir. Hayâ, saygılı olmak demektir. Gerçekte de Cenab-ı Allah'ın zuhuratına saygılı olmak hayâ ve hilmin gereğidir. Sadakat, adalet ve hilmiyetin mertebe mertebe zuhur bulması gereklidir. Kendisinde daha önce var olan, bunun aksi bütün vasıfları son bir kez gözden geçirerek terk ettiğini test eder. Fiillerini, sıfatlarını ve vücudunu Hakk'a teslim edip Cenab-ı Hakk'ın istemiş olduğu ve Hz. Peygamberimizin vasıflarından giyinmeye kararlı bir şekilde niyet etmiş tevhit yolcusu burada edep ve hilim sıfatlarıyla ziynetlenerek yürütülür.

Hız. Ali Efendimiz ya da İlim: “İlim” bir kelimedir. Sesliyle başlayan ek aldığında ikinci “i” düşer. Ali ayın ve lam ile yazılır. İlm ise ayın, lam ve mim ile yazılır. Yani Ali mim ile cem olarak ilm olur. Hız. Peygamberimizin mübarek şehrine dâhil olmayı var sen de gönlünce zevk et.

Ebu'd-Derda (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah aleyhi's-salâtu ve's-selâm'ın şöyle dediğini işittim: Kim bir ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse Allah onu cennete giden yollardan birine dâhil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Semâvât ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.” Ebu Davud, İlm 1, (3641); Tirmizi, İlm 19, (2683); İbnu Mace, Mukaddime 17, (223).

“*Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır.*” En'âm-80. “İlim ancak Allah katındadır.” Ahkaf-28. “*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.*” Fâtır-28.

Tarihçi ile tevhit ehli aynı şekil konuşamaz. Tarihçi, o şunun hakkı değil, bunun hakkı diyebilir; ama tevhit ehli zuhur için üzüldür, ağlar, gözyaşı döker.. Ama isyan edemez. Hız. Peygamberimizin mübarek oğlu Hız. İbrahim'in vefatı için ağladığını ve sorulanlara verdiği cevabı hatırlayalım. Tévhit ehlinin amacı Hazret-i Ali'nin hallerine, ilmüne, hayâsına, hilmine, adaletine, sıddıkiyetine talip olarak yolları aşmak ve bu sıfatları giyinerek şehre yaklaşmaktır. Zira doğruluk, sadakat, adalet, hayâ ve hilmin zuhuru eminlik ve emin olmaktır. Bu ise öldürölmek tehlikesi bile olsa yatağına yatan ve ertesi

gün tüm alacaklıların hakkını verecek olan gerçeğin emanetçisi, ilim beldesinin muhteşem kapısı Hz. Ali'dir (k.v.) Bu kapı tüm Bekâ makamlarının giriş ya da çıkış noktasıdır. Makam-ı Cem'dir. "O Zâhir'dir." Hadid-3.

İlmin en önceye alınması, ilme zulümdür. Zira bu vasıfları almadan ilmi almak mümkün değildir. Yürütülen tevhit yolcusu ağır ağır Hz. Peygamber Efendimizin mübarek şehrine kendisi olarak değil; kendinden geçmiş olarak, Hakk'a teslim olmuşlardan olarak, Hakk'la Hakk olarak ilerler.

Cenab-ı Hakk'ın hazinesi de aynen böyledir. Eminlere, emanetin sımsıkı kapalı olan şifreli sandık kilitleri kendiliğinden açılır. Sır ehline sırlar saçılır.

Birdenbire sıkı bir yağmur yağarken çamurlu bir ormanda yol aramakta olduğunu görürsün. Hazreti Pir'in ayak izi ayan beyan, apaçık sana yol göstermektedir. Kendisiyle göz göze gelirsin. Benim ayak izime basarsan ayağın çamur olmaz der. O'nun ayak izlerine basarak salimen şehre varırsın.

Kelime-i Şehadet sana verilmiş en önemli emanettir. Sandıkta sepette değil de açıkta olmasına rağmen en zor anlaşılan, en kolay görünen, en zor taşınan emanettir. Yalancı şahitlerden olmamak için bizzat bulman ve olman gerekmektedir. Unutma sen nimetlenenlerdensin. Hazreti Pir, ceddinin mirasına tevhit yolcusunu davet eder, onun mübarek ayak izi seni kirlenmeden bu hayatın her anında hakiki şahitliğe götürür.

Kayıp olan on ikinci imam, İmam-ı Mehdî sana ve tüm insanlığa sunulmuş Hâdi esmâsıdır. Onun kaybolmasının tevhidi hikmeti her an, her hal ve her insana dağılmış olmasındandır. Bu isme mazhar olmak, sende mevcut ve emanet edilmiş olan Hâdi isminin tecellisine layık ve ehil olman demektir. Hâdi esmâsının tecellisine mazhar olursan işte o zaman kayıp Mehdî sende zuhur etmiş olur.

Bu sırada tüm âlemde bir ses çınlar, kulakları dolduran, gönülleri aydınlatan, kalpleri titreten zikir gibi devamlı bir ses...

Eşhedu en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve Rasûlüh...

Bizlere bu imkânı sağlayan, yeryüzünün her tarafında atalarımızın eserlerine ve insanlığına sahip çıkan Devletimize, Devlet büyüklerimize, TİKA ve Antalya Büyük şehir Belediyesi'ne teşekkür ediyor, sabırla fakiri dinleyen siz kıymetli dostlarımızı yürekten selamlıyor ve Hazreti Pir'in Usturumcada türbe ve âsîtanésinin yapımı için dualar ediyorum.

*Melâmet ihtiyâr eyle ebed âh ile zâr eyle
Tenin hâk u gubâr eyle âşık isen âşık !*

Muhyî-i Gülşenî Hazretleri

Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin Niyâzî Mısırî Dîvânı Şerhine Bir Şerh: Bir Nokta Olan İnsan Hakikati Hakkında

Leyla İPEKÇİ⁴⁹⁹

Balkanlar'da, Usturumca'da Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin me-
dfun olduğu bilinen yerde, birkaç kişi dikilmiş etraftaki bina ve ağaçlara ba-
kıyorlardık. Buralarda bir yerdeydi, denildiğine göre. Ama hayat başka türlü
akıp gitmişti bu coğrafyada. Azizlere, velilere yapılan türbelerin üzerinden
yol geçmiş, binalar yükselmişti Yugoslavya döneminde.

Bu, tıpkı Limni Adası'nda gömülü olduğu yerin üzerinden yol geçen ve
gömüldüğü yerin yanına bir bina dikilmiş olan Niyâzî Mısırî Hazretleri'nin
kaderine benziyordu. O da oralarda bir yerdeydi işte! Kim bilir neredeydi!

Mısırî Dîvânını yayınlayan Tatçı Hoca ve arkadaşları birkaç yıl önce yerini
tam olarak tayin edene dek, hatta unutulmuştu... Birinci dünya savaşı sonucu
elimizden çıkan Balkan coğrafyasında medfun, ismi bilinen bilinmeyen pek
çok velinin de kaderiydi bu bir bakıma.

Toprak bağrında herkese yer açar, coğrafya ile sınırlanamaz kuşkusuz.
Zaten her biri aşk şehidi olmuş nice Hak dostu için toprağa girmekten de-
ğil, baki olmaktan söz edilir. Onlar ölmekten önce ölümlerle sınırsız yaşam ka-
zanmışlardır. Her an diridirler. Canlı sözdür onlar insanlık için. Zaman ve
mekândan bağımsızdırlar.

Yine de onların anısına hürmeten, kimi temsili olan bu makamları veya
türbeleri ziyaret etmek, onları selamlamak, himmetlerini istemek bir tür gö-
nül ziyareti gibidir. İyi gelir insana, selamın inceliklerini tefekküre imkân ta-
nır.

Usturumca'da Nûru'l-Arabî hazretlerinin izinden giden dervişlerin zikri-
ne katıldığımız tekkede de aynı duygu bırakmadı peşimi. Bu canlı sözleri işit-
mek ve işittirmek bize bırakılmış bir emanetti. Nasıl taşıyacaktık hakkıyla? O
yüzden değerli hocalarımın burada bir Uluslararası Nûru'l-Arabî Sempozyu-

mu düzenleyeceklerini ve TİKA'nın da bunu organize edeceğini duyduğumda çok sevindim. Çok önemli bir adım atıyoruz hep birlikte.

1813 ile 1887 yılları arasında yaşamış Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin Mısır'da doğmuş ve El Ezher'de eğitim almış olmasıyla ondan yaklaşık iki yüz sene önce yaşamış Malatyalı Mehmet Niyazi'nin El Ezher'de okumaya gittiği için Mısırî ünvanını almış olması onları aynı ismin kaderinde de buluşturuyor. Öte yandan Antalya da bir bakıma ikisinin farklı zamanlarda geçiş mekânlarından biri olmuş. Gerçi Mısırî'nin on yıllık seyr ü sülûk döneminde yaşadığı Elmalı o vakitler ayrı bir beldeydi. Bu gün için ise Antalya'nın bir ilçesi.

Bu ortak kaderin izini sürerken Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin Mısırî divânını şerh etme niyeti nasıl oluşmuştur diye düşündüm. Çünkü tıpkı Mısırî gibi onun da Şeyh Bedrettin ve İbni Arabî sevdalısı olduğunu biliyordum.

Kader ortaklığı bunlarla da sınırlı değil. Hazreti Pir hakkında padişaha şikayetlerde bulunulduğunu öğrendim, tıpkı Mısırî'ye yapılanlar gibi. Gerçi Mısırî gibi sürgüne yollanmamıştı, onun kadar çile çekmemişti ama iftira ve hakaretin nelere yol açabildiğini ucundan da olsa görmüştü. Ayrıca Hazreti Pir, İstanbul'dayken, kaderin bir cilvesi işte, iki yüz yıl evvel Mısırî'ye atfedilen suçlamalardan biri üzerine, onu savunmak durumunda kalmıştı. Ve dönemin padişahını ikna etmek gibi bir vazifeyi de üstlenmişti.

Bunu kaynaktan aktaralım: Yapmış olduğu o İstanbul ziyaretinde Hüsnü Paşa'nın konağında altı ay kadar misafir kalmıştır. Bu misafirliği esnasında kendisine Niyâzî-î Mısırî Hazretleri'nin Risâle-i Hasaneyn isimli eseri hakkında malumât verilmesi istenmiş ve Seyyid Hazretlerinin yapmış olduğu inceleme neticesinde şeriata aykırı bir husus olmadığı belirtilerek eserin tekrar basımı için gerekli izin çıkartılmıştır.

Daha sonra vuku bulan II. Abdülhamit ile buluşmasını da size aktaralım. Zira Hazreti Pir'e yöneltilen suçlamalar da Mısırî'ye yöneltilenler gibi onu sürgüne yollayabilirdi, bu an meselesiydi.

Yine kaynaktan aktaralım: Sultan II. Abdülhamit zamanında Üçüncü Devre Melâmîliği'nin piri olan Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin düşüncelerini kendilerine uygun bulmayan bazı kimseler, kendisini Pâdişâha gammazlarlar. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit, Seyyid'i İstanbul'a dâvet ederek bizzat kendisinin de dinleyebileceği bir ilmî toplantının Şeyhülislâmın konağında yapılmasını, fakat kendisinin orada bulunacağını Şeyhülislâmdan başka kimsenin bilmemesini irâde eder.

Gerçekten Pâdişah gelir ve toplantı salonuna açılan kapılardan birinin önüne konulan bir paravanın ardından toplantıyı izler. Bu toplantıya zamanın ileri gelen ulemâsı dâvetlidir. Söz Allah'ın sıfatlarından başlar sırasıyla kudret, hayat ve ilim gibi sıfatlardan sonra irâde bahsine gelir.

Burada Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî: "Allah'ın bütün kemâl sıfatları insâna cüz'î de olsa yansımıştır. Böyle olunca cüz'î bir irâdenin de insânda bulunması lâzım gelir. Fakat huzûrda bulunanlar cüz'î irâdelerini izhâr edemezler" der. Dinleyenlerin, bunu "Acaba bir örnekleyemeyiz mi?" demeleri üzerine, Nûru'l-Arabî bu sefer keşif ehli olduğunu da izhâr ederek:

"Bakınız, biz şimdi Pâdişahın huzûrunda bulunuyoruz. Onun huzûrunda bizim cüz'î irâdemizle her istediğimizi yapabilmemiz mümkün müdür? Onun huzûrunda irâde külliyyen onundur. Bize gel derler, kalkıp geliriz, çıkın gidin derler, çıkar gideriz. Ne zaman huzûr-i şâhâneneden çıkarsak, o zaman cüz'î irâdemiz geçerlilik kazanır. Ehlullâh ise her an Allah'ın huzûrunda bulunduklarının idrâkini zinde tuttuklarından, dâima Allah'ın irâdesiyle hareket ederler. Huzûrdan ayrılmazlar ki irâdelerine sâhip olsunlar." der. Muhammed Nûru'l-Arabî'nin irâde konusundaki bu sözleri II. Abdülhamit'i memnun etmiş, kendisinin rahat bırakılmasını ve İstanbul'daki ikameti esnâsında en iyi şekilde ağırlanmasını emretmiştir.

Bütün bu kader ortaklığını aslında mevzuyu eserlere getirebilmek için paylaştım sizinle. Mısırî Hazretleriyle benzeyen kaderinin Hazreti Pir'in onun dîvânını şerh edişinden, yani eseri üzerinden izini sürelim asıl olarak. Hazreti Pir'in en çok etkilendiğim Noktatü'l- Beyân (Noktanın sırrı) adlı eseridir. Buradan hareketle Mısırî dîvânındaki bir şiirini yeniden okuyalım istiyorum. Çünkü fark ettim ki Hazreti Pir'in Mısırî dîvânı şerhinde ele aldığı pek çok şiiri, yine onun eserleriyle yeniden şerh edebiliriz. (Burada bana yol gösteren kaynak ise Mustafa Tatcı Hocamın Hüseyin Şemsi Ergüneş'in tenkitli metni-ni esas alarak hazırladığı Hazreti Pir'in Mısırî dîvânı şerhi.)

Sevenler ve sevilenler aynı nurdandır denir. Mâşuk nihayetinde bir kişidir; Hazreti İnsan. Her devirde. O halde bu devranda kemâlâta doğru yol alırken, nefsin merhalelerinde usul usul yükselirken Yunus olmak da bir makam haline gelecektir, Mevlânâ olmak da, İbni Arabî olmak da... İşte Mısırî'nin bir şiirinde dediği gibi "Niyâzî'nin dilinden Yunus durur söyleyen!" böyle bir anlamı da içermektedir. Anladığınız üzere, Nûru'l-Arabî de İbni Arabî'lerin, Mısırî'lerin, Bedrettin'lerin dilinden söylemektedir. Vahdet aynasından bakıldığında hepsi bir'dir.

İmdi Hazreti Pir'in, Mısırî'nin bir şiirine yaptığı şerhten yola çıkarak bu kez o şerhi yine Hazreti Pir'in 'Bir nokta olan insanın hakikati hakkında' adlı makalesinden yapalım.

Önce Mısırî'nin şiirini okuyalım:

*Hak ilmine bu âlem bir nüsha imiş ancak
Ol nüshada bu âdem bir nokta imiş ancak*

*Ol noktanın içinde gizli nice bin deryâ
Bu âlem o deryâdan bir katre imiş ancak*

*Âdemliğini her kim buldu ise odur âdem
Yoksa görünen sûret bir gölge imiş ancak*

*Bu zevki diler herkes bulmaz velî her nâkes
Eren ana âdemde bir fırka imiş ancak.*

*Kim ol deme buldu yol vasl oldu Niyâzî ol
Nâcî denilen fırka bu zümre imiş ancak*

*Mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün
Âdemde olan esrâr bu demde imiş ancak*

Şimdi de bu şiirin şerhini Hazreti Pir'in bahsettiğim makalesinden yapmaya çalışalım... Hazreti Pir, bu eserinde insan yüreğinin tam ortasındaki kara noktadan bahsediyor, adı süveydadır diyor ve ekliyor: "İnsan hakikatinin merkezidir. Bedenin kutbudur, bâtını güneşidir. Ve nutfenin membaıdır. Ve insan cinsi vilayetinin padişahıdır."

Süveyda denilen bu kara noktanın sırrı soyut bireydir. Nûru'l-Arabî Hazretleri şöyle devam ediyor: "Renklerden, nakıştan, siyah ve beyazdan uzunluk, genişlik, derinlik ve bedenlerden ne vakit bütün bunlardan soyutlanmış olursa insan; ezeli ve ebedi, kadim, duyumlarla algılanmayan ve gözle görülmeyen bir nur zahir olur. Bu nokta âlem noktasının tam mazharıdır.

Bu noktanın kapsamından ise harf zuhur eder, zira harf noktanın kadim sıfatıdır. Ve kadim varlığıdır. Yani noktanın harf üzerine önceliğini bilmek lazımdır. Kur'an'ın aslı harftir. Harf olmayınca ol emri nasıl verilir? Ne bâtıl bilinir ne Hakk. Ne Âdem kalır, ne âlem! Ayette Âdem'e bütün isimlerin öğretildiği bildirilmişken... Harfler olmasa... Neyin küll'ünü ve cüzz'ünü bilebiliriz?"

Nitekim İbni Arabî; "varlık bir harftir sen onun anlamısın" diye özetler bunu. Hazreti Pir kara nurdan noktaya, noktadan harflere devam ediyor makalesinde hakikati açmaya. Ve aşamaları şöyle sıralıyor:

"Kâtip kalemi aldı ve satıh üzerine koydu. Nokta zahir oldu. Noktayı çekti, harf oldu, bir daha çekti, kelime ve kelimeler oldu. Kâtibin yazdığı isimdir, müsemmaya ayna olur. O aynadan bütün varlık görünür." Yani kâtibin noktasından harf olur, harften isim olur, isim her yanı gösteren aynadır. Ve o her yanı gösteren ayna sensin diyor nihayetinde Hazreti Pir. "Hiç senin senden haberin var mı?"

Böyle dedikten sonra yeni bir aşamaya getiriyor noktanın nurunu: “Harf, akıl ve nokta birdir. Yürek ortasındadır. Senin bâtının iç güneşinin kendisidir. Onun sırrı manevi nurdur. Zâhir ve bâtın hislerinin hepsi o manevi nur ile aydınlanır, parlar, ferahlar ve dirilik kuvveti bulur. Gözün görmesi, kulağın işitmesi, dilin söylemesi, fikrin sayılması ve aklın idraki hepsi o manevi nurun tecellisidir. Arş hazreti âlemin üstadıdır. Arşın istivası sırrı çok büyük bir noktadır. Levh-i mahfuz odur derler. Âleme fazl ve feyz ondan ulaşır.”

Bu aşamada Nûru'l-Arabî'ye göre noktanın bir başka anlamı daha idrak sınırlarını genişletiyor. Akıl kalbin nuru ve yürekten yukarı dimağa doğru tecelli eder; yani güneş ve arş yukarıdan aşağı tecelli ederken, gönül güneşi ise aşağıdan yukarı tecelli eder. Çünkü insan âlemin aksidir. Alemin içini dışına çevirirsen Adem olur. Zira her ne ki âlemin zâhirinde var, Âdem'in bâtınında var.

Bunu Mısri Hazretleri, “İçin dışa hayâlatı, dışın içe zuhurâtı” olarak anlatır.

Bayezid Bestami Hazretleri ise bambaşka bir zaman diliminde devamını da anlatmıştır: “Yüce arş, cisimler âlemini kuşatır. Milyon kere arş ve içinde olanlar, arifin kalbinin köşelerinden bir köşeye konulsaydı, arif onu hissetmezdi. Çünkü gönül yerlere, göklere, arşa ve kürse sığmayanı; Allahı içine sığdırmıştır. Onun bu derece genişliğine / sonsuzluğuna şaşılır mı?”

İbni Arabî Hazretleri de, Bestami'den sonra ama Nûru'l-Arabî'den önce aynı mevzuda, arifin kalbinin ‘Mutlak Varlık’ı ihata edebilecek genişliğe sahip olduğunu söylemiştir. Tabii Mutlak Varlık'ın sınırsız ve sonsuz olduğunu belirterek... Tefekküre ne kadar açık değil mi... O halde şunu da ekleyelim. İbni Arabî Hazretleri, “Cenâb-ı Hakk, emriyle bütün varlığı bir lokma etseydi, kâmil insan kendi boğazından bir nesne geçtiğini dahi hissetmezdi” diyor.

İnsanda cem olan kâinatın tüm bu özellikleri ışığında noktaya yeniden dönelim. Zaten geride başka bir şey kalmadığını idrak ettik artık. Nokta var. Hep vardı. Olacak. Bu ne demek? Nûru'l-Arabî'nin dilinden gönül şahitleri bir arada veya ayrı ayrı şöyle yanıtlıyorlar bunu: “Aslında amacımız sensin.” yani insan. “Sendeki noktayı şerh etmektir. Ki o nokta mukabelesindedir.” İmdi bu malumattan sonra Nûru'l-Arabî'nin şerh ettiği Mısırî şiirini bir kez daha okuyalım:

*Hak ilmîne bu âlem bir nüsha imiş ancak
Ol nüshada bu âdem bir nokta imiş ancak*

*Ol noktanın içinde gizli nice bin deryâ
Bu âlem o deryâdan bir katre imiş ancak*

*Âdemliğini her kim buldu ise odur âdem
Yoksa görünen sûret bir gölge imiş ancak*

*Bu zevki diler herkes bulmaz velî her nâkes
Eren ana âdemde bir fırka imiş ancak.*

*Kim ol deme buldu yol vasl oldu Niyâzî ol
Nâcî denilen fırka bu zümre imiş ancak*

*Mef'ûlû mefâ'ilün mef'ûlû mefâ'ilün
Âdemde olan esrâr bu demde imiş ancak*

Bu vesileyle son beyti de Hazreti Pir'in şerhinden okuyalım: "Hazret-i Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, Yahûdiler bu kadar fırkaya ayrıldılar; hepsi ehl-i nârdır. Nasârâ dahi şu kadar fırkadırlar. Onların da hepsi ehl-i nârdır. Ümmetim de yakında yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi ehl-i nârdır, sâde bir fırkası müstesnâ. Onlar ehl-i cennettirler. "Hum fırkatun vâhidetun ve huve nâciyetun-Onlar tek bir fırkadır. Bu fırka da kurtulmuştur" buyurmuşlardır.

Kıscası kurtulmuş fırka denildiğinde toplu halde bir arada yaşayan bir etnik topluluktan filan bahsediliyor değildir. Bu kurtulmuş fırka, her dem, Âdem olmanın hakikatine vasil olanlardır.

Biraz da olsa, açmış olduk mu anlamı?

Hazreti Pir diyor ki: "Bir derviş, şeyhimle yüz bin âlem gezdim, her birini bu âlem kadar buldum" demiş. "Doğru söylemiştir. Âdem'liğini her kim bildi ve buldu ise Âdem odur. Vüs'at-ı ilâhiyyeye nihâyet olur mu?"

Yani ilahi genişliğin sonu olur mu?

Niyazî Mısırî ile Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin kaderinde örtüşen şeylerin izini sürmeye çalışırken her şeyin aslında 'bir' olduğunu vahdet aynasından gözlemeye başladık. Buradan hareketle şunu diyebiliriz artık: Vuslatın yani kavuşmanın, birleşmenin, bir olmanın noktası yoktur. Çünkü ilahi genişliğin sonu yok.

Hazreti Pir'in ele aldığım makalesinin başlığı en başından ipucunu vermiş meğer bize: "Bir nokta olan insan hakikati hakkında..." Yani ezelden ebede ve daima insandan insana devam ediyor sonsuzluk. Ne dersiniz; noktanın sonsuzluğu biraz daha genişlemedi mi bu şerhle birlikte? Bir 'yani' daha ekleyerek bitirelim: Yani Hazreti İnsan'ın sonu olur mu?

هـ

و

م

المُتَضَي

ح

*Melâmetle ayaklarda süründüm
Ki mir'ât-ı merâyâda göründüm
Libâs-ı mefhar-ı şer'a büründüm
Üveysîyim üveysîyim üveysî*

Hüseyin Şemsî Ergüneş Hazretleri

Noktanın Sırrı

Mustafa AYDOĞAN⁵⁰⁰

Muhammed Nûru'l-Arabî, Mısır'da doğmuş (1813), Ustrumca'da vefat etmiştir (1884). Mısır, sadece dünyaya geldiği bir mekân görevi görmüş, asıl doğuşu diyebileceğimiz manevî doğuşu Rumeli'de gerçekleşmiştir. Hayatının çoğu da Rumeli'de geçmiştir. Ana dili Arapça, gönül ve ilim dili Türkçedir. Bütün ilim hayatı Türkçenin bir irfan diline dönüşmesi ve irfanı Türkçe telaffuz etmek için geçmiştir. Son derece zeki, son derece irfana düşkün, son derece insanlık için ve İslam için yaşama gayretinde.

7 yaşından itibaren ilim ile meşgul olmuş ve “kendini bilen rabbini bilir” hadis-i şerifinin manasını bir hayat formuna dönüştürmeye gayret etmiştir. Bu gayret onu, mekândan mekâna taşımış; Kahire'den Yanya'ya, Yanya'dan Mekke'ye, Bağdat'a, Üsküpe, Medine'ye, İstanbul'a yolculuklar yapmıştır. Bir ilim ve irfan gezgini olarak mananın ve kalbin dirilişinin peşinde; açmış, açıklamış, açıklanmış ve en sonunda manevi iklime Pîr olmuştur. Realiteyi olduğu kadar rüyayı da hakikatin bir açıklanma alanı olarak keşfetmiştir, bütün erenler gibi. Rüyalarını Peygamber Efendimiz şerefletirmiş ve ona aşk çeşmesinden su vermiştir.

Bilgi başka, irfan başkadır. Ama bilgi ile irfan arasında bir yol vardır. Bu yol, insandan insana değişir. Kimine kısa, kimine uzundur. Kimine kolay, kimine zordur. Kimine mümkün, kimine imkânsızdır. Bilgi, bazı insanlarda, bütün eksiklik ve çürüklerinden arınarak sağlam bir irfani mayaya kavuşuyor. Okuyarak ve duyarak öğrenilenlere yepyeni ve geniş bir zenginlik alanı açan, kirli noktaları arıtan, temizleyen ve manayı derinleştiren tuhaf bir gönül ve kader eğitiminden geçen insanlardan bahsediyoruz. İlim tarihi, özellikle de tasavvuf tarihi bize bu konuda bir çok örnekler sunmuştur. Ebu'l Hasan Harakanî'den Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye, İbni Arabî'den Niyâzî Mısırî'ye birçok irfan ehlinin hem bıraktıkları eserler itibariyle hem de yaşadıkları bir takım manevî durumlar itibariyle insanın normalini son derece zorlayan ve ona ebedî bir hüviyet kazandıran bir ilme sahip olduklarını görüyoruz. Bazı noktaları itibariyle şaşırtıcı ve idrakimizi zorlayıcı tespitler ve durumlar için-

500 Yazar, maydogan64@gmail.com

de görüyoruz onları. Mekânı ve zamanı parmak ucuyla öteye iterek, hakikatle aralarındaki sınırı ve süreyi silikleştirebiliyorlar. Mana âleminden bahsediyorlar; gecenin ve gündüzün dışında, tıpkı çizginin bir noktada birikmesi gibi, zamanı yekpare bir 'anda keşfedebiliyorlar. Böylece, bir oluş ve onarılış süreci başlıyor. Bir eğitim sürecine tabi tutuldukları kesin ama eğitilen kim, eğiten kim? Bir gönül eğitimi, diyebiliriz buna. Ne ki bazı yönleriyle gönlü de aşılıyor sanki. Belki de bir gönül eğitimi olmanın ötesinde bir kader eğitimidir söz konusu olan. Kader eğitiminden kastım, âriflerin insanlığa bir öğretmen misalinde gelmiş (veya gönderilmiş!) olduklarıdır. İnsanlığı ve ilmi yeniden diriltme ve arıtma görevini üstlenmiş, son derece zeki ve bir manevi soyluluğa sahip insanlardır.

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin de bu zekâyâ ve bu manevi soyluluğa sahip olduğunu görüyoruz. Diğerleri gibi o da, bizzat yaşanmadığı sürece inanılması güç ve bazılarına garip gelebilecek haller içinde manevi ilimleri edinmiş ve seyr u sülûkunu tamamlamıştır.

*

Muhammed Nûru'l-Arabî, hakikatin anlaşılmasına bir başlangıç noktası olmayı arzu etmiş ve *nokta*'nın içindeki varlık nefesini kurcalamıştır. Bu çabası ona rüyasında peygamberi görme imkânını hediye etmiş ve böylece, ilim, bir sır olarak bütün vücudunu nokta nokta mühürlemiştir. Nasıl ki Allah Resulünün sözleri de Hz. Ali'nin vücudunu nokta nokta mühürlemişse... Allah Resulü'nün "Allah'ın bütün sırları semavî kitaplardadır. Semavî kitaplarda olanların hepsi Kur'an'dadır. Kur'an'da olanların hepsi Fatihâ'dadır. Fatihâ'da olanların hepsi Besmele'dedir. Besmele'de olanların hepsi 'b'nin altındaki noktadadır" sözleri karşısında bir tür cezbe kapılan Hz. Ali, "b'nin altındaki nokta benim" diyerek acele ile sır içindeki sırrı ortalığa serivermiş ve böylece, kâinatın ortasına mübarek bir sofrâ açılmıştır. Muhammed Nûru'l-Arabî, bu sofranın her an ve mekânda taze bir halde durduğunu görüp başına oturan nadir insanlardan biridir.

Nokta'daki Sır, görünmesinin imkânsızlığında mı, yoksa apaçıklığında mıdır? Muhammed Nûru'l-Arabî 'nin gönlü bu soru karşısında hep med-cezir halindedir. Dahası, onun gönlü, cevabın içinde bir salıncak gibidir. Gider-gelir, anlar-susar, yapar-saklar. Böylece, Melâmîliğin nihai şöleni onun manevî gölgesi altında yeniden başlamıştır. Saklı olanın saklı olduğu yerde kalması için kendini açıkta bırakmıştır. İnsan-ı Kâmil, hep açıktadır. Kendi vücudunu adeta bir bıçak ucuyla oyarak gönül gözüne bakış aralığı açan her insan bu açıktaki duranı görebilir.

*

Nokta'nın Sırrı (Noktatü'l-Beyan) adlı risalesinde çoğu paragraf nidalarla başlar; "Ey âşık kardeş", "Ey yâr" gibi. Zaman zaman "Ey tâlib", "Ey bî-çâre", "Ey birâder", "Ey sâdık dost" şeklinde seslenirse de çoğunlukla iki ifade biçimi

mine yer verilir: “Ey âşık kardeş” ve “Ey yâr”. Şu örneklerde olduğu gibi:

“Ey âşık kardeş, bu ilmin sırrı, yakıcı ve aydınlatıcıdır.” (Sh. 38)

“Ey yâr, sabit ol ki, kalp Allah’ın mazharıdır, şahın aynasıdır.” (Sh. 76)

“Hakiki Aşk” faslında şöyle diyor Arabî : “Müdrîk âşıka derler. Müdrek maşûka derler. Ve idrâk aşka derler.” (Sh. 84).

“Ey âşık kardeş” nidası, hakikati idrak etmeyi arzu edenlere, buna meyli olanlara söylenmiş olmalıdır.

Nokta’nın Sırrı adlı risale, insanın kendini bilme noktaları üzerinde durur ve insanın varlık içindeki konumunu izah eder. İlim ve insan arasındaki sırlı kavşaklara uğrar ve oralardan işaretler verir. Bu işaretleri görüp anlayabilecek kişinin ancak hak âşığı kişi olması gerekir ki söylenenler karşılığını ve yerini bulsun. Âşıklık yeteneği olmayan kişinin önüne varlığın hepsi konsa ve bütün izahlar eline tutuşturulsa çare olmayacağı açıktır. Çünkü “Her kimde hangi sıfat galipse elbette dirilme günü o suretle haşr olur.” (Sh.107). Arabî, bir sır’dan bahsediyor. Sır, sevgilidir. Sevgiliyi bulmak için aramak gerekir. Aramak için ise aşk gerekir. Aşk yoksa kim neyi arayacak ve neyi bulacak?

Dervişin evi, dert evidir. Çareler ise bir nokta sandığının içine konmuş. Sandık açılmayı arzuluyor; her an açılmaya hazır ve sevinçle kendini açacak eli bekliyor. Ne ki, bütün arzuladığı birazcık arayış telaşı. Aramaya başlayanı görse kendisi bulunmak için harekete geçecek. Aramak için ise dert lazımdır. Kişinin bir derdi olmalı ki, çare için kalsın orayı burayı yoklasın. Arabî, aramak için ayağa kalkmışlara ve arayış istidadı olanlara sesleniyor: “Ey âşık kardeş” diyor, “sana acayip bir hikâye anlatacağım, aklını topla, iyi anla, hafıza kuvvetine ver, iyi saklasın, ebetler ebedi sana ölümsüz hayat sebebi olsun.” (Sh.35)

İnsan, anladığıdır. En mükemmel anlayış ise, hak âşıklarının anlayışlarıdır. Onlar böylece bizatihi hakikatin aynası olurlar. “Her nesne ki, idrak ettin, o dem sen osun. Ve o dem o idrak ettiğin senin aynındır.”

Muhammed Nûru’l-Arabî, 20. yüzyılın kulağına hakikati fısıldamak üzere görevlendirilmiş bir ilim ve irfan sahibidir. Melâmî geleneğini yeni bir yoruma kavuşturmuş, ona kendi mührünü vurmuş, Niyâzî Mısırî’nin Dîvânını şerh ederek bu geleneğin kaydını düşmüştür. Bu kayıtlar bundan böyle de bilinmeye ve takip edilmeye devam edilecektir. Çünkü hakikat geleneğinin âşıkları hep olacaktır.

KAYNAKÇA

Noktatü’l-Beyân (Noktanın Sırrı), Muhammed Nûru’l-Arabî, Haz. H. Rahmi Yananlı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012

*Bu Melâmet mesleğinde genc-i irfân olmuşum
"Mâ rameyte iz rameyte" sırrına ben ermişim
Mezhep ile dînimi yağmaya verdim ben bugün
Hû ile zikreyleyip bâzâr-ı aşka gelmişim*

Hıfzı Paşa Hazretleri

Modern Psikoloji ve Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Noktanın Sırrı Kitabı

Hayrettin KARA⁵⁰¹

Konuşmayı iki bölüm olarak tasarladım. İlk bölümde modern psikoloji hakkında genel eleştirel bir değerlendirme yapacağım. İkinci bölümde ise bir Melâmî öğretmen olan Muhammed Nûru'l-Arabî'nin 'Noktanın Sırrı' kitabını ele alacağım.

Modern Psikoloji

Tarihsel olarak bütün kültürlerin doğal olarak belli psikolojik yaklaşımları olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Psikolojinin kültürel bir yönü olduğuna göre modern psikoloji derken hangi psikolojiyi kastediyoruz?

Modern psikoloji 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da psikologların psikolojiyi felsefeden bağımsızlaştırıp bir doğa bilimi yapma girişimiyle ortaya çıkmıştır. Bu psikoloji açısından talihsiz bir girişimdir. Şimdi geriye dönüp modern psikolojinin yüz küsür yıllık tarihine ve bu gününe baktığımızda göreceğimiz ilk şey onun parçalı yapısı, dağınıklığı ve sınırlarının belirsizliğidir. Modern psikoloji, üzerinde uzlaşmış ortak doğrular, ilkeler, yöntemler geliştirememiştir. Teknik bir dille ifade edecek olursak modern psikolojinin diğer doğa bilimleri gibi bir paradigması yoktur. Bakmaya devam ettiğimizde göreceğimiz ikinci şey ise; modern psikolojinin insanın öznelliğini, iç dünyasını bilimsel olma adına görmezden geldiğidir. Tabi haklı olarak sorabilirsiniz insanın öznelliğiyle, iç dünyasıyla ilgilenmeyen bir psikoloji nasıl olabilir diye? Ama modern psikoloji tam da böyle bir psikolojidir ki zaten başından beri kendini davranış bilimi olarak tanımlamıştır. Oysa psikolojinin bir benlik ve bilinç bilimi olması gerekirdi. Hani Sokrat "Kendini bil!" der ya, ya da Yunus Emre "İlim kendin bilmektir/Sen kendini bilmezsen bu nice okumaktır" der ya işte burada bilinmesi istenen kendilik modern psikolojinin konusu değildir. Eğer sizin 'kendi'nizi anlamaya, tanımaya yönelik bir arayışınız varsa modern psikoloji sizi bu arayışınızda yalnız bırakacaktır.

501 Prof. Dr. hayrettinkara@gmail.com

Peki neden böyle oldu?

Başlangıçta söylemiştim modern psikolojinin bir doğa bilimi olmaya çalıştığını. Doğâ bilimlerinin mekanik, determinist bir evren tasavvuru vardır. Evren bir makinedir ve bir makine parçalarına ayrıştırılarak incelenir analiz edilir. Bu doğâ bilimlerinin klasik indirgeme yöntemidir. İşte 20. yüzyılın başına gelindiğinde psikoloji kuramcıları doğâ bilimlerinin bu mekanistik deterministik evren anlayışını ve indirgeme yöntemini psikolojiye aynıyla aktarmaya çalıştılar. Bu psikoloji açısından bir felaketti. Bu durum kaçınılmaz olarak psikologların insanın iç dünyasını ya görmezden gelmelerine ya da bu iç dünyayı mekanik bir yapıymış gibi düşünmelerine yol açtı. Örneğin Psikanalizin kurucusu Freud insanın iç dünyasını mekanik hidrolik bir sistem gibi tasavvur etti. Davranışçılığın kurucusu Watson ise insanı duygusuz, ruhsuz bir etki tepki kombinasyonuna indirgedi. Bu yapısından dolayı modern psikoloji insanın en temel varoluşsal sorunlarıyla ilgilenmedi ve insanı bir bütünlük ve anlam duygusundan mahrum bıraktı.

20. yüzyılın ortalarına doğru modern psikoloji'nin kendine esas aldığı fizik biliminde ilginç ve beklenmedik gelişmeler oldu. Kuantum fizikçileri özetle şunları söylüyordu: Evren daha önce zannedildiği gibi deterministik ilkelerce işleyen bir makine değildir. Daha da önemlisi insan bilinci daha önce zannedildiği gibi evrenden yalıtık, kopuk değildir. İnsan bilinci atomaltı düzeyde belirleyici bir role sahiptir. Klasik düşüncedeki gözlemci gözlenen ayırımından vazgeçilmesi gerekir. Psikoloji klasik fiziğe bağlı geliştirilmişti, oysa şimdi fizik yepyeni bir gerçeklik tasavvuru ortaya koyuyordu. Bu gelişme modern psikoloji açısından gerçekten ironik bir durum ortaya çıkardı. 20. yüzyılın ortalarında Bertrand Russell *"Fizik maddeyi daha az maddi duruma getirirken psikoloji zihni daha az zihinsel yapmaktadır"* sözleriyle bu ironik durumu çarpıcı bir biçimde betimliyordu.

Sonuçta fizik bilimindeki gelişmeler modern psikoloji'nin insan anlayışının ne denli eksik daha da ötesi yanlış olduğunu gözler önüne serdi. Modern psikoloji gönülsüzde olsa fiziğin ortaya koyduğu bu yeni gerçeklik anlayışı üzerinden kendi yanlışlarıyla hesaplaşmak zorunda kaldı. Yeni fiziğin yarattığı paradigmatik değişim psikologları benlik ve bilinç gibi konuları yeniden düşünmeye sevketmiştir.

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin "Noktanın Sırrı" Kitabı

Modern Psikoloji hakkındaki bu genel değerlendirmeden sonra şimdi ikinci bölümde Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Noktanın Sırrı kitabının bazı

bölümlerini psikolojik bir gözle kritize edip orada nasıl bir insan ve evren tasavvuru bulduğumu aktarmak istiyorum.

Çok özet olarak ifade edecek olursam bu kitaptaki tasavvurda; herşeyden önce insan evrensel bir bütünlüğün içine yerleştirilir. Sonra insanın bu bütünlük içindeki kendine has yeri ve konumu vurgulanır. Daha sonra insanın kendine has konumunun hangi niteliklere dayandığı belirtilir. Daha da sonra insanın doğasına ilişkin farklı yönler ele alınır. Şimdi bu özeti kitaptan alıntılarla biraz açayım. Şöyle der Nûru'l-Arabî:

“Ey kardeş! Hak Teâlâ'nın pâk zâtı ezeli kuvvettir. Onun adı Akl-ı Küll'dür ki Ashı Noktadır. Akl-ı Küll'ün mazharı gökler ve yıldızlardır.

Göklerin ve yıldızların mazharı unsurlardır. Unsurların mazharı mevâlidir ki, ma'dendir, nebâtîr, hayvândır. Ve hayvândan bir cins ki ona hayvân-ı nâtık (konuşan hayvân) derler (ki bu da insân oluyor) bütün âlemlerin zâhir ve bâtını, tam mazharıdır”

Bu metinde insan evrensel bir bütünlüğün içine yerleştirilmiştir. İnsan kosmosun içinde kaybolmuş yitik bir nesne değildir. İnsanın kendisini bir bütünlüğün içinde algılaması psikolojik olarak son derece önemlidir. Bu algı bir anlamlılık duygusu oluşturarak insandaki temel varoluşsal kaygıyı azaltır. Yine bu metinde ‘bütün âlemlerin zâhir ve bâtını tam mazharıdır’ sözleriyle insanın bu bütünlük içindeki özge yeri vurgulanır. İnsan tüm göklerin, nebâtâtın, hayvânâtın içsel ve dışsal nitelikleriyle görünür olduğu yerdir. Daha sonra Nûru'l-Arabî insanın bu özeliğinin hangi niteliklere dayandığını şu sözlerle belirtir:

“İnsânın geri kalan yaratıklar üzerine üstünlüğü, ilimdir, akıldır, nutuktur. İlmin mazharı akıldır, aklın mazharı nutuktur. Nutkun mazharı ise harftir. Harfin mazharı nokta'dır. Ve nokta âdemin kalbinin hakikatidir”

İnsanın üstünlüğü ilimle, akılladır ama ilmin ve aklın görünür olduğu alan nutuk yani konuşmadır. Konuşmanın benlik ve bilinçle ilişkisi gerçekten ilginç bir konudur ve maalesef bu konuda yeterince bilimsel araştırma yapılmamıştır.

Nûru'l-Arabî konuşmanın harflerle olduğunu söyledikten sonra harfin de nihayetinde bir noktanın çekip uzaltılmasıyla oluştuğunu vurgular.

Bu kitapta Nûru'l-Arabî'nin Hz. Ali'nin “İlim bir nokta idi cahiller onu çoğalttı” sözünden yola çıkarak nokta kavramını alegorik olarak açıklaması bana oldukça ilginç geldi ve modern kozmolojinin büyük patlama teorisini çağrıştırdı. Psikoloji ile doğrudan ilgili olmasa da bu çağrışımı paylaşmak

isterim. Modern bilim bize evrenin büyük patlama ile ortaya çıktığını, yaratıldığını söylüyor. Patlayan şey küçücük ve olağanüstü yoğun ve sıcak bir nokta. Yani bu milyarlarca galaksi ve bu galaksilerdeki milyarlarca yıldız bu küçücük noktanın patlamasıyla oluşmuş. Ve bu çokluk içinde insan bir uç durum. Nûru'l-Arabî bu kesret halini tekrar geriye döndürüp bir nokta yaparak sanki döngüsel bir sürece işaret ediyor. Bütün evren tekrar dürülüp bir noktaya dönüşüyor ki o nokta da insan kalbinin hakikati. Ve o nokta tekrar açılıp içinden yeni evrenler yeni âlemler ortaya çıkıyor. Bu teklik olan nokta ile çokluk olan evren arasındaki bağ, insan olmuş oluyor.

Psikolojik bir gözle Noktanın Sırrı kitabı üzerine söylenebilecek çok şey var. Zamanın kısıtlılığından dolayı psikolojik olarak önemli bulduğum bir konuya daha değinmek isterim. Nûru'l-Arabî bu kitapta insanı evrensel bir bütünlüğün merkezine yerleştirip onun kendine özgü niteliklerinden bahsettikten sonra bir şeye daha vurgu yapar. İnsan varlığın merkezidir ama bireysel olarak insanın durumu tam olarak belirlenmiş değildir. Zorunluluk ve özgürlük karşıtlığı psikoloji ve felsefenin içinden çıkamadığı zor bir sorundur. Bu sorunun teolojideki karşıtlığı ise kader ve sorumluluk karşıtlığıdır. Bu konuda Nûru'l-Arabî insanın hem belirlenmiş yanına hem de özgür yanına vurgu yapar. Şu sözlerle önce belirlenmişliği vurgular: *“Saîd olan her kimse saâdetini ana karnında tuta geldi. Şakî olan her kimse şekâvetini ana karnında tuta geldi”*. Bu ifadeler davranışlarımızın genetik yapımızca belirlendiğini söylemeye benzer. Sonra İnsanın onu sorumlu kılan özgür yanını vurgular.

“Hiç işittin mi ki Kur’ân’da ve Hadîste ‘Ana karnından dünyâyâ saîd gelen saîd gider ve şakî gelen şakî gider diye?’”

“Nutfeye yazılmıştır ki insanın dili olsun, kulağı olsun gözü olsun. Ama yazılmamıştır ki ne kadar dili söylesin, ne kadar gözü görsün, ne kadar endişeler etsin”

Bu bakış psikolojik olarak insanın kendini anlaması açısından son derece önemlidir. Bu bakış insanı diğer varlıklar gibi belirlenmiş sabit bir varlık olmaktan çıkarır ve onu oluş halinde iki yöne de işleyen dinamik bir sürece dönüştürür. İnsan değerlidir ama bu mutlak değil potansiyel bir değerliliktir. Ancak insanın kendisini tanımasıyla etkinleşecek bir potansiyel. Bireysel varlığımız bir spektrumda yer alıyor, kuantum fizikçilerinin tanımladığı olasılık dalgaları gibiyiz. Spektrumun insanı kamil ucunda da görünür olabiliriz pek ala diğer ucunda hayvan kategorisinin altında da görünür olabiliriz.

Nûru'l-Arabî'nin 'Noktanın Sırrı' kitabını okurken değişik vesilelerle yaşadığım bir hissi yeniden yaşadım; bir hazinenin üzerinde oturuyoruz ama

habersiziz. Hani Mesnevî'de güzel bir hikâye vardır. Bağdat'ta yaşayan bir adamın hikayesi. Rüyasında Mısır'da bir hazinesi olduğunu görür ve yollara düşer. Çok belalara düşer olur ve sonunda hazinenin aslında oturduğu evde olduğunu anlar ve geri döner. Biz o hikâyedeki adama benziyoruz. Bilmiyorum biz evimize geri dönebilecek miyiz?

*Melâmî olanlar sefer kılolar
Esrâr-ı hüddâ'ya mahrem olbular
Ma'ârif kenizini varıp bulbular
Bulanlara denir gavsü'l-Melâmî*

Abdurrahim Fedâî Hazretleri

Şeyh Abdullah el-Bosnavî'den Bir Mektup

Ahmet ZILDZİC⁵⁰²

Şüphesiz ki, Abdullah Bosnavî, Osmanlı entelektüel tarihinin, özellikle de İbni Arabî ekolünün öğrenci ve hocalarına tanıtılmasına ihtiyaç olmayan, Osmanlı Bosna'sından çıkmış en ünlü ve en bilgin âlimlerden biridir. Abdullah Bosnavî ve onun hacimli Ekberî külliyyatını oluşturan Osmanlıca ve Arapça yazılmış *Füsûs* şerhleri, tasavvuf şiir koleksiyonları ve tasavvuf risaleleri, Osmanlı ilim geleneğinin gelişmişliğinin en yüksek noktasını yansıtmaktadır. İbni Arabî'nin ana eseri *Füsûs*'un, Osmanlı âlimleri tarafından kaleme alınmış tüm diğer şerhlerinin arasından Bosnavî'nin Osmanlıca şerhi birden fazla basılmak için seçilmiştir.

Abdullah el-Bosnavî'nin yaşamı ve faaliyetlerine ilişkin birçok belirsizlik yanında, kanıtlanabilir ve doğrulanabilir büyükçe bir bilgi de mevcuttur. Kariyerinin kesinliklerinden birisi Melâmî-Bayrâmî tarikatına olan insibağı, bu tarikat içinde Ekberî düşünce okuluna bağlılığı ve bu bağın kendi külliyyatında gelişerek doruğa ulaşmasıdır. Bütün Osmanlı biyografik sözlükleri, XVI ve XVII yüzyıl Melâmî geleneği içinde onun önemli konumuna işaret eder. Abdullah el-Bosnavî, Bursa'da kaldığı süre içinde, ruhsal gelişiminde derin bir etkisi olacak ünlü Melâmî şeyhi Hasan Kabadüz ile temasa geçmiş ve ona bağlanmıştır. Bir başka Bosnalı Hüseyin Lâ-mekânî'nin yanı sıra, Şeyh Abdullah Kabadüz'ün baş manevi kalemi olmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmua (Halet ef. 800) Şeyh Kabadüz tarafından sırasıyla Abdullah ve Hüseyin için gönderilen iki mektubu içermektedir. Kabadüz tarafından onların tasavvufi gelişim ve bilimsel faaliyetlerinin gözetildiği bu mektupların mahiyetinden kolayca anlaşılmaktadır.

Bu vesileyle konuşmamda Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir kopyası bulunan (Pertev Paşa 619, 206a- 207b) Abdullah el-Bosnavî tarafından Abdülcelil isminde birine gönderilmiş bir mektup üzerinde duracağım. Belli bir samimiyet ve gizlilik içeren bu mektupta Arapça ve Farsça alıntılarla ayrıntılı

bir Osmanlıca kullanılmıştır. Söz konusu mektubun ilk akla getirdiği soru, mektubun o dönemde yaşamış hangi Abdülcelil'e gönderilmiş olduğudur.

Bu mektubun alıcısının ulema saflarından geldiği açıktır fakat onu tamamen tanımlamak mevcut bilgiler ışığında neredeyse imkânsız gibi görünüyor. Osmanlı biyografik sözlükleri sadece Abdülcelil isimli bir avuç Osmanlı âliminden bahseder. Bunlardan biri Uşşâkizâde tarafından zikredilir. Görünüşe göre bu kişi Abdullah Efendi'nin çağdaşıdır. Uşşâkizâde tarafından kaydedilen ölüm yılı hicri takvime göre 1076'dır. Bu da gösteriyor ki 1054'te ölen Abdullah Efendi'den büyüktü. Yaş farkından ayrı, Abdülcelil Efendi ulemanın yüksek kademelerinde dolaşmış ve Şeyhülislam Yahya Efendi'den mülâzemet kazanmıştır. Bosnavî'nin ölümünden sonra, medreseden gelen 40 akçe indirgenirken, 1061'de Suheyl Efendi Medresesi'ne hadis öğretmek için atanmıştır. Uşşâkizâde tarafından kaydedilen ilmi kariyerinin son aşamasındaki gelişmelerden dolayı, uzak bir ihtimal gibi görünse de Abdullah ve Abdülcelil'in yollarının daha erken bir zamanda kesiştiğine dair küçük bir olasılık var. Abdullah'ın mektubunun tonu uzun süreli bir arkadaşlık (*hull-i kadîm*) olduğunu gösteriyor. Abdullah'ın mektubunun açılış satırı göstermektedir ki; bu mektup, Abdülcelil'den gelen bir önceki talebe cevap olarak yazılmıştır. Ancak açık olan şu ki; Abdülcelil, İslam'ın manevi yolculuğuna bizatihi tâlib olarak Şeyh Abdullah'ın bilgi ve rehberliğini istemiştir. Yaşça büyüklüğünden ötürü imkânsız olmasa da, mektup alıcısının, Uşşâkizâde tarafından kariyeri kaydedilmiş Abdülcelil olması imkân dâhilinde görünmüyor.

En azından mektubun alıcısı olabilecek başka bir Abdülcelil Efendi daha söz konusudur. Bosna kökenli Müslüman âlimler üzerine yaptığı çalışmasında, yeni ufuklar açan Mehmed Handžić bir Abdülcelil Efendi'den daha bahsediyor. Bu zat Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde 1010-1030 yılları arasında müderrislik yapmıştır. Bilginin kaynak kişisi Muhammed Mûsâzâde Allamek ise el-Bosnavî'nin hocalarından biriydi.

Ünlü Boşnak tarihçi Hazim Šabanović, Allamek'in keni kalemıyla yazdığı (*otograf*) bir el yazmasına değinir. Burada Allamek, Abdülcelil Efendi'den hayranlıkla bahseder. Daha sonraki akademik ve manevi hayatında Abdülcelil'in asla eşleştirilemeyecek önemli ve örnek bir hoca olduğunu söyler. Abdullah Bosnavî tarafından gönderilen diğer mektuplardan, Bosnavî'nin Osmanlı Devleti'nin siyasi ve entelektüel hayatında seçkin olan Bosnalı ahbablarıyla yakın ilişki içinde olduğunu biliyoruz. Bunlardan en önemlisi Bosnavî'nin kendisine birkaç mektup yazdığı Kara Musa Paşa'dır. Bu yüzden Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde önemli bir hoca olan Abdülcelil Efendi'nin, mektubun alıcısı olma ihtimalini tamamen göz ardı edemeyiz.

Kişisel mektuplar, genellikle biyografik ve zengin özgöndergesel malzemeleri içerirken, şeyh Abdullah'ın mektubu, onun Ekberî ve Melâmî öğretilerinin içine dalmasının ve manevi misyonunun sıkı bir göstergesidir. Açıkçası, bu, mektup gönderenin isteği üzerine kaleme alınmış manevi bir tavsiyedir. Mektup tematik olarak birkaç bölüme ayrılabilir:

Tüm mahlûkatın yegâne yaratılış amacı, en üstte yaratılan insanın Yaratıcı'nın ihtişamını yansıtan bir ayna olarak hizmet etmesidir. İlahi birlik (*âlem-i vahdet*) dünyasında yolunu bulan herkes, Allah'ın mutlak güzelliğinin yansımalarının mazharıdır. Onların varlığı Allah'ın mükemmelliğini sergilemek ve tezahür ettirmekten (*zuhûr ve izhâr*) başka bir şey değildir. Dikkat çekicidir ki; Şeyh Abdullah burada *cilâ* ve *isticlâ* gibi tipik Ekberî terminolojisini kullanır.

Manevi aday bu aşamaya ulaştığı zaman, kaçınılmaz olarak Allah'ın sınırsız varlığına tamamen dalmış, gece ve gündüz; dıştan ve içten Allah'a yönelmiş olur.

Bu halin bir sonucu olarak, kişi varoluşunun tüm nitelik ve ayrıcalıklarından sıyrılmış, Allah yolunda, her şeyden uzaklaşmış olur. Her türlü maddi mülkiyetin yanı sıra beceri ve sezgisel marifetlerinden de geçmiştir. O, kendini sâdece dış dünyaya (*zahir*) bağlayan değil, iç meşguliyet ve endişelere (*batınî alâ'ik*) bağlayan kuvvetin hatlarından da koparır. Kısacası o, gerçek bir Abdullah yani başka bir şey olma arzu ve seçeneği olmayan Allah'ın bir kölesi olur. Birçok ruh, bu ayrıcalıklı statüye ulaşmadan telef olmuştur.

Bir sonraki tematik bölümde ise tipik olarak mutasavvıf, ilahi sırlara ulaşmada edinilen bilginin (*kalem ve dil*) sınırlı ve yetersiz olduğunu ısrarla işlemiş ve ilahi sırların kendilerinde güvenli bir şekilde saklandığı ilahi sırdaşlar (*ümenâ*) arasına açıkça kendini de eklemiştir. Bu mektubun doruk noktasıdır. Takib eden bölüm, İbni Arabî'nin, Fütûhât'ında Melâmî ricâlini açıkladığı bölüm olmakla, dikkatle hazırlanmıştır. Fütûhât'ın yetmiş yedinci bölümünde İbni Arabî, Peygamberin, "Allah'ın Sırdaşları vardır" rivâyetine dayanarak Melâmî sırdaşlarını şöyle tarif eder: "Onların aralarında sırdaşlar (*ümenâ*) vardır."

Şeyh Abdullah bilinen bir konuyu zikrediyor: Peygamberler bilgiyi yaymak misyonuyla sevk edilirken, Allah dostları sırları gizleme ile kumanda edilirler. Bu nedenle evliyanın kalbindeki ilimlere, ilahi sırlara net bir cevap verilmesin diye sınırlama getirilmiştir. Bu epistemik yasağı yahut engeli ihlal edenler, Allah sırlarının tüccarları olmaya mahkûm edilirler (halk beyninde ve avâm arasında esrârı satmak). Onların nihâyi vaziyeti imha ve manevi sonbahardan başka bir şey değildir.

Mektubun yazarı, resmi ve temel bilginin verimli bir dengeye ulaştırıldığı örgün eğitim üzerinde ısrar ediyor. Sadece Kur'ânî kâideler ve dinin usûl-leriyle (*erkân-ı Kur'ân ve usûl-i dîniyye*) kendilerini tezyin edenler, manevi yolda ilerleyebilirler.

Açıkçası, Abdullah Bosnavî tarafından yazılan bu kısa metinden toplanan tüm önemli noktaları şimdi ortaya koymak mümkün değildir. Arapça, Osmanlıca ve Farsça yazılmış eserlerinden oluşan hacimli külliyatının dışında kalmış Pertev Paşa koleksiyonundan olan bu mektup, Şeyh Abdullah'ın manevi düşüncesinin yanı sıra onun Melâmî geleneği içindeki konumunu yeniden inşa etmede de tatmin edicidir. Büyük mutasavvıflar tarafından yazılmış mektupların, meraklıların dikkatlerini çekme nedenlerinden biri de Osmanlı'nın önemli mutasavvıfları hakkında bilgi hazinesi içeriyor olmalarıdır.

الله أكبر
هو ١٤٣٣

*Meîâmet hırkasın geyince bir kul
Olur ol şahların şahına makbûl
Bu dinde “ lâ fetâ illâ Alî ” dir
Hatûm-i Hak velâyet serveridir*

İştipli Hacı Salih Rif'at Efendi Hazretleri

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri

Metin ŞENTÜRK⁵⁰³

Hayatına Kısa Bir Bakış

“Seyyid Hoca” lakabıyla da tanınan Seyyid Muhammed Nûr, 1228/1813 yılında Mısır’ın başkenti Kahire’de doğmuştur. Babası Seyyid İbrahimü'l-Kudsî tarafından soyu Hazreti Muhammed’e dayanmaktadır. Dedesi ise, meşhur şeyh Bedrü'l-Velîdir. Aile Kahire’ye Kudüs’den gelmiştir. Bir rivâyet de Kudüse Horasan bölgesinden geldiği ve soylarında Türk evliliği bulunduğudur. Yüz hatları ve Balkanlar’daki derslerinde ve kitaplarında Türkçeyi çok iyi konuştuğu ve yazdığı birlikte değerlendirildiğinde bu rivâyetin muhtemel olduğu kabul edilir. Her halükârda Osmanlı döneminde doğmuş Osmanlı coğrafyasında hizmet etmiş, yine Osmanlı coğrafyasında vefat etmiş ve defnolunmuştur.

Seyyid Muhammed Nûr, şeyhi Hasan el-Kuveysnî’nin “Filân kitabı okut, sen Rum’a git” emriyle 1245/1829’da (16 yaşında) Rumeli’ye doğru yola çıkar. İskenderiye’den ayrılıp Antalya-Gelibolu-Selânik şehirlerinde biraz kaldıktan sonra Serez’e gelir ve Serez Medresesi’nde bir süre müderrislikte bulunur. Demirhisar, Doyran, Ustrumca yoluyla Koçana’ya varır ve Üsküp valisi Hıfzı Paşa’nın (1277/1860) yaptırdığı Koçana Medresesi’nde yerli halkın büyük ricaları sonunda müderrisliğe başlar. Yıl, 1249/1833’tür. 1269/1852 yılında kendisine biat eden Müşir Çerkes İsmail Paşa’nın (1277/1860) davetiyle Manastır’da üç ay ikameti esnasında çoğunluğu memur ve subaylardan oluşan bir zümreye Şeyh Bedreddin’in (837/1420) Vâridât adlı eserini okutmuş ve bu takriri zaptedilerek Letâifü’t-Tahkîkât fî Şerhi’l-Vâridât adı verilmiştir. 1288/1871 yılında, içlerinde Harirîzâde Hoca M. Kemâleddîn (1299/1881), Rifâî şeyhi Ahmed Sâfi (1310/1892), Şeyhulislâm Mîr Muhtar (Molla Bey) (1300/1882), Mirefteli Hoca Abdullâh Hulûsî (1302/1884), Evkaf Müfettişi Hacı Tefvik, Mısır mollası Kâmil ve Mevlevihane kapısı Tarsus Rifâî şeyhi Abdülkerîm (1323/1906) Efendilerin bulunduğu ilim erbabına Alay Emîni

Halil Efendi'nin evinde Seyyid Şerîf Cürcanî'nin Vahdet-i Vücûd risâlesini ve bundan başka et-Tâiyyetü'l-Fârıdiyye ile Risâletü'l-Ahadiyye'yi okutmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran bazı ordu subayları (Balkanlar'da eğitim görmüş veya orada görev yapmış) ve bazı devlet erkânının da (Rumeli doğumlu veya Balkanlar'da resmi vazife yapmış) Hz. Pir'in etkisi veya Melâmîlikten haberdar oldukları anlaşılmaktadır.

12 Mart 1887 (29 Cemaziyelâhir 1305) Pazartesi gecesı 74 yaşında vefat etmiştir. Ustrumca'da vefât ettiği odaya defnedilmiştir. Ustrumca, halen Makedonya'nın bir sınır şehridir. Mısır'da başlayan ömrünün 58 yılını Osmanlı Balkanları'nda geçirmiştir.

Hız.Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî, Balkanlar'da Kosova Makedonya ve Batı Trakya coğrafyasında hizmet etmekle birlikte İstanbul'a da gelmiş; gerek saray gerekse ilim çevrelerince kabul görmüş, son dönem Osmanlı mütefekkir ve mutasavvıflarından olup her seviyeden kimselere ders ve el vermiştir. Halk arasında Arap (daha çok ten rengine izafeten) hoca, ilim erbabı arasında Seyyid (soyuna hürmeten) hoca diye anılmıştır.

Hız. Pir'in halife ve ihvanları; gerek zorunlu gerek gönüllü göç/hicret ederek bu günün Türkiye'sinin daha çok Ege ve Marmara bölgelerine ulaşmış, zamanla diğer bölgelerde de etkilerini göstermişlerdir. Hâlen, hem Türkiye'de hem de Balkanlar'da canlılıklarını sürdürmekte ve ilgi çekmektedirler.

Tevhit ve muhabbet insanı Yûnus Emre'nin, bir şiirinde değindiği gibi:

*Bu dünyâ ol âhiretten içeri
Âşkın yeri var kimseler bilmez
Yûnus öldü deyu salâ verirler
Ölen hayvân imiş, âşıklar ölmez*

Bu mana sırrınca Hız. Pir Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî hay'dır, hayat-tadır.

Kabir Ziyareti ve Yapılaşma

Her dinde ibadet anlayışı ve mekân ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç İslam'ın yayılmaya başladığı andan itibaren kendini göstermiştir. Hız. Erkam'ın eviyle başlayan süreç Mescid-i Nebevî'nin yapımıyla devam etmiştir.

Malum olduğu üzere İbrahim (a.s.) Rabbinin emriyle Kâbe'yi inşa (Âli İmrân 96-97, Hac 26-28, Bakara 127) etmiştir. Sonrasında *fil vakası* olmuş ve Peygamberimiz'in dedesi "Kâbe'nin sahibi Kâbe'yi korur" demiştir.

Dini yapılar toplanma, ibâdet ve sohbet etme; yerine göre bilmin öğretil-diği bir çok çeşitli yapılar şeklinde bazen de külliye olarak yapılmıştır.

Ecdadımız türbe mezar ve makamların korunmasına ve yaşatılmasına İslam ve milli kültür açısından değer vermiştir. Mutlak manada insanımız ve gelecek nesillerimiz adına da değer verilmelidir.

Peygamberimiz'in kabir ziyaretlerinde bulunduğu dair rivayetler vardır. Bunlardan biri şöyledir:

Aişe (r.a): Ben bir defa O'nu yani Peygamberi (s.av.) evde bulamadım da (aradım.) Baktım ki Bâkî Mezarlığı'nda. Şöyle buyurdu: "Selâm sizlere ey mü'mîn bir kavmin kabristan (halk)ı! Siz bizim için önden gidenlersiniz ve biz muhakkak size iltihak edicileriz. Allah'ım! Bizi onların sevabından mahrum etme. Ve bizi onlardan sonra hak yoldan saptırma."

Kabir ziyareti bize Hz. Peygamber'in tavsiyesidir. Bizler onun tavsiyesine uyma noktasında bazı ayetlerle ikaz olunmuşuzdur.

"Peygamber size ne verdiyse onu alın (ne emrettiyse onu yapın). Size ne yasak ettiyse ondan da sakının (ona muhalefet etmeyin). Allah'tan korkun; çünkü (Peygamber'e muhalefet edenlere karşı) Allah'ın azâbı çetindir." (Haşr-7)

Kabir ziyaretlerinin birçok faydaları sayılmaktadır. Bunlardan birisi de sâlih kimselerin kabrini ziyaret etmektir.

Sâlih kişilerin kabirlerini, özellikle de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret, ruhlara ferahlık sağlar ve yüce duyguların oluşmasına yardım eder. Hz. Peygamber'in ve Allah'ın veli kullarının kabirlerini ziyaret için yolculuğa çıkmak menduptur. Bir hadis-i şerifte; "Kim, beni öldükten sonra ziyaret ederse, sanki hayatımda iken ziyaret etmiş gibi olur" buyurulmuştur. (Mansur Ali Nasif, et-Tâc, el-Câmiu'l-Usûl, II, 190).

Tevhitte kişiler kemâlâtı şahsi olarak yaşarlar. Kişinin her şeyde ve her kişide Hakk'ın nurunu görmesi kişiseldir. Bu zevk dengeli olur ise kemâlât tamam olur. Yoksa bizler Vehhabiler gibi yanlış bir itikadın içine düşersek, milli benliğimizin ve imanımızın yapı taşlarından uzaklaşmış veya mahrum olmuş oluruz.

Nitekim Vehhabiler; bid'atların çoğunun insanı şirke düşüreceğini söyleyip, bunların başında mezar ve türbe ziyaretlerini sayarlar: "Mezarlarda yapılan ibadetler şirkdir. Sevap umarak Peygamber'in kabrini ziyaret bile şirke neden olabilir. Şirke neden olmamaları için, mezar ziyaretleri ve türbe yapımı kesin olarak yasaklanmalıdır. Ölülere niyaz, tevessül; falcılara, müneccimlere inanmak, Peygamber'in anısını yüceltmek, Hırka-i Şerif ve Sakal-ı Şerif ziyaretleri yapmak, Allah'tan başkasına ibadet etmek yani şirk koşmaktır." derler.

Bu gün Arap coğrafyasında birçok kabir yıkılıp dümdüz edilmiş ve hatta bu sebeple Osmanlı eserleri gün ve gün yok olmuştur. Bu durum birçok mimari eserin yok olmasına, tarihin izlerinin silinmesine neden olmuştur.

Oluşturdukları nefret politikalarıyla bizleri kendilerinden soğutmakla birlikte iman anlayışımızı da zedelemektedirler.

Ecdadımız kabir, türbe, cami vesairenin yapımına özen gösterdiği gibi kutsal emanetlere de Yavuz Sultan Selim'den itibaren sahip çıkmış ve güzel emanetleri Topkapı Sarayı'nda koruma altına almıştır.

Coğrafik Bakış ve Tarihi Analizi

Hız. Pir'in medfun bulunduğu Ustrumca şehri, Makedonya'nın güneydoğusunda yer alır. Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya arasında, ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak durumundadır. Hali hazırda geçim kaynaklarından biri, sahip olduğu ovadaki tarım ürünleridir. Yakın yerleşimlerde termal turizm yapılmaktadır.

Osmanlı döneminde, Selanik vilayetine bağlı bir kazadır. Balkan Savaşlarından sonra buradan Anadolu'ya göç eden bazı aileler, kendilerini bu bağlamda Selanik göçmeni olarak adlandırmışlardır. Ustrumca'nın merkezinde bu gün sadece Orta Cami ayakta olup, ibadete açık değildir. Yıkılan cami ve hamamlar eski fotoğraflarda gözlenmektedir.

Hız. Pir'in türbesi ve düşünülen kültür merkezi, Ustrumca'nın merkezinde eski mahallelerle yeni gelişim alanının kesiştiği noktadır. Konum itibarıyla, çok önemli mevkide olup, ulaşımı kolaydır. Şehir merkezi ve civar köylerde Müslüman ahalî bulunmakta olup, ülkenin batısından doğusuna ulaşım kolay ve mesafe kısadır. Vize sorunu olmadığı için birçok kişinin gezip gördüğü şehirlerdendir.

Yugoslavya dönemi ve Makedonya'nın bağımsızlığını kazandığı dönemden sonra millî politikaların etkisi ülkede ve şehirde gözlemlenmektedir.

Yaptığımız Balkan ülkeleri ziyaretlerinde birçok akımın buraya nüfuz etmeye başladığını gördük. Misyonerlerin kiliseler yaptığı, Vehhabîler'in yoğun bir şekilde faaliyette olduğu ve Şiânın (özellikle Ehl-i Beyt sevgisini avantaj görerek) rejimi yaymaya ve sempatican toplamaya çalıştığı gözlenmektedir. Bu manada 600 küsur yıllık mazimiz baskı altında ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Türbe Çalışmalarımız

Bilindiği üzere Hız. Pir vefat ettiğinde, Hız. Peygamber gibi odasına defnedilmiştir. Takip eden birkaç yıl içinde ise ev yıkılarak; birinci kısmı kare, ikinci kısmı sekizgen olan ve kubbeye biten bir türbe yapılmıştır. Dış görünümü sade olduğu anlaşılan yapının içi ile ilgili bir fotoğraf ve bilgiye henüz ulaşamamıştır.

Türbe, konumu itibariyle üç tarafından yol geçen bir yerde olmakla; geçmişte pazar alanı olarak kullanılan parka, tarihi belediye binasına, meydana, şehrin yoğun kullanılan caddelerine ve Orta Cami'ye yakındır. Belediye'nin önünden geçen General Tito Caddesi geçmişte resmi kutlamalarda yoğun olarak kullanılmıştır. Günümüzde bu özelliğini yitirmiştir.

Türbe, yapıldığı tarihten sonra muhtemelen 50-60 yıl kadar ayakta kalabilmiştir. Balkan, Birinci Dünya ve İkinci Dünya Savaşları'nı görmüştür. İhtimal ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkıldıktan sonra yeri işgal edilerek tekrar ev yapılmıştır. Makedonya veya Sırbistan'ın tapu daireleri ile irtibata geçildiğinde, mülkiyet ve yer tespitinde ciddi veriler elde edilebilir.

Türbe yeri yakınındaki 3 katlı konut ve otel binasının, türbe yerini gizlemek amacıyla yapılmış olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Bu durum, kent meydanından bakıldığında Orta Cami'nin görünmesini engelleyen otel için de düşünülebilir. Türbe yakınındaki evler, alan itibariyle küçük ölçülerde olmalarına rağmen gösterilen ilgi ve ekonomik hareketlilikle pahalalanmaktadır.

Ustrumca'da bulunan resmi dernek kanalıyla belediye başkanı ve yetkililerle sıcak temaslar kurulmuş, bazı davetlerimize katılma nezaketini göstermişlerdir. Dernek kanalıyla yapılan görüşmeler her ne kadar memnun etse de bu işin devletimizin araya girmesi ile başarıya ulaşacağı genel kanaatimizdir.

Geç kalındığı takdirde, kentsel dönüşüm veya plan değişikliği, Türbe ve kültür merkezi üzerinde çalışamayacağımız bir durum doğurabilir. Geç kalmış olsa bile bu günün fırsatlarını değerlendirmek gerekir.

Türbe ve Kültür Merkezi Yapımını Neden İstiyoruz

Bizim için Hz. Pir'in Ustrumca'da vefat etmesi sıradan bir durum olarak algılanmamalıdır. Zaman içerisinde bizim göremediğimiz, şuan için bilemediğimiz faydalar olabilir.

1- Hz. Pir'in vefat ettiği yer bizim için kutsaldır, değerlidir.

2- Türbe, Makedonya Müslümanları ve Melâmîleri için ziyaret mekânıdır ve olacaktır.

3- Türbe, Ülkemiz ve Makedonya ile kardeşlik ve dostluk bağları için hayırlara vesile olacaktır.

4- Ülkemizde Hristiyanlar'ın yoğun olarak ziyaret ettiği yerler (İstanbul, Hatay, Tarsus, Ürgüp, Selçuk vs.) vardır. Gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye'de birçok dini yapı korunmuş ve korunmaya alınmaktadır.

5- Makedonya Devleti ve Ustrumca Belediyesi bu hassasiyete değer verdiğinde, inanç turizmine sahne olacak şehrin tanınırlığının artacağı gibi ekonomiye katkısı da olacaktır. Ülkemizde Konya'daki Mevlânâ, Nevşehir' Hacı Bektaş-ı Veli Türbe ve Müzeleri gibi birçok şehrin özel mekânları bunun faydalarını görmektedir.

6- Melâmîlik İslam'da etkisi çok büyük olan ilim irfan ve aşk yoludur. Bir yönüyle hal diğer yönüyle de makamdır. Burada yapımı düşünülen kültür merkezinde;

a) Melâmîlikle ilgili kitaplar, Hz. Pir ve halifelerinin de yazılı eserleri kütüphanede sergilenebilir.

b) Tarikat eşyaları ve mûsikî aletleri sergilenebilir.

c) İslam sanatlarından olan hat, cilt ve ebru sanatları verilebilir.

d) Türkçe dil kursları verilebilir.

e) Türk sanat ve tasavvuf mûsikîsi tanıtılabilir

f) Anma günleri ve sempozyumlar düzenlenebilir.

7- Türkiye Cumhuriyeti'mizin İslam ve Dünya coğrafyasındaki etkisinin devamlılığı açısından ihya edip koruduğu diğer eserlerin yanında bu türbe ve kültür merkezi inşaatı da büyük önem arz etmektedir.

Devletimizin türbe ve kültür merkezi ile ilgili göstereceği duyarlılığa şimdiden teşekkür ederiz.

SONUÇ BİLDİRGESİ

Toplantıların bir gelenek hâline getirilip süreklilik kazandırılması ve bu bağlamda ikinci sempozyumun 2016 yılı içinde melâmîlik kültürünün yoğun bir biçimde yaşatıldığı Prizren, Ustrumca gibi Balkan şehirlerinin birinde tertip edilmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin eserlerinin geniş halk kitlelerine ulaştırılması ve üniversiteler başta olmak üzere kültür çevrelerinde yaygınlaştırılması. Hazretin külliyyatının Antalya'nın kültürel kimliğine ve entelektüel sermayesine bir katkı sunacak biçimde basımının desteklenmesi ve dağıtımının gerçekleştirilmesi. Mümkünse Hazretin hayatını konu alan film belgesel ve resim sergileri gibi görsel bir kültürün oluşturulması.

Antalya'nın önemli manevi merkezlerinden biri olan Elmalı'nın yerelden uluslararası bir zemine taşınması amacıyla Antalya Büyükşehir Belediyesi tarafından eserlerin basılması prestij yayınlarla ve diğer kültürel etkinliklerle tanıtılması.

Antalya Altın Portakal Film Festivali niteliğinde uluslararası Elmalılı müstasavvıflar ve Yûnus'tan Niyâzî Mısıri'ye temalı beste ve roman yarışmalarının tertip edilmesi; altı dilde yapılacak böylesi bir yarışma ile tevhit, adalet ve fütüvvet düşüncesinin yaygın hale getirilmesinin hedeflenmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin isminin Antalya şehir kültürüne dâhil edilmek üzere bir okula, kültür merkezine veya parka verilmesi. Hayatına anlatan materyallerle oluşturulmuş bir kültürel ortamın tesis edilmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî adına birer roman, öykü, şiir ve resim yarışmasının tertip edilmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Usturumca'daki türbesinin ihya edilmesi, hazretin isminin yaşatılacağı bir kültür merkezinin inşa edilmesi ve Antalya'da sembolik bir mekân (makam) tesis edilmesi.

Elmalı erenlerinin ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin isimlerinin Antalya'da cadde ve sokaklara verilmesi.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî ve Elmalı Erenlerinin sözlerinden hareketle özellikle çocuklar ve gençlere ulaşabilecek tişörtler, şapkalar, biblolar vb. materyaller üretilmesi.

2014 yılında TİKA'nın desteği ile icra edilen, Balkanlar'da İrfan Ocakları adlı paneller dizisinin devam ettirilmesi.

MELÂMETNÂME-İ DERVİŞ FERDİ

Tevhîd edip müdâmı Bunda buldum Hüdâ'mı	Ref' eyledim dü-dâmı Melâmîyim Melâmî
İbret aldım kavmden, Neşe buldum levmden	Sahve geldim nevmnden Melâmîyim Melâmî
Daldım bahr-ı irfâne Verdim dürr-i yegâne	Erdim ka'r u pââyâne Melâmîyim Melâmî
Bozdum tılsım-ı ejder Buldum gınâ-yı ekber	Açdım cihân-ı şeş-der Melâmîyim Melâmî
Gevherciyim hakikat Bey'im gizli begâyet	Anlamaz ehl-i sûret Melâmîyim Melâmî
Kabilsen ey ehl-i hûş Dürlerim eyle mengûş	Kevneyni kıl ferâmûş Melâmîyim Melâmî
İksâr edip esmâyı Ettim hal mu'ammâyı	Buldum bir müsemmayı Melâmîyim Melâmî
Eyleyip mahv-ı vücûd Duymuşum nisti-i bûd	Kılmışım Hakk'a sücûd Melâmîyim Melâmî
İlm-i ef'âl ü esmâ Bende oldu rû-nümâ	Nûr-i zât u müsemmâ Melâmîyim Melâmî
Doğdu dilden âfitâb Rabbim göründü çü şâb	Hark oldu cümle hicâb Melâmîyim Melâmî
İçtim âb-ı tevhîdi Seçdim mâh-ı tefrîdi	Geçtim râh-ı tecrîdi Melâmîyim Melâmî
Vahdetden aldım sebak Aynımda bir halk u Hak	Keşf oldu râz-ı muğlak Melâmîyim Melâmî
Battı hayâl-i madûm Geldi zuhûra Kayyûm	Gitdi ilâh-ı mevhum Melâmîyim Melâmî

Erdim cây-ı temkîne Düşüm yine telvîne	Geldi kalbe sekîne Melâmîyim Melâmî
Fi'lim oldu tarîkat Re's-i mâlim ma'rifet	Hâlim oldu hakikat Melâmîyim Melâmî
Yandım nâr-ı fenâya Vardım tâ ev-ednâya	Kandım câm-ı bekâya Melâmîyim Melâmî
Var sen ey ehl-i taklîd 'Ayn-ı canân-ı tevhîd	Çeşm-i cânın kıl hadîd Melâmîyim Melâmî
Bakma sakın ağyâre Er ravza-yi dîdâre	Gir zikrime yekpâre Melâmîyim Melâmî
Ne mûcib kayd-ı îmân Ref' oldu bu'd u hicrân	Dil oldu 'arş-ı Rahmân Melâmîyim Melâmî
Hâl-i inkâr u ikrâr Eylesin sûfî ikfâr	Lâzım zülûf ü dîdâr Melâmîyim Melâmî
Zevkiyayım 'avâmdan Müjde aldım selâmdan	Havf eylemem melâmdan Melâmîyim Melâmî
Sığmaz bu râha da'vâ Uymaz ricâle şekvâ	Gelmez esrâra fetvâ Melâmîyim Melâmî
Ey sâlûs, âr u nâmûs Yok bende sanma ma'kûs	Kaydında kalma mahbûs Melâmîyim Melâmî
Gördüm mekteb-i irfân Ettim Furkân'ı Kur'ân	Oldum anda ebced-hân Melâmîyim Melâmî
Baktım nigâr-ı hatta Noktacı ehl-i nûkte	Aslı furû'u nokta Melâmîyim Melâmî
Çözdüm 'akd-ı havâssı Bahr-ı ledün gavvâsı	Oldum fûnûn deryâsı Melâmîyim Melâmî
Öğrenip ism-i a'zam Oldum bir genc-i mübhem	Açdım kenz-i mutalsam Melâmîyim Melâmî
Uydum şeyhim Kerîme Erdim sırr-ı 'azîme	Doldum kalb-i selîme Melâmîyim Melâmî

El verdim ol velîye Girdim şehr-i nebiye	Vardım bâb-ı Alî'ye Melâmîyim Melâmî
Pir hâcem Muhammed Nûr Çaldı tablın bi-fütûr	Etti şems-âsâ zuhûr Melâmîyim Melâmî
Vâris olup Âdem'e Saldı sâye âleme	Düştü mazhar Hâtem'e Melâmîyim Melâmî
Tayy-ı tarâik ettim Zevk-i hakâyık ettim	Fehm-i dekâyık ettim Melâmîyim Melâmî
Âşığım çâr-ı yâre Her necm-i tabdâre	Ehlibeyt-i muhtâre Melâmîyim Melâmî
Dolmuşum vüdd-i âle Ünsüm cemâl celâl'e	Âda sığmaz bu bâle Melâmîyim Melâmî
Bilmem ifrât u tefrît Kiblem İlâh-ı muhît	Etmem 'uşşâkı taklît Melâmîyim Melâmî
Çekmem gam bir âlemde Sûr eylerim mâtemde	Buldum Hakk'ı bu demde Melâmîyim Melâmî
Kimi mecnûn-i cemâl Ben de merhûn-i kemâl	Kimi meftûn-i celâl Melâmîyim Melâmî
Ettim tahdîs-i ni'met Mest-i huzûr-i hazret	Sanma 'arz-ı mefhâret Melâmîyim Melâmî
Pirân-ı mevrûsi derdi Meydân-ı Hakk'ın merdi	Şimdi çeker bu FERDİ Melâmîyim Melâmî

Sanâ'da menfâde Kolağası Recep Ferdi. H.1316

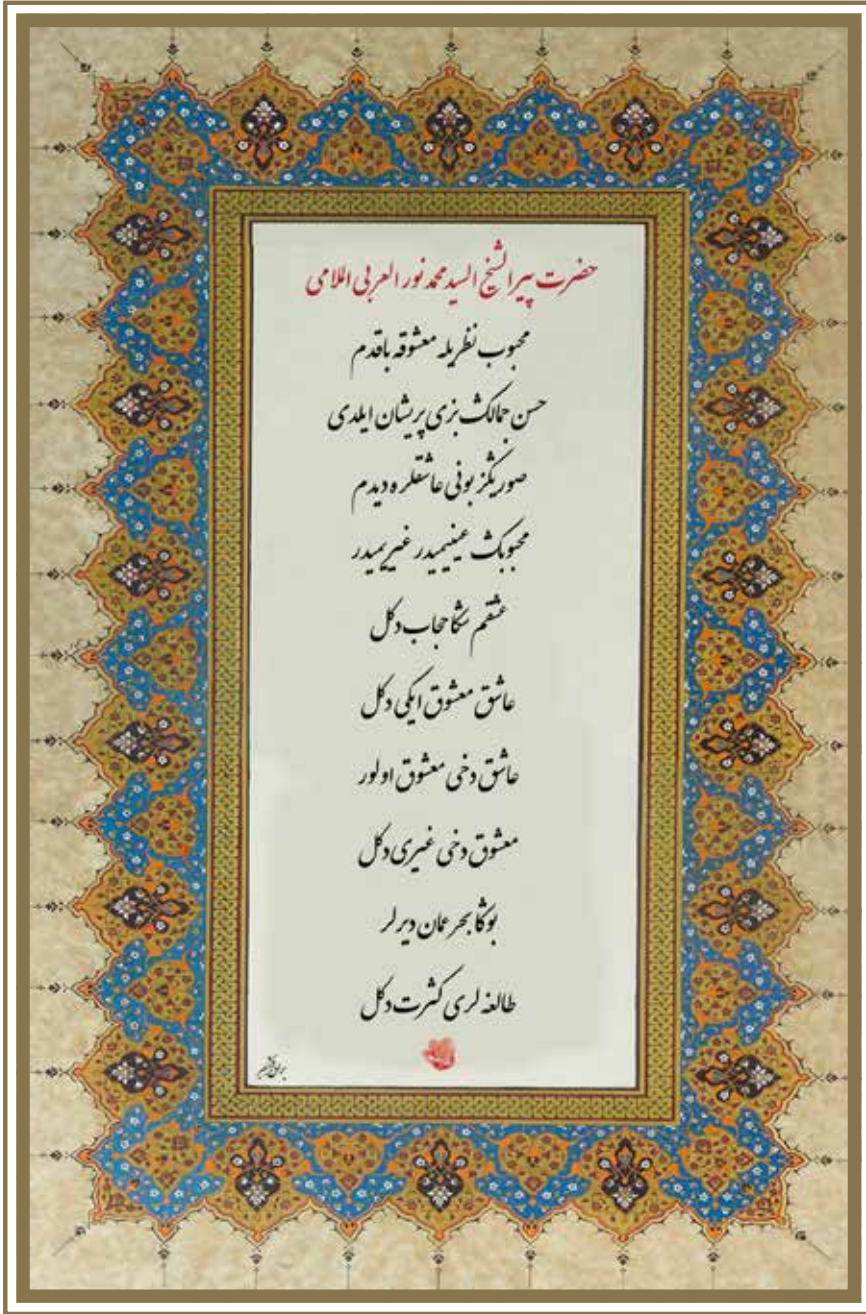
"İnna me'aşiru'l-enbiyâi subbet 'aleyna'l-belâü sabben"

*"Biz peygamberler topluluğu, üzerimize belâ musibet yağdıkça yağar."
(Hadîs-i Şerîf)*

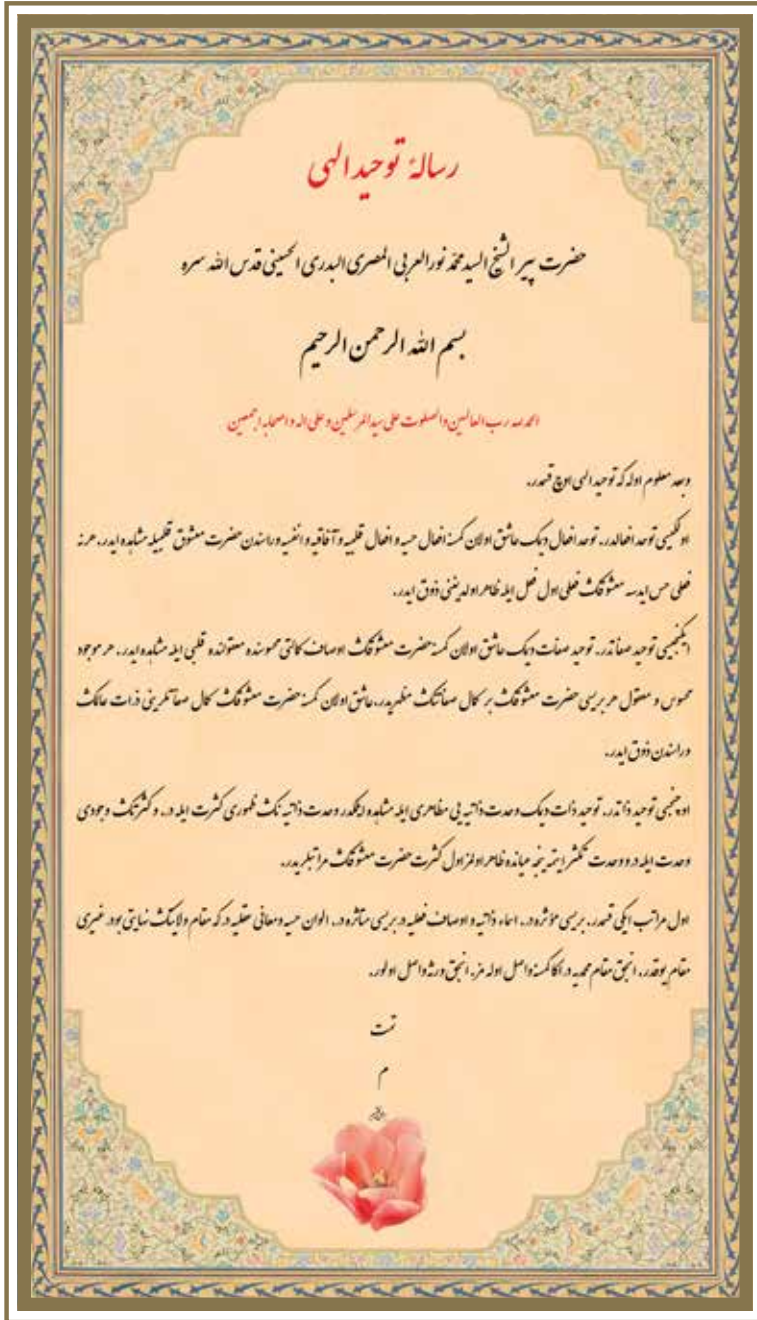
Burak ANILIR

2. Bölüm

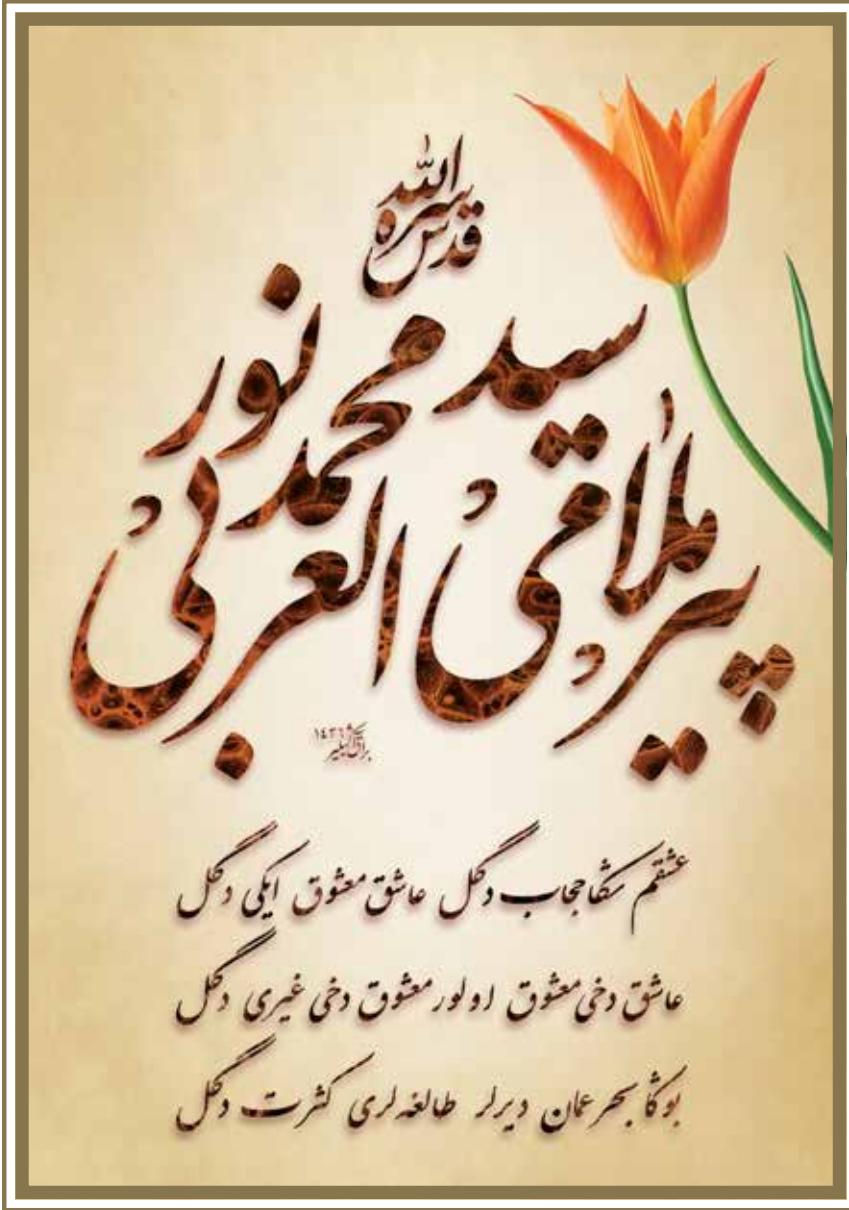
Belgeler

Seyyid Muhammed Nûrî'l-Arabî Hazretleri'nin nutk-i şerîflerinin
ta'lik hattıyla tertibi.

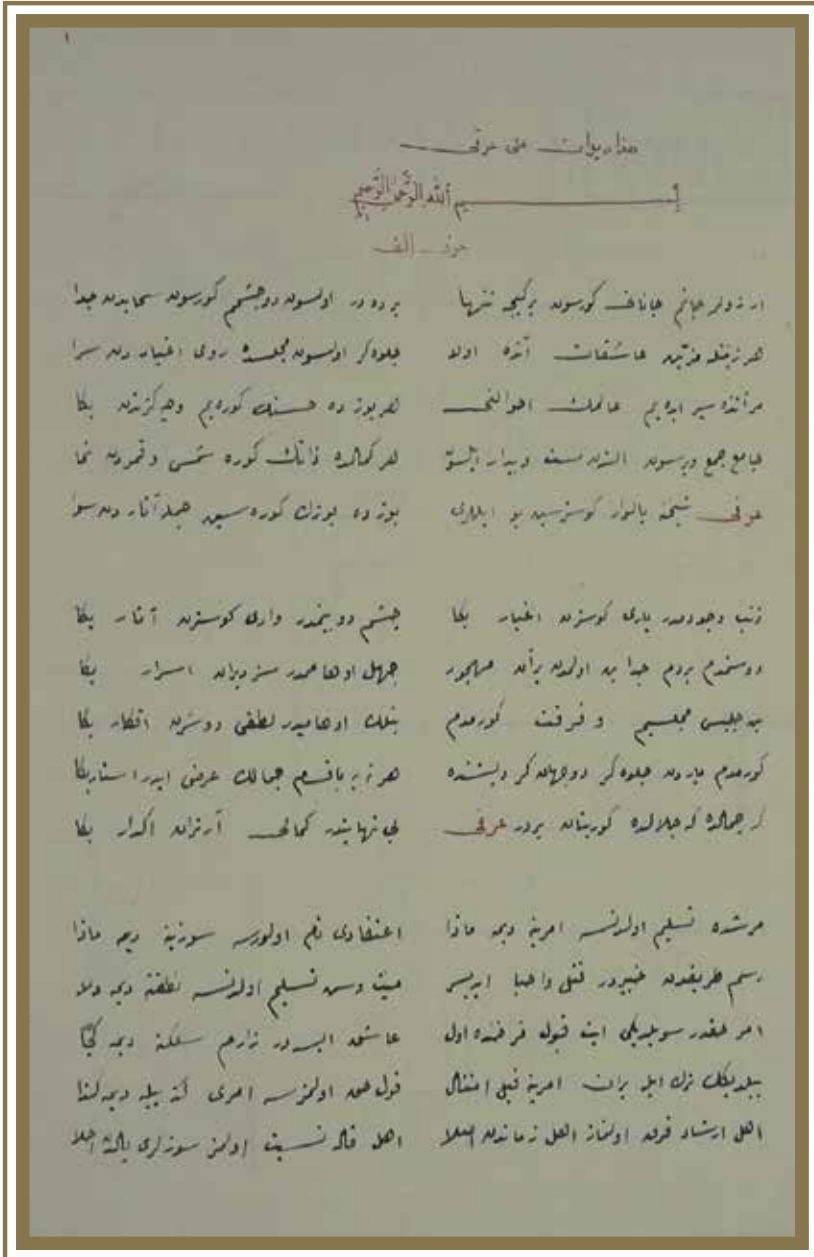
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin
Risâle-i Tevhîd-i İlâhî ismindeki risâlesi.

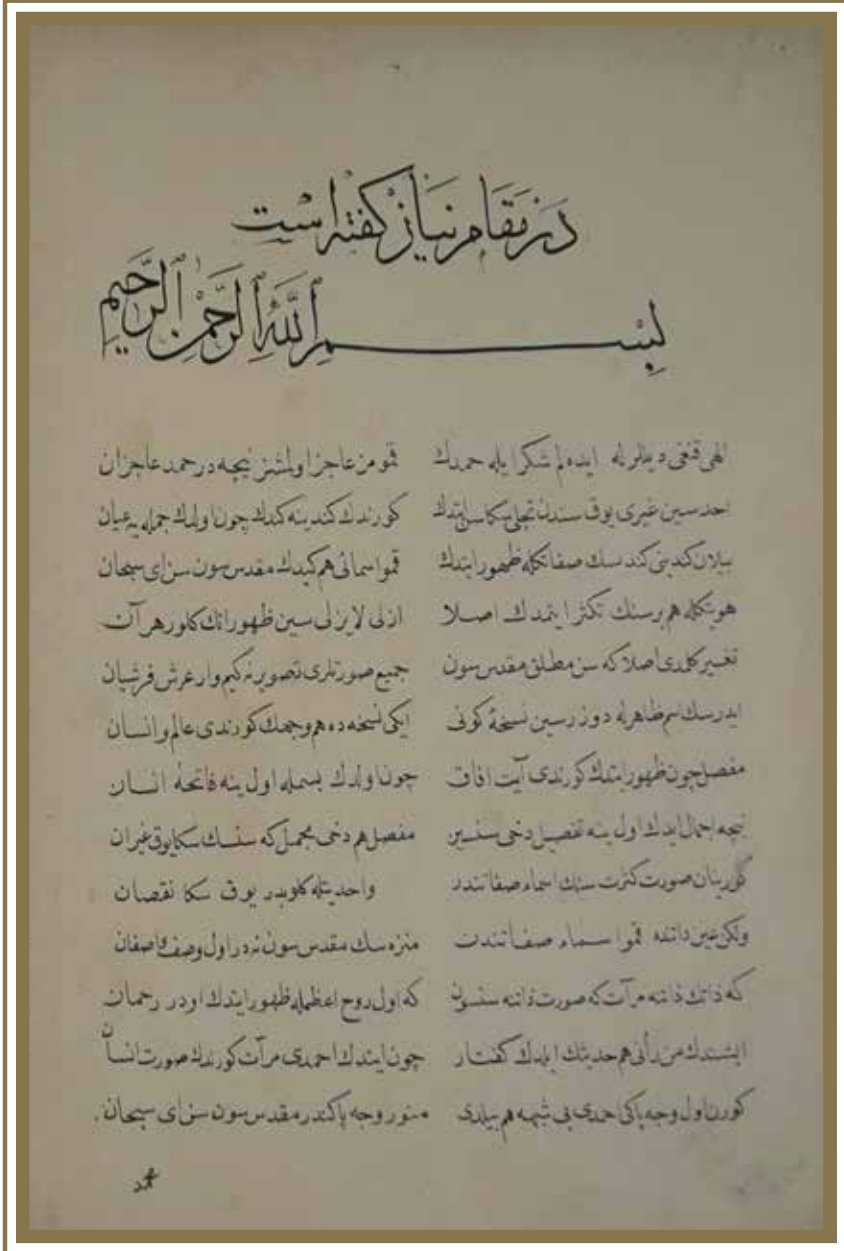
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin ism-i şerifleri ve nutk-i şeriflerinden bir bölüm içeren levha.

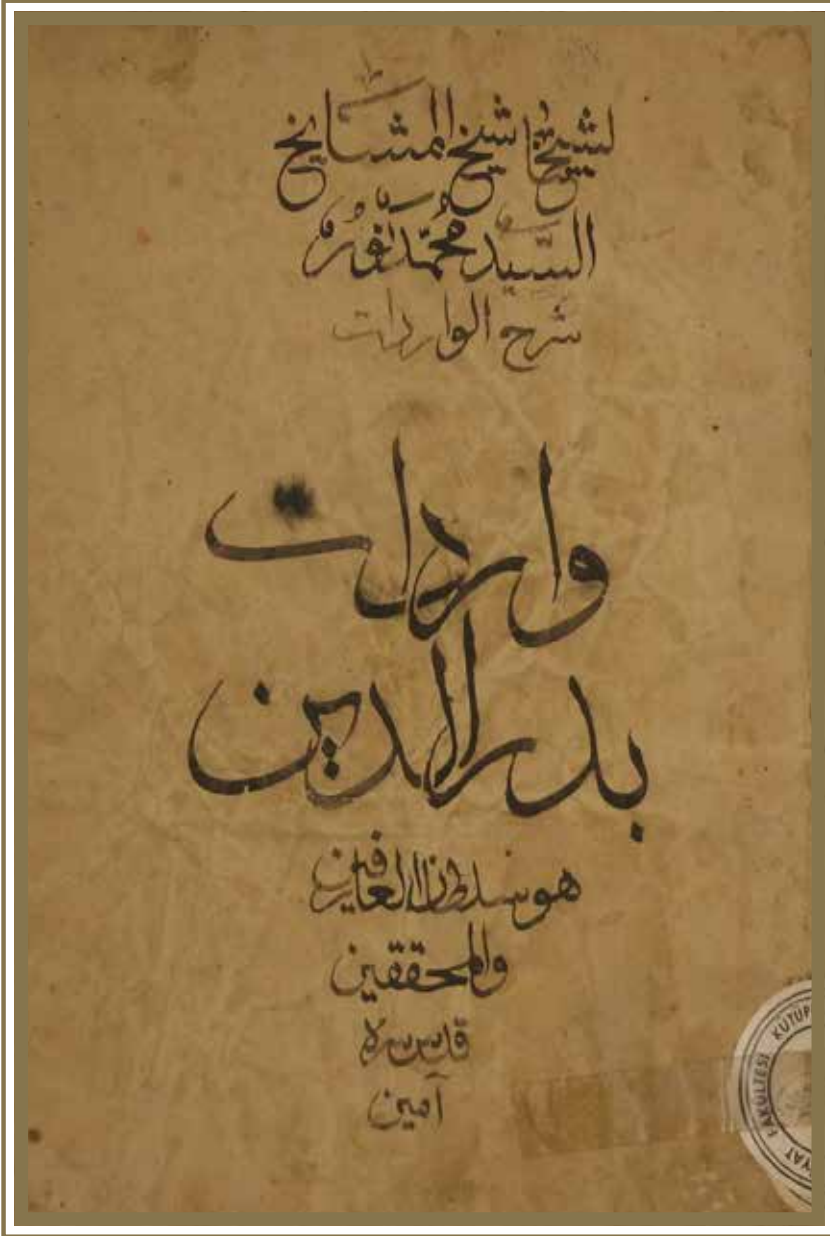
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri'nin
Delâilü'l-Hayat Şerhi isimli eserinin ilk sayfası.

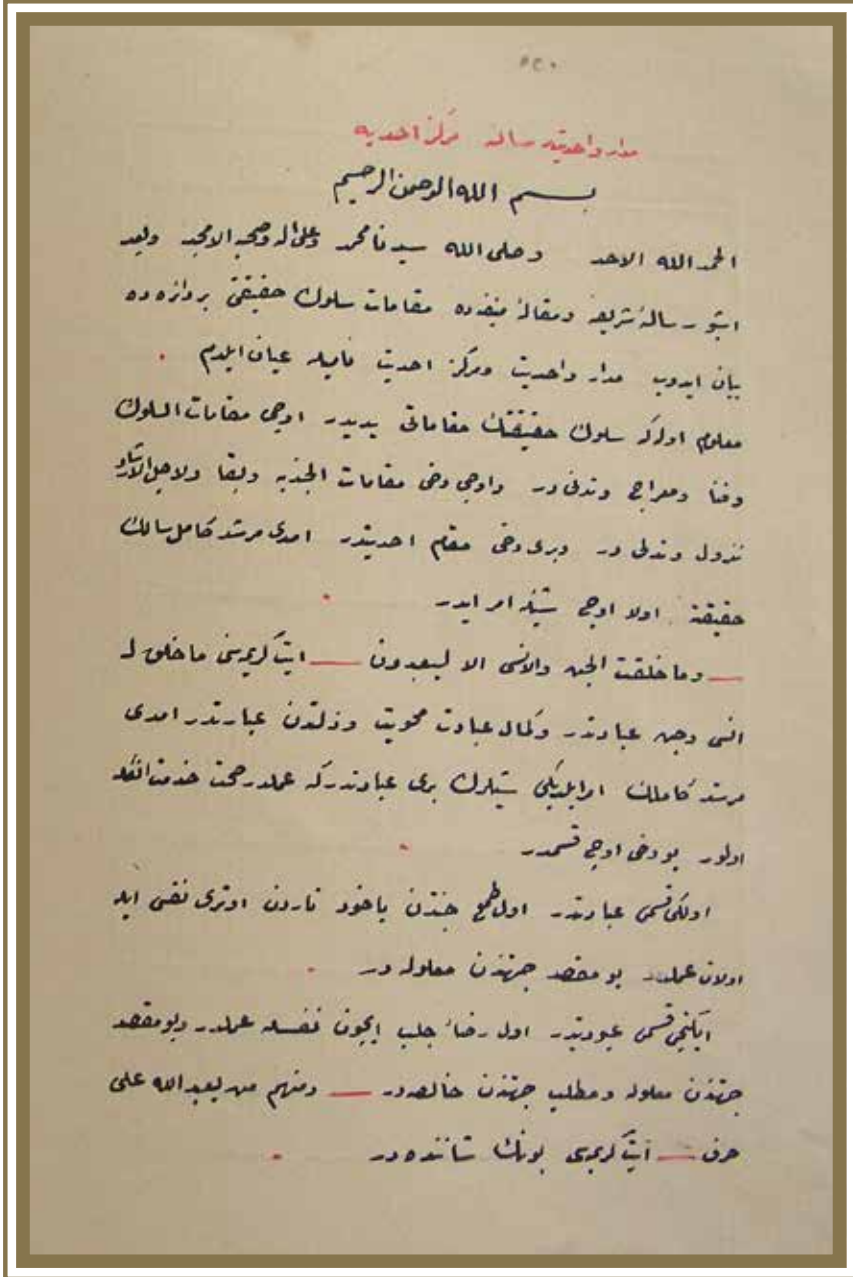
Selânikli Ali Örfî Efendi divânının ilk sayfası.

Prizrenli Abdurrahim Fedâî Efendinin
Kaside-i Nûnniye isimli eserinin ilk sayfası.

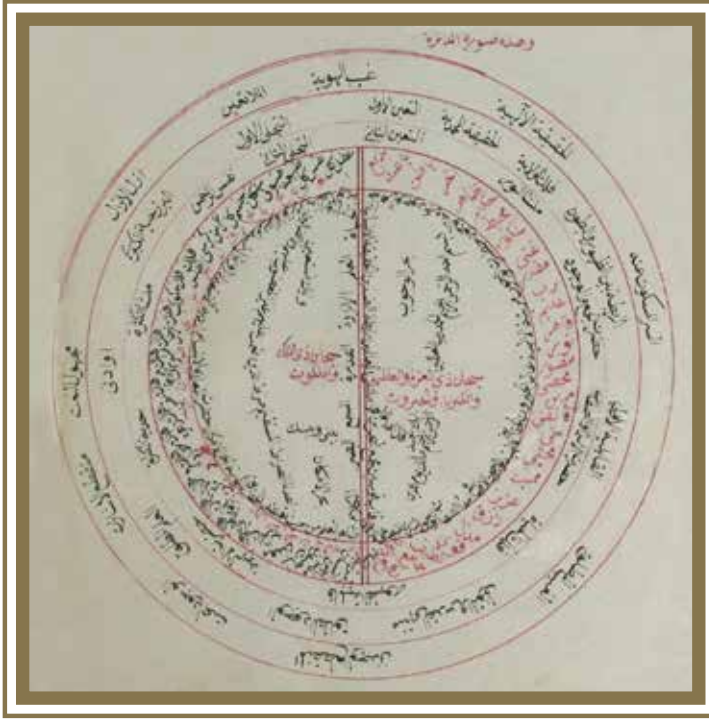

Şeyh Bedrettin Simavnavî Hazretleri'nin Vâridât isimli eserine
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabi Hazretleri tarafından yapılan şerhin baş sayfası.

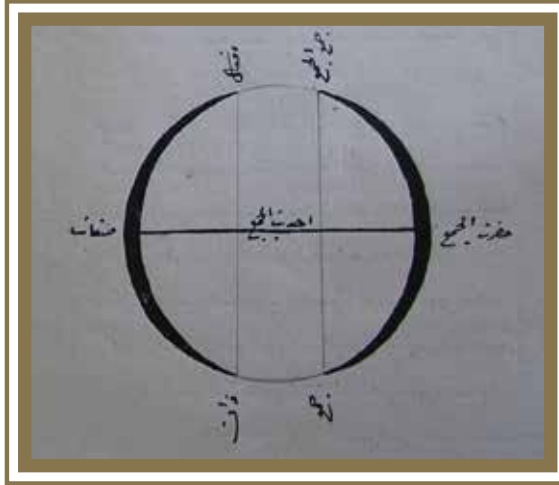

Harîrzâde Mehmed Kemâleddin Efendinin

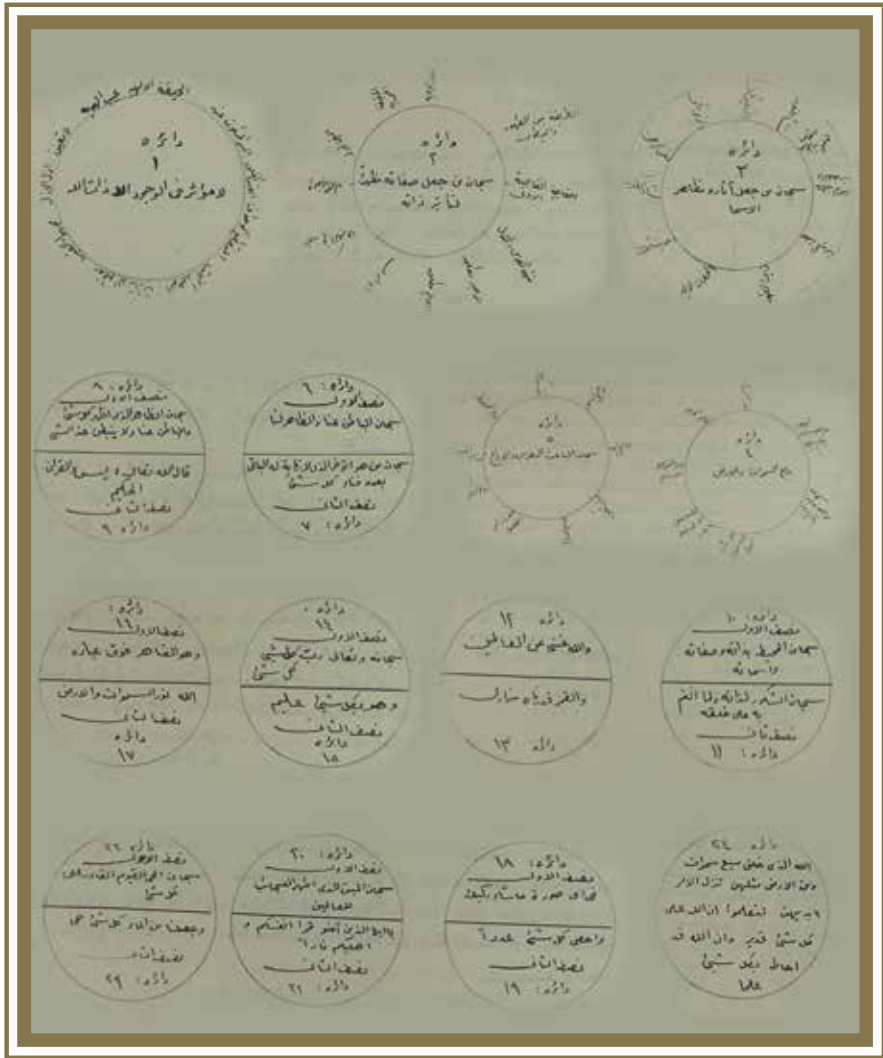
Medâr-ı vâhidiyyet ve Risâle-i merkez-i ahadiyyet isimli eserinin ilk sayfası.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin
El-Envâru'l-Muhammediyye fî-Şerhi Risâleti'l-Vücûd li-Seyyidiş-Şerîfi'l-Cürcânî
isimli eserinde çizmiş oldukları Merâtibü'l-Vücûd.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin
Dairetü'l-Vücûd fî Beyân-ı Makâmü'l-Mahmûd isimli eserinde fenâ ve bekâ
makamlarını gösteren Dairetü'l-Vücûd.

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretlerinin
Kitâbü'd-Devâiri ve'l Eflâk fî Beyânî Tasarrufâtî Sâhibü'l-Mülki ve'l-Emlâk isimli
eserindeki çizimleri.

3. Bölüm

Resimler

قَالَ اللَّهُ تَبٰرَكَ
مُحَمَّدٌ عَبْدُ اللَّهِ
يَا رَحْمَتُ الْوَسِيلِ

بِقَوْلِهِ
٢٠١٥

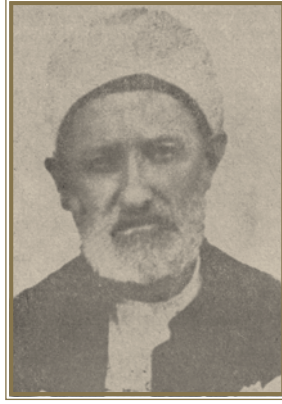

Hazret-i Pîr Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (k.s.)

(İlker Kurtuldu tarafından çizilen portresi)

Prizrenli
Abdurrahim Fedâî

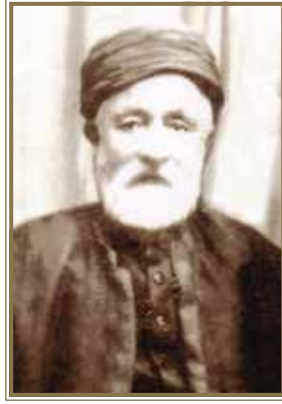
Priştineli
Hacı Hulûsi Maksud Efendi

İştipli
Hacı Salih Rif'at Efendi

Seyyid Ali Efendi
(Nûru'l-Arabî'nin torunu)

Seyyid Hakkı Baba
(Nûru'l-Arabî'nin torunu)

Seyyid Hacı Kemal Efendi
(Nûru'l-Arabî'nin torunu)

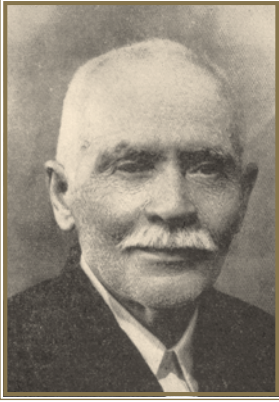
Osman Kemali Efendi

İştipli
Hasan Fehmi Tezdoğan Ef.

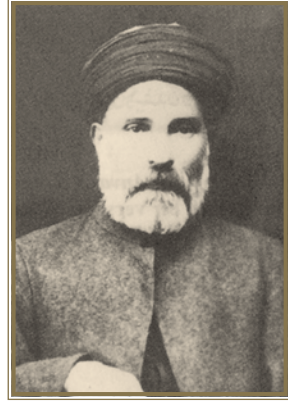
Bursalı
Mehmed Tâhir Bey

Hüseyin Şemsi Ergüneş Ef.

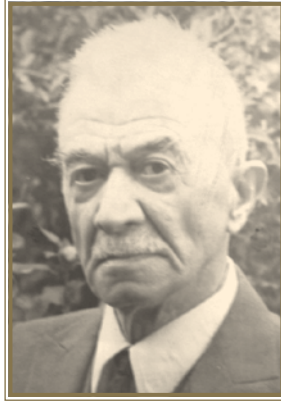
Hacı Rauf Efendi

Prizrenli
Hacı Ömer Lütfi Efendi

Vehbi Efendi

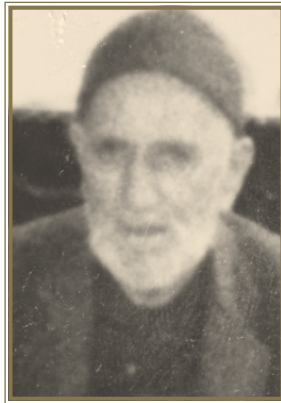
Üsküplü
Süreyya Efendi

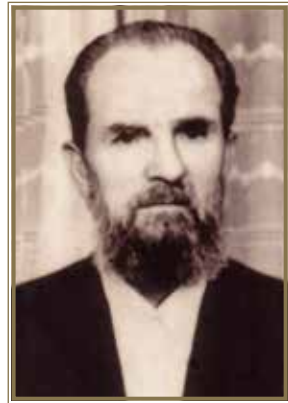
İştibli
Abdurrahim Efendi

Köprülülü
Hüseyin Ruhî Efendi

Üsküplü
Yunus Efendi

Üsküplü
İsmail Hakkı Efendi

Seyyid Abdulkadir Belhî Hazretleri.

Eşref Ede, Mustafa Düzgünman ve Necmeddin Okyay.

1965 yılında Üsküpte İştîpli Abdurrahim Efendi ve melâmî ihvânı.

Ziya Baba ve Süreyya Efendi.

Resim 1-Helvayî Tekkesi.

Resim 2-Paşmakçı Tekkesi.

Resim 3-Kurban Nasuh Tekkesi.

Resim 4-Mehmed Ağa Tekkesi.

Resim 5-Hakikizade Tekkesi.

Resim 6-Seyyid Baba Tekkesi.

Resim 7- Şeyh Murad Tekkesi.

Resim 8- Tarsus Tekkesi.

Resim 9- Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ustrumca'daki türbesini yıkılmadan önceki hali.

Resim 10- Üstteki resmin Mart 2014 itibariyle aynı açıdan çekilmiş fotoğrafı.

Görüldüğü gibi türbe yıkılmış yerine otel ve apartman yapılmıştır.

Resim için Ahmed Demir'e teşekkür ederiz.

Resim 11- Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ustrumca'daki kabrinin bulunduğu sokak.

Resim 12- Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ustrumca'daki Central Hotel'in arka bahçesinde bulunan kabr-i şerifi.

Resim 13- Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Ustrumca'daki türbesinin yıkılmadan önceki hali, soldaki kubbeli yapı.

Resim 14- Ustrumca'nın Bulgar istilasından sonraki görünümü
Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî hz'lerinin türbesi (işaretli alan) halen ayakta .

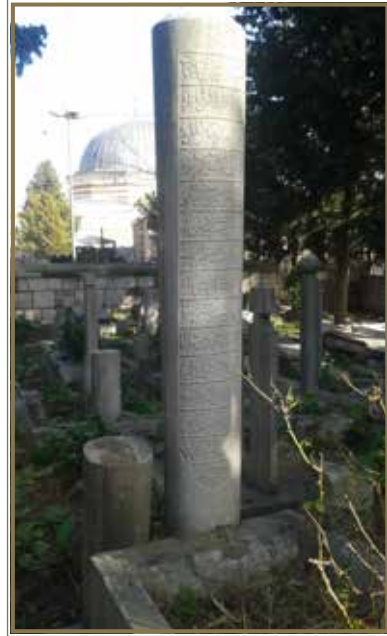
Resim 15- İstanbul'da Topkapı Maltepe caddesi üzerinde, Maltepe mezarlığındaki Melâmiler haziresi.

Resim 16- Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabi halifelerinden İştîpli Hacı Salih Rif'at Efendi ve torunu Abdurrahim Efendi'nin Makedonya-İştîp'te bulunan kabr-i şerifi.

Resim 17- Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendinin kabrinin bulunduğu
Eyüp Sultan meydanındaki Saçlı Abdulkadir Camii.

Resim 18- Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendinin Saçlı Abdulkadir Camii haziresindeki
kabr-i şerifi.

Osman Kemâli Hazretlerinin Edirnekapı mezarlığındaki kabr-i şerifi.

Priştineli Hulûsi Maksud Efendi ve oğlu M. Sadettin Bilginerin Topkapı Maltepe mezarlığındaki kabr-i şerifleri.

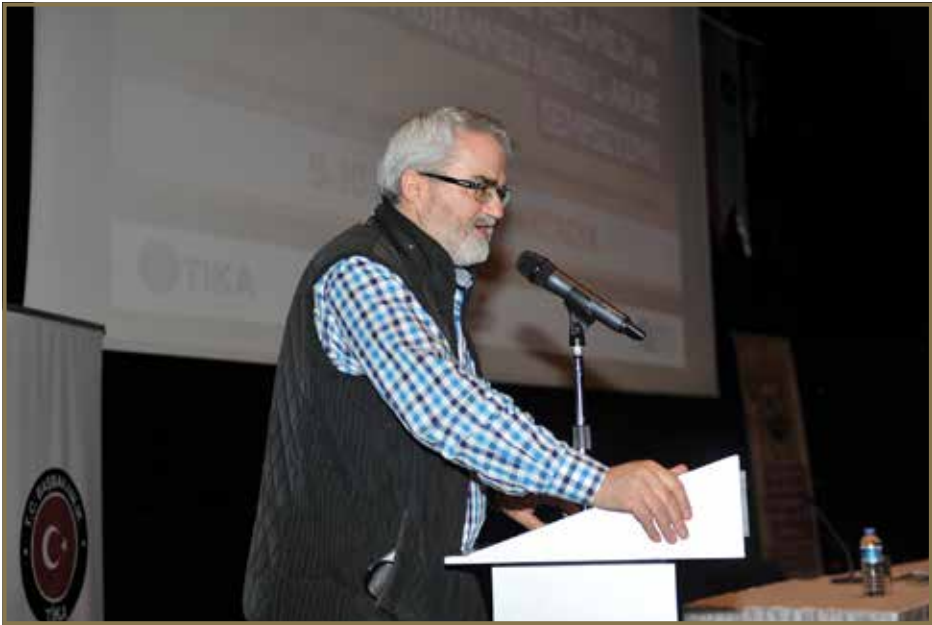
Şeyhü'l-islâm Paşmakçızade Seyyid Ali Efendinin Edirnekapı mezarlığındaki kabri-i şerifi.

Bosnalı Hamza Bâli hazretlerinin Silivrikapı-Eski Kozlu mezarlığındaki kabri-i şerifleri.

Sempozyum'un açılış konuşması Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı Menderes Türel tarafından yapıldı.

Sempozyum'un sonuç bildirgesi Dr. Mustafa Tatcı tarafından okundu.

Sempozyum'un 1. oturumunda tebliğlerini sunan; Prof. Dr. M. Necmettin Bardakçı, Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Doç. Dr. Haşim Şahin ve Doç. Dr. Mustafa Tatcı.

Sempozyum'un 2. oturumunda tebliğlerini sunan; Prof. Dr. Metin İzeti, Doç. Dr. Ali Bolat, Prof. Dr. Ahmet Ögke, Prof. Dr. İsmail Güleç ve Doç. Dr. Abdulmecit İslamoğlu.

Sempozyum'un 3. oturumunda tebliğlerini sunan; Leyla İpekçi, Prof Dr. Hayrettin Kara, Sadık Yalsızuçanlar, Doç. Dr. Metin Boşnak ve Mustafa Aydoğan.

Sempozyum'un 4. oturumunda tebliğlerini sunan; Metin Şentürk, Doç. Dr. Ahmet Zıldızic, Doç. Dr. Amina Silijak Jesenkoviç, M. Hakan Alşan ve Mehmet Akif Köseoğlu.

Sempozyum'un kapanış oturumunda tebliğlerini sunan; Fehmi Özden, Dr. Mustafa Tekçe
Burak Anılır, Mahmut Djafche ve Raif Virmişa.

Ustrumca Melâmi Tasavvuf Mûsikîsi Topluluğu.

Sanatçı Sedat Anar, santur ve dombra gibi enstrümanlar ile Yûnus Emre ve Niyâzî-i Mısıri ilahilerini seslendirdi.

Antalya Büyükşehir Belediyesi Tasavvuf Mûsikisi Topluluğu.

Sempozyumun kapanış konuşmasını yapan Ömer Tuğrul İnancı'ya hediyesi Dr. Mustafa Tatcı tarafından takdim edildi.

Tülay Gürses'in Yunus Emre ve Niyâzi-i Mısri konulu yağlı boya sergisi beğeni gördü.

Sunulan tebliğler ilgiyle dinlenildi.

